

วารสารไทยศึกษา
Journal of Thai Studies

ฉบับสมมติทางวัฒนธรรมในสังคมไทยปัจจุบัน

ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๕๕ - มกราคม ๒๕๕๖

บรรณาธิการประจำฉบับ

รองศาสตราจารย์ ดร.สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา

ผู้เขียน

วราภรณ์ จิวชัยศักดิ์

ศิริวรรณ ศิริบุญ

รุ่งอรุณ กุลอำรง

สุกัญญา สัจฉายา

รัตนพล ชื่นคำ

ดวงหทัย ลือตั้ง

พรรณวดี ศรีขาว

สุมาลี สุขदानนท์

แนะนำหนังสือ

ศานติ ภัคดีคำ

วารสารไทยศึกษา

Journal of Thai Studies

ISSN 1686 - 7459

สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อาคารประชาธิปไตย - ราไพพรรณี ชั้น ๙

ถนนพญาไท แขวงวังใหม่ เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ ๑๐๓๓๐

โทร. ๐ ๒๒๑๘ ๓๔๙๓-๕ โทรสาร ๐ ๒๒๕๕ ๕๑๖๐

<http://www.thaistudies.chula.ac.th>

E-mail: thstudies@chula.ac.th

ท่านที่สนใจวารสารไทยศึกษา

ติดต่อสั่งซื้อได้ที่

ศูนย์หนังสือแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ถนนพญาไท แขวงวังใหม่ เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ ๑๐๓๓๐

ศาลาพระเกี้ยว โทร. ๐ ๒๒๑๘ ๓๐๐๐ - ๓ โทรสาร ๐ ๒๒๕๕ ๔๔๔๑

สยามสแควร์ โทร. ๐ ๒๒๑๘ ๔๘๘๘ โทรสาร ๐ ๒๒๕๕ ๔๔๔๕

มหาวิทยาลัยนเรศวร พิษณุโลก โทร. ๐ ๕๕๒๖ ๐๑๖๒ - ๕ โทรสาร ๐ ๕๕๒๖ ๐๑๖๕

มทส (มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี) นครราชสีมา โทร. ๐ ๔๔๒๑ ๖๑๓๑

ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท

<p style="text-align: center;">วารสารไทยศึกษา</p> <p>ISSN 1686-7459</p>	<p style="text-align: center;">Journal of Thai Studies</p> <p>ISSN 1686-7459</p>
<p>บรรณาธิการ : ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ปราณี กุลละวณิชย์ ศาสตราจารย์พิเศษ ดร. ประคอง นิมมานเหมินท์ ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร. ปิยนาด บุนนาค ศาสตราจารย์ ดร. ศิราพร ณ ถลาง รองศาสตราจารย์ ดร. สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา</p> <p>ผู้เชี่ยวชาญประจำฉบับ : ศาสตราจารย์พิเศษ ดร. ประคอง นิมมานเหมินท์ ศาสตราจารย์ ดร. ศิราพร ณ ถลาง รองศาสตราจารย์ ดร.สุนเนตร ชุตินทรานนท์ รองศาสตราจารย์ ดร.มนธิรา ราโท ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อาทิตย์ ทองทักษ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ฤทธิรงค์ จิวากานนท์ อาจารย์ ดร. จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์ อาจารย์ ดร. เปรม สวนสมุทร</p> <p>ผู้จัดการวารสาร : รุ่งอรุณ กุลธำรง</p> <p>ผู้ตรวจสอบภาษา (ภาษาอังกฤษ) : Frederick B. Goss.</p> <p>เจ้าหน้าที่ : วาสนา ชันชนะ จันทิพย์ จำปาทิพย์งาม</p> <p>ออกแบบปกและรูปเล่ม : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ฤทธิรงค์ จิวากานนท์</p> <p>จัดส่งสมาชิก : สายใจ คล้ายพุดม</p> <p>พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p>	<p>Editors : Prof. Dr. Pranee Kullavanich Prof. Dr. Prakong Nimmanahaeminda Prof. Dr. Piyanart Bunnag Prof. Dr. Siraporn Nathalang Assoc. Prof. Dr. Suchitra Chongstitvatana</p> <p>Profession Advisory Committee : Prof. Dr. Prakong Nimmanahaeminda Prof. Dr. Siraporn Nathalang Assoc. Prof. Dr. Sunait Chutintaranond Assoc. Prof. Dr. Montira Rato Asst. Prof. Dr.Arthit Thongtak Asst. Prof. Ritirong Jiwakanon Dr. Julispong Chularatana Dr. Pram Sounsamut</p> <p>Journal Administrator : Rungaroon Kulthamrong</p> <p>Language Expert : Frederick B. Goss.</p> <p>Staff : Wassana Khunchana Chantip Champatipngam</p> <p>Cover designed and Art work: Asst. Prof. Ritirong Jiwakanon</p> <p>Membership: Saijai Klaiput</p> <p>Publisher : Chulalongkorn University Printing House, Bangkok, Thailand</p>

วารสารไทยศึกษาเป็นวารสารวิจัยราย ๖ เดือน มีวัตถุประสงค์เพื่อเผยแพร่ผลงานวิจัยเกี่ยวกับไทย - ไทศึกษา ในลักษณะสหวิทยาการเพื่อสร้างพลวัตและความเป็นเลิศแห่งองค์ความรู้ไทย - ไทศึกษา และเป็นสื่อกลางแลกเปลี่ยนความคิดเห็นทางวิชาการด้านไทย - ไทศึกษา ทุกบทความที่ตีพิมพ์ได้รับการพิจารณาจากผู้ทรงคุณวุฒิ เนื้อหาและข้อคิดเห็นในบทความเป็นความคิดเห็นของผู้เขียนไม่ถือเป็นความรับผิดชอบของคณะบรรณาธิการ

ติดต่อสมัครสมาชิกวารสารหรือส่งบทความวิจัยลงตีพิมพ์ได้ที่

สถาบันไทยศึกษา อาคารประชาธิปไตย - ราไพพรรณี ชั้น ๙ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ถนนพญาไท เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ ๑๐๓๓๐ โทร. ๐ ๒๒๑๘ ๓๔๙๓ - ๕ โทรสาร. ๐ ๒๒๕๕ ๕๑๖๐ ศูนย์ข้อมูลไทยศึกษา โทร. ๐ ๒๒๑๘ ๓๔๑๐

E - mail : thstudies@Chula.ac.th เว็บไซต์ : <http://www.thaistudies.chula.ac.th>

สารบัญ

หน้า

บทบรรณาธิการ	(๑)
<i>สุจิตรา จงสถิตยวัฒนา</i>	
คลองแสนแสบ : ความเป็นมาและการเปลี่ยนแปลง.....	๑
<i>วารภรณ์ จิวชัยศักดิ์</i>	
Saensab Canal : History and Development	
<i>Waraporn Chiwachaisak</i>	
กลไกทางสังคมที่นำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนภายใต้เงื่อนไข.....	๒๕
ความหลากหลายของประชากร : กรณีศึกษาชุมชนสุเหراءบ้านดอน	
ริมคลองแสนแสบ	
<i>ศิริวรรณ ศิริบุญ</i>	
Social mechanism that lead to the strengthening of the community	
under the population dynamic : Case Study of Surao	
Ban Don Community	
<i>Siriwan Siriboon</i>	
วัดกับมัสยิดริมคลองแสนแสบ: ความเป็นมาและการดำรงอยู่.....	๕๙
<i>รุ่งอรุณ กุลธำรง</i>	
Buddhist Monasteries and Muslim Mosques Beyond Saensab Canal:	
Emergence and Existence	
<i>Rungaroon Kulthamrong</i>	
ผู้สืบทอดเป็นผู้ถือครอง มิใช่เจ้าของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม.....	๙๗
<i>สุกัญญา สุขฉายา</i>	
The Transmitter of Traditional Knowledge is the Holder,	
Not the Owner	
<i>Sukanya Sujachaya</i>	

สารบัญ

หน้า

การพากย์ - เจริญแห่งใหญ่ : มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่กำลังเลือนหาย ๑๒๓

รัตนพล ชื่นคำ

The Recitation and Intoned Conversation of Nang Yai :

The Fading Intellectual Cultural Heritage

Rattanaphon Chuenka

วรรณกรรมกาเผือก : สมบัติของชุมชนไทยยวน อำเภอเส้าไห้ จังหวัดสระบุรี... ๑๕๑

ดวงหทัย ลือด้ง

Ka Phueak literature: Treasure of Thai Yuan Community,

Amphoe Sao Hai, Changwat Saraburi

Duanghatai Luedung

พิธีเลี้ยงผีสะเืองของชาวกูยที่บ้านละเอาะ อำเภอน้ำแกลี้ยง จังหวัดศรีสะเกษ.... ๑๗๓

พรรณนวดดี ศรีขาว

“Phi Sa Oeng” Worship of the Kui at Ban La-o,

Amphoe Nam Kliang, Changwat Sisaket

Pannawadee Srikhao

วัฒนธรรมการค้าชายแดนสองฝั่งโขง..... ๒๐๗

สุมาลี สุขदानนท์

Culture in Cross-border Trade along the Banks of the

Mekong River

Sumalee Sukdanont

แนะนำหนังสือ : พระพุทธปฎิมาวัตโพธิ์..... ๒๒๙

ศานติ ภัคดีคำ

บทบรรณาธิการ

วัฒนธรรมไทยเป็นสิ่งที่แสดงออกถึงความเป็นเอกลักษณ์ของชาติทั้งในเรื่องของการดำรงชีวิต สังคม การปกครองและเป็นเสมือนฐานรากของความมั่นคงให้ประเทศไทยมีความเป็นปึกแผ่นมาจนทุกวันนี้ เพื่อให้ความรู้ในเรื่องที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมได้รับการถ่ายทอดและเผยแพร่ให้กว้างขวางออกไป วารสารไทยศึกษาฉบับนี้จึงขอนำเสนอบทความวิจัยเกี่ยวกับ**สมบัติทางวัฒนธรรมในสังคมไทยปัจจุบัน** คือ เรื่องของคลองแสนแสบ คลองที่มีประวัติความเป็นมายาวนานและผูกพันกับวิถีชีวิตของคนที่อยู่อาศัยริมฝั่งคลอง นอกจากนี้ยังมีบทความที่เกี่ยวกับความคิดความเชื่อที่แสดงให้เห็นภูมิปัญญาของชาวบ้านและเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ควรค่าแก่การเรียนรู้ พร้อมกันนี้ก็ขอแนะนำหนังสือพระพุทธปฏิมาวัดโพธิ์ที่น่าสนใจยิ่ง

สุดท้ายนี้สถาบันฯ ขอเรียนให้ท่านสมาชิกและผู้อ่านทุกท่านทราบว่า **วารสารไทยศึกษา** ซึ่งเป็นวารสารวิจัยราย ๖ เดือนของสถาบันไทยศึกษาได้รับการยอมรับจากศูนย์ดัชนีการอ้างอิงวารสารไทย (TCI) สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ คัดเลือกวารสารไทยศึกษาเข้าสู่ฐานข้อมูล TCI เป็นที่เรียบร้อยแล้ว บทความที่ได้รับการตีพิมพ์ลงในวารสารไทยศึกษาจึงเป็นบทความที่ได้รับการยอมรับในคุณค่าทางวิชาการด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันไทยศึกษาจึงเรียนมาเพื่อโปรดทราบและขอขอบพระคุณเป็นอย่างยิ่งมา ณ โอกาสนี้

รองศาสตราจารย์ ดร. สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา
บรรณาธิการ

คลองแสนแสบ : ความเป็นมาและการเปลี่ยนแปลง

วารสารณ จิวชัยศักดิ์*

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาประวัติความเป็นมาของการขุดคลองแสนแสบซึ่งเป็นคลองแรกขุดในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยศึกษาความสำคัญและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งสภาพแวดล้อม ลักษณะทางกายภาพ ตลอดจนจรรยาบรรณและวัฒนธรรมของชุมชนริมคลองแสนแสบซึ่งมีผลต่อบทบาทหน้าที่คลองและมิติทางวัฒนธรรมของชุมชนริมฝั่งคลอง

ผลการศึกษาพบว่า การขุดคลองแสนแสบในระยะเริ่มแรกมีสาเหตุหลักจากความต้องการเส้นทางสำหรับส่งกำลังบำรุงทางการทหารเมื่อคราวเกิดสงครามระหว่างไทยกับญวนในสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งกินเวลายาวนานกว่าสิบปี ภายหลังจากสงครามยุติลงคลองแสนแสบได้กลายเป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำสายหลักทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ขณะเดียวกันก็เกิดการขยายตัวของเมืองตามออกมาด้วย

ความสำคัญของคลองแสนแสบมีมากขึ้นเป็นลำดับภายหลังการทำสนธิสัญญาเบอร์นีและบาวริง เนื่องจากการค้าขายกับต่างประเทศและการค้าภายในประเทศของไทยขยายตัวมากขึ้น มีการขยายพื้นที่การเพาะปลูกพืชผลที่ใช้เป็นสินค้าออก โดยเฉพาะข้าวและอ้อยมากกว่าเดิมและบริเวณสองฝั่งคลองแสนแสบก็เป็นพื้นที่หนึ่งที่รัฐใช้เพื่อการนี้โดยเกณฑ์แรงงานจากครัวเขลยที่ถูกกวาดต้อนมาทั้งชาวลาว เขมร มลายู มอญ เขมร รวมถึงชาวจีนที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งในเมืองไทยจำนวนมากเป็นแรงงานในการผลิต บริเวณคลองแสนแสบจึงเป็นบริเวณที่มีผู้คนหลายเชื้อชาติอาศัยและอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มก้อนตามเชื้อชาติของตน มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ในกรอบวัฒนธรรมของตนอย่างเสรีและสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างผสมกลมกลืน

* นักวิจัยประจำสถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คลองแสนแสบได้รับการพัฒนา ปรับปรุง พร้อมทั้งรัฐได้จัดการบริหาร การปกครองในท้องที่บริเวณสองฝั่งคลองให้เหมาะสมตามลำดับ จนในปัจจุบันมีเขต การปกครองที่มีคลองแสนแสบพาดผ่านถึง ๑๘ เขต คลองแสนแสบที่มีประวัติยาวนาน ร่วม ๒๐๐ ปีจึงยังคงเป็นเส้นทางน้ำที่แม้จะลดบทบาทในการเป็นเส้นทางคมนาคม หลักไป แต่ก็ยังคงมีฐานะเป็นคลองสำคัญในประวัติศาสตร์และเป็นเส้นทางสัญจร ทางเลือกของคนกรุงเทพฯ และเขตชานเมือง อีกทั้งยังเป็นแหล่งน้ำที่มีประวัติทาง วัฒนธรรม มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ที่น่าสนใจอีกด้วย

Saensaeb Canal : History and Development

*Waraporn Chiwachaisak**

Abstract

This research aims at studying the history of Saensaeb Canal, the first canal to be dug in the reign of King Rama III. The study focuses on the importance of the canal and the environmental, physical, social and cultural changes which have affected the role of the canal and the cultural dimension of the communities along the canal.

The research found that the need to carry military supplies during the long-lasting war between Thailand and Vietnam during the reign of King Rama III of the Rattanakosin period was the main reason for digging the Saensaeb Canal. After the war, the canal became a waterway artery on the east side of the Chao Phraya River when the city was extended along the canal.

The importance of the Saensaeb Canal increased after the signing of the Burney and Bowring Treaties when there was an increase in local and international trade in Thailand. Also, plantations, especially rice and sugar cane, were expanded for exports. The land on the banks of the Saensaeb Canal was used for agricultural purposes, worked by a large number of war captives who were Lao, Malay, Mon, Khmer, as well as by Chinese laborers who had settled in Thailand. These ethnic groups lived in their own communities, freely led their traditional ways of life, and peacefully co-existed along the canal.

* Researcher, Institute of Thai Studies, Chulalongkorn University.

As time went by, the Saensab Canal was developed and improved. The government provided appropriate administration for the people on both sides of the canal. To date, there are 18 districts under the Bangkok Metropolitan Administration along the canal. The Saensab Canal, which was dug almost 200 years ago, is one of the most important canals in the history of Thailand, although it is no longer one of the main waterways. However, the Saensab Canal is an alternative traffic route for people in Bangkok and its suburbs and an interesting canal with a diverse cultural heritage.

คลองกั่ววิถีชีวิตไทย

ชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยนั้นมีความเกี่ยวข้องกับผูกพันกับแม่น้ำลำคลองอย่างยาวนาน โดยเหตุที่อาณาจักรสยามตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มแม่น้ำ ขอบเขตของเมืองนับแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีจึงถูกกำหนดโดยแนวโค้งของแม่น้ำคือแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นหลัก เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชขึ้นครองราชสมบัติเป็นปฐมบรมกษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทรงโปรดฯให้ย้ายราชธานีจากกรุงธนบุรีมายังกรุงเทพฯซึ่งเป็นบริเวณที่ราบลุ่ม มีแม่น้ำลำคลองที่ใช้เป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งอยู่หลายสาย วิถีชีวิตของผู้คนจึงมีความผูกพันกับแม่น้ำลำคลองไม่ว่าจะเป็นการตั้งบ้านเรือน การประกอบอาชีพ การสัญจรไปมา ฯลฯ ที่ต้องอาศัยแม่น้ำลำคลองเป็นหลักเสมอ

ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ศูนย์กลางความเจริญยังคงอยู่ภายในเขตกำแพงพระนครซึ่งเป็นที่ตั้งของพระบรมมหาราชวัง วัด และบ้านเรือนของเสนาบดี ขุนนาง ราษฎร ที่ตั้งบ้านเรือนตั้งแต่บริเวณคลองรอบกรุงออกไปทางตะวันออกจนถึงแนวคลองผดุงกรุงเกษมซึ่งขุดในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บริเวณดังกล่าวนี้ยังเป็นที่ตั้งของบ้านเรือนชาวต่างชาติที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร เช่น ชาวจีน เขมร ลาว แขก แห่ส่งที่อยู่อาศัยส่วนใหญ่จะอยู่ตามริมคลองรอบกรุง คือคลองบางลำพู ริมคลองหลอด และบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา^๑

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ความสำคัญของคลองมีมากขึ้นเป็นลำดับ มีการซ่อมแซมคลองเก่าและขุดคลองใหม่หลายคลอง เช่น คลองสุนัขหอน คลองบางขุนเทียน คลองพระโขนง เป็นต้น เพื่อให้การคมนาคมระหว่างกรุงเทพฯกับเมืองต่างๆ ที่คลองเหล่านี้ผ่านและยังเป็นการกระจายการค้าภายในให้กว้างขวางขึ้นด้วยเนื่องจากในรัชกาลนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้การสนับสนุนและส่งเสริมเรื่องของการค้าขายโดยเฉพาะการค้าขายกับต่างประเทศเพื่อเพิ่มพูนรายได้ให้แก่รัฐภายหลังการทำสนธิสัญญาเบอร์นีกับอังกฤษใน พ.ศ. ๒๓๖๙ ดังนั้น

^๑ ม.ร.ว. แฉ่งน้อย คักดีศรีและคณะ. **องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์.** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๒.

การขยายขอบเขตของการผลิตสินค้าเพื่อการตลาดในประเทศจึงเป็นเรื่องที่สำคัญ โดยอาศัยคลองเป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งเป็นหลัก

การขุดคลองแสนแสบ

คลองแสนแสบเป็นคลองขุดที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ขุดขึ้นตั้งแต่ บริเวณที่เรียกว่าทุ่งปทุมวันซึ่งอยู่นอกเขตพระนครไปจนถึงบางนา เมืองฉะเชิงเทรา มีความยาว ๑๓๓๗ เส้น ๙ วา ๒ คอก ลึก ๔ คอก กว้าง ๖ วา ผ่านท้องทุ่งสำคัญ คือ ทุ่งบางกะปิ ทุ่งคลองตัน ทุ่งมีนบุรี และทุ่งหนองจอก

ผู้เป็นแม่กองรับผิดชอบการขุดคือพระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษา (ทัต) โดยอาศัยแรงงานชาวจีนเป็นส่วนใหญ่ เครื่องทุ่นแรงชนิดหนึ่งที่ใช้ช่วยในการขุดคือ กระบือ โดยให้กระบือเหยียบย่ำลงไปโคลนเลนที่ขุดไว้ เพื่อให้ลำคลองมีความลึก และเป็นไปได้ว่าคลองที่ขุดและคลองที่ข่อมแซมในรัชกาลนี้ใช้วิธีการเดียวกันนี้เกือบทั้งหมด^๒

วัตถุประสงค์ในการขุด

๑. เพื่อใช้เป็นเส้นทางยุทธศาสตร์ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับลาว เขมรและญวน ไม่ราบรื่นเท่าที่ควร ในส่วนของเขมรและญวนนั้น เขมรเป็นประเทศราชของไทยมาช้านานแต่ถูกญวนเข้าครอบงำ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามดึงเขมรให้กลับมาอยู่ใต้การปกครองของไทยเช่นเดิม ต่อมาเมื่อญวนเกิดความไม่สงบภายใน ฝ่ายกบฏได้ขอความช่วยเหลือมาทางไทยในการแยกดินแดนญวนใต้ออกมาเป็นส่วนหนึ่งต่างหาก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงพิจารณาเห็นว่า การเข้าแทรกแซงนี้จะทำให้ปัญหาเรื่องเขมรยุติลงได้และจากจุดนี้จึงเป็นการเริ่มต้นของสงครามอันยืดเยื้อยาวนานระหว่างไทยกับญวนที่เรียกว่า “อันนัมสยามยุทธ” ซึ่งใช้เวลานานร่วม ๑๔ ปี ในส่วน

^๒ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ (พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๙๕.

ความสัมพันธ์กับเวลานั้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ นี้ ได้เกิดเหตุการณ์การปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ ใน พ.ศ. ๒๓๙๖ ไทยส่งกองทัพไปปราบปรามจนสำเร็จและกวาดต้อนผู้คนกลับมาเป็นจำนวนมาก

การศึกสงครามแต่ละครั้งจำเป็นต้องใช้อาวุธยุทโธปกรณ์ ช้าง ม้า ไพรพล และเสบียงอาหารจำนวนมาก ซึ่งแน่นอนว่าการยกกำลังพลและการส่งกำลังบำรุง ต้องอาศัยระยะเวลาอันนับเดือน สุวิทย์ อิศราสวัสดิ์ ได้วิเคราะห์และคำนวณเวลา ในการทำสงครามกับญวนตลอดเวลา ๑๔ ปี ว่าใช้เวลาถึง ๗๒๔ สัปดาห์ ต้องเสีย ค่าใช้จ่ายในการเตรียมเสบียงอาหารเพื่อการสงครามถึง ๓,๕๕๔,๖๕๐ บาท ถ้าคิด เป็นปริมาณข้าวที่ทหารบริโภคในยามสงครามจะได้เป็น ๗,๓๒๔,๙๗๗ หาบ หรือ ๔๓๙,๔๑๐ เกวียน^๑ ความจำเป็นในการหาเสบียงอาหารจำนวนมากเช่นนี้ ทำให้รัฐ ต้องหาซื้อข้าวจากกักตุนไว้ให้เพียงพอตามหัวเมืองต่างๆ ในภาคกลางนั้นเมืองที่ต้องมี ข้าวกักตุนไว้พร้อมนำมาใช้ได้แก่ เกาะกง จันทบุรี ระยอง ชลบุรี ปราจีนบุรี พระตะบอง ฉะเชิงเทรา กาญจนบุรี สระบุรี กรุงเทพและกรุงเทพฯ^๒ เส้นทางสำคัญ ที่ใช้เป็นเส้นทางเดินทัพจากพระนครมายังหัวเมืองประเทศราชทางตะวันออกจะผ่าน บริเวณที่เรียกว่าทุ่งสามเสน ทุ่งปทุมวัน ทุ่งพญาไท ทุ่งวัวลำพอง ทุ่งบางกะปิ แต่ก่อน นั้นบริเวณเหล่านี้ยังคงเป็นพื้นที่ต่อเนื่องเป็นทุ่งกว้างๆ ผืนเดียว การยกทัพผ่าน ท้องทุ่งดังกล่าวต้องพักแรมเป็นระยะตามรายนาง^๓ เพื่อมุ่งสู่เมืองฉะเชิงเทรา เมืองกบินทร์บุรี เมืองปราจีนบุรี ซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านทางด้านตะวันออก เส้นทาง ดังกล่าวจึงเป็นเส้นทางยุทธศาสตร์ที่สำคัญในสมัยนั้น

เมืองหน้าด่านเหล่านี้เป็นเมืองที่มีความอุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งเพาะปลูก ที่สำคัญทั้งข้าว อ้อย และผลผลิตจากป่าที่ต้องส่งเป็นส่วยให้รัฐทุกปี เมือง

^๑ สุวิทย์ อิศราสวัสดิ์. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมืองไทยตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๙๔) (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๒๕), หน้า ๒๐๑.

^๒ สจข. จดหมายเหตุนรัชกาลที่ ๓ เลขที่ ๗ จ.ศ. ๑๑๙๕ ราชการทัพญวน เรื่องส่งข้าวสาร ๕๐ เกวียนไปพระราชทานกองทัพเจ้าพระยาบดินทร์ และเลขที่ ๒๓ จ.ศ. ๑๒๐๐ บัญชีหมื่นสนิท สมบัติ เรื่องจำหน่ายเงินค่านา

^๓ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๓ (กรุงเทพฯ: องค์การการค้าสุรฎมา, ๒๕๑๐), หน้า ๖๕.

จะเชิงเทราหรือเมืองแปดริ้วเป็นเมืองอยู่ข้างน้ำเมืองหนึ่ง มีแม่น้ำบางปะกงไหลผ่าน และไหลลงอ่าวไทยที่อำเภอบางปะกงทำให้เกิดที่ราบลุ่มภาคตะวันออกเฉียงใต้ เชื่อมต่อกับลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ที่ราบลุ่มนี้เรียกกันต่อมาว่า “ที่ราบฉนวนไทย” ซึ่งเป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญของภูมิภาคนี้ เมืองฉะเชิงเทรา นอกจากจะเป็นเมืองที่มีความอุดมสมบูรณ์แล้วยังมีความสำคัญทางยุทธศาสตร์มาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เมื่อมีศึกสงครามทางด้านเขมร ลาว ญวน กองทัพจากพระนครจะต้องยาตราผ่าน ขณะเดียวกันเมืองฉะเชิงเทรานี้ยังเป็นปราการด่านแรกที่จะต่อสู้กับข้าศึกที่เข้ามา รุกรานทางด้านนั้นด้วย

อนึ่ง ทั้งลาวและเขมร ต่างเป็นเมืองประเทศราชที่อยู่ภายใต้การดูแลของ รัฐบาลไทยมาช้านาน การขยายอาณาเขตในยุคราชาธิปไตยเป็นความพยายามของ ผู้นำรัฐอย่างหนึ่งก่อให้เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจนั่นคือการนำมาซึ่งทรัพยากร และผู้คน รวมทั้งทรัพยากรธรรมชาติในดินแดนที่ถูกครอบครองนั้นด้วย ความสำคัญ ในเรื่องนี้เห็นได้จากการตั้งหัวเมืองลาวและเขมรป่าดงเป็นหัวเมืองชั้นนอกรวม ๑๓ หัวเมืองในสมัยรัชกาลที่ ๑ ได้แก่ ขอนแก่น ชนบท หนองหาน สกลนคร นครพนม สุวรรณภูมิ กาฬสินธุ์ อุบล รัตนบุรี โพนทอง ชุขันธ์ สุรินทร์ และสังขะ หัวเมือง เหล่านี้อุดมด้วยทองคำ เร่ว งาช้าง ซึ่งเป็นสินค้าออกที่สำคัญของไทย ในรัชกาล ต่อมาโดยเฉพาะในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการจัดตั้ง เมืองเพิ่มเติมอีกหลายเมืองทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือภายหลังการทำสงคราม ปราบบกฏเจ้าอนุวงศ์และสงครามกับญวน^๖ ผลประโยชน์จากการทำสงคราม ครั้งนั้นมีเพียงได้เมืองเพิ่มเติมขึ้นมาอีกหลายเมืองแล้ว บรรดาเชลยที่ถูกกวาดต้อน คือชาวลาวจำนวนมากจัดเป็นทรัพยากรที่มีค่าเพื่อใช้เป็นแรงงานเพื่อการผลิตและ เป็นกำลังรบในยามเกิดความไม่สงบหรือยามสงคราม

จากการที่พื้นที่ทางฝั่งตะวันออกของพระนครยังเป็นที่รกร้าง เป็นป่าและ ท้องทุ่ง แต่ขณะเดียวกันก็เป็นทางที่จะนำไปสู่หัวเมืองชายขอบทางชายแดนภาค ตะวันออกที่เป็นแหล่งข้าวแหล่งน้ำอันอุดมสมบูรณ์ การจะเข้าถึงหัวเมืองต่างๆ ตลอด

^๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติพระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว**, (ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ นายกระเจ็น สิงหนเสนี ณ วัดมกุฏ กษัตริยาราม), ๒๕๓๗, หน้า ๗๖.

จนบรรดาประเทศราชในบริเวณนั้นให้รวดเร็วมากยิ่งขึ้นซึ่งจะส่งผลต่อความมั่นคงของรัฐบาล นั่นคือการ “สร้างทางใหม่” ที่เชื่อมต่อระหว่างพระนครกับเมืองดังกล่าว เส้นทางใหม่นี้ก็คือคลองซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมที่สะดวกที่สุดในเวลานั้น การขุดคลองแสนแสบเพื่อเชื่อมต่อกับแม่น้ำบางปะกงที่เมืองฉะเชิงเทราจึงน่าจะเป็นการสนองนโยบายนี้ได้เป็นอย่างดี และช่วยย่นระยะการเดินทางจากกรุงเทพฯ ไปยังดินแดนทางด้านตะวันออกได้มากกว่าการเดินทางโดยทางบก

๒. เพื่ออำนวยความสะดวกในการคมนาคมขนส่ง การค้าขาย และการเพิ่มพูนรายได้ให้แก่รัฐ

การขุดคลองแสนแสบใน พ.ศ. ๒๓๘๐ ที่แม้ว่าจุดประสงค์หลักอยู่ที่การใช้เป็นเส้นทางยุทธศาสตร์ แต่การได้ประโยชน์จากการขยายขอบเขตการค้าขายภายในประเทศให้กว้างขวางขึ้นก็น่าจะเป็นสิ่งที่รัฐคาดหวังด้วยเช่นกัน โดยอาศัยคลองแสนแสบเป็นหนทาง ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของไทยกล่าวได้ว่าเริ่มตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว เมื่อไทยยอมทำสนธิสัญญาเบอร์นีกับอังกฤษใน พ.ศ. ๒๓๖๙ ซึ่งน่าจะเป็นผลให้การค้าขายกับต่างประเทศขยายตัวมากยิ่งขึ้นไปอีก และมีเรือสินค้าของพ่อค้าต่างชาติเข้ามาค้าขายมากกว่าเดิม สินค้าออกที่สำคัญในขณะนั้นคือน้ำตาล แหล่งผลิตใหญ่แห่งหนึ่งคือฉะเชิงเทราซึ่งเป็นแหล่งผลิตข้าวแหล่งใหญ่ในภาคกลางเช่นเดียวกัน จากเหตุผลดังกล่าวนี้ คลองแสนแสบซึ่งปลายคลองอยู่ที่ตำบลบางขนาก อำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา จึงน่าจะเป็นเส้นทางคมนาคมและขนส่งผลผลิตทางการเกษตร คือข้าวและน้ำตาลส่งมายังพระนครและยังช่วยให้การคมนาคมระหว่างพระนครกับฉะเชิงเทราเป็นไปด้วยความสะดวกรวดเร็วมากขึ้น นอกจากนี้การขุดคลองแสนแสบยังเป็นการเปิดพื้นที่สองฝั่งคลองให้เป็นที่นาสำหรับปลูกข้าวได้เพิ่มมากขึ้นด้วยการขุดคลองแสนแสบที่แม้จะมีจุดมุ่งหมายหลักอยู่ที่การเป็นเส้นทางส่งกำลังบำรุงให้กองทัพที่ไปรบกับญวน แต่ผลที่ตามมาคือการเป็นเส้นทางคมนาคมภายในที่พ่อค้านำสินค้าไปขายยังชุมชนหรือหมู่บ้านที่อาศัยตามแนวคลอง สินค้าเหล่านี้ส่วนใหญ่มาจากเรือสินค้าของต่างชาติหรือเข้ามากับเรือสำเภาของไทยเอง ทั้งที่เป็นสินค้าฟุ่มเฟือยและที่เป็นสินค้าเพื่อการอุปโภคและบริโภคทั่วไป เช่น ผ้าลาย ผ้าแพรจีน ผ้าฝ้าย เครื่องแก้ว เครื่องกระเบื้อง เครื่องลายคราม เครื่องเหล็ก หมักจีน ยาเส้น แว่นตา ตะปู สบู่ แป้งสาลี เป็นต้น วิถีชีวิตของคน

ตามท้องถิ่นต่างๆ ที่การค้าขายไปถึงนี้ก็มีการเปลี่ยนแปลงและมีขอบเขตของชีวิตที่กว้างขวางขึ้น เช่น คนในพระนครได้กินปลาช่อนจากแปดริ้ว คนแถวเมืองมินบุรี บางชนาก ได้ใช้สินค้าจากจีนซึ่งนำมาจากพระนคร เป็นต้น ทั้งนี้ก็เป็นผลจากการค้าและการคมนาคมขยายตัวนั่นเอง

เมื่อคลองแสนแสบกลายเป็นเส้นทางขนส่งสินค้าจากแหล่งผลิตทางด้านตะวันออกมายังพระนคร รัฐจึงตั้งด่านภาษีไว้ตามรายทางเพื่อเรียกเก็บภาษีสินค้า เช่น ด่านภาษีที่วัดภาษีซึ่งปัจจุบันตั้งอยู่ที่แขวงคลองต้น เขตพระโขนง ริมคลองแสนแสบ^๙

อนึ่ง บรรดาหัวเมืองตะวันออก คือ เมืองฉะเชิงเทรา ปราจีนบุรี ประจันตคาม อรัญประเทศ มีผลผลิตที่ต้องส่งเป็นส่วยให้แก่รัฐคือ ทองคำฝู และแร่^{๑๐} ผลผลิตจากธรรมชาติทั้งสองชนิดนี้ รัฐนำไปเป็นสินค้าออกไปยังเมืองท่าทางคาบสมุทรมาลายูและจีน^{๑๑} คลองแสนแสบที่ขุดขึ้นในรัชกาลที่ ๓ นี้จึงน่าจะเป็นเส้นทางขนส่งส่วยเหล่านี้ที่สะดวกและยังใช้เป็นเส้นทางลำเลียงท่อนซุงซึ่งเป็นส่วยจากเมืองกบินทร์บุรีมายังพระนครอีกด้วย^{๑๒}

จะเห็นได้ว่าแม้ว่าจุดประสงค์หลักของการขุดคลองแสนแสบจะมุ่งเน้นไปที่เรื่องของการใช้เป็นเส้นทางยุทธศาสตร์ในการสงครามกับเขมรและญวนซึ่งกินเวลากว่าสิบปี แต่ผลที่ตามมาคือการเป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งสินค้าภายในประเทศและเป็นเส้นทางส่งส่วยจากหัวเมืองตะวันออกมายังพระนครเพื่อใช้สอยในกิจการของหลวงต่อไป อย่างไรก็ตามผลพลอยได้จากการขุดคลองแสนแสบคือเกิดการขยายตัวของชุมชนที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งตามริมคลองแสนแสบ เช่น ชุมชนมุสลิมเชื้อสายมลายูที่ถูกกวาดต้อนมาจากดินแดนภาคใต้ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์และเข้ามาตั้งหลักแหล่ง

^๙ กรมการศาสนา, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๒** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๖), หน้า ๒๒๓.

^{๑๐} สจข. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๙๒ เลขที่ ๑๐ บัญชีเรื่องทองคำส่วยและการเกณฑ์ร่อน และเลขที่ ๑๖๒ จศ. ๑๒๑๐ ร่างบัญชีหางว่าวหัวเมืองต่างๆ นำส่งเร็วส่วยรายวัน

^{๑๑} **ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม ๔** (พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๐๗), หน้า ๑.

^{๑๒} สจข. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๒ เลขที่ ๑๖ ใบบอกฉะเชิงเทรา.

ที่สี่แยกบ้านแขก ท่งครุ บางคอแหลม মহานาค พระโขนง คลองตัน มีนบุรี
หนองจอก บ้านอู่ สามแยกท่าไช้ ปากลัด นครนายก ฉะเชิงเทรา เพชรบุรี และ
อยุธยา^{๑๐} ชุมชนมุสลิมเชื้อสายจาม - เขมร ที่เข้ามารับราชการเป็นทหารอาสา
ตั้งแต่สมัยอยุธยาและได้รับพระมหากรุณาธิคุณให้ตั้งบ้านเรือนนอกเขตพระนครตรง
บริเวณที่เป็นคลองแสนแสบใต้หรือบริเวณเจริญผลในปัจจุบัน ชุมชนมุสลิมจาก
ชาวที่กระจายอยู่ทั่วไปรวมทั้งในบริเวณทุ่งแสนแสบด้วย^{๑๑} นอกจากนี้มีชุมชนชาวลาว
แถบเมืองมีนบุรีและฉะเชิงเทรา ชุมชนชาวมอญที่เมืองมีนบุรี หนองจอก และชุมชน
ชาวจีน ซึ่งมีอยู่ทั่วไปตั้งแต่หัวหมากเรื่อยมาจนถึงบางขุนาก ชุมชนเหล่านี้โดยมาก
จะมีอาชีพเป็นชาวนาและปลูกพืชผลทางการเกษตร

พัฒนาการของคลองแสนแสบกับวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลง

ภายหลังการขุดคลองแสนแสบใน พ.ศ. ๒๓๘๐ คลองนี้มีพัฒนาการมา
โดยตลอดทั้งในเรื่องของการใช้ประโยชน์และการใช้พื้นที่ริมฝั่งคลองจากที่เคยรกร้าง
เป็นส่วนใหญ่ก็กลับมามีผู้คนอาศัยทำการเพาะปลูกข้าวและพืชผลทางการเกษตรซึ่ง
เป็นที่ต้องการของรัฐและประชาชน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ขุด
คลองแสนแสบนั้น บริเวณแถบนี้ยังคงเป็นท้องทุ่งที่มีอาณาเขตกว้างขวางและรกร้าง
ว่างเปล่ามาก่อนเช่นเดียวกับทุ่งบางกะปิ ทุ่งวัวลำพองและทุ่งสามเสน เมื่อมีการทำ
สนธิสัญญาเบอร์นี พ.ศ. ๒๓๖๙ ข้าวเป็นสินค้าออกที่สำคัญทำให้รัฐต้องขยายพื้นที่
เพาะปลูกให้มากขึ้นขณะเดียวกันก็ต้องเพิ่มแรงงานหรือกำลังคนในการผลิตด้วย
กำลังคนที่ว่านี้โดยส่วนใหญ่คือเชลยที่ถูกกวาดต้อนภายหลังศึกสงคราม เชลยส่วนหนึ่ง
ได้รับพระมหากรุณาธิคุณ โปรดเกล้าฯให้ตั้งหลักแหล่งบริเวณริมคลองแสนแสบ
ที่ขุดขึ้นใหม่ซึ่งยังรกร้างว่างเปล่าอยู่มากและให้ทำนาเพื่อเพิ่มผลผลิตให้แก่รัฐ
นอกจากนี้ยังมีเชลยที่เป็นแขกมุสลิมที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาในสมัยรัชกาลที่ ๑ และ

^{๑๐} เสาวนีย์ จิตต์หมวด. **กลุ่มชาติพันธุ์ : ชาวไทยมุสลิม** (กรุงเทพฯ: กองทุนสง่า
รัฐจิระอัมพร, ๒๕๓๑), หน้า ๙๒.

^{๑๑} กรรณิการ์ จุฑามาศ สุมาลี. **ยะวา - ชาวในบางกอก** (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๑), หน้า ๗๑ - ๗๒.

รัชกาลที่ ๒ เมื่อครั้งกองทัพไทยยกทัพลงไปปราบกบฏที่เมืองไทรบุรีและปัตตานีด้วย และได้รับพระมหากรุณาธิคุณ โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งหลักแหล่งที่บริเวณประตูน้ำ มินบุรี หนองจอก พระโขนง คลองตัน มหานาค ซึ่งอยู่ในท้องทุ่งแสนแสบรวมไปถึงเมือง ฉะเชิงเทราที่ปลายทางของคลองอีกด้วย^{๑๓} เพลยจากเมืองไทรบุรี กลับตัน รัฐเคตะ และป็นังได้ตั้งบ้านเรือนที่ตำบลทรายทองดิน เมืองมินบุรี ในเวลานั้นการขุดคลอง แสนแสบยังดำเนินอยู่ รัฐจึงได้แรงงานเชลยเหล่านั้นในการขุดคลองร่วมกับแรงงานจ้าง ชาวจีน แยกจามที่เข้ามาเป็นทหารอาสา แรงงานเหล่านี้ได้ขอพระบรมราชานุญาต ตั้งบ้านเรือนตามแนวคลอง ปัจจุบันคือบริเวณเจริญผลหรือที่รู้จักกันว่าบ้านครัว^{๑๔}

เมื่อการขุดคลองแสนแสบเสร็จเรียบร้อยแล้ว พื้นที่บริเวณนี้ได้กลายเป็น แหล่งปลูกข้าวที่สำคัญและเริ่มมีราษฎรเข้าไปตั้งหลักแหล่งเพื่อเพาะปลูก พื้นที่นา บริเวณริมคลองแสนแสบกว้างไกลไปจนถึงบางขุนากซึ่งเป็นตำบลหนึ่งในอำเภอ บางน้ำเปรี้ยว เมืองฉะเชิงเทราและเป็นส่วนปลายของคลองแสนแสบ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คลองแสนแสบยังมีส่วน สำคัญในการปลูกข้าวและใช้เป็นเส้นทางคมนาคมที่เชื่อมต่อกับคลองเล็กคลองน้อยที่ ขุดขึ้นในรัชกาลนี้ เช่น คลองอรชร คลองผดุงกรุงเกษม เมื่อไทยต้องทำสนธิสัญญา บาวริงก์กับอังกฤษใน พ.ศ. ๒๓๙๘ ข้าวเป็นสินค้าออกที่มีความสำคัญยิ่งขึ้นไปอีกและ ทำให้เกิดแรงจูงใจที่จะขยายพื้นที่การเพาะปลูกให้มากขึ้น ขณะเดียวกันตามแนวคลอง แสนแสบก็มีผู้คนเข้าไปตั้งหลักแหล่งเพิ่มขึ้นจากเดิม^{๑๕}

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการออกพระราช บัญญัติที่เรียกว่าประกาศขุดคลอง กำหนดว่าราษฎรที่ต้องการพื้นที่ทำนต้องออกเงิน ช่วยค่าขุดคลอง ส่วนผู้ที่ยากจนให้ออกแรงช่วยแทน หากราษฎรคนใดปล่อยให้พื้นที่ ที่จับจองนั้นว่างเปล่าเป็นเวลา ๕ ปี รัฐมีสิทธิเรียกที่ดินนั้นคืน ขณะเดียวกันถึงดเว้น

^{๑๓} เสาวนีย์ จิตต์หมวดด. กลุ่มชาติพันธุ์ : ชาวไทยมุสลิม, หน้า ๙๒ - ๑๐๘.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๐.

^{๑๕} กรมศิลปากร, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดฉะเชิงเทรา** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๒), หน้า ๓๔.

ภาษีที่นาและอาคารสมพัตรสรให้เป็นเวลา ๓ ปี สำหรับผู้บุกเบิกจับจอง^{๑๖} การออกพระราชบัญญัติฉบับนี้แสดงให้เห็นว่ารัฐส่งเสริมการขยายพื้นที่นาเพื่อการเพาะปลูกอย่างยิ่ง ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๔๔ รัฐเริ่มออกโฉนดที่ดินเป็นการให้กรรมสิทธิ์แก่ผู้เป็นเจ้าของอย่างถาวร ไม่ว่าจะทำประโยชน์หรือไม่ก็ตาม และเป็นโอกาสให้ผู้คนเข้าไปจับจองที่ได้มากๆ โดยไม่ต้องห่วงเรื่องอายุการถือครองที่ดิน และเพื่อให้การคมนาคมตลอดจนการส่งน้ำเข้านาเพื่อการชลประทานเป็นไปอย่างสะดวก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้สร้างประตูน้ำในคลองแสนแสบ เริ่มที่ประตูน้ำปทุมวันไปสิ้นสุดที่ประตูน้ำท่าไข่ มีเพียงเท่านั้นในรัชกาลนี้ยังมีการขุดคลองใหม่อีกหลายคลองเพื่อเชื่อมต่อกับคลองแสนแสบเพื่อประโยชน์ทั้งการคมนาคมและการเกษตร คลองดังกล่าวคือ คลองนครเนื่องเขต ขุดตั้งแต่กลางคลองแสนแสบตรงไปออกปากคลองท่าไข่ แขวงเมืองฉะเชิงเทรา คลองประเวศบุรีรมย์ ขุดตั้งแต่ปลายคลองพระโขนง แขวงเมืองนครเขื่อนขันธ์ ไปออกแม่น้ำบางปะกง แขวงเมืองฉะเชิงเทรา คลองเปรี้ง ขุดตั้งแต่คลองประเวศบุรีรมย์ไปออกคลองบางขนากหรือคลองแสนแสบ คลองอุตมชลจร ขุดตั้งแต่คลองประเวศบุรีรมย์ไปออกคลองนครเนื่องเขต และ คลองหลวงแพ่ง ขุดตั้งแต่คลองประเวศบุรีรมย์ฝั่งเหนือไปบรรจบคลองนครเนื่องเขต แขวงเมืองฉะเชิงเทรา

การขุดคลองนี้มีทั้งที่รัฐดำเนินการเองทั้งหมดและที่รัฐกับราษฎรร่วมกันออกเงินจ้างชาวจีนขุด แต่โดยเหตุที่ผู้ขุดคลองจะได้กรรมสิทธิ์ในที่ดินสองฝั่งคลองเพื่อใช้เพาะปลูกหรือขายต่อแล้วแต่ความเหมาะสม ทำให้ประชาชนในบางแห่งขอขุดคลองเอง เช่นกรณีคลองที่ตำบลศิระษะคู้ในลำคลองแสนแสบใต้ แขวงกรุงเทพฯ ประชาชนที่อาศัย ณ ที่แห่งนั้นต่างลงชื่อรวม ๑๓๗ คน เพื่อขอขุดคลองในบริเวณดังกล่าวตรงออกไปกลางทุ่งร้างจนตลอดถึงปลายคลองศิระษะจะระเข้ ความกว้าง ๔ วา ลึก ๓ ศอก เป็นต้น^{๑๗}

จากนโยบายการส่งเสริมการปลูกข้าวดังกล่าวทำให้มีผู้คนอพยพเข้าไปตั้งบ้านเรือนตามริมคลองแสนแสบมากขึ้น ขณะเดียวกันก็มีผู้ใช้คลองแสนแสบเป็น

^{๑๖} เสถียร ลายลักษณ์ และผู้อื่น, **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๕** (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเวอรี่, ๒๔๗๘), หน้า ๒๒๑ - ๒๒๕.

^{๑๗} **จดหมายเหตุราชกิจจานุเบกษาวันที่ ๕ ภาค ๗ จ.ศ. ๑๒๔๐**, หน้า ๕๕.

เส้นทางคมนาคมขนส่งและค้าขายมากขึ้นตามไปด้วย ทำให้เกิดการขยายตัวของเมืองตามมา และจากความสำคัญทางด้านคมนาคมโดยเฉพาะการช่วยย่นระยะเวลาและระยะทางระหว่างปราจีนบุรี จะเข็งเทรา และกรุงเทพฯ รัฐบาลจึงให้ความสนใจและอุดหนุนคลองแสนแสบในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึง ๒ ระยะ คือใน พ.ศ. ๒๔๔๗ และ พ.ศ. ๒๔๕๑

เมื่อมีผู้คนเข้ามาอาศัยอยู่ในบริเวณริมคลองแสนแสบมากขึ้นและการคมนาคมสะดวกทำให้ความต้องการจับจองที่ดินเพื่อทำนามากขึ้นตามลำดับ เฉพาะที่นาในบริเวณทุ่งแสนแสบซึ่งเป็นที่ราบน้ำท่วมถึงจึงปลูกข้าวได้ดี เป็นที่ต้องการของราษฎรจนบางแห่งเกิดเป็นกรณีพิพาทแย่งชิงที่ดินกัน ผู้จับจองนี้มีทั้งที่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์และราษฎรทั่วไป เช่น พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นอดิศรอุดมเวชกับพระญาติวงศ์ รวมกันขอจับจองที่นาเป็นจำนวนถึง ๕๓,๙๐๐ ไร่^{๑๔}

วิธีการจับจองในระยะแรก กฎหมายระบุว่าให้ปักไม้หรือล้อมรั้วไว้เป็นเขตให้เห็นชัดเจน เมื่อปักเขตแล้วจึงมีสิทธิแผ้วถางที่ได้แต่ผู้เดียว ถ้าผู้อื่นทำถือว่าเป็นการละเมิดต้องเสียค่าปรับ^{๑๕} แต่มีเงื่อนไขว่าผู้จับจองต้องแผ้วถางที่เพื่อทำประโยชน์ภายในเวลา ๑ ปี สำหรับที่ไร่ และ ๓ ปี สำหรับที่นาฟางลอย ถ้าผู้ถือครองที่ดินนั้นช่วยออกเงินหรือแรงในการขุดคลองก็จะได้เพิ่มเวลาการถือครองที่ดินให้อีก ๒ ปี และ ๙ ปี สำหรับบ้านเรือน สวน และนาตราแดง* ถ้าทิ้งว่างเกินกำหนดเจ้าของก็ไม่มีสิทธิหวงห้ามไว้ได้อีกต่อไป

การมุ่งจับจองที่ดินทำให้เกิดกรณีพิพาทหลายกรณี เช่น กรณีนายพลพัน ขุดคลองโดยใช้ทุนทรัพย์ของตนเอง ขุดตั้งแต่ตำบลหนองจอก ทุ่งแสนแสบไปจนถึงคลอง ๑๓ ซึ่งเป็นบริเวณที่บริษัทขุดคลองแลคูนาสยามเข้าไปดำเนินการขุดไว้ ทำให้

^{๑๔} สุนทรী อาสวโง้ว, **ประวัติคลองรังสิต : การพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ. ๒๔๓๑ - ๒๔๕๓** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๕.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

* นาตราแดง คือใบอนุญาตให้เป็นสิทธิ ไม่ว่าเจ้าของที่นาจะทำนาหรือไม่ก็ตาม เป็นหนังสือกรรมสิทธิ์ถาวรสำหรับการทำนา มีอายุการถือครอง ๙ ปี บริเวณที่ดินที่รัฐจะออกตราแดงสันนิษฐานว่าต้องเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์และทำนาอย่างถาวร

เกิดการแย่งชิงที่นากันขึ้น^{๒๐} หรือกรณีหลวงวาทิศนรเทศที่มีการอ้างสิทธิทับที่กันบริเวณทุ่งแสนแสบทางฝั่งเหนือของคลอง หรือระหว่างคลองรังสิตกับคลองหกวาสายล่าง เนื่องจากบริเวณดังกล่าวยังเป็นที่รกร้างว่างเปล่า ยังไม่มีหลักฐานที่แสดงกรรมสิทธิ์อย่างแท้จริง^{๒๑}

ภายหลังจากรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การขุดคลองใหม่มีน้อยลง ส่วนใหญ่จะเน้นการซ่อมแซม ขุดลอก เพื่อให้คลองต่างๆ คงสภาพการใช้งานอย่างสะดวกไม่ตื้นเขิน และในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้มีการแบ่งเขตการปกครองตามแนวคลองแสนแสบเป็นเขตใหญ่ๆ คือ มีนบุรี บางกะปิ หนองจอก พระนคร แต่ต่อมาเมื่อทางราชการได้ปรับเปลี่ยนพื้นที่เขตการปกครองใหม่เพื่อความเหมาะสมในการปกครองท้องที่มาตามลำดับนับแต่ พ.ศ. ๒๔๕๗ เป็นต้นมา ทำให้เกิดเขตพื้นที่การปกครองในกรุงเทพมหานครใหม่หลายเขต ในส่วนที่อยู่ตามแนวคลองแสนแสบหรือที่คลองแสนแสบผ่านมีถึง ๑๘ เขต คือ บางกะปิ บึงกุ่ม คันนายาว ลาดพร้าว บางเขน สะพานสูง ห้วยขวาง วังทองหลาง พระนคร ป้อมปราบ ปทุมวัน ราชเทวี วัฒนา สวนหลวง ลาดกระบัง มีนบุรี คลองสามวา และหนองจอก

ปัจจุบันคลองแสนแสบอาจแบ่งได้เป็น ๒ ช่วง คือ คลองแสนแสบใต้ เริ่มจากคลองมหานาค ผ่านวัดพระยาหยิง บ้านครัว หัวหมาก และคลองแสนแสบเหนือ เริ่มจากหัวหมาก คลองตัน บางเขน ไปออกแม่น้ำบางปะกง รวมเป็นเส้นทางทั้งสิ้น ๗๓.๘ กิโลเมตร ความเป็นมาของคลองแสนแสบที่ผ่านกาลเวลามากกว่า ๑๐๐ ปี แสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชีวิตของชุมชนริมฝั่งคลองได้อย่างต่อเนื่อง ความเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นไปตามกระแสสังคมและสภาพแวดล้อมที่ส่งผลให้วิถีการดำรงชีวิต คุณภาพชีวิตของคนอาศัยตามแนวคลองแสนแสบมีความเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าผู้คนที่เข้ามาตั้งรกรากอยู่อาศัยตามแนวคลองแสนแสบในระยะแรกเป็นพวกที่ถูกรบกวนต้องเข้ามาภายหลังสงคราม เมื่อเวลาผ่านไปการ

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

^{๒๑} สจข. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๕/๑ น. ๔๑, ๔/๑๑ รายงานพระอินทราธิบดีสีหราชรองเมืองถึงกรมหมื่นนครสวรรค์ เรื่องที่ดินทุ่งตะวันออก แขวงกรุงเทพฯ ซึ่งเกี่ยวข้องกับบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม ๕ มิถุนายน ๒๔๓๗.

อยู่อาศัยก็กลายเป็นการตั้งหลักแหล่งอย่างถาวรและขยายพื้นที่ออกไปมากขึ้น เกิดชุมชนตามเชื้อชาติศาสนา เช่น ชุมชนชาวไทยพุทธ ชุมชนชาวมุสลิม ชุมชนชาวลาว ฯลฯ

ในอดีตคลองแสนแสบคงมีความสวยงามตามวิถีของชนบท ด้วยเหตุที่คลองนี้มีความยาวมากและพาดผ่านหลายท้องทุ่ง การตั้งบ้านเรือนของผู้คนจึงไม่แออัด แต่อยู่อย่างกระจัดกระจาย บรรยากาศของความเป็นชนบทที่ร่มรื่นน่าอยู่ของคลองแสนแสบเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อคราวเสด็จพระราชดำเนินมาจังหวัดฉะเชิงเทราและทรงลงเรือแจวเพื่อทอดพระเนตรภูมิประเทศในคลองแสนแสบ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ ว่า^{๒๒}

พอออกจากวัดปากบึง ประเดี๋ยวก็เข้าแดนเมืองมีน
คลองตอนนั้นหน้าตาเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ คือรากไม้เกาะยึดและมีต้นไม้
ริมคลองมากขึ้น มีบ้านเรียงรายมาจนถึงหนองจอกเป็นหมู่ใหญ่
เรือนฝากระดานหลังโตๆ หน้าตาบางกอกออกไปถึง

ความงดงามอย่างเป็นทางการเป็นธรรมชาติของคลองแสนแสบในอดีตยังปรากฏในงานวรรณกรรมที่มีชื่อเสียงของ ไม้ เมืองเดิม (ก้าน พึ่งบุญ ณ อยุธยา) เรื่องแผลเก่า ซึ่งอาศัยฉากเดินเรื่องอยู่บนสองฟากคลองแสนแสบที่ยังคงเป็นท้องทุ่งให้เห็นแจ่มแจ้งว่า

คลองปลายน้ำ สุดฟากข้างทางซ้ายของทุ่งบางกะปิ เป็น
คลองเล็กแคบ แต่น้ำไหลลึก มีน้ำเดินตลอดปี สองฝั่งราบรื่นไปด้วย
เงาต้นไม้ใหญ่ ชุ่มเชิงของเถาวัลย์และพงอ้อ พงแขมมีอยู่บ้าง
ห่างๆ เมื่อผ่านไปเป็นทุ่งหญ้าเว้ง บางแห่งเป็นนา มีข้าวสุรวงเหลือง
สำแดงว่าหน้าเกี่ยวกำลังจะมาถึง

จะเห็นได้ว่าคลองแสนแสบในอดีตนั้นมีความสวยงามตามธรรมชาติและมีความเขียวสงบ การตั้งบ้านเรือนของผู้คนก็อยู่อย่างไม่แออัดขัดเสียด ส่วนใหญ่ยังคงมีอาชีพทำนาและเป็นเกษตรกร การคมนาคมไปมาหาสู่กันใช้เส้นทางน้ำคือคลองแสนแสบและคลองซอยแยกต่างๆ เป็นหลัก อีกทั้งยังสามารถใช้ประโยชน์จากสายน้ำ

^{๒๒} บุญเตือน ศรีวรพจน์, **ค้นร่องสองวรรณคดี (เล่ม ๒)** (กรุงเทพฯ: บริษัทปัสส์พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๖๔.

ได้อย่างเต็มที่ทั้งการอุปโภคและบริโภค อย่างไรก็ตามก็เมื่อเวลาล่วงเลยไป วิถีชีวิตของคนที่อยู่ริมฝั่งคลองแสนแสบก็ต้องเปลี่ยนแปลงไปด้วย กล่าวคือเริ่มมีการโยกย้ายอพยพครัวเรือนจากที่เคยอยู่อาศัยเดิมไปอยู่แหล่งอื่น เช่น บริเวณคลองรังสิต ขณะเดียวกันก็มีผู้คนจากที่อื่นอพยพเข้ามาอยู่แทนที่ กลายเป็นชุมชนที่มีผู้อยู่อาศัยจำนวนมากและสามารถแบ่งได้เป็น ๓ ลักษณะคือ ชุมชนเมือง (เขตชั้นใน) ชุมชนกึ่งเมือง (เขตชั้นกลาง) และชุมชนชนบท (เขตชั้นนอก) ลักษณะของชุมชนจะเป็นย่านธุรกิจและบ้านพักผู้อยู่อาศัย^{๒๓}

จากการศึกษาของวาสนี พงศ์ชินฤทธิ์ เรื่องคุณภาพชีวิตของประชาชนสองฝั่งคลองแสนแสบพบว่า ประชากรส่วนใหญ่ที่อาศัยอยู่ตามแนวคลองแสนแสบในปัจจุบันนี้เป็นผู้ที่เพิ่งโยกย้ายถิ่นฐานเข้ามาอยู่เมื่อราว ๑๐ ปีที่ผ่านมาและบางก็รुकู้บริเวณริมคลองเข้าไปสร้างบ้านเรือน ลักษณะการอยู่อาศัยของผู้คนเรียกได้ว่าเป็นชุมชนเพราะอยู่รวมกันหลายครัวเรือน เช่น ชุมชนบ้านครัว ชุมชนหลังวัดปทุมวนาราม ชุมชนบ้านดอน ชุมชนเทพสิลา ชุมชนวัดไผ่ดำ เป็นต้น ในชุมชนเหล่านี้มีราษฎรที่ไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินถึงร้อยละ ๕๐ เป็นครัวเรือนที่มีกรรมสิทธิ์ในที่อยู่อาศัยร้อยละ ๒๗.๑ เป็นครัวเรือนที่มีกรรมสิทธิ์เฉพาะที่พักอาศัยแต่ไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินร้อยละ ๒๒.๙^{๒๔} ด้วยเหตุนี้สภาพของที่อยู่อาศัยจึงเป็นครัวเรือนในชุมชนแออัดเป็นส่วนใหญ่ และบรรดาผู้อยู่อาศัยตามริมคลอง รวมถึงโรงงาน โรงแรม ร้านอาหาร ฯลฯ ก็มักทิ้งน้ำเสียและสิ่งปฏิกูลลงคลองแสนแสบอย่างต่อเนื่องจนทำให้น้ำเกิดสภาพเน่าเสีย จนกลายเป็นปัญหาใหญ่ของสังคมทุกวันนี้

จากการที่พื้นที่บริเวณแนวคลองแสนแสบทอดยาวจากบริเวณที่เรียกว่าบางกะปิไปจนถึงบางนาในเขตจังหวัดฉะเชิงเทรา ทำให้รัฐบาลต้องจัดแบ่งเขตการปกครองให้เหมาะสมซึ่งในปัจจุบันนี้เขตการปกครองที่คลองแสนแสบผ่านมีถึง ๑๘ เขตดังกล่าวมาแล้ว เขตต่างๆ เหล่านี้มีชาวมุสลิมอาศัยร่วมกับชาวพุทธอยู่เกือบทุกเขต เช่น เขตคลองสามวา เขตบางกะปิ เขตมีนบุรี เขตหนองจอกและเขตวัฒนา

^{๒๓} วาสนี พงศ์ชินฤทธิ์, “คุณภาพชีวิตของประชาชนสองฝั่งคลองแสนแสบ,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาพัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนาสังคม) คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๕.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕.

เป็นต้น ในแต่ละเขตจะมีทั้งมัสยิดและวัดอยู่ทั่วไป เขตที่มีชาวมุสลิมอาศัยอยู่เป็นจำนวนมากคือเขตหนองจอก พบว่ามีประชากรที่เป็นชาวมุสลิมอาศัยอยู่ร้อยละ ๓๕ ของประชากรทั้งหมด นอกนั้นเป็นชาวไทยพุทธและผู้มีเชื้อสายลาว ที่เขตหนองจอกนี้มีมัสยิดรวม ๔๑ แห่ง และมีวัดทางพุทธศาสนา ๑๖ แห่ง เช่นเดียวกับเขตมีนบุรีที่มีมัสยิด ๑๓ แห่ง และวัด ๖ แห่ง

ตามเขตต่างๆ เหล่านี้จะมีอยู่หลายชุมชน ชื่อของแต่ละชุมชนจะบ่งบอกถึงเชื้อชาติของผู้อยู่อาศัยหลัก เช่น ชุมชนสุเหร่าบ้านเกาะ ชุมชนอัลฮูดา ชุมชนอับลูเลาะห์ ในเขตมีนบุรี ส่วนในเขตคลองสามวา กลุ่มคนที่อยู่อาศัยจะแบ่งกันอยู่อย่างชัดเจนคือชาวมุสลิมจะอาศัยบริเวณริมคลองแสนแสบในแขวงทรายกองดินใต้ชาวไทยพุทธอาศัยอยู่บริเวณแขวงสามวาตะวันออกและแขวงทรายกองดิน ชาวมอญอาศัยอยู่บริเวณแขวงสามวาตะวันตก ระหว่างคลอง ๓ กับคลอง ๔ ส่วนประชากรที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่มักจะอยู่บริเวณบางชั้น ในรูปของบ้านจัดสรร

นับแต่ พ.ศ. ๒๕๒๐ ถึง พ.ศ. ๒๕๓๗ คลองแสนแสบเริ่มมีสภาพเน่าเสีย สาเหตุหลักน่าจะมาจากแผนพัฒนาการอุตสาหกรรมของรัฐบาลและการสร้างถนนเพื่อความสะดวกในการคมนาคมขนส่ง ผู้คนจึงนิยมใช้ถนนเป็นเส้นทางสัญจรมากกว่าทางน้ำ ขณะเดียวกันก็เกิดการสร้างที่พักตามแนวคลองแสนแสบในลักษณะหอพักหรือห้องเช่าสำหรับผู้ใช้แรงงานที่โยกย้ายถิ่นฐานจากต่างจังหวัดมาทำงานทำในโรงงานอุตสาหกรรมที่อยู่ในเมือง ผู้พักอาศัยเหล่านี้มักทิ้งของเสียลงในคลอง ส่วนโรงงานอุตสาหกรรมก็ปล่อยน้ำเสียลงในคลองเช่นกัน สภาพคลองจึงเริ่มเน่าเสียและเต็มไปด้วยวัชพืช

เมื่อคลองแสนแสบซึ่งเป็นเสมือนชีวิตของผู้คนที่อาศัยอยู่ริมคลองเนื่องจากบางบ้านไม่มีน้ำประปาใช้ต้องอาศัยน้ำในลำคลองและยังใช้ในการประกอบอาชีพคือเลี้ยงสัตว์และการเกษตร ทำให้เกิดน้ำเน่าเสียและเสื่อมโทรม เกิดเป็นมลภาวะทั่วไปอย่างมีอาจหกลังเสียได้ ชุมชนหลายแห่งที่เคยมีชีวิตผูกพันกับคลองแสนแสบต้องประสบความเดือดร้อน ในที่สุดจึงเกิดการรวมตัวของกลุ่มชาวบ้านเพื่อรักษาคลองแสนแสบด้วยการช่วยกันเก็บผักตบชวาที่ลอยมาหน้าบ้านของตน เลี้ยงปลาในกระชังและปลูกผักสวนครัวริมคลอง เป็นต้น เพื่อรักษาสภาพน้ำและสภาพแวดล้อม

ชุมชนที่มีบทบาทเด่นในเรื่องนี้เป็นชุมชนอิสลามคือชุมชนกมลอุบลอิสลาม (ทรายทองดิน) เขตคลองสามวา ชุมชนนี้มีผู้นับถือศาสนาอิสลามร้อยละ ๙๔ และมีผู้นับถือศาสนาพุทธร้อยละ ๖^{๒๔} และชุมชนศาลาแดง ซึ่งมี ๒ หมู่บ้านคือ หมู่ ๕ เขตหนองจอก และหมู่ ๙ เขตกระทุ่มราย โดยมีคลองแสนแสบคั่นกลาง ชุมชนนี้มีผู้นับถือศาสนาอิสลามร้อยละ ๖๐ และมีผู้นับถือศาสนาพุทธร้อยละ ๔๐^{๒๖}

ใน พ.ศ. ๒๕๓๗ ชุมชนกมลอุบลอิสลามโดยการนำของอิหม่ามวินัย สะมะฮูน ได้ตั้งชมรมพัฒนาคลองแสนแสบขึ้นโดยอาศัยหลักคำสอนทางศาสนามาประยุกต์เข้ากับงานพัฒนาสังคม^{๒๗} และทำให้ชาวบ้านในชุมชนช่วยกันรักษาคลองแสนแสบให้สะอาดปราศจากวัชพืชและให้ใช้ประโยชน์จากคลองอย่างถูกต้อง ขณะเดียวกันก็พยายามรักษาสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเอาไว้ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๔๒ ชุมชนศาลาแดง เขตหนองจอก โดยการนำของนายโนรี แพฝักฝน นายประเสริฐ สุขถาวร ได้ตั้งชมรมเกษตรธรรมชาติขึ้นเพื่อร่วมกันทำการเกษตรที่เป็นอาชีพหลักของชุมชนให้สะอาดไม่เป็นพิษ ด้วยการทำการเกษตรธรรมชาติคือเน้นภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นหลัก

การพัฒนาคลองแสนแสบได้กระทำอย่างต่อเนื่องและออกมาในรูปของการทำงานร่วมกันในภาคประชาคมที่เรียกว่า “ชมรมรวมใจรักษ์ต้นน้ำ แม่น้ำ ลำคลองและสิ่งแวดล้อม” ประกอบด้วยภาครัฐ ภาคเอกชนและภาคประชาชน^{๒๘} ร่วมกันรณรงค์ให้รัฐบาลและประชาชนเห็นความสำคัญของแม่น้ำลำคลองให้มากขึ้น ในที่สุดคณะรัฐมนตรีในรัฐบาลของ ฯพณฯ บรรหาร ศิลปอาชา ได้กำหนดเอาวันที่ ๒๐ กันยายน ของทุกปีเป็นวัน “อนุรักษ์รักษาแม่น้ำ คูคลองแห่งชาติ” (เนื่องจากเมื่อวันที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๗ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เสด็จประพาสคลองแสนแสบทางเรือและทรงมีพระดำรัสให้มีการรักษาคลองแสนแสบซึ่งมีความสำคัญในประวัติศาสตร์) เพื่อให้ประชาชนได้ตระหนักในการร่วมรักษาทรัพยากรธรรมชาติและการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดูแลแม่น้ำลำคลองทั่วประเทศ

^{๒๔} กนกรัตน์ ยศไกร, “พลังชุมชนกับการรักษาคลองแสนแสบ” ภูมิปัญญากับการสร้างพลังชุมชน (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร องค์การมหาชน, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒๒.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๙.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๙.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๘.

จากการที่แต่ละชุมชนริมคลองแสนแสบต่างอยู่อาศัยร่วมกันมาอย่างยาวนาน และต่างก็ยอมรับในวิถีชีวิตของกันและกัน ความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของชุมชนที่เกิดขึ้นจึงมิได้อยู่ที่เรื่องของศาสนาหรือขนบธรรมเนียมประเพณี แต่อยู่ที่สภาพแวดล้อมและการโยกย้ายถิ่นฐานของประชาชนจากท้องถิ่นต่างๆ ที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งในบริเวณริมคลองแสนแสบเป็นสำคัญและจากพลังชุมชนที่อาศัยอยู่ริมคลองแสนแสบแม้ว่าจะต่างศาสนาแต่ก็รวมตัวกันเพื่อพัฒนาคลองแสนแสบให้ฟื้นคืนชีวิตพร้อมทั้งรักษาสิ่งแวดล้อมอื่นๆ บนพื้นฐานของความศรัทธาต่อศาสนา และภูมิปัญญาท้องถิ่นของตน

สรุป

นับตั้งแต่เริ่มมีการขุดคลองแสนแสบในสมัยรัชกาลที่ ๓ เป็นต้นมา คลองแสนแสบมีการพัฒนาขึ้นเป็นลำดับทั้งสภาพคลองและประโยชน์ใช้สอย มีการตั้งถิ่นฐานของผู้คนริมฝั่งคลองกันมากขึ้นเพื่อทำการเพาะปลูกและยังเอื้อประโยชน์ต่อการสัญจรให้เมืองหลวงได้อย่างสะดวกรวดเร็ว

แม้ว่าบริเวณคลองแสนแสบจะมีผู้คนหลายเชื้อชาติอาศัยอยู่ แต่ต่างก็อยู่อย่างเป็นกลุ่มก้อนตามเชื้อชาติของตน มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ในกรอบวัฒนธรรมของตนอย่างเสรีและสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างผสมกลมกลืน อาจกล่าวได้ว่าคลองแสนแสบเป็นคลองเก่าแก่ที่มีอายุเกือบ ๒๐๐ ปี ที่ยังคงรับใช้ผู้คนที่สำคัญๆ ไปมา เป็นแหล่งรวมวัฒนธรรม ประเพณี ตลอดจนศิลปะของชนกลุ่มต่างๆ ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานและอยู่ร่วมกันได้อย่างผสมกลมกลืนมาอย่างต่อเนื่องและยาวนาน คลองแสนแสบจึงเปรียบเสมือนสายโลหิตอีกเส้นหนึ่งของนครกรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลางของความเจริญที่มีประชากรอยู่อาศัยจำนวนมาก สภาพความเป็นอยู่ของคนที่นี่อาศัยตามริมคลองแสนแสบก็มีพัฒนาการและเปลี่ยนแปลงไปตามความเจริญของสังคม เกิดอาคารสำนักงาน โรงงาน โรงพยาบาล โรงแรม ฯลฯ มากมายหลายแห่ง สภาพของคลองแสนแสบจึงเริ่มเปลี่ยนแปลงไปกลายเป็นคลองที่เต็มไปด้วยวัชพืชและน้ำเหม็นอันเป็นผลมาจากการปล่อยปละละเลยของผู้อยู่อาศัยริมคลอง

นับแต่ปี ๒๕๓๗ เป็นต้นมา รัฐบาลแต่ละยุคสมัยได้ตระหนักในความสำคัญของคลองแสนแสบในฐานะที่เป็นคลองสำคัญในประวัติศาสตร์และเป็นเส้นทางสัญจรทางน้ำที่สำคัญของคนกรุงเทพฯและเขตชานเมือง จนถึงจังหวัดฉะเชิงเทรา จึงพยายามแก้ปัญหาหน้าเฝ้าเสียในคลองแสนแสบอย่างต่อเนื่อง เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้อยู่อาศัยริมฝั่งคลองให้ดีขึ้นและสร้างความน่าอยู่ให้เกิดขึ้นอีกครั้ง แม้จะยังไม่เห็นผลที่ชัดเจนในวันนี้ แต่คาดว่าในอนาคตปัญหานี้คงจะได้รับการแก้ไขได้อย่างสมบูรณ์ต่อไปโดยการรวมพลังของชุมชนที่อาศัยอยู่ริมคลองแสนแสบที่ร่วมมือกับภาครัฐและภาคเอกชนให้ตระหนักในการร่วมกันรักษาทรัพยากรธรรมชาติคือคลองแสนแสบซึ่งเป็นแหล่งน้ำที่มีประวัติทางวัฒนธรรมและมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ให้คงอยู่ตลอดไป

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น

สำนักจดหมายเหตุแห่งชาติ

จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เลขที่ ๑๐ จ.ศ. ๑๑๙๒ บัญชีเรื่องทำกำไรส่วยและเกณฑ์ร่อน
จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เลขที่ ๗ จ.ศ. ๑๑๙๕ ราชการทัพญวน เรื่องส่งข้าวสาร
๕๐ เกวียนไปพระราชทานกองทัพเจ้าพระยาบดินทร์

จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เลขที่ ๒๓ จ.ศ. ๑๒๐๐ บัญชีหมื่นสนิทมสมบัติ เรื่องจำหน่าย
เงินค่านา

จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เลขที่ ๑๖ จ.ศ. ๑๒๐๒ ใบบอกฉะเชิงเทรา

จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เลขที่ ๑๖๒ จ.ศ. ๑๒๑๐ ร่างบัญชีทางว่าวหัวเมืองต่างๆ
นำส่งเร็วส่วยรายวัน

จดหมายเหตุราชกิจรายวันรัชกาลที่ ๕ ภาค ๗ จ.ศ. ๑๒๔๐

จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๕/๑ น. ๔๑, ๔/๑๑ รายงานพระอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง
ถึงกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เรื่องที่ดินทุ่งตะวันออก แขวงกรุงเทพฯ ซึ่งเกี่ยวข้อง
กับบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม ๕ มิถุนายน ๒๔๓๗

เอกสารชั้นรอง

หนังสือและวิทยานิพนธ์

กนกรัตน์ ยศโกธ. “พลังชุมชนกับการรักษาคคลองแสนแสบ” ภูมิปัญญากับการสร้าง

พลังชุมชน กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ๒๕๔๘.

กรรณิการ์ จุฑามาศ สุมาลี. **ยะวา – ชาว ในบางกอก**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๑.

การศาสนา, กรม. **ประวัติศาสตร์ทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๒**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
การศาสนา, ๒๕๒๖.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว**. ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ
นายกระเงิน สิงหเสนี ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม, ๒๕๓๗.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓.**

พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๐๔.

แน่น้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. และคณะ. **องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์.**

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

บุญเตือน ศรีวรพจน์. **คั่นฉ่องสองวรรณคดี (เล่ม ๒).** กรุงเทพฯ: บริษัททีปส์
พับบลิเคชัน จำกัด, ๒๕๔๔.

ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม ๔. พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา,
๒๕๐๗.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓. กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๑๐.

วาสนีย์ พงศ์ชินธุภี. **คุณภาพชีวิตของประชาชนสองฝั่งคลองแสนแสบ.** วิทยานิพนธ์
ปริญญาพัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนาสังคม) คณะพัฒนาสังคม
สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๐.

ศิลปากร, กรม. **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา
จังหวัดฉะเชิงเทรา.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๒.

สุนทรี อาสะไวย์. **ประวัติคลองรังสิต : การพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม
พ.ศ. ๒๔๓๑ - ๒๔๕๗.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
๒๕๓๐.

สุวิทย์ อิศราสวัสดิ์. **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมืองไทยตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระ
เจ้าตากสินมหาราชถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๑๐ - ๒๓๙๔).**
กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๒๕.

เสถียร ลายลักษณ์ และผู้อื่น. **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๕.** พระนคร:
โรงพิมพ์เดลิเมลล์, ๒๔๗๘.

เสาวนีย์ จิตต์หมวด. **กลุ่มชาติพันธุ์ : ชาวไทยมุสลิม.** กรุงเทพฯ: กองทุนสง่า รุจิระ
อัมพร, ๒๕๓๑.

กลไกทางสังคมที่นำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน ภายใต้เงื่อนไขความหลากหลายของประชากร : กรณีศึกษาชุมชนสุเหร่าบ้านดอน ริมคลองแสนแสบ

ศิริวรรณ ศิริบุญ^{*}

บทคัดย่อ

ชุมชนสุเหร่าบ้านดอน ริมคลองแสนแสบ เป็นชุมชนที่ตั้งมานานกว่า ๒๐๐ ปี การพัฒนาเศรษฐกิจภายใต้แนวคิดทุนนิยม การสร้างถนนเพชรบุรีตัดใหม่ และถนนสุขุมวิทได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทั้งจำนวน ความหลากหลายของประชากร และปัญหาสังคมนานาประการ คลองแสนแสบทำหน้าที่เป็นเสมือนปราการด่านสุดท้ายที่ป้องกันชุมชนจากปัจจัยคุกคามภายนอก อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่า ปัจจัยทางกายภาพเพียงประการเดียว ไม่สามารถสร้างความแข็งแกร่งให้แก่ชุมชนได้อย่างยั่งยืน กลไกทางสังคมอันประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญ ๓ ประการคือ ๑) ระบบคุณค่าและองค์การทางสังคม ๒) ทุนทางเศรษฐกิจ และ ๓) ทรัพยากรบุคคล ทำหน้าที่เป็นปัจจัยหลักของการดำรงความเข้มแข็งและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน นอกจากนี้ ผลการศึกษายังชี้แนะว่า ถึงแม้ชุมชนจะมีความเข้มแข็ง แต่ชุมชนแต่ละแห่งไม่สามารถดำรงอยู่ในรูปแบบของสังคมปิดได้ การสร้างเครือข่ายความร่วมมือ การทำงานในรูปแบบของหุ้นส่วนหรือภาคี และการดำเนินกิจกรรมชุมชนในรูปแบบของการมีส่วนร่วม โดยเริ่มตั้งแต่การยุติการทำงานแบบรวบอำนาจ การดำเนินงานตามแนวคิด หรือการทำงานแบบมี “พิมพ์เขียว” จะทำให้สมาชิกในชุมชนเกิดสำนึกของการเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนที่พร้อมจะร่วมกันแก้ไขและพัฒนา ทั้งในเชิงของความคิดและการมีส่วนร่วมในกิจกรรม ซึ่งเป็นกลไกที่สำคัญของการพัฒนาอย่างยั่งยืน

* นักวิจัยประจำวิทยาลัยประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Social mechanism that lead to the strengthening of the community under the population dynamic : Case Study of Surao Ban Don Community

*Siriwan Siriboon**

Abstract

Surao Ban Don Community was settled in Bangkok more than 200 years ago. The community is situated on the banks of the Saensaeb Canal. The economic development of Bangkok under the concept of capitalism, which can be found in the construction of Phetchaburi Road and Sukhumvit Road, led to a drastic change in the size of the population, population diversity and community disorder. Saensaeb Canal acted as the last stronghold to protect the community from external threat.

This study suggests that community sustainability cannot rely solely on physical advantages. Social mechanisms as measured in terms of three components, namely, a value system, economic capital and human resources, are the key factors for community solidarity. In addition, it is suggested that although a community is strengthened, each community cannot exist in the form of a closed society. The process of co-management should be channeled from the individual level, community organizations or groups within the community up to network building outside the community. Cooperation among households, schools and temples or mosques are the key success factors in strengthening public participation.

* Researcher, College of Population Studies, Chulalongkorn University.

Strategies in terms of top-down management should be reformed to bottom-up management. There is no specific model for co-management. Co-management varies with the unique conditions and characteristics of each area. The same basic “blue print” cannot be drawn. Joining in any community activities should be restructured from cooperation to participation. Participation means thinking, planning and working together. Community participation is a significant social mechanism for sustainable development.

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

...การพัฒนาจะต้องเป็นไปตามภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์ และภูมิประเทศทางสังคมศาสตร์ในสังคมวิทยา ภูมิประเทศทางสังคมวิทยา คือ นิสัยใจคอของคนเรา จะไปบังคับให้คนอื่นคิดอย่างอื่นไม่ได้ เราต้องแนะนำ เราเข้าไป ไปช่วยโดยที่คิดให้เขาเข้ากับเราไม่ได้ แต่ถ้าเราเข้าไปดูว่าเขาต้องการอะไรจริงๆ แล้วก็อธิบายให้เขาเข้าใจหลักการพัฒนานี้ก็จะเกิดประโยชน์อย่างยิ่ง...

พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

๓๐ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๓๐

กระแสพระราชดำรัสดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นว่า การจัดการหรือพัฒนาชุมชนมีความจำเป็นที่ผู้ที่เกี่ยวข้องจะต้องให้ความสนใจและทำความเข้าใจชุมชนให้รอบด้าน การจัดการใดๆ เพื่อการพัฒนาต้องให้ความสำคัญกับ “ทุนทางสังคม” ทั้งทุนที่เป็นทรัพยากรทางด้านกายภาพ ทรัพยากรด้านบุคคล และทุนทางด้านจิตวิญญาณที่หมายถึงทุนในเรื่องของคุณค่า วิถีชีวิต และวัฒนธรรมซึ่งมีความแตกต่างกันไปในแต่ละสังคม การศึกษานี้ ถึงแม้จะกำหนดพื้นที่การศึกษาวิจัยโดยเฉพาะเจาะจงไว้ที่การศึกษา “ชุมชนสุเหร่าบ้านดอน” แต่ไม่ได้หมายความว่า ชุมชนสุเหร่าบ้านดอนจะทำหน้าที่เป็น “พิมพ์เขียว” ที่จะให้ชุมชนอื่นๆ ลอกเลียนแบบไปใช้เพื่อการพัฒนาได้ทั้งหมด ผลการศึกษานี้เป็นเพียงการชี้ให้เห็นว่าภายใต้ความหลากหลายทางด้านประชากรนั้น ชุมชนสุเหร่าบ้านดอนมีกลไกของการสร้างความเข้มแข็งในชุมชนและการจัดการกับปัญหาต่างๆ ของชุมชนได้อย่างไร มีปัจจัยใดที่เป็นจุดแข็งและจุดอ่อน และภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ที่ชุมชนต่างๆ ไม่สามารถดำรงอยู่อย่างเป็นเอกเทศได้นั้น ชุมชนมีวิธีการในการสร้างเครือข่ายทางสังคมอย่างไร ซึ่งประเด็นต่างๆ เหล่านี้สามารถใช้เป็นอุทาหรณ์ในการพัฒนาชุมชนอื่นๆ ได้ต่อไป

การศึกษานี้เลือกชุมชนสุเหร่าบ้านดอนเป็นพื้นที่เป้าหมายของการศึกษา เพราะเป็นชุมชนชาวไทยมุสลิมริมคลองแสนแสบที่เข้มแข็ง มีความสามารถที่จะดำรงรักษาอัตลักษณ์แห่งชุมชนตนไว้ได้ภายใต้บรรยากาศที่มีความหลากหลายทางด้านเศรษฐกิจ สังคม ศาสนา และวัฒนธรรม และในขณะเดียวกันสมาชิกของชุมชน

สุเหร่าบ้านดอนยังประสบความสำเร็จในการสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับชุมชนใกล้เคียง องค์กรภาครัฐ และองค์กรอิสระอื่นๆ ตลอดจนสามารถพัฒนาศักยภาพแห่งชุมชนตนให้กลายเป็นชุมชนที่เข้มแข็งและทำหน้าที่เป็น “ตัวอย่าง” ของกิจกรรมด้านการพัฒนาชุมชนกรุงเทพมหานครในหลายรูปแบบ และสามารถอยู่ร่วมกับชุมชนอื่นๆ ได้อย่างมีสันติและภราดรภาพ

พื้นที่ศึกษาและขอบเขตของการศึกษา

การศึกษาวิจัยนี้เป็นแบบเจาะจงพื้นที่ โดยพื้นที่ศึกษาได้แก่ชุมชนสุเหร่าบ้านดอน ริมคลองแสนแสบ ซอยสุขุมวิท ๔๙ แยก ๑๔ (ซอยประเสริฐสิทธิ์) แขวงคลองตันเหนือ เขตวัฒนา กรุงเทพมหานคร และชุมชนในพื้นที่ใกล้เคียงอันได้แก่ ชุมชนนวลจิต และชุมชนประชัญคดี การศึกษามุ่งประเด็นไปที่มิติทางประชากรและกลไกทางสังคม โดยศึกษาประชากรทั้งในอดีต สถานการณ์ที่เป็นจริงในปัจจุบัน และความหลากหลายของประชากรที่เกิดขึ้นในพื้นที่ สำหรับการศึกษาทางสังคมเป็นการศึกษาเกี่ยวกับค่านิยม ระบบความคิด ความเชื่อ การจัดระเบียบสังคม และการควบคุมทางสังคม

วิธีดำเนินการวิจัย

การรวบรวมข้อมูลเพื่อการศึกษาใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้วิธีการเก็บข้อมูล ๒ วิธีคือ การสัมภาษณ์ส่วนบุคคลเชิงลึก (In-depth Interview) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ประชากรเป้าหมายคือผู้นำชุมชนสุเหร่าบ้านดอนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ อันได้แก่ กรรมการชุมชน ผู้นำทางศาสนา ครูสอนศาสนา ประชาชนชาวบ้าน ผู้นำกลุ่มสตรี ผู้นำกลุ่มเยาวชน อาสาสมัคร สมาชิกของชุมชน รวมทั้งผู้นำชุมชนที่ตั้งอยู่ใกล้เคียง อันได้แก่ ชุมชนนวลจิต และชุมชนประชัญคดี ข้าราชการสำนักงานเขตวัฒนา และนักการเมืองท้องถิ่น ซึ่งมีประชากรที่ให้ข้อมูลรวมทั้งสิ้น ๒๑ ราย

จรรยาบรรณของการวิจัย

ขั้นตอนและวิธีการศึกษาวิจัยได้ยึดหลักจรรยาบรรณของการวิจัยโดยยึดหลัก

กลไกทางสังคมที่นำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนภายใต้เงื่อนไขความหลากหลายของประชากร : ๒๙
กรณีศึกษาชุมชนสุเหร่าบ้านดอน ริมคลองแสนแสบ

ความโปร่งใสในการปฏิบัติงาน การคัดเลือกประชากรตัวอย่างดำเนินการโดยปราศจากอคติและเลือกตัวอย่างตามหลักวิชาการ ประเด็นด้านจริยธรรมที่ถูกจัดไว้เป็นความสำคัญลำดับต้นก็คือ การรักษาความลับของประชากรที่ให้สัมภาษณ์ ทั้งนี้โดยกรายงานผลการศึกษาก็จะไม่ระบุชื่อ ตำแหน่ง สถานที่พักอาศัย และสถานที่ทำงานของประชากรที่ตกเป็นตัวอย่างของการศึกษา ชื่อต่างๆ ที่ปรากฏในรายงานการวิจัยจะเป็นชื่อสมมติทุกชื่อ ชื่อของสถานที่หรือบุคคลที่ถูกอ้างอิงจะไม่ปรากฏในรายงานแต่จะใช้สัญลักษณ์ “(สงวนนาม)” แทน ทั้งนี้เพื่อเป็นหลักประกันว่าการศึกษานี้จะไม่ละเมิดสิทธิส่วนบุคคลหรือก่อให้เกิดความเสียหายหรือมีผลกระทบต่อบุคคลหรือองค์กรที่ถูกอ้างอิงถึง

ผลการศึกษา

การศึกษาจำแนกมิติทางการศึกษาเป็น ๒ ส่วนคือ มิติทางประชากร และมิติของกลไกทางสังคมที่มีผลต่อการสร้างความเข้มแข็งในชุมชน ซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้

มิติทางประชากร

ชุมชนสุเหร่าบ้านดอนเป็นชุมชนที่มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน และมีอายุใกล้เคียงกันกับการตั้งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชอาณาจักรของไทย^๑ สมาชิกของชุมชนได้อพยพโยกย้ายที่พักอาศัยหลายครั้ง นับเป็นชุมชนเก่าแก่ที่ตั้งมานานกว่า ๒๐๐ ปี มีพื้นที่ประมาณ ๑๕ ไร่เศษ ในอดีตเป็นเพียงชุมชนมุสลิมที่อพยพมาจากปัตตานีและตั้งเป็นหมู่บ้านเล็กๆ อยู่บริเวณซอยสุขุมวิท ๔๗ โดยใช้ชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านดอน” ทั้งนี้โดยตั้งชื่อตามลักษณะภูมิประเทศที่เป็นที่ดอนแต่เนื่องจากบริเวณดังกล่าวเกิดภาวะขาดแคลนน้ำในฤดูเพาะปลูก จึงได้ย้ายชุมชนลงมาตั้งอยู่ที่ซอยสุขุมวิท ๔๙ ริมคลองแสนแสบ (เดิมชื่อบ้านต้นไทร) โดยมาซื้อที่ดินและจับจองพื้นที่ที่เคยเป็นที่อยู่อาศัยของชาวอีสานและชาวลาวที่ไม่มีกรรมสิทธิ์ตามกฎหมายแทน พร้อมทั้งได้นำชื่อบ้านดอนเดิมมาตั้งเป็นชื่อชุมชน อาชีพหลักในขณะนั้นคืออาชีพเกษตรกรรม จึงทำให้ชุมชนขยายขนาดกว้างออกไปเรื่อยๆ จนทำให้แต่ละครอบครัวมีที่ดินเป็นของตนเอง

^๑ ศรีศักดิ์ วัลลิโถม. “สายสกุลสุลต่านสุไลมาน” *มุสลิมในประเทศไทย*. ประจวบคีรีขันธ์: วิทยาลัยการ (บรรณธิการ). (กรุงเทพฯ: โครงการหอสมุดกลางอิสลามสายสกุลสุลต่าน สุไลมาน. ๒๕๒๙).

“บ้านดอน” ได้เปลี่ยนสถานภาพจากหมู่บ้านแห่งหนึ่งของกรุงเทพมหานคร มาเป็น “ชุมชน” ตามระเบียบกรุงเทพมหานครในปี พ.ศ. ๒๕๓๓ ซึ่งนับเป็นชุมชนเมืองขนาดใหญ่ที่มีการก่อสร้างบ้านเรือนอยู่อย่างแออัด มีประชากรอาศัยอยู่ประมาณ ๓,๓๕๐ คน จำนวน ๑,๓๕๐ ครอบครัว ๕๕๙ หลังคาเรือน ส่วนมากเป็นผู้ที่อาศัยอยู่เดิม มาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษ ปัจจุบันการประกอบอาชีพของคนในชุมชนมีความหลากหลาย ทั้งค้าขาย รับจ้าง รับราชการ รัฐวิสาหกิจ และประกอบธุรกิจส่วนตัว การใช้ประโยชน์จากที่ดินจะเป็นในเชิงพาณิชย์ คือ ให้เอกชนเช่าเพื่อปลูกสร้างอาคารสำนักงานและที่อยู่อาศัย สำหรับด้านการศึกษาภายในชุมชนจะมีโรงเรียนสอนศาสนาอิสลามที่อบรมสั่งสอนด้านคุณธรรมจริยธรรมให้แก่อิสลามิกชนทั้งในและนอกชุมชนอย่างเคร่งครัด จนเป็นต้นกำเนิดของนักวิชาการทางด้านศาสนาอิสลามที่ทำคุณประโยชน์ให้กับสังคมหลายท่าน และสิ่งที่เป็นความภาคภูมิใจของชาวบ้านดอนอย่างยิ่งคือเป็นสถานที่ที่ก่อกำเนิดผู้นำสูงสุดของศาสนาอิสลามในประเทศไทยหรือ จุฬาราชมนตรีถึง ๒ ท่านด้วยกัน คือ อดีตจุฬาราชมนตรีคนที่ ๑๕ ของไทยคือ ต่วน สุวรรณศาสตร์ และ อดีตจุฬาราชมนตรีคนที่ ๑๖ ของไทยคือ ดร. ประเสริฐ มะหะหมัด นอกจากนี้ยังมีโรงเรียนในระดับประถมศึกษาของกรุงเทพมหานครที่สอนด้านวิชาสามัญ ให้แก่ชาวชุมชนสุเหร่าบ้านดอนมาเป็นระยะเวลาเกือบ ๘๐ ปี^๒

วัฒนา : คือชุมชนนี้ตั้งขึ้นเมื่อ ถ้าพูดถึงแล้วเนี่ยก็ย้ายถ่ายเทกันขึ้นมาทีประมาณ นับจากนั้นมาก็เกือบ ๒๐๐ ปี ซึ่งย้ายมาจากทางที่วาร์ซกาลีที่ ๑ ถึงที่ ๓ เนี่ยได้อพยพพี่น้องจากปัตตานีย้ายเข้ามาทางกรุงเทพ เอามาไว้ที่ บางกอกน้อย บางกอกใหญ่ส่วนนี้ ส่วนพลู ตลาดพลูส่วนนี้ ก็จะไหลเข้ามาทางเขตพญาไทแล้วก็มีมาทางบ้านดอน คลองตัน บางกะปิ มีนบุรี ยันหนองจอก

บันทึกจากคำบอกเล่าของสมาชิกอาวุโสของชุมชนสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตที่เรียบง่ายของคนชุมชนสุเหร่าบ้านดอนก่อนช่วงปี พ.ศ. ๒๕๔๐ การเปลี่ยนแปลงของชุมชนสุเหร่าบ้านดอนเริ่มปรากฏชัดเมื่อมีการขยับขยายเส้นทางคมนาคมจากทางน้ำที่ต้องสัญจรในคลองแสนแสบมาเป็นการคมนาคมทางบกที่เริ่มมีการตัดถนน และ

^๒ กรุงเทพมหานคร เขตวัฒนา. ข้อมูลชุมชนในพื้นที่เขตวัฒนา. ๒๕๔๘.

ตัดขอยเชื่อมโยงระหว่างพื้นที่ต่างๆ^๑ จากคำบอกเล่าแสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของชุมชน
สุเหร่าบ้านดอนในช่วงก่อนปี พ.ศ. ๒๔๙๐ ที่มีการคบหาสมาคมและมีความสัมพันธ์
ที่แน่นแฟ้นระหว่างตัวบุคคล การเรียกชื่อพื้นที่หรือเรียกชื่อซอยที่ตัดขึ้นใหม่จึงเป็น
การกำหนดชื่อซอยตามชื่อตัวหรือชื่อสกุลของเจ้าของที่ดิน ดังนั้น ที่มาของชื่อซอย
หรือถนนย่อยต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น ซอยกลาง ซอยประเสริฐ ซอยพร้อมพงษ์
ซอยพร้อมพรรค ซอยพร้อมจิต ซอยพร้อมใจ ซอยพร้อมศรี ซอยพร้อมพรรค
ซอยพร้อมมิตร ซอยนวนน้อย ซอยแจ่มจันทร์ หรือซอยสี่พี่น้อง ล้วนแล้วแต่มีที่มาจาก
ชื่อบุคคลที่เคยตั้งรกรากอยู่ในพื้นที่ดังกล่าวทั้งสิ้น

ในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงของชุมชนสุเหร่า
บ้านดอนอย่าง “หน้ามือเป็นหลังมือ” เพราะเป็นช่วงเวลาที่ยอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์
นายกรัฐมนตรีในสมัยนั้น มีความคิดริเริ่มที่จะนำแผนพัฒนาเศรษฐกิจมาใช้ในการ
พัฒนาประเทศ และพื้นที่แรกที่ได้รับผลกระทบโดยตรงคือ กรุงเทพฯ ซึ่งมีฐานะเป็น
เมืองหลวงและเป็นเอกนคร (Primate city) ในขณะนั้น ผลกระทบจากแผนพัฒนา
เศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ ๑^๒ นับเป็นจุดเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่
สำคัญของชุมชนสุเหร่าบ้านดอน เพราะชุมชนได้เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วจาก
การเป็นสังคมเกษตรกรรมที่ถูกเรียกขานจากคนกรุงเทพฯว่า “บ้านนอก” พัฒนาสู่
สภาพแวดล้อมของความเป็นชุมชนเมืองอย่างรวดเร็ว ในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๐๔ ซึ่งเป็น
ระยะที่มีการดำเนินนโยบายพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ ๑
อย่างจริงจังนั้น ได้มีการตัดถนนเพชรบุรีตัดใหม่ผ่านจากประตูน้ำจรดคลองตัน
ซึ่งการมีเส้นทางคมนาคมทั้งถนนสุขุมวิท ถนนเพชรบุรีตัดใหม่ รวมทั้งซอย
ทองหล่อ นับเป็นการเปิดโลกของชุมชนมุสลิมเล็กๆ ชุมชนหนึ่งสู่โลกภายนอก
อย่างรวดเร็วโดยขาดการวางแผน การเตรียมการ และการกำหนดทิศทางที่ชัดเจน
นอกจากนี้ การพัฒนาเศรษฐกิจที่ไม่ได้มีการวางแผนพัฒนาทางด้านสังคม

^๑ สรรค์ เพชรรักษ์. บทบาทผู้นำชุมชนมุสลิมในกรุงเทพมหานคร: กรณีศึกษาชุมชน
สุเหร่าบ้านดอน. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชามานุษยวิทยา. มหาวิทยาลัย
ศิลปากร. ๒๕๔๒.

^๒ สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ. แผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ
ระหว่างระยะเวลา พ.ศ. ๒๕๐๔ ถึง พ.ศ. ๒๕๐๙. ๒๕๐๓.

ร่วมด้วย และไม่ได้มีการจัดวางผังเมืองแยกเขตที่พักอาศัยออกจากเขตธุรกิจการค้า หรือสถานบันเทิงอย่างชัดเจน ได้ส่งผลกระทบต่ออย่างมากมายทั้งต่อสถานะทาง เศรษฐกิจ วิถีชีวิต รูปแบบการดำรงชีพ และกลไกต่างๆ ทางสังคมของชุมชน สุเหร่าบ้านดอน

ประกาศ : แล้วก็การที่มีเส้นทางคมนาคมใหม่ ไม่ว่าจะเป็นสุขุมวิทที่ดีหรือว่า ขอยของหล่อกี่ดีเนี่ย มันก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนเรา รวมทั้งถนนเพชรบุรีตัดใหม่ด้วยที่ตัดผ่านเข้ามา พอตัดเข้ามาปั๊บเนี่ย เราเจออยู่กลาง พอเราอยู่กลางมันก็เจริญโดยที่มันไม่มีการวางแผนที่ดีใจใช่ไหมอะ ทีนี้พอปัญหานั้นมันเกิดขึ้นเนี่ย พอความเจริญมันเกิดขึ้น แถวสุขุมวิท แถวเพชรบุรีตัดใหม่แล้ว ในยุคนั้นเนี่ย มันเป็นยุคที่ค่อนข้างที่จะเป็นถนนสายบันเทิงก็ว่าได้ หรือแหล่งอบายมุขเลยก็ว่าได้ใช่ไหมอะ เรามิเพียงคลองแสนแสบที่กั้นระหว่างกันเท่านั้น

เมื่อถนนเพชรบุรีตัดใหม่และถนนสุขุมวิทได้รับการพัฒนาให้เป็นจุดศูนย์กลางของแหล่งธุรกิจและพาณิชยกรรม ผลที่ตามมาคือการเกิดสถานพักผ่อนหย่อนใจและสถานบันเทิงเรีงรมย์หลายแห่ง โดยเฉพาะสถานบันเทิงในเวลากลางคืน ชุมชนสุเหร่าบ้านดอนซึ่งถูกขนาบด้วยเส้นทางคมนาคมสำคัญทั้ง ๒ สายคือ ถนนสุขุมวิทและถนนเพชรบุรีตัดใหม่จึงกลายสภาพเป็นเหมือน “เกาะ” ที่ถูกล้อมรอบด้วยสิ่งทีคนในชุมชนเรียกว่า “แหล่งอบายมุข” คลองแสนแสบเป็นเพียงปราการเดียวที่คั่นกลางระหว่างพื้นที่ที่เป็นเขตที่พักอาศัยของชุมชนกับแหล่งธุรกิจการค้าและสถานบันเทิง และที่สำคัญคือชุมชนสุเหร่าบ้านดอนกลายเป็นแหล่งที่พักอาศัยของ “คนแปลกหน้า” ที่เข้ามาทำงานทั้งแถบถนนสุขุมวิทและถนนเพชรบุรีตัดใหม่ ชุมชนจึงแปรเปลี่ยนจากชุมชนที่มีประชากรจำนวนน้อยและมีสัมพันธภาพที่ใกล้ชิดกัน กลายเป็นชุมชนที่มีการเปลี่ยนแปลงทั้งขนาดและคุณลักษณะของประชากรอย่างรวดเร็ว โดยมี “ประชากรแฝง” ซึ่งหมายถึงคนแปลกหน้าจากนอกชุมชนเพิ่มมากขึ้น และการย้ายเข้าของคนจากภายนอกชุมชนไม่ได้นำมาเฉพาะการเปลี่ยนแปลงในจำนวนประชากรของพื้นที่เท่านั้น แต่ได้นำมาซึ่ง “ความหลากหลาย” ของรูปแบบการดำเนินชีวิต ความคิด ความเชื่อ ทัศนคติ ค่านิยม ประเพณี และศาสนาที่แตกต่างจากสมาชิกดั้งเดิมของชุมชน

กลไกทางสังคมที่นำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนภายใต้เงื่อนไขความหลากหลายของประชากร : ๓๓
กรณีศึกษาชุมชนสุเหร่าบ้านดอน ริมคลองแสนแสบ

การดำเนินงานของกรุงเทพมหานครตามแผนพัฒนากรุงเทพมหานคร ได้ส่งผลให้สถานะของ “หมู่บ้านดอน” เปลี่ยนเป็น “ชุมชนสุขเหراءบ้านดอน” เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๖ และมีการเลือกตั้งคณะกรรมการชุมชนเป็นชุดแรกเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๘^๔ ซึ่งได้ส่งผลให้การบริหารงานชุมชนถูกแบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ การบริหารโดยคณะกรรมการ มัสยิด และการบริหารงานโดยคณะกรรมการชุมชน^๕ ในรูปของระบบการบริหารจัดการ ชุมชนแบบ ๒ ระบบ (dual system)

มิติของกลไกทางสังคมที่มีผลต่อการสร้างความเข้มแข็งในชุมชน

ถึงแม้ชุมชนสุขเหراءบ้านดอนจะเป็นชุมชนขนาดเล็กที่ตั้งอยู่บนพื้นที่ประมาณ ๑๕๐ ไร่ และมีบ้านเรือนราษฎรปลูกสร้างอยู่อย่างหนาแน่น พื้นที่สีเขียวที่จะช่วยสร้าง บรรยากาศของความสวยงาม สงบ ร่มรื่น ทางกายภาพแทบจะไม่มีให้เห็น แต่สมาชิก ของชุมชนก็ยังคงกล่าวเป็นเสียงเดียวกันว่าชุมชนสุขเหراءบ้านดอนเป็นชุมชนที่น่าอยู่ ทั้งนี้ เพราะ ความ “น่าอยู่” ของชุมชนสุขเหراءบ้านดอนไม่ได้เกิดจากลักษณะของโครงสร้าง ทางกายภาพ แต่เกิดจากความเรียบร้อยระเบียบร้อยของชุมชนและความรู้สึกปลอดภัย ในชีวิตและทรัพย์สิน ผลสืบเนื่องมาจากความสำเร็จในการจัดระเบียบสังคมของชุมชน สัมพันธภาพของคนในชุมชน ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชนเป็นเหมือนปราการ ทางสังคมและเกราะป้องกันที่สามารถสร้างภูมิคุ้มกันให้กับคนในชุมชนท่ามกลางกระแส โลกาภิวัตน์ที่เกิดขึ้นในชุมชนใกล้เคียงหรือในพื้นที่ต่างๆ ของกรุงเทพมหานคร ความ หลากหลายทางประชากร และความ “แตกต่าง” ของคนในสังคมไม่ได้ส่งผลให้เกิด “ความแตกแยก” แต่อย่างใด

ประเด็นที่น่าสนใจคือ ภายใต้อิทธิพลความหลากหลายทางด้านประชากรและ ความกดดันจากกระแสความทันสมัยและกระแสโลกาภิวัตน์นั้น ชุมชนสุขเหراءบ้านดอน สามารถดำรงตนอยู่อย่างเข้มแข็งและต่อเนื่องได้อย่างไร มีกลไกทางสังคมแบบใดเป็น ฐานรากที่สำคัญของความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งเมื่อประมวลข้อมูลที่เก็บรวบรวมจาก ชุมชนพบว่าความเข้มแข็งของชุมชนเกิดจากองค์ประกอบที่สำคัญ ๓ ประการคือ

^๔ กองวิชาการและแผน สำนักพัฒนาชุมชน กรุงเทพมหานคร. ข้อมูลชุมชน กรุงเทพมหานคร. ๒๕๔๔.

^๕ กรุงเทพมหานคร. ข้อมูลชุมชนในพื้นที่เขตวัฒนา ๒๕๔๘.

๑) ระบบคุณค่าและองค์การทางสังคม ๒) ทูนาทางเศรษฐกิจ ๓) ทรัพยากรบุคคล ซึ่งแต่ละองค์ประกอบมีสาระสำคัญดังนี้

องค์ประกอบที่ ๑ : ระบบคุณค่าและองค์การทางสังคม

ชุมชนที่มีความเข้มแข็งและมีพัฒนาการอย่างยั่งยืนนั้น สมาชิกของชุมชน จะมีความรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน มีความผูกพันกัน มีความรู้สึกรวมกัน มีสายสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชน มีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และมีผลประโยชน์ หรือ “ส่วนได้ ส่วนเสีย” ร่วมกัน” ซึ่งความรู้สึกที่เรียกว่าเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนนี้ ผลการศึกษาพบว่าเกิดจากปัจจัยสำคัญ ๓ ประการคือ

๑.๑ ความสามารถในการดำรงอัตลักษณ์แห่งชุมชน ชุมชนสุเหร่าบ้านดอน เป็นชุมชนหนึ่งที่สามารถสื่อสารและดำรงอัตลักษณ์แห่งชุมชนของตนไว้ได้อย่างชัดเจน การก่อตัวของอัตลักษณ์กลุ่ม ได้ส่งผลต่อความสมานฉันท์ในกลุ่ม ความพยายาม ความต้องการและประสบการณ์ในการแก้ปัญหาาร่วมกันภายในกลุ่ม^๔ ผลการศึกษาพบว่า การที่ชุมชนสามารถดำรงอัตลักษณ์ไว้ได้นั้นส่วนหนึ่งเป็นเพราะการที่ชุมชน พยายามดำรงความเป็นตัวตนไว้โดยผ่านทางองค์ประกอบที่สำคัญหลายประการ อาทิ การเคยเป็นศูนย์กลางของการสอนศาสนาอิสลาม การเป็นสถานที่เกิดและ สถานที่พำนักของจุฬาราชมนตรีหลายท่านในอดีต

๑.๑.๑ การเคยเป็นศูนย์กลางของการสอนศาสนาอิสลาม

การเคยเป็นศูนย์กลางของการสอนศาสนาอิสลามในอดีต ได้กลายเป็น ประวัติศาสตร์ที่เป็นรอยจารึกของความทรงจำที่ดีของคนในชุมชนที่แสดงให้เห็นถึง เกียรติภูมิของชุมชน ซึ่งได้ก่อให้เกิดความภาคภูมิใจและเกิดแรงบันดาลใจในหมู่สมาชิก ของชุมชนที่จะธำรงรักษาเกียรติภูมิตั้งกล่าวไว้ให้ยั่งยืน ซึ่งการมองเห็นความสำคัญ ของสิ่งใดสิ่งหนึ่งร่วมกันและให้คุณค่าต่อเรื่องเดียวกัน นับเป็นองค์ประกอบสำคัญ ของการกำหนดอัตลักษณ์ของชุมชนและสามารถใช้เป็นปัจจัยหลักในการยึดโยงคนใน

^๔ ดารณี ถวิลพิพัฒน์กุล. **กระบวนการเป็นเมืองกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศไทยกำลังพัฒนา.** (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๓๔).

^๕ อีรยุทธ บุญมี. **ประชาสังคม.** (กรุงเทพฯ: สายธาร. ๒๕๔๗).

ชุมชนให้เกิดการรวมกลุ่มกัน และสามารถสร้างสรรค์สิ่งที่เป็นประโยชน์และพัฒนาไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน

๑.๑.๒ การเป็นสถานที่เกิดและสถานที่พำนักของจุฬาราชมนตรีหลายท่านในอดีต

“จุฬาราชมนตรี” ซึ่งเป็นตำแหน่งผู้นำฝ่ายอิสลามในประเทศไทย ได้เริ่มขึ้นสมัยกรุงศรีอยุธยาในแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. ๒๑๖๓ - ๒๑๗๑) นับเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ประเทศไทยมีจุฬาราชมนตรีรวมทั้งสิ้น ๑๗ ท่าน ทั้งนี้โดยในจำนวนนี้เป็นจุฬาราชมนตรีที่ถือกำเนิดในชุมชนสุเหร่าบ้านดอน ๑ ท่าน และอีก ๑ ท่านเป็นผู้ที่สมรสกับสตรีที่เกิดในชุมชนสุเหร่าบ้านดอนและหลังจากการสมรสได้พักอาศัยอยู่ในชุมชนสุเหร่าบ้านดอน ด้วยเหตุนี้ สมาชิกของชุมชนสุเหร่าบ้านดอนจึงมีความภาคภูมิใจที่สมาชิกในชุมชนของตนอย่างน้อย ๒ ท่านได้ดำรงตำแหน่งอันทรงเกียรติในฐานะของผู้นำศาสนาอิสลามในประเทศไทย ความภาคภูมิใจในเกียรติที่ชุมชนได้รับนี้ ได้กลายเป็นสายใยที่ยึดเหนี่ยวคนในชุมชนไว้ด้วยกัน เพราะต่างก็มีจิตสำนึกว่าตนเป็นสมาชิกของชุมชนที่มีความเป็นมาและมีประวัติศาสตร์ของผู้นำที่น่าภูมิใจร่วมกัน ซึ่งความภาคภูมิใจนี้ได้กลายเป็นพลังที่ทำให้สมาชิกในชุมชนมีความผูกพันกันและพร้อมจะให้ความร่วมมือในกิจการต่างๆ ของชุมชน

ชายชัย : คือท่านจุฬาตัวน ท่านเกิดที่นั่นแล้วก็เป็นคนที่นั่นโดยตรง แต่เวลาท่านทำงานท่านไปทำที่บางรัก ท่านเปิดโรงเรียนสอนที่นั่น ท่านก็ไปทำงานที่ตรงนั้นก็ก่อนที่ยังไม่เป็นท่านจุฬาท่านก็อยู่ที่นั่นปกติ แล้วท่านก็เรียนหนังสือ ท่านไปเรียนจากชาอูดีอาระเบีย ท่านจบที่นั่นมา

ประกาส : ในยุคนั้นนะ พูดได้เลยว่าบ้านดอนนี่คือจุดศูนย์กลางหนึ่งของอิสลาม เพราะว่าพอหลังจากความที่ท่านจุฬาราชมนตรีประเสริฐสอนหนังสือมาเยอะ คนที่ทางใต้ก็มาเรียน คนจากทางเหนือก็มาเรียนจนกลายเป็นศูนย์กลาง แล้วท่านก็เป็นผู้เชี่ยวชาญทางด้านศาสนาจริงๆ...ตอนนั้นเราเรียกว่าครูหมัดเฉยๆ ท่านมาจากคลองหล่อแหล ตอนนี้เป็นเขตสะพานสูง ท่านมาจากที่นั่น ท่านมาได้ภรรยาที่นั่นคนบ้านดอน... ในยุคนั้น คือท่านจุฬาตัวนท่านก็เสียชีวิตไปแล้ว ก็มีการคัดเลือก

กันใหม่ ท่านจุฬาฯท่านนี้ก็เกิดได้ ได้จากความเห็นของนักวิชาการอิสลาม
ในยุคนั้นหลายๆ คนลงความเห็นว่าจะต้องเป็นคณา นี้ แล้วก็มาอยู่ที่
บ้านดอน แล้วท่านก็มีโรงเรียนอยู่แล้ว มันก็เลยกลายเป็นทุกสิ่งทุกอย่าง
เลยวิ่งเข้ามาที่บ้านดอนทั้งหมด เลยกลายเป็นศูนย์รวมของศาสนา
อิสลามในยุคนั้นไป

๑.๒ ระบบครอบครัวและเครือญาติ : เสาหลักของความเข้มแข็งของชุมชน

สุเหร่าบ้านดอน ผลการศึกษาพบว่า องค์ประกอบสำคัญประการหนึ่งที่สามารถยึดโยง
จิตใจของคนในชุมชนสุเหร่าบ้านดอนให้เกิดความรู้สึกและความเชื่อว่าเป็นสมาชิก
ของชุมชนและมีสำนึกรับผิดชอบต่อความเป็นไปของชุมชนก็คือความรู้สึกของความเป็น
ญาติกันหรือ “เป็นที่ เป็นน้องกัน” ซึ่งถึงแม้บางคนจะไม่สามารถลำดับสายแห่งความ
เป็นญาติขึ้นไปจนถึงต้นตระกูลหรือบรรพบุรุษดั้งเดิมร่วมกันได้แต่ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติ
ความเป็นมาของชุมชนในอดีตได้กลายเป็นสัญลักษณ์ของชุมชน (Totem) ที่สามารถ
เกาะเกี่ยวและยึดเหนี่ยวน้ำใจคนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่แต่ดั้งเดิมให้มีความตระหนกว่าแต่ละ
คนต่างสืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษกลุ่มเดียวกัน ซึ่งสิ่งหนึ่งที่ความเป็นญาติสามารถ
ให้แก่บุคคลที่เป็นญาติกันคือ การมีสิทธิและหน้าที่บางประการต่อกัน^๔ ความเป็น
เครือญาติกันได้ส่งผลให้สมาชิกของสังคมหรือชุมชนต่างก็อยู่กันแบบถ้อยทีถ้อยอาศัย
ซึ่งกันและกัน มีการปรึกษาหารือและร่วมมือในกิจการต่างๆ ด้วยความรักใคร่
สนิทสนมและเห็นอกเห็นใจ

สรรเสริญ : หมู่บ้านนี้เป็นหมู่บ้านที่เกิดขึ้นมาจากคนกลุ่มเดียวกันไม่ใช่
กระจัดกระจายแล้วมารวมกันเราเป็นกลุ่มเดียวกัน แล้วหลังจากนั้น
มาตอนหลังๆ ก็มีลูกมีหลานก็ไปได้ลูกเมียกันอะไรกันไป แตกต่างกัน
แล้วก็มาอยู่กันบ้างออกไปบ้าง แต่ว่าความจริงกลุ่มนี้ไม่ใช่กระจัด
กระจายมาอยู่กลุ่มเดียว...ชุมชนอื่นๆ ที่ผมมองเห็นมาเนี่ยคือว่าคนหลาย
ร้อยพ่อพันแม่มาอยู่กันมันไม่ใช่ดั้งเดิม

^๔ สนิท สัมครการ. มีเงินก้นขวาน้อง มีทองก้นขวาน้อง. ระบบครอบครัวและเครือญาติ
ของไทย. (กรุงเทพฯ, บรรณกิจเทรตติ้ง, ๒๕๑๙).

บุญยืน : ส่วนใหญ่คนในชุมชนนี้เนี่ยเป็นคนที่อยู่ในท้องถิ่นจริงๆ ในพื้นที่เดิมๆ ซึ่งมันต่างกับชุมชนแออัดในกรุงเทพมหานคร หลายๆ ที่เนี่ยจะเป็นพวกอพยพย้ายถิ่นมาหรือไม่ก็มาอยู่แบบโดยที่ไม่ได้รับอนุญาต แล้วก็มีกำไรที่กันบ้างอะไรกันบ้างซึ่งเป็นปัญหาของชุมชนเมือง แต่ชุมชนบ้านดอนจะไม่ประสบปัญหานี้เลย...จุดเริ่มต้นของเรา คือเริ่มต้นจากความเห็นอันหนึ่งอันเดียวกันมาก่อน คือจากความรักที่สนิทชิดเชื้อกันมาก่อน ไม่ใช่ต่างคนต่างมาจากที่ไหนๆ แล้วก็มา เพราะฉะนั้นนี่คือจุดหนึ่งที่ทำให้เรายังรวมกันอยู่ได้ตลอดจนถึงทุกวันนี้

๑.๓ ศาสนาอิสลาม : กลไกในการสร้างภูมิคุ้มกันและความเข้มแข็ง
สังคม ปัจจัยที่ทำให้ชุมชนสามารถรักษาความเข้มแข็งและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชนไว้ได้ก็คือ กระบวนการสร้างเสริมระบบการควบคุมภายใน ซึ่งไม่ได้หมายถึงการที่ผู้นำชุมชนหรือคณะกรรมการชุมชนเข้าไปตรวจตราหรือควบคุมสมาชิกชุมชนแต่ละคนอย่างเข้มงวด แต่การ “ควบคุมภายใน” ตามความหมายของการศึกษานี้ก็คือ การควบคุมภายในจิตใจของสมาชิกในชุมชน ซึ่งกลไกที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างระบบการควบคุมภายในจิตใจของประชาชนก็คือ หลักศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งศาสนาอิสลาม ซึ่งเปรียบเสมือนการสร้างภูมิคุ้มกันให้เกิดขึ้นในใจคน โดยการสร้างระบบการควบคุมภายในเริ่มจากการปลูกฝังและอบรมเด็กและเยาวชนของชุมชนผ่านทางโรงเรียนสอนศาสนา คำสอนทางศาสนากลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของสมาชิกในชุมชน เมื่อสมาชิกในชุมชนใช้หลักศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินชีวิตแล้ว การควบคุมหรือการจัดระเบียบสังคมก็เป็นไปได้ง่ายขึ้น เพราะทุกคนดำเนินชีวิตภายใต้กรอบเดียวกัน

บทบาทที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือการควบคุมทางสังคม (Social Control) ในรูปของการควบคุมภายนอก (External Control) คนในชุมชนสุเหร่าบ้านดอนจะใช้หลักศาสนาในการควบคุมดูแลพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมด้วย โดยผู้นำชุมชนและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดระเบียบสังคมจะมีบทลงโทษสำหรับผู้ที่มีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม ซึ่งบทลงโทษดังกล่าวไม่ใช่บทลงโทษทางกฎหมายหรือบทลงโทษทางกาย แต่เป็นการลงโทษทางสังคม (Social Sanction)

หลักคำสอนทางศาสนาได้เข้าไปมีบทบาทในการจัดระเบียบชุมชนทั้งในระดับครอบครัวและในระดับการบริหารจัดการชุมชน^{๑๐} การบริหารชุมชนแบ่งเป็น ๒ ระบบ คือ ระบบการบริหารโดยคณะกรรมการมัสยิดและคณะกรรมการชุมชนตามระเบียบของกรุงเทพมหานคร ผลการศึกษาพบว่า ระบบคณะกรรมการ ๒ ชุดมีการดำเนินงานที่ควบคู่กันและสนับสนุนซึ่งกันและกัน โดยยึดคำสอนศาสนาอิสลามเป็นหลักหรือเป็น “ธรรมนูญ” ระบบทั้ง ๒ นี้สามารถดำเนินการคู่ขนานในรูปของ “ระบบ ๒ ประสาน” ที่สามารถเกื้อกูลกันและส่งเสริมซึ่งกันและกันได้เป็นอย่างดี เมื่อระบบใดระบบหนึ่งมีข้อจำกัด อีกระบบหนึ่งจะเข้าไปทดแทนและช่วยลดช่องว่างของการดำเนินงานได้ ชุมชนสุเหร่าบ้านดอนจึงเป็นชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการบริหารจัดการและการพัฒนาชุมชนทั้งใน “ทางโลกและทางธรรม” แต่การบริหารจัดการก็ไม่ได้ใช้วิธีการที่เคร่งครัด ในทางตรงข้ามมีการปรับตัวและปรับวิธีการในการเผชิญกับความหลากหลายทางประชากรและกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคมโดยยังคงอยู่ภายใต้กรอบของหลักทางศาสนาอยู่ดั้งเดิมเพียงแต่ประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับกาลและเงื่อนไขทางสังคม ถึงแม้ศาสนาอิสลามจะถูกใช้เป็นหลักในการบริหารจัดการ แต่การจัดระเบียบสังคมไม่มีการแบ่งแยกกลุ่มคน สมาชิกในชุมชนไม่ว่าจะนับถือศาสนาใดจะได้รับการดูแลและการปฏิบัติเท่าเทียมกัน โดยปราศจากอคติ

ภาคภูมิ : มันเป็นเรื่องจิตใจของชุมชนเรา ในหมู่บ้านนี้ที่มีท่านจุฬาราชอยู่ที่นี่ทางคณะกรรมการมุสลิมในยุคนั้นเนี่ยมองเห็นความสำคัญของการศึกษา เพราะท่านเห็นแล้วว่ารอบๆเนี่ย รอบๆ บ้านทั้งอาบอบนวด ทั้งไนท์คลับ ทั้งอะไรเยอะหมดในยุคนั้นนะฮะ พอเห็นตรงนั้นท่านก็ทนไม่ไหวแล้ว ท่านพยายามทำเหมือนกับเป็นการสร้างภูมิคุ้มกันให้กับชุมชนของเรา ให้มีกรอบที่จะป้องกันจากความชั่ว

วรรณภา : ในชุมชนนั้น มัสยิดจะเป็นจุดศูนย์รวมดวงใจเลยนะ ก็จะมีประธานผู้บริหารมัสยิดคือท่านอิหม่าม คอเต็บบิหฺรัน กรรมการมัสยิด ส่วนนี้

^{๑๐} บรรจง บินกาซัน. **อิสลาม สังคมแห่งชีวิต**. (กรุงเทพฯ ออฟเซท เพรส ๒๕๔๘).

เป็นส่วนหัวขบวน ที่นี้กรรมการชุมชนก็จะรับเรื่องจากคณะกรรมการ
มัสยิดมาทำอีกทีนึง... เพราะฉะนั้นการทำงานของคณะกรรมการชุมชน
กับกรรมการมัสยิดจะควบคู่กันไป เพราะพระมหาคัมภีร์ซึ่งเป็น
รัฐธรรมนูญสูงสุดของพวกเรา มันเป็นเกราะ เรายังต้องยึดหลักการ
ตรงนั้น

องค์ประกอบที่ ๒ : ทูทางเศรษฐกิจ

ทูทางเศรษฐกิจนับเป็นองค์ประกอบพื้นฐานที่สำคัญของทุกชุมชน ชุมชน
ใดที่มีความพร้อมทางด้าน “ต้นทุน” ทางเศรษฐกิจและการเงินชุมชนนั้นก็จะได้เปรียบ
ชุมชนอื่นและมีโอกาสที่จะต่อยอดการพัฒนาชุมชนของตนให้เข้มแข็งได้ ทั้งนี้เพราะ
ไม่ต้องกังวลกับความขาดแคลนในเรื่องของปัจจัยพื้นฐาน ผลจากการศึกษาชี้แนะว่า
ชุมชนมีต้นทุนทางเศรษฐกิจที่ชุมชนสามารถจะนำไปใช้เป็นทุนกองกลางเพื่อพัฒนา
ชุมชนได้โดยไม่ต้องพึ่งพาหรือรอคอยงบประมาณแผ่นดินซึ่งโอกาสที่จะได้รับการ
สนับสนุนการจัดสรรงบประมาณเพื่อการดำเนินกิจการของชุมชนอาจมีน้อยหรือ
หากได้รับการสนับสนุนเงินงบประมาณก็อาจจะไม่เพียงพอกับความต้องการที่
สอดคล้องกับสถานการณ์จริง ต้นทุนทางเศรษฐกิจของชุมชนสุเหร่าบ้านดอนที่รวบรวม
ได้จากการศึกษานี้ประกอบด้วยต้นทุนในรูปของสังหาริมทรัพย์และอสังหาริมทรัพย์
ทั้งที่เป็นของปัจเจกบุคคลซึ่งเป็นสมาชิกของชุมชนและทั้งที่เป็นของสาธารณสมบัติ
ที่เป็นของชุมชนโดยรวม ซึ่งทุนทางเศรษฐกิจของชุมชนสุเหร่าบ้านดอนที่รวบรวม
ได้จากการศึกษานี้ประกอบด้วย ๓ ลักษณะคือ

๒.๑ การมีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ลูกหลานหรือสายโลหิตของกลุ่มชนดั้งเดิม
ยังคงถือครองที่ดินและมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินเป็นของตนเอง ซึ่งการมีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน
ไม่เพียงแต่จะช่วยในการยึดโยงบุคคลให้ลงหลักปักฐานอยู่ในพื้นที่เท่านั้น แต่ยังก่อให้เกิด
ความรู้สึกผูกพันกับถิ่นที่อยู่อาศัย การที่คนในชุมชนอยู่ร่วมกันเป็นเวลา
อันยาวนาน ได้ส่งผลให้สมาชิกของชุมชนมีความรู้สึกว่าคุณเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน
มีความผูกพันร่วมกัน มีความรู้สึกร่วมกัน มีสายสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชน
มีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันและมีผลประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งการที่สมาชิกของชุมชนเกิด
ความรู้สึกว่าคุณเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ก่อให้เกิดความรู้สึกมั่นคงเพราะมีที่ยึดเหนี่ยว

และมีความรู้สึกของการมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของ (Sense of Belonging) ซึ่งเป็นจุดกำเนิดที่สำคัญของการเกิดความเข้มแข็งของชุมชนและเกิดจิตสำนึกที่จะแก้ปัญหาของชุมชนและพัฒนาชุมชนร่วมกัน

ผู้สัมภาษณ์ : นอกจากความเข้มแข็งในเรื่องของการมีงบประมาณ การมีทรัพยากรบุคคลแล้วมีอะไรอีกคะที่เป็นตัวก่อให้เกิดความเข้มแข็งในชุมชน
สุมาลี : เท่าที่เห็นก็จะมีเรื่องที่ดิน ส่วนใหญ่เขาเป็นเจ้าของที่ดินกันเอง ที่อื่นนี้ความรักในที่ดินไม่มีเพราะไม่ได้เป็นเจ้าของ แต่อันนี้มันเป็นที่ของเขา เขาก็รักในที่อยู่
สุมาลี : เขาก็อยากให้ชุมชนของเขาดี เขาอยู่มานานไม่ได้เคลื่อนย้ายไปไหน ส่วนใหญ่พวกที่มาปุ๊ปปุ๊บบ้าง เขาปุ๊ปปุ๊บบ้างมันไม่สนใจนะคะ ที่นี้คนส่วนใหญ่ในพื้นที่เนี่ยเขายังครอบครองและเป็นเจ้าของที่ดิน เพราะฉะนั้นการเป็นเจ้าของอสังหาริมทรัพย์เนี่ยเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีส่วนทำให้เขารูสึกว่ารักในที่อยู่ เขามีการรณรงค์รักษาความสะอาดมีอะไรของเขา

๒.๒ พื้นที่สาธารณะ สมบัติอันล้ำค่าที่นำไปสู่การมีส่วนร่วมและการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน การมีพื้นที่สาธารณะนับเป็นสมบัติอันล้ำค่าที่นำไปสู่พัฒนาการของการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในกิจการสาธารณะของชุมชน และเป็นองค์ประกอบสำคัญในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในชุมชน การมีพื้นที่สาธารณะทำให้ชุมชนมีพื้นที่ที่ปัจเจกบุคคลสามารถมารวมตัวกันเพื่อการพูดคุย ถกเถียง หรือร่วมวงสนทนาในเรื่องที่จะมีผลกระทบต่อผลประโยชน์ของส่วนรวม และเกิดสำนึกต่อส่วนรวมร่วมกัน^{๑๑} ผลจากการสำรวจภาคสนามแสดงให้เห็นว่าการมีที่ทำการชุมชนเพื่อใช้ในการปรึกษาหารือในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกิจการสาธารณะของชุมชนได้เอื้อประโยชน์ให้ชุมชนมีสถานที่ที่เป็น “ศูนย์รวม” ซึ่งต่อมาก็ได้มีการพัฒนาการใช้พื้นที่ให้กลายเป็น “เวทีสาธารณะ” ที่สมาชิกของชุมชนสามารถใช้ปรึกษาหารือ ออกความเห็น โต้แย้งกันอย่างมีเหตุผลในเรื่องที่เกี่ยวข้อง

^{๑๑} กาญจนา แก้วเทพ, ๒๕๕๓; วิภาส ปรีชญาภรณ์, ๒๕๕๓; อริยา อรุณินท์, ๒๕๕๓; ประไพศ โสหารวัฒน์, ๒๕๕๙.

ประโยชน์ส่วนรวมของชุมชน ทั้งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเครือข่ายความร่วมมือภายในชุมชนหรือระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐ หรือองค์กรภายนอกชุมชน

ผู้สัมภาษณ์ : ชุมชนบ้านดอนมีอะไรที่ไม่เหมือนคนอื่นคะ อะไรบ้างที่เป็นสิ่งเด่นๆ ที่เป็นความภาคภูมิใจหรือการยึดโยงให้คนมีความรู้สึกเป็นเจ้าของ หรือเป็นคนของชุมชน

สรรเสริญ : คือว่าชุมชนบ้านดอนมีจุดเด่นเวลานี้ก็มีอยู่ที่ทำการของชุมชนที่ปลูกสร้างนี่นะเดิมก็เป็นที่ยอดมัสยิด...ใช้เพื่อประกอบเป็นที่ทำการชุมชนเป็นที่ประชุมปรึกษาหารืออะไรกัน...มันยากของพรรณนั้นะอย่างชุมชนอื่นเนี่ยนะผมว่าปัจจัยอันนี้ มันลำบากไอ้การจะไปทำอย่างบ้านดอน มันไม่มีพื้นที่ส่วนกลางก็มันน้อยเมื่อน้อยเขาจะมาใช้มันก็ลำบาก...พื้นที่มันไม่ใช่ของใคร ที่นี้มัสยิดให้เพื่อชุมชนใช้ ชุมชนอื่นเขามีชุมชนแต่ไม่มีพื้นที่มันก็ไม่มีความร่วม

๒.๓ “ชะกาต” ฐานรากของระบบสวัสดิการสังคมของชุมชนสุเหร่า

บ้านดอน สำหรับชุมชนสุเหร่าบ้านดอน ชะกาตนับเป็นฐานรากที่สำคัญของระบบสวัสดิการสังคมของชุมชน ผลการศึกษาข้างชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าชุมชนสุเหร่าบ้านดอนมีงบประมาณของชุมชนที่ได้รับจากการบริจาคด้วยสัดส่วนร้อยละ ๒.๕ ต่อปี จากผู้มีฐานะดีเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลสมาชิกอิสลามคนอื่นๆ ในชุมชนที่มีความยากลำบากหรือประสบปัญหาทางการเงิน ทั้งนี้เพราะศาสนอิสลามถือว่า การดูแลและให้สวัสดิการแก่สังคมนั้นเป็นศีลธรรมประการหนึ่ง^{๑๖} ซึ่งระบบการจ่ายชะกาตนอกจากจะเป็นการกระจายความมั่งคั่ง และส่งเสริมความเสมอภาคด้านเศรษฐกิจแล้ว การจ่ายชะกาตยังเป็นการหล่อเลี้ยงน้ำใจและก่อให้เกิดการรวมกลุ่มกันของสมาชิกของชุมชนโดยมีมัสยิดเป็นศูนย์กลางที่สำคัญของการรวมกลุ่มหรือรวมตัวกันทำกิจกรรมเพื่อส่วนรวม ซึ่งผลที่ตามมาคือความเข้มแข็งทั้งทางด้านเศรษฐกิจและ

^{๑๖} วิทยาลัยอิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี. **ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจอิสลาม** ชุด “การคำนวณชะกาต ธุรกิจออมทรัพย์อิสลามและการจัดการ” (กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, ๒๕๔๗).

สังคมของคนในชุมชน การจ่ายชะกาตยังเป็นเสมือนต้นทุนทางสังคมของชุมชน ที่ทำให้ชุมชนมีเงินกองกลาง (seed money) หรือกองทุนที่สามารถนำไปช่วยในการ สนับสนุนกิจกรรมทางสังคมด้านอื่นๆ ของชุมชนด้วย

สุทธิ : มันมีความช่วยเหลืออยู่แล้วเพราะอิสลามเค้ามีชะกาต ชะกาตเนีย เค้าเรียกว่าพวกใดก็ตามที่มีฐานะถ้ามีเงิน ในรอบปีต้องคัดสอง % ครึ่งให้คนยากคนจน...ถือว่าพระเจ้าฝากไว้ให้กับคนจน ถ้าใครไม่บริจาคถือว่าบาปมากเลย ถ้าผมมีเงิน ๑๐๐,๐๐๐ แล้วผมไม่ได้ใช้ปีงั้น ผมต้องจ่าย ๒,๕๐๐ ให้คนจน... อันนี้บัญญัติศาสนาเลยเป็นศีล ข้อที่ ๓ ทั่วโลกต้องจ่าย ถ้าใครไม่จ่ายเรื่องนี้ถือว่าบาปอย่างมหันต์เลย อย่างนี้ช่วยเหลือชุมชนได้... อย่างเวลาออกบวชเนียเค้าจะมีบังคับ อีกทุกคนๆ ละ ๔ ลิตร อาหารข้าวต้องจ่ายคนจน อันนี้คนจนก็ สามารถได้รับอาหารเนียเลี้ยงไปได้หลายเดือนในครอบครัวที่ยากจน ปีละหนึ่งครั้งแต่เงินเก็บเนียปีละ ๑ ครั้ง แต่เงินเก็บเนียใครก็แล้วแต่ ๒.๕% ต้องจ่าย เงินจะฝากธนาคารก็ต้องเอามาจ่ายเค้า อันนี้คือ ช่วยเหลือชุมชน แล้วก็ยังมีกฎบังคับ แล้วจะมีการเชิญชวนอีกให้ เสียสละอุทิศเงินต่างๆ ให้กับคนยากคนจนอันนี้เป็นกรณีพิเศษ ทำได้บุญ มาก แล้วมีการเค้าจะทำบุญเลี้ยงอาหารอีกของอุทิศนะมันจะมีข้อแม้ ว่าอุทิศไปแล้วมันเป็นของมันนั้นเป็นของที่ถาวรใช้ประโยชน์ได้ ตัวยังอยู่ใช้ ประโยชน์ได้ ถ้าของที่หายแล้วกินแล้วหายเนียเช่นอาหารเค้าเรียกการทำบุญประเภทหนึ่ง อันนี้เชิญชวนให้ทำบุญตลอด ฉะนั้นผู้ที่อยู่ใน หลักศาสนาเนียหัวใจจะไม่แข็งกระด้าง จะไม่ขี้เหนียว ศาสนา จะบังคับคนที่มีเงินเหลือก่อน แล้วบังคับผู้ที่มีเงินเหลือเนียทำพิเศษ

องค์ประกอบที่ ๓: ทรัพยากรบุคคล

การมีสมาชิกจำนวนมากในชุมชนหรือการมีประชากรที่มีคุณลักษณะที่ หลากหลายไม่ได้เป็นหลักประกันว่าองค์ประกอบต่างๆ เหล่านี้จะป็นเงื่อนไขที่นำไปสู่ การพัฒนาและการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน เพราะทรัพยากรบุคคลซึ่ง เปรียบเสมือน “ต้นทุนทางสังคม” ต้องมีศักยภาพ มีความรู้ความเข้าใจ มีความพร้อม

กลไกทางสังคมที่นำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนภายใต้เงื่อนไขความหลากหลายของประชากร : ๔๓
กรณีศึกษาชุมชนสุเหร่าบ้านดอน ริมคลองแสนแสบ

และมีเจตนาที่ดีที่มุ่งมั่นที่จะเข้าไปร่วมรับผิดชอบในกระบวนการจัดระเบียบสังคม และการควบคุมทางสังคม ถึงแม้ชุมชนจะมีสมาชิกที่มีคุณภาพและมีคุณสมบัติที่หลากหลาย แต่หากขาดจิตสำนึกที่จะร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมตรวจติดตามและดูแลกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน คุณภาพและคุณสมบัติที่หลากหลายของสมาชิกก็ไม่ได้เป็นหลักประกันว่าจะสามารถนำไปใช้ในการพัฒนาชุมชนหรือสังคมให้ “อยู่ดี มีสุข” และเกิดความเข้มแข็งในชุมชนได้ สำหรับชุมชนสุเหร่าบ้านดอนนั้น มีปัจจัยที่เป็นกลไกนำไปสู่ความสำเร็จในการพัฒนา สร้างเสริมคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน และสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนอยู่ ๓ ประการดังนี้คือ

๓.๑ การมีผู้นำที่เข้มแข็ง ผลจากการสัมภาษณ์ส่วนบุคคลเชิงลึกแสดงให้เห็นว่า การที่ชุมชนสุเหร่าบ้านดอนมีความเข้มแข็งนั้นเป็นเพราะผู้นำชุมชนเป็นบุคคลที่มีภาวะผู้นำ มีความรู้ความสามารถ ทำงานแบบ “พูดจริง ทำจริง” และ “ทุ่มเท” นอกจากนี้ การทำงานที่ไม่ใช่การทำงานเพียงคนเดียวของผู้นำชุมชน แต่ “ทำงานเป็นทีม” หรือ การที่ผู้นำชุมชนมีทีมงานและคณะกรรมการชุมชนที่มีความรู้ ความสามารถ และมีความตั้งใจจริงที่จะทำประโยชน์ให้แก่ส่วนรวม คอยสอดส่องดูแล ป้องกัน ฝ่าระวางปัญหา และติดตามแก้ไขปัญหาที่สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง ไม่ได้ตั้งคณะกรรมการขึ้นมาเพียงเฉพาะรูปแบบเท่านั้น แต่ทำงานแบบ “ถึงลูก ถึงคน” และมีการแบ่งงานกันทำตามศักยภาพ ความชำนาญ ความถนัด และความสนใจของกรรมการก็เป็นกุญแจสำคัญอีกประการหนึ่งของการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน

๓.๒ กลุ่มกิจกรรมและการสร้างเครือข่ายความร่วมมือ : ปัจจัยสนับสนุนความเข้มแข็งของชุมชน สมาชิกของชุมชนสุเหร่าบ้านดอนใช้ชีวิตร่วมกันในรูปแบบของ “ประชาสังคม”^{๑๑} เพราะคนในสังคมมองเห็นปัญหาร่วมกัน มีจิตสำนึกร่วมกัน และมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มกิจกรรมในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกัน ผลการศึกษาแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ชุมชนสุเหร่าบ้านดอนมีกลุ่มกิจกรรมที่หลากหลายเพื่อ

^{๑๑} ชูชัย ศุภวงศ์. แนวคิด พัฒนาการและข้อพิจารณาเกี่ยวกับประชาสังคมไทย. ใน **รวมบทความชุดประชาสังคม**. (กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย. ๒๕๕๑). หน้า ๓๗-๔๗.

การให้บริการหรือตอบสนองความต้องการและแก้ไขปัญหาของสมาชิกชุมชนได้รอบด้าน ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มกิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจ (อาทิ กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มอาชีพ กลุ่มกองทุนหมู่บ้าน กองทุนเงินล้าน) กลุ่มกิจกรรมทางสังคม (อาทิ กลุ่มแม่บ้านพัฒนา กลุ่มเยาวชน) กลุ่มส่งเสริมด้านสุขภาพอนามัย (อาทิ กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุข กลุ่มออกกำลังกาย) กลุ่มกิจกรรมทางด้านศาสนา (อาทิ ชมรมกอร) และกลุ่มอื่นๆ ที่ป้องกันปัญหาและส่งเสริมคุณภาพชีวิต ทั้งในเรื่องของการรักษาความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน (อาทิ กลุ่มบรรเทาสาธารณภัย อาสาสมัครป้องกันภัยฝ่ายพลเรือน หรือกลุ่มตำรวจบ้าน) กลุ่มต่างๆที่มีในชุมชนมีทั้งกลุ่มแบบที่เป็นกลุ่มทางการและกลุ่มที่ไม่เป็นทางการ การมีกลุ่มกิจกรรมต่างๆ ในชุมชนและการสร้างเครือข่ายความร่วมมือในการทำกิจกรรมต่างๆระหว่างชุมชนกับองค์กรอื่นๆ นอกชุมชนสะท้อนให้เห็นว่าความต้องการและปัญหาต่างๆ ของสมาชิกชุมชนได้รับการแก้ไขป้องกัน และตอบสนองในทุกๆ ด้านของชีวิต ซึ่งมีผลต่อการสร้างเสริมความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนทั้งชุมชนโดยรวมด้วย

๓.๓ การสร้างคนรุ่นใหม่ : การสร้างหลักประกันความเข้มแข็งทางสังคม

ในอนาคต ผู้นำชุมชนสุเหร่าบ้านดอนให้ความสำคัญกับการปลูกฝังและการพัฒนา “คนรุ่นใหม่” เพราะเป็นเสมือนการสร้างหลักประกันในเรื่องความมั่นคงทางสังคม มีกระบวนการของการส่งต่อภาระงานจาก คน “รุ่นเก่า” สู่ “คนรุ่นใหม่” โดยคนรุ่นเก่าจะทำหน้าที่เป็นเหมือน “พ่อแบบ แม่แบบ” สำหรับคนรุ่นใหม่ให้ดำเนินรอยตาม ด้วยเหตุนี้ ในชุมชนสุเหร่าบ้านดอนการอบรมเยาวชนคนรุ่นใหม่ให้เรียนรู้ระเบียบสังคมจึงดำเนินการทั้งในรูปแบบที่เป็นทางการ อันได้แก่การจัดตั้งโรงเรียนสอนศาสนา และการอบรมปลูกฝังในรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ อันได้แก่การที่คนรุ่นเก่าต้องทำหน้าที่เป็นต้นแบบที่ดีให้แก่คนรุ่นใหม่ได้เห็นและพร้อมที่จะเอาอย่าง

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ส่วนบุคคลเชิงลึกแสดงให้เห็นว่า ความสำเร็จของการปลูกฝังและอบรมเยาวชนหรือคนรุ่นใหม่ในชุมชนสุเหร่าบ้านดอนไม่ได้ดำเนินการในรูปแบบของการบังคับ การจำกัดเสรีภาพ การว่ากล่าวตักเตือน การเข้มงวดกวดขัน หรือการลงโทษแต่เพียงประการเดียว แต่สิ่งที่ผู้นำชุมชนและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการพัฒนาเด็กในชุมชนดำเนินการก็คือการปรับตัวให้ทันกับกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมภายนอก ผู้นำชุมชนสุเหร่าบ้านดอนยอมรับเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลง

ทางสังคม และไม่ปิดกั้นตนเองหรือเยาวชนในพื้นที่จากการเปลี่ยนแปลงต่างๆ เหล่านั้น ในทางกลับกันได้มีความพยายามที่จะทำความเข้าใจในการเปลี่ยนแปลง การพัฒนาการของเทคโนโลยี และความทันสมัยต่างๆ อาทิ การใช้งานคอมพิวเตอร์ การทำงานภายใต้ระบบ Multimedia และนำไปปรับใช้ในการปลูกฝัง อบรม และพัฒนาเด็กในชุมชน ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นการช่วยลดช่องว่างระหว่างวัย และไม่ทำให้เยาวชนมีความรู้สึกว่าคุณค่าของโลกของผู้ใหญ่และโลกของเด็กเป็นคนละโลกกัน

วัฒนา : เรา ก็ พยายาม ปลูก ฝัง นิสัย ให้ บรรดา เยาวชน รุ่น น้อย รุ่น หลาน รุ่น ลูก ให้ เขา ได้ เห็น ว่า เอรุ่น พี่ เขา ทำ ไป อย่าง นี้ เหมือน ที่ ว่า ผม ดู รุ่น พี่ ยุว เขา ทำ มา เนี่ย เขา ทำ ตรง ไหน เป็น สิ่ง ที่ ดี มี ประ โยชน์ ให้ กับ ชุม ชน เรา ก็ จะ ดำ เนิน รอย ตาม ตรง นั้น ไร่ ไตรง ไหน ที่ ยุว บาง คน เขา ไม่ ดี เขา นิสัย ไม่ ดี เรา ก็ ไม่ เอา ไง เหมือน กัน ตรง นี้ กรรม การ ชุม ชน ๒๕ คน เนี่ย ถ้า ทำ ไม่ ดี มัน มี ตัว อย่าง นะ เขา จะ มอง เรา เป็น แม่ แบบ พ่อ แบบ ถ้า เขา มอง เรา เป็น แม่ แบบ พ่อ แบบ เขา ก็ จะ มี ปฏิ กิริยา เขา จะ ให้ ความ เคารพ เรา ใหม่ ตรง นี้ แต่ คน ไหน ถ้า ดี คน ไหน ดี เขา ก็ จะ มา คุย กับ เรา

สมศรี : เรา ก็ พยายาม ปลูก ฝัง เด็ก รุ่น ใหม่ ๆ ที่ เขา กำลัง โต กัน ขึ้น มา ให้ เขา มอง ว่า ไร่ การ ที่ รุ่น พี่ ป้า น้า อา ทำ งาน กัน อยู่ ทุก วัน นี้ แล้ว พวก เขา อยู่ กัน ได้ อย่าง สบาย ใจ เนี่ย ให้ เขา มอง ดู พวก เรา ทำ งาน ก่อน แล้ว ก็ ปลูก ฝัง จิต สำ นึก ของ เขา ว่า เวลา พวก เธอ พวก คุณ โต ขึ้น ไป นะ คุณ ก็ จะ ต้อง เหมือน กับ ต้อง รับ มรดก อัน นี้ จาก พวก พี่ ป้า น้า อา เนี่ย เพื่อ ดู แล ชุม ชน เรา ให้ มัน ดู ดี อย่าง นี้ ตลอด ไป... เรา มอง ถึง เยาวชน ที่ กำลัง โต ขึ้น มา ของ เรา ลูก หลาน ของ เรา เนี่ย ถ้า พวก เรา ไม่ คิด ที่ จะ ดู แล เขา ผู้ ปก ครอง เนี่ย ดู แล ไม่ ทัว ถึง แน่นนอน แล้ว ใคร จะ มา ช่วย เรา เรา จะ รอ ให้ หน่วยงาน ราชการ บ้าน เมือง มา ดู ให้ เรา เหมอ มัน ยาก เพราะ ของ เรา เป็น ชุม ชน ใหญ่ ถ้า เรา ไม่ เริ่ม ต้น ที่ จะ ดู แล กัน เอง ชะ ก่อน จะ ให้ คน อื่น มา ดู แล ให้ เรา เนี่ย มัน เป็น ไป ไม่ ได้ เลย

ปัจจัยที่เป็นอุปสรรคหรือคุกคามพัฒนาการและความเข้มแข็งของชุมชน

ปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการรวมตัวและความเข้มแข็งของชุมชนสุเหร่าบ้านดอนมีสาเหตุมาจากหลายปัจจัย ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น ๒ ปัจจัยใหญ่ๆ คือปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก

ปัจจัยภายใน

ชุมชนสุเหร่าบ้านดอนในสายตาของคนนอกชุมชนเป็นชุมชนที่มีการรวมตัวกันได้อย่างดี มีความเข้มแข็ง และสามารถพัฒนาชุมชนจนมีระบบ ระเบียบ เป็นที่ยอมรับของบุคคลภายนอก แต่เมื่อศึกษาเจาะลึกถึงสภาพความเป็นจริงจึงพบว่าชุมชนสุเหร่าบ้านดอนก็มีปัญหาหลากหลายไม่ต่างจากชุมชนทั่วไป ซึ่งผลการศึกษาปัญหาภายในของชุมชนสุเหร่าบ้านดอนมีสาระสำคัญพอสรุปได้ดังนี้

๑. การมีคนต่างถิ่นเข้ามาอาศัยใหม่ในชุมชน การที่ชุมชนตั้งอยู่ในพื้นที่ที่เป็นศูนย์กลางของการค้าและธุรกิจได้เป็นปัจจัยดึงดูด (pull factor) ให้คนจากภายนอกย้ายเข้าพักอาศัยในชุมชน แต่การย้ายเข้ามาอยู่ของบุคคลได้นำวิถีชีวิต ค่านิยม และพื้นฐานทางสังคมที่แตกต่างจากคนพื้นถิ่นที่เข้ามาด้วยซึ่งส่งผลกระทบต่อการจัดระเบียบสังคมและการควบคุมทางสังคม ปัญหาต่างๆ ที่ตามมาก็คือ ปัญหายาเสพติด การดื่มสุรา หรือมีการพนันเกิดขึ้นในชุมชน และได้กลายเป็นสิ่งที่บั่นทอนความเข้มแข็งของชุมชนเพราะสิ่งเหล่านี้มีผลกระทบต่อการเรียนรู้และการสร้างแบบอย่างสังคมที่ดีให้เป็นตัวอย่างของเยาวชน นอกจากนี้ ผู้คนที่ย้ายเข้ามาในพื้นที่มักไม่ได้มีความรู้สึกถึงการมีส่วนร่วมหรือมีความผูกพันกับถิ่นที่เข้ามาเช่าอาศัยอยู่มากนัก การมีส่วนร่วมหรือการขอความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมเพื่อชุมชนจึงเป็นเรื่องยาก

๒. ปัญหาทางเศรษฐกิจที่ส่งผลให้เกิดปัญหาสังคม การที่ครอบครัวต้องต่อสู้ดิ้นรนเพื่อการยังชีพในสถานการณ์ทางเศรษฐกิจของชุมชนเมืองที่มีการแข่งขันสูง ทำให้พ่อแม่หรือผู้ปกครองต้องออกไปหางานทำภายนอกชุมชนและมีเวลาน้อยลงในการดูแลลูกหลานหรือเยาวชนในชุมชนทำให้ไม่สามารถด้านทานกระแสความเจริญทางวัตถุจากภายนอกชุมชนที่นำมาซึ่งความเสื่อมโทรมทางวัฒนธรรมและประเพณีได้ นอกจากนี้ คนในชุมชนบางคนยังมองเห็นแต่ประโยชน์ส่วนตนโดยประกอบอาชีพ

ทุจริต ส่งผลให้มียาเสพติดและอบายมุขเข้ามาในชุมชนจนเป็นการบั่นทอนความเข้มแข็งของชุมชน

๓. ความอ่อนแอของระบบการขัดเกลาเยาวชน กระบวนการขัดเกลาทางสังคมในชุมชนลดความเข้มแข็งลง ทั้งนี้เพราะองค์กรที่ทำหน้าที่ในการอบรมสมาชิกในสังคม (socializing agents) โดยเฉพาะเด็กและเยาวชนมีความหลากหลายเพิ่มมากขึ้น ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงครอบครัว โรงเรียนและชุมชนเท่านั้น เพราะข้อมูลข่าวสารที่ได้รับจากโลกภายนอกมีช่องทางการสื่อสารมากสามารถเข้าถึงในบ้าน โดยผ่านทางสื่อวิทยุ โทรทัศน์ หรือระบบอินเทอร์เน็ต ฯลฯ โดยไม่ได้รับการคัดกรอง การสร้างแบบอย่างหรือการสร้างจิตสำนึกที่ดีให้กับเยาวชนจึงเป็นเรื่องที่ได้รับผลกระทบ

๔. วัฒนธรรมตะวันตกส่งผลให้ความเคร่งครัดในศาสนาเปลี่ยนไป ชุมชนสุเหร่าบ้านดอนเป็นอีกชุมชนหนึ่งที่ได้รับอิทธิพลจากกระแสวัฒนธรรมตะวันตกอย่างมาก จนส่งผลในหลักการดำเนินชีวิตหรือรูปแบบทางศาสนาอิสลามที่เคร่งครัดได้ลดความสำคัญและลดอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนรุ่นใหม่ลงในทุกด้าน คำสั่งสอนทางศาสนาหรือข้อปฏิบัติต่างๆ ไม่สามารถควบคุมพฤติกรรมของคนได้ตลอดเวลาเหมือนในอดีตที่คนปฏิบัติตามเพราะมีความศรัทธา และความรู้สึกอยากปฏิบัติตามด้วยตนเอง แต่ในปัจจุบัน การฝ่าฝืนหรือไม่ปฏิบัติตามข้อกำหนดทางศาสนาอิสลามในบางเรื่องเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นทั่วไปจนเหมือนเป็นเรื่องปกติธรรมดา ซึ่งมีผลกระทบต่อการจัดระเบียบสังคมและความเข้มแข็งของชุมชน

๕. การที่ต่างคนต่างอยู่และความสัมพันธ์ที่ลดลง สภาพชุมชนสุเหร่าบ้านดอนในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปจากในอดีตมาก ความใกล้ชิดสนิทสนมของสมาชิกในชุมชนลดลงตามลำดับจนมีลักษณะที่ต่างคนต่างอยู่ไม่ยุ่งเกี่ยวซึ่งกันและกัน จึงทำให้มีความสัมพันธ์ที่ห่างเหินกัน ซึ่งย่อมส่งผลต่อการรวมตัวของสมาชิกและการร่วมมือในกิจกรรมของชุมชน

๖. การเปลี่ยนแปลงสัมพันธภาพเพราะวัตถุนิยม นอกจากภารกิจในชีวิตประจำวันที่ลดความสัมพันธ์และความผูกพันของคนในชุมชนลงแล้ว ความเจริญทางวัตถุที่ก่อให้เกิดสิ่งอำนวยความสะดวกในชีวิตประจำวันหลายอย่าง เช่นวิทยุ โทรทัศน์

โทรศัพท์มือถือและอื่นๆ ซึ่งนับวันจะมีจำนวนการใช้เพิ่มขึ้น มีราคาถูกลงและหาซื้อได้ง่ายจนทำให้คนในสังคมส่วนใหญ่ต้องพึ่งพาสิ่งที่เป็นวัตถุเหล่านี้เพิ่มมากขึ้น การเพิ่มเวลาในการใช้สิ่งอำนวยความสะดวกที่เป็นวัตถุ ย่อมหมายถึงการลดเวลาในการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลลง แนวโน้มของคนที่จะใช้เวลาในการอยู่กับตัวเอง จึงเพิ่มมากขึ้น สิ่งเหล่านี้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนรูปแบบการดำเนินชีวิต และส่งผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลหรือการมีกิจกรรมร่วมกันในชุมชนที่ลดน้อยลงจากอดีต

๓. การไม่มีเวลาของคนในชุมชนและการจัดกิจกรรมในชุมชนมากเกินไป

คนในชุมชนส่วนใหญ่ต้องออกไปทำงานหรือหารายได้นอกชุมชน ทำให้ไม่มีเวลาเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนซึ่งไม่สอดคล้องกับนโยบายของหน่วยราชการที่มีความพยายามจะให้เกิดการรวมตัวและมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในกิจกรรมต่างๆ โดยการลงงบประมาณสนับสนุนกิจกรรมชุมชนค่อนข้างมาก ทำให้หลายหน่วยงานพยายามจัดงานเพื่อตอบสนองนโยบาย แต่รูปแบบหรือลักษณะของการจัดงานบางครั้งมีการจัดงานที่ซ้ำซ้อนกัน หรือจัดงานบ่อยครั้งจนคนในชุมชนไม่สามารถมาเข้าร่วมกิจกรรมได้ทั้งหมดเพราะต้องมีภาระรับผิดชอบอย่างอื่น

๔. คนไม่ร่วมมือ กิจกรรมไม่อยู่ในความสนใจ กิจกรรมไม่สอดคล้องกับความต้องการ

กิจกรรมบางกิจกรรมไม่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนหรือคนในชุมชนเห็นว่ากิจกรรมเหล่านี้ไม่ได้ช่วยให้ชีวิตความเป็นอยู่ของตนเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม จึงทอดทิ้งการดำเนินกิจกรรมไว้เพียงในกลุ่มของคณะกรรมการชุมชนหรือกลุ่มผู้นำเท่านั้น คนส่วนใหญ่ยังขาดความกระตือรือร้น การเพิกเฉยหรือการขาดความสนใจในกิจกรรมของชุมชนมีส่วนอย่างยิ่งที่ก่อให้เกิดความล้มเหลวในการจัดกิจกรรมที่มีประโยชน์และบันทึกการสร้างความสำเร็จให้กับชุมชน

๕. การขาดความต่อเนื่องในการทำงานของคณะกรรมการชุมชน

การเปลี่ยนแปลงคณะกรรมการชุมชนโดยขาดการประสานงานระหว่างคณะกรรมการชุดเก่าและชุดใหม่บางครั้งกลุ่มคณะทำงานใหม่ไม่อาจจะเข้ามาสานต่องานของกลุ่มที่ทำงานเดิมได้ทำให้การดำเนินงานในชุมชนขาดความต่อเนื่อง บางครั้งกลุ่มใหม่ที่เข้ามาดำเนินงานยังขาดประสบการณ์หรือความมุ่งมั่นในการทำงานเพื่อชุมชนอย่างแท้จริง ทำให้การดำเนินงานเกิดการสะดุดหรือหยุดชะงักเป็นช่วงๆ

๑๐. ความขัดแย้งกันในกลุ่มคณะกรรมการชุมชน ถึงแม้ว่าคณะกรรมการชุมชนจะมีความเข้มแข็งจนเป็นที่ยอมรับของชุมชนข้างเคียงและเจ้าหน้าที่ของรัฐที่ดูแลอยู่ แต่การดำเนินงานบางครั้งก็ไม่อาจหลีกเลี่ยงปัญหาความไม่เข้าใจกันหรือความขัดแย้งในกลุ่มที่ทำงานด้วยกัน ซึ่งความขัดแย้งหรือการไม่ลงรอยกันในกลุ่มคณะทำงานมีส่วนอย่างยิ่งในการก่อให้เกิดความแบ่งแยกหรือการแบ่งพรรคแบ่งพวกขึ้นในชุมชน

๑๑. กลุ่มกิจกรรมที่ต่างคนต่างทำ การดำเนินกิจกรรมที่มีอยู่อย่างหลากหลายในชุมชน แม้ว่ากิจกรรมบางอย่างสามารถดำเนินการร่วมกันได้ แต่การดำเนินงานที่เกิดขึ้นจริงกลับมีการแบ่งแยกงานกันหรือมีการทำงานแบบต่างฝ่ายต่างทำ ขาดการประสานความร่วมมือกัน

ปัจจัยภายนอก

ปัจจัยภายนอกที่บั่นทอนความเข้มแข็งของชุมชนจำแนกได้เป็นปัจจัย ๒ ด้านใหญ่ๆ คือ ปัจจัยคุกคามที่เกิดจากนโยบายของภาครัฐและปัจจัยทางด้านการเมือง

๑. ปัจจัยคุกคามที่เกิดจากนโยบายของภาครัฐ

หลายครั้งที่การดำเนินงานหรือการกำหนดนโยบายในเรื่องต่างๆ ของภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับชุมชน ได้มีส่วนสร้างปัญหาหรือเป็นปัจจัยที่บั่นทอนความเข้มแข็งให้กับชุมชน โดยมีสาระสำคัญพอสรุปได้ดังนี้

๑.๑ การแก้ปัญหาแบบมีพิมพ์เขียว นโยบายหรือกิจกรรมส่วนใหญ่ที่ส่วนราชการจัดทำให้กับชุมชนมักมีการเตรียมการล่วงหน้าจากทางส่วนกลางไว้แล้ว แผนการดำเนินงานจะเป็นการแก้ปัญหาโดยรวมให้กับทุกชุมชน ไม่ได้มีการศึกษาสภาพเฉพาะหรือความเป็นไปได้ในการดำเนินงานแต่ละชุมชน ดังนั้นลักษณะการแก้ปัญหาส่วนใหญ่จึงมีลักษณะที่เรียกว่า การจัดทำ “พิมพ์เขียว” เพื่อใช้สำหรับแก้ปัญหา โดยชุมชนไม่ได้มีส่วนร่วมหรือเข้าใจในกระบวนการแก้ปัญหาเหล่านั้น

๑.๒ กิจกรรมแบบ “พิมพ์เขียว” นโยบายหรือกิจกรรมของส่วนราชการบางเรื่องมีรูปแบบเฉพาะหรือมีลักษณะเป็น “พิมพ์เขียว” ไม่ได้เกิดจากความต้องการของคนในชุมชน และบางเรื่องไม่สามารถแก้ปัญหาที่ชุมชนกำลังเผชิญอยู่ได้

อย่างแท้จริง จึงเกิดการไม่ยอมรับและความไม่เข้าใจกัน เพราะขาดการชี้แจงหรือทำความเข้าใจกับชุมชนจากหน่วยราชการ

๑.๓ การแก้ปัญหาที่ไม่ได้ตั้งอยู่บนพื้นฐานความเป็นจริงของชุมชน

สิ่งสำคัญที่สุดในการสร้างความสำเร็จให้กับการดำเนินนโยบายและการแก้ปัญหาของชุมชนอย่างแท้จริง คือการที่นโยบายของรัฐบาลจะต้องสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในชุมชนเพราะชุมชนแต่ละชุมชนมีลักษณะเฉพาะของแต่ละชุมชนไม่อาจจะหาสูตรสำเร็จเพียงสูตรเดียวมาแก้ปัญหาได้

๑.๔ การแก้ปัญหาตามกระแส

ชุมชนแต่ละชุมชนจะมี “ทุนทางสังคม” หรือมีแบบแผนและลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง การเข้ามาของหน่วยราชการที่ขาดการศึกษาถึงลักษณะเฉพาะของชุมชนให้ต้องแท้ และการที่ไม่ให้ความสำคัญกับการส่งเสริมสิ่งที่มีอยู่แล้วในชุมชนทำให้ชุมชนขาดความสนใจและไม่มีส่วนร่วมในการดำเนินงาน

๑.๕ หน่วยราชการไม่ให้ความสำคัญกับกรรมการชุมชน

การดำเนินงานของหน่วยราชการมักเป็นรูปแบบการดำเนินการที่ยึดหน่วยราชการเป็นศูนย์กลาง แม้ว่ากิจกรรมบางอย่างที่ได้ดำเนินการโดยเป็นรูปเป็นร่างขึ้นมาั้นมีคณะกรรมการชุมชนให้ความร่วมมือหรือช่วยผลักดันให้เกิดการดำเนินกิจกรรมขึ้นมา แต่คณะกรรมการที่ร่วมดำเนินการกลับไม่ได้รับการกล่าวถึงหรือให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการ ซึ่งส่งผลให้กลุ่มหรือคณะทำงานไม่ให้ความร่วมมือกับหน่วยราชการและไม่ต้องการมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่จัดโดยหน่วยราชการอีกในอนาคต

๑.๖ การแก้ปัญหาโดยใช้เงินของหน่วยราชการ

รูปแบบและวิถีคิดของส่วนราชการ ที่เน้นในเรื่องการให้ความช่วยเหลือในด้านการเงินแก่ชุมชน เพราะคิดว่าวิธีการนี้เป็นวิธีแก้ปัญหาความขัดสนในชุมชนได้อย่างรวดเร็วและตรงกับความต้องการของชุมชนมากที่สุดนั้นไม่ได้ก่อให้เกิดความยั่งยืนในการแก้ปัญหาคือการช่วยเหลือที่เกิดขึ้นจึงมักเป็นการช่วยในลักษณะการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าหรือเป็นเพียงการชะลอการเกิดปัญหา ไม่ได้ช่วยเหลือในลักษณะที่ชุมชนสามารถยืนหรือช่วยเหลือตัวเองต่อไปได้ในอนาคต นอกจากนี้ การช่วยเหลือจากหน่วยราชการที่ให้เงินกับชุมชนยังเป็นการก่อให้เกิดภาระหนี้สินแก่คนในชุมชนในระยะยาวด้วย ตัวอย่างที่เห็น

ได้ชัดเจนคือ โครงการ SML ซึ่งหน่วยราชการพยายามกระตุ้นให้ชุมชนรับโครงการนี้ มาดำเนินงานเพื่อให้สมาชิกชุมชนกู้เงิน แต่ในทางปฏิบัติ คณะกรรมการชุมชน ตระหนักว่าสมาชิกของชุมชนไม่ได้มีความจำเป็นต้องกู้เงินและไม่มีโครงการใดๆ ที่เกี่ยวข้องกับการลงทุน หากรับโครงการดังกล่าวเท่ากับเป็นการสนับสนุนให้สมาชิก ชุมชนเป็นหนี้โดยไม่ได้นำเงินกู้ไปใช้ประโยชน์ซึ่งเป็นการส่งเสริมพฤติกรรมที่ไม่ เหมาะสมในเรื่องของการใช้จ่ายเงินที่สมเหตุสมผล

๒. ปัจจัยคุกคามที่เกิดจากปัจจัยด้านการเมือง

แม้ว่าบางคนจะมองว่าการเมืองเป็นเรื่องที่ไกลตัว หรือเป็นเรื่องของสังคม วงกว้างไม่น่าจะมีผลกระทบต่อการรวมตัวและความเข้มแข็งของชุมชนได้ แต่ในความเป็นจริงการเมืองมีอิทธิพลและเข้าแทรกแซงอยู่ในทุกๆ เรื่อง ซึ่งปัจจัยทางการเมืองที่ เข้ามาคุกคามและบั่นทอนความร่วมมือและความเข้มแข็งของชุมชนมีสาระสำคัญพอสรุปได้ดังนี้

๒.๑ ปัญหาในการคัดกรองสิ่งที่ดีที่สุดในกับชุมชน กลุ่มนักรการเมืองที่หวัง ผลทางด้านการเมืองและเพื่อการสร้างฐานเสียงทางการเมืองมีความพยายามที่จะ สร้างโครงการต่างๆ ขึ้นเพื่อให้ชุมชนเห็นว่า กลุ่มการเมืองของตนจะนำประโยชน์มาสู่ชุมชน โดยโครงการบางโครงการไม่ได้คำนึงถึงสภาพความเป็นจริงในชุมชน แต่ได้ พยายามนำเสนอรูปแบบที่คิดว่าจะทำให้ได้ชุมชนมาเป็นพวกเพิ่มมากขึ้นเท่านั้น ดังนั้น ข้อเสนอบางอย่างจึงไม่มีความสอดคล้องหรือเหมาะสมกับสภาพของชุมชน ทำให้ กรรมการชุมชนมีภาระงานเพิ่มขึ้นในการคัดกรองสิ่งที่ดีที่สุดในกับชุมชน เช่น โครงการคาราวานแก็งที่มีกิจกรรมในรูปของการเยี่ยมบ้านเป็นครั้งคราวและไม่มี ความต่อเนื่องทำให้เป็นภาระแก่กรรมการชุมชน โครงการให้เงินกู้เพื่อที่อยู่อาศัยซึ่ง คนในชุมชนไม่ได้ต้องการ โครงการแก้ปัญหายาเสพติดที่เน้นกิจกรรมบ้นเทิงให้แก่เยาวชนเป็นครั้งคราวโดยไม่ได้ลงลึกถึงปัญหาที่แท้จริง โครงการจัดกิจกรรมแอโรบิกที่ ไม่ได้มีการสำรวจปัญหาและความต้องการของชุมชนก่อน ฯลฯ โครงการเหล่านี้เป็นการเพิ่มงานให้แก่คณะกรรมการชุมชนที่จะต้องติดตามและประเมินผลว่าส่งผล ทางบวกหรือทางลบต่อชุมชน โดยเฉพาะกิจกรรมในเรื่องการนำเงิน วัสดุสิ่งของ หรือ ความบันเทิงที่ไม่ได้ช่วยเสริมสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีให้แก่สมาชิกของชุมชน

๒.๒ ความขัดแย้งในชุมชนอันเกิดจากการแบ่งพรรค ความคิดเห็นที่ไม่ตรงกันทางการเมืองมักก่อให้เกิดการแบ่งพรรคแบ่งพวก และบางครั้งกลายเป็นประเด็นลูกกลมก่อให้เกิดความขัดแย้งที่รุนแรงถึงขั้นแบ่งแยกในชุมชน

๒.๓ การต้านกระแสการเมือง ทางหนึ่งที่คณะกรรมการในชุมชนสุเหร่าบ้านดอนพยายามปฏิบัติเพื่อลดความรุนแรงและความขัดแย้งจากกระแสการเมืองจากภายนอกชุมชน คือการดำเนินกิจกรรมในชุมชนโดยปราศจากการเชิญกลุ่มนักการเมืองเข้ามาร่วม เพราะถ้ามีการเชิญกลุ่มนักการเมืองที่มีความขัดแย้งกันมาร่วมงานก็อาจจะทำลายบรรยากาศของกิจกรรมหรือการดำเนินกิจกรรมไม่สำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้

๒.๔ การเลือกรับผลประโยชน์จากนักการเมืองทำให้คณะกรรมการชุมชนต้องมีภาระงานเพิ่มมากขึ้น คณะกรรมการชุมชนเป็นกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญในการทำหน้าที่คัดกรองสิ่งที่ดีที่สุดให้กับชุมชนเพราะการเข้ามาของพรรคการเมืองทุกพรรคล้วนแล้วแต่มีเจตนาในเรื่องของผลประโยชน์แอบแฝงอยู่ทั้งสิ้น ดังนั้น กลุ่มคณะทำงานเพื่อชุมชนจึงต้องทำงานหนักขึ้น ซึ่งบางครั้งการคัดเลือกรับสิ่งต่างๆ จากกลุ่มนักการเมืองให้กับชุมชน ย่อมก่อให้เกิดการเข้าใจผิดหรือเกิดความไม่พอใจแก่ผู้ที่ต้องเสียผลประโยชน์ ซึ่งความไม่เข้าใจหรือความไม่พอใจเหล่านี้ย่อมเป็นชนวนให้เกิดความไม่ร่วมมือหรือความขัดแย้งภายในชุมชนได้

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

ชุมชนสุเหร่าบ้านดอน ริมคลองแสนแสบ เป็นชุมชนที่ตั้งมานานกว่า ๒๐๐ ปี การพัฒนาเศรษฐกิจภายใต้แนวคิดทุนนิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การสร้างถนนเพชรบุรีตัดใหม่และถนนสุขุมวิทได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทั้งจำนวนความหลากหลายของประชากร และปัญหาสังคมนานาประการ คลองแสนแสบทำหน้าที่เป็นเสมือนปราการด้านสุดท้ายที่ป้องกันชุมชนจากปัจจัยคุกคามภายนอกอย่างไรก็ตาม ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่า ปัจจัยทางกายภาพเพียงประการเดียวไม่สามารถสร้างความแข็งแกร่งให้แก่ชุมชนได้อย่างยั่งยืน กลไกทางสังคมอันประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญ ๓ ประการคือ ๑) ระบบคุณค่าและองค์การทางสังคม ๒) ทุนทางเศรษฐกิจ ๓) ทรัพยากรบุคคล ได้เข้าไปมีบทบาทอย่างสำคัญ

กลไกทางสังคมที่นำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนภายใต้เงื่อนไขความหลากหลายของประชากร : ๕๓
กรณีศึกษาชุมชนสุเหร่าบ้านดอน ริมคลองแสนแสบ

ต่อการดำรงความเข้มแข็งและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน ซึ่งผลการศึกษา นำไปสู่ข้อเสนอแนะต่างๆ ดังนี้

๑. ปัจจัยที่มีส่วนส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนสุเหร่าบ้านดอนคือ ความสามารถที่จะดำรงอัตลักษณ์ของชุมชนโดยการเป็นศูนย์กลางการสอนศาสนาอิสลาม และการเคยเป็นสถานที่เกิด และที่พำนักอาศัยของจุฬาราชมนตรีหลายท่าน หากชุมชนอื่นพยายามจะสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนเพื่อยึดเหนี่ยวความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชนก็สามารถดำเนินการได้โดยไม่จำเป็นต้องเลียนแบบชุมชนสุเหร่าบ้านดอน เพราะสิ่งที่สร้างอัตลักษณ์ให้แก่ชุมชนสุเหร่าบ้านดอนเป็นเรื่องที่ชุมชนอื่นไม่สามารถลอกเลียนแบบได้ แนวทางที่ชุมชนอื่นๆ น่าจะนำมาพิจารณา เพื่อสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนน่าจะเกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างวิถีชีวิตชุมชน วัฒนธรรมท้องถิ่น หรือแม้แต่ผลผลิตหรือของท้องถิ่นหรือสินค้าผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP)

๒. ความสำเร็จในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนสุเหร่าบ้านดอนประการหนึ่งคือการดำเนินงานอย่างได้ผลขององค์กรที่ทำหน้าที่ในการอบรมให้สมาชิกของชุมชนรู้ระเบียบสังคม (socializing agents) ไม่ว่าจะเป็นสถาบันครอบครัว โรงเรียน หรือสถาบันศาสนา การที่หลักศาสนาถูกนำมาใช้เป็นส่วนหนึ่งของแนวทางในการดำเนินชีวิตได้กลายเป็นปัจจัยควบคุมภายในที่ทำให้สมาชิกของชุมชนมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ถึงแม้ชุมชนส่วนใหญ่ในสังคมไทยจะนับถือพุทธศาสนา แต่การสร้างเสริมให้องค์กรต่างๆ ทำหน้าที่ในการเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดระเบียบสังคมในรูปของแนวคิด “บวร” คือ บ้าน วัด และโรงเรียน ก็จะสามารถช่วยให้ชุมชนต่างๆ มีความเข้มแข็งได้เช่นกัน

๓. ทูทางเศรษฐกิจเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญที่จะช่วยให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง และสามารถยืนหยัดได้ด้วยตนเอง การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนจึงควรคำนึงถึงการมี “กองทุนชุมชน” และการบริหารเงินกองทุนที่สามารถใช้เป็นตัวหนุนในการบริหารจัดการกิจกรรมของชุมชนเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการและสามารถแก้ไขปัญหาของชุมชนได้โดยไม่จำเป็นต้องรอการสนับสนุนงบประมาณหรือการช่วยเหลือจากชุมชนภายนอก

๔. การจัดหาและพัฒนาพื้นที่สาธารณะที่คนในชุมชนจะสามารถใช้ร่วมกัน เป็นสิ่งที่ควรดำเนินการทั้งนี้เพราะการมีพื้นที่สาธารณะทำให้ชุมชนมีสถานที่ที่คนในชุมชนสามารถใช้ในการปรึกษาหารือในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกิจการสาธารณะของชุมชนได้เอื้อประโยชน์ให้ชุมชนมีสถานที่ที่เป็น “ศูนย์รวม” ซึ่งสามารถพัฒนาการใช้พื้นที่ให้กลายเป็น “เวทีสาธารณะ” ที่สมาชิกของชุมชนสามารถใช้ปรึกษาหารือ ออกความเห็น ได้แย้งกันอย่างมีเหตุผลในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประโยชน์ส่วนรวมของชุมชน ทั้งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเครือข่ายความร่วมมือภายในชุมชนหรือระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐ หรือองค์กรภายนอกชุมชน

๕. ชุมชนทุกชุมชนควรให้ความสำคัญและมุ่งมั่นกับการพัฒนาทรัพยากรบุคคลของชุมชน การพัฒนาทรัพยากรบุคคลควรให้ความสำคัญทั้งคนในรุ่นปัจจุบัน และคนรุ่นใหม่ที่จะเข้าไปรับผิดชอบการบริหารจัดการชุมชนในอนาคตและควรดำเนินการในทุกระดับไม่ว่าจะเป็นระดับผู้นำชุมชนและสมาชิกของชุมชนเพื่อการสร้างจิตสำนึกและสร้างความตระหนักให้สมาชิกของชุมชนคำนึงถึงผลประโยชน์ของชุมชนโดยรวม ซึ่งนับเป็นปัจจัยสำคัญที่จะก่อให้เกิดความเข้มแข็งในชุมชนและเกิดความต่อเนื่องในการบริหารจัดการชุมชน

๖. สิ่งที่ยังคงภาครัฐและองค์กรทางการเมืองควรคำนึงถึงคือควรหลีกเลี่ยงการนำนโยบายหรือกิจกรรมต่างๆ ที่กำหนดโดยส่วนราชการหรือองค์กรทางการเมืองให้ชุมชนดำเนินการโดยไม่ได้ศึกษาความต้องการหรือปัญหาของชุมชนก่อน ทั้งนี้เพราะชุมชนแต่ละชุมชนมี “ทุนทางสังคม” ที่แตกต่างกัน นโยบาย แผนงานหรือกิจกรรมที่ดำเนินการได้ผลในชุมชนหนึ่งอาจไม่ประสบความสำเร็จในอีกชุมชนหนึ่ง การดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนไม่สามารถดำเนินงานในรูปของการ “จัดตั้ง” การลอกเลียนแบบ การใช้สูตรสำเร็จ หรือ “พิมพ์เขียว” ที่ลอกเลียนแบบมาจากที่อื่น ทั้งนี้เพราะวิถีชีวิต บริบททางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนแต่ละแห่งมีความหลากหลาย มีเอกลักษณ์ และมีความเป็นเอกเทศที่ไม่เหมือนกัน จึงไม่สามารถลอกเลียนแบบ หรือนำความสำเร็จที่เกิดขึ้นในชุมชนหนึ่งมาลอกเลียนเพื่อใช้กับอีกชุมชนหนึ่งได้ การแก้ปัญหาและการบริหารงานชุมชนต้องเกิดจากความรู้อย่างจริงและความเข้าใจที่ถ่องแท้เกี่ยวกับชุมชน

๓. ผู้นำชุมชนและกรรมการชุมชนเป็นตัวจักรสำคัญในการพัฒนาชุมชน การนำแนวคิด นโยบาย หรือกิจกรรมต่างๆ ที่เป็นความคิดริเริ่มจากองค์กรอื่นนอก ชุมชนมาใช้ในชุมชนควรดำเนินการในรูปของการ “คัดสรร” สิ่งที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนและสอดคล้องกับทุนทางสังคมและเงื่อนไขต่างๆ ของชุมชน ผู้นำ ชุมชนและคณะกรรมการของชุมชนจะต้องมีความเป็นตัวของตัวเองและมีความ เชื่อมมั่นในการที่จะปฏิเสธสิ่งที่ไม่เหมาะสมกับชุมชน และไม่ควรถือความสำคัญกับ ทุนทางวัตถุมากกว่าทุนทางสังคมที่ชุมชนของตนต้องการ

๔. ชุมชนแต่ละแห่งไม่สามารถดำรงอยู่อย่างเป็นเอกเทศโดยไม่พึ่งพาอาศัย องค์กรอื่นๆ นอกชุมชน ดังนั้น การสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างชุมชนกับองค์กร อื่นๆ นอกชุมชน ไม่ว่าจะเป็นองค์กรภาครัฐ องค์กรอิสระ องค์กรธุรกิจเอกชน หรือแม้แต่ชุมชนอื่นๆ โดยเฉพาะชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ผู้นำชุมชน กรรมการชุมชน หรือผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการชุมชนจำเป็นต้อง ส่งเสริมและพัฒนา

บรรณานุกรม

- กรุงเทพมหานคร. **จากเทศบาลสู่กรุงเทพมหานคร**. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๕๒.
- กรุงเทพมหานคร, เขตวัฒนา. **ข้อมูลชุมชนในพื้นที่เขตวัฒนา**. ๒๕๕๘.
- กองวิชาการและแผน สำนักงานพัฒนาชุมชน กรุงเทพมหานคร. **ข้อมูลชุมชน กรุงเทพมหานคร**. ๒๕๕๔.
- กาญจนา แก้วเทพ. **มองสื่อใหม่ มองสังคมใหม่**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๕๓.
- ชูชัย ศุภวงศ์. **แนวคิด พัฒนาการและข้อพิจารณาเกี่ยวกับประชาสังคมไทย. ใน รวมบทความชุดประชาสังคม**. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย. ๒๕๕๑.
- ดารณี ถวิลพิพัฒนกุล. **กระบวนการเป็นเมืองกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศไทยกำลังพัฒนา**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๓๔.
- ธีรยุทธ บุญมี. **ประชาสังคม**. กรุงเทพฯ: สายธาร. ๒๕๕๗.
- บรรจง บินกาชัน. **อิสลาม สังคมแห่งชีวิต**. กรุงเทพฯ: ออฟเซท เพรส. ๒๕๕๘.
- ประไพพิศ โอบารวัฒน์. **กระบวนการเกิดจิตสำนึกสาธารณะของชุมชนบางลำพู**. วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนามนุษย์ และสังคม บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ปีการศึกษา ๒๕๕๘.
- วิทยาลัยอิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี. **ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจอิสลาม ชุด “การคำนวณชะกาต ธุรกิจอุมมัตหัยอิสลามและการจัดการ”** กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน). ๒๕๕๗.
- วิภาส ปรัชญาภรณ์. **สรุปการสัมภาษณ์หัวข้อ “พรมแดนความรู้มานุษยวิทยากับการศึกษารัฐ ความทรงจำ พื้นที่สาธารณะ ศิลปะ คติชน และการเขียนงานชาติพันธุ์” ระหว่างวันที่ ๒๓-๒๕ กรกฎาคม ๒๕๕๔ (ออนไลน์)**. แหล่งที่มา: www.midnighttuniv.org/midculture44/newpage5.html (๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๗).

ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม. สายสกุลสุลต่านสุไลมาน ใน **มุสลิมในประเทศไทย**, ประยูรศักดิ์
ชลาายนเดชะ (บรรณาธิการ). กรุงเทพฯ: โครงการหอสมุดกลางอิสลาม
สายสกุลสุลต่านสุไลมาน, ๒๕๒๙.

สนิท สมัครการ. มีเงินกินขวาน้อง มีทองกินบ่าวพี่. ใน **ระบบครอบครัวและเครือญาติ
ของไทย**. กรุงเทพฯ, บรรณกิจเทรตติ้ง, ๒๕๑๙.

สร้อย เพชรรักษ์. **บทบาทผู้นำชุมชนมุสลิมในกรุงเทพมหานคร: กรณีศึกษาชุมชนสุเหร่า
บ้านดอน**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชามานุษยวิทยา.
มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๒.

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ, **สำนักแผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ
ระหว่างระยะเวลา พ.ศ. ๒๕๐๔ ถึง พ.ศ. ๒๕๐๙**. ๒๕๐๓.

อริยา อรุณินท์. **การจัดการกิจกรรมสาธารณะบนถนนสาธารณะ: บทวิพากษ์
ถนนคนเดินและนโยบายการใช้พื้นที่ถนน กรณีศึกษาในกรุงเทพมหานคร.
(ออนไลน์)** แหล่งที่มา: www.land.arch.chula.ac.th/pdf/sarasatre6.pdf
(๑๕ มกราคม ๒๕๕๗).

วัดกับมัชยัตริมคลองแสนแสน :

ความเป็นมาและการดำรงอยู่*

รุ่งอรุณ กุลอํารง**

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจและศึกษาความเป็นมาของวัดกับมัชยัตริมคลองแสนแสนในกรุงเทพมหานคร และปัจจัยที่ส่งเสริมให้วัดกับมัชยัตริมคลองอยู่ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ โดยวิธีการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์และการสำรวจ ผลการวิจัยพบว่า วัดกับมัชยัตริมคลองแสนแสนในกรุงเทพมหานครมีประวัติความเป็นมาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีที่เริ่มมีวัดแสนแสน (วัดแสนสุขในปัจจุบัน) บริเวณทุ่งแสนแสน แล้วจึงมีสุเหร่าบ้านครัว (มัชยิตยามีอูลคือยริยะห้ในปัจจุบัน) ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ครั้นถึงสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ เมื่อมีการขุดคลองแสนแสนเป็นทางคมนาคมจึงมีการสร้างวัดกับมัชยิตเพิ่มขึ้น จนถึงรัชกาลปัจจุบัน ซึ่งมีวัดในพระพุทธศาสนาประเภทวัดราษฎร์ ๑๑ แห่ง กับมัชยิตในศาสนาอิสลาม ๒๕ แห่ง รวม ๓๖ แห่ง ทั้งนี้มีปัจจัยที่ส่งเสริมให้วัดกับมัชยิตเหล่านั้น ดำรงอยู่จนถึงปัจจุบันคือ ปัจจัยทางวัฒนธรรมด้านต่างๆ ทั้งประวัติศาสตร์เมื่อมีการขุดคลองแสนแสน ด้านสังคมของคนไทยกับมุสลิมเมื่อมีมุสลิมเข้ามาในท้องถิ่นแสนแสน ด้านการนับถือพระพุทธศาสนา ศาสนาอิสลาม และด้านศิลปะของวัดกับมัชยิตสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีความเจริญสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบันอันทำให้เกิดเป็นต้นแบบของการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข เข้มแข็ง มั่นคง ของคนในสังคมที่มีการนับถือศาสนาต่างกันในกรุงเทพมหานคร

* บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่อง **คลองแสนแสน: การศึกษาความหลากหลายทางศิลปวัฒนธรรมของศาสนสถาน** เมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๒ ที่ผู้วิจัยได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากเงินทุนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เฉลิมฉลองสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

** นักวิจัย P ๗ ประจำสถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Buddhist Monasteries and Muslim Mosques Beyond Saensaeb Canal : Emergence and Existence*

*Rungaroon Kulthamrong***

Abstract

This research article aims to explore and study the history of the emergence of Buddhist monasteries and Muslim mosques established along Saensaeb Canal in Bangkok. As well, the contributing factors in the continuation of the co-existence of these religious sacred places for worship and ceremony during the Rattanakosin period has been explored using historical research methodology and a physical survey. The research finds that the history of the emergence of monasteries and mosques began in the Thonburi period with the establishment of Saensaeb Temple (or Saen Suk Temple) in the area of the Saensaeb rice field, and then the Bankrua Mosque was erected (or Jamiulkhoyriyah Musjid) during the reign of King Rama I of the Rattanakosin period. From the reign of King Rama III onwards, after digging the Saensaeb Canal as a channel for transportation, many monasteries and mosques have been constructed until the present reign. There are a total of 36 religious places along the canal, 11 are community Buddhist monasteries and 25 are Muslim mosques.

* This article is part of the research report on **SaenSaep Canal: A Study of Cultural of the Arts in Religious Place**. The Research was supported by Fund of Chulalongkorn University.

** Researcher p 7, Institute of Thai Studies, Chulalongkorn University.

A number of factors have contributed to the emergence and continuation of peaceful relations between those monasteries and mosques, such as historical and socio-cultural factors that have existed since the construction of Saensab Canal; social harmony between Thai and Muslim people in the community; religious commitment of residents; and the relationship of artistic interest and spiritual direction between monasteries and mosques in the Rattanakosin period. An environment that fosters social relationships of both religious and cultural groups is reflected in the model of peaceful and harmonious interaction between people of different religious and spiritual beliefs in this Bangkok community.

เมื่อวันที่ ๑๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๖ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ภูมิพลอดุลยเดชมหาราช เสด็จฯ โดยเรือยนต์ของกองพันทหารช่าง
ที่ ๑ รักษาพระองค์ จากท่าเทียบเรือวังสระปทุมไปตามลำคลอง
แสนแสบ เพื่อทอดพระเนตรบริเวณน้ำท่วมและการสร้างทำนบ
คลองแสนแสบของหน่วยทหารช่างตามโครงการพระราชดำริ

คลองแสนแสบ : โบราณสถานแห่งการใช้สอย

คลองแสนแสบคือ โบราณสถานประเภทคลองขุดใหม่ ณ ท้องแสนแสบ
สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งเริ่มขุดต้นคลองตั้งแต่หัวหมาก กรุงเทพมหานคร ไปจนถึง
ปลายคลองที่คลองบางขนาก จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นคลองขุดใหม่ที่ยาวที่สุด รวมเป็น
ระยะทางยาว “๑,๓๓๗ เส้น ๑๙ วา ๒ ศอก กว้าง ๖ วา ลึก ๔ ศอก เมื่อรัชสมัย

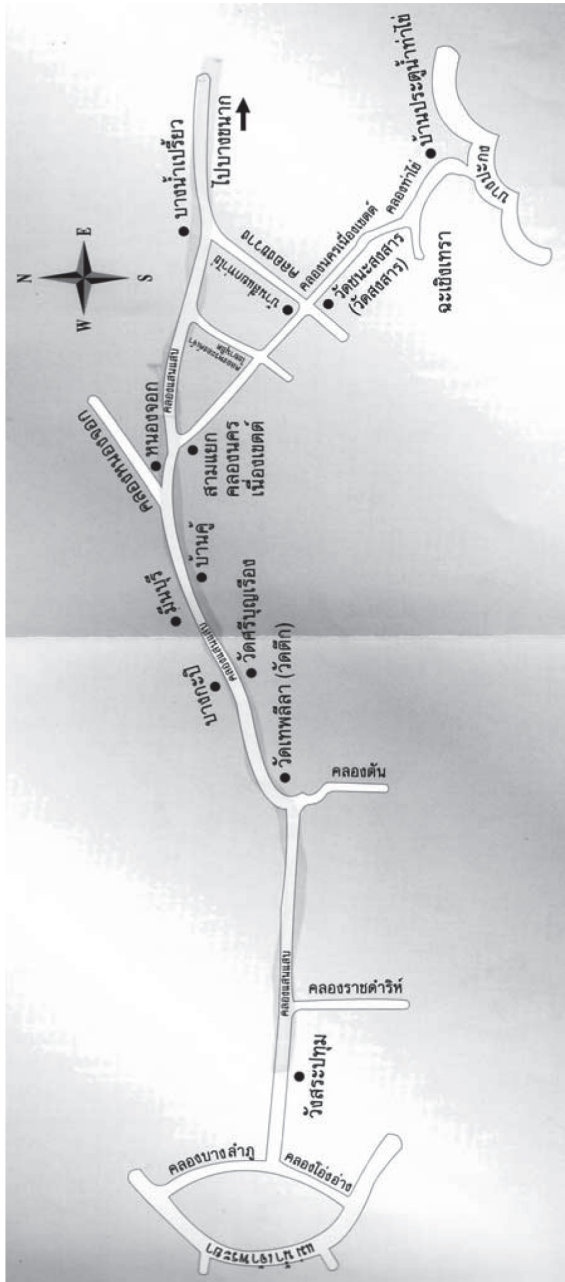
° สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จ/ร ๑๖๕๒ (๒๘๓๐๕) ภาพพระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จทอดพระเนตรคลองแสนแสบ (๑๙ ตุลาคม ๒๕๒๖)

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๘๐ - ๒๓๘๓^๒ เพื่อเชื่อมต่อการเดินทางระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยาในภาคกลางกับแม่น้ำบางปะกง ในภาคตะวันออก

การขุดคลองแสนแสบมุ่งประโยชน์ใช้สอยตั้งแต่เริ่มแรกในการสงครามไทย - เวียดนามที่มีการขนส่งอาวุธ อาหาร กำลังพล สมัยต่อมาก็ยังคงเป็นประโยชน์การใช้สอยต่างๆ ในสังคมไทย ทั้งการเมือง การปกครอง การขนส่ง การค้าขาย การเกษตรกรรม การชลประทาน และการคมนาคมของผู้คนที่โดยสารทางเรือจากกรุงเทพมหานครไปถึงคลองบางขนาก จังหวัดฉะเชิงเทรา

แนวคลองแสนแสบครอบคลุมขอบเขตทางตะวันออกของกรุงเทพมหานครกับจังหวัดฉะเชิงเทรา เริ่มนับต้นคลองที่คลองบางลำพูกับคลองโอง่างมาบรรจบกันตั้งแต่วังสระปทุมเป็นต้นมาถึงเขื่อนองจอกผ่านเข้าจังหวัดฉะเชิงเทราที่ตำบลศาลาแดง แล้วไปตำบลบางน้ำเปรี้ยวในอำเภอบางน้ำเปรี้ยวที่เป็นปลายคลองแสนแสบ ซึ่งเชื่อมต่อกับคลองบางขนากในตำบลบางขนาก อำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา ออกแม่น้ำบางปะกง ดังรายละเอียดในแผนที่แสดงแนวคลองแสนแสบเมื่อรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ข้างล่างนี้

^๒ ปิยนาด บุนนาค ดวงพร นพคุณ และสุวิวัฒนา ธาดานิติ, **คลองในกรุงเทพฯ: ความเป็นมา การเปลี่ยนแปลงและผลกระทบต่อกรุงเทพฯ ในรอบ ๒๐๐ ปี (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๕๒๕)** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๓๓.

แผนที่แสดงแนวคลองพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕
 (ที่มา : พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เสด็จประพาสคลองแสนแสบ หน้า ๕๓)

ปัจจุบันการเดินทางโดยเรือประจำทางในคลองแสนแสบกลางกรุงเทพมหานครจากคลองโพงอ่างออกไปทางทิศตะวันออกเริ่มต้นที่สะพานผ่านฟ้าลีลาศท่าแรกคือ ท่าผ่านฟ้าลีลาศ มุ่งไปท่าสะพานเจริญราษฎร์ (ตลาดโบ๊เบ๊) ท่าสะพานเจริญผล (บรรทัดทอง) ท่าสะพานหัวช้าง (ราชเทวี) ท่าประตู่แก้ว (ราชดำริ) ท่าชิดลม ท่าสะพานวิหิตู ท่าวัดมักกะสัน... ท่า มศว. ประสานมิตร... ท่าวัดใหม่ช่องลม ท่าสุเหร่าบ้านดอน... ท่าวัดกลาง... ท่าเขตบางกะปิและท่าสุดท้ายคือ ท่าวัดศรีบุญเรืองในเขตบางกะปิ ต่อจากนั้นไม่มีการเดินเรือประจำทางเลยตลอดคลองแสนแสบ และเมื่อเข้ากรุงเทพฯ ก็เริ่มเข้าจากเขตบางกะปิที่วัดศรีบุญเรือง มุ่งไปท่าเขตบางกะปิ ท่าวัดกลาง ท่าสุเหร่าบ้านดอน ท่าวัดใหม่ช่องลม...ท่าวัดมักกะสัน...จนถึงท่าผ่านฟ้าลีลาศ

จะเห็นได้ว่า ท่าเรือดังกล่าว มีทั้งท่าเรือที่ขึ้นไปวัดและสุเหร่า ซึ่งเป็นสถานที่ทางพระพุทธศาสนาและศาสนาอิสลามริมคลองแสนแสบรวม ๕ แห่งคือ วัดมักกะสัน วัดใหม่ช่องลม วัดกลาง วัดศรีบุญเรือง และสุเหร่าบ้านดอน

ภาพบรรยากาศภายในเรือโดยสารประจำทางคลองแสนแสบ

จากความเป็นมาและความสำคัญของคลองแสนแสบจากอดีตจนถึงปัจจุบัน จึงทำให้ผู้เขียนสนใจศึกษาวัดกัมมัศยิตริมคลองแสนแสบในกรุงเทพมหานครปัจจุบัน โดยวิธีการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์และการสำรวจว่า มีวัดกัมมัศยิตะไรบ้าง มีความเป็นมาอย่างไร มีปัจจัยอะไรส่งเสริมให้วัดกัมมัศยิตดำรงอยู่สืบมาจนถึงปัจจุบัน เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพื้นฐานทางวัฒนธรรมของสังคมไทยบริเวณโบราณสถานคลองแสนแสบในกรุงเทพมหานคร อันก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาคลองแสนแสบต่อไป

ตั้งความในพระราชดำรัสของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เมื่อทรงเปิดการสัมมนาวัฒนธรรมสองฝั่งคลองแสนแสบ ณ ศาลาการเปรียญ วัดหนองจอก กรุงเทพมหานคร ในวันที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๗ มีความตอนหนึ่งว่า “...ตามที่ได้รับฟังรายงานจากรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการว่า จะหาแนวทางในการพัฒนาคลองแสนแสบโดยใช้วิธีพื้นฐานทางวัฒนธรรม นับเป็นวิธีที่แยบคาย เพราะวัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตประชาชนอยู่แล้ว...”^๙

การวิจัยเกี่ยวกับคลองแสนแสบที่ผ่านมา มีการวิจัยทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับคลองในกรุงเทพฯ การวิจัยทางกายภาพของคลองแสนแสบ น้ำ การใช้สอยสิ่งแวดล้อม คุณภาพชีวิต การคมนาคม ทัศนคติด้านต่างๆ ฯลฯ แต่ยังไม่มีการศึกษาเกี่ยวกับวัด กัมมัศยิตริมคลองแสนแสบในกรุงเทพมหานคร ซึ่งมีความโดดเด่นมากเมื่อมีโอกาสเดินทางโดยเรือประจำทางในคลองแสนแสบกลางกรุงเทพมหานครในปัจจุบัน

บทความวิจัยนี้ ผู้เขียนจึงเสนอการศึกษาออกเป็น ๒ ประเด็นคือ ความเป็นมาและสภาพปัจจุบันของวัดกัมมัศยิตริมคลองแสนแสบในกรุงเทพมหานคร และปัจจัยที่ส่งเสริมให้วัดกัมมัศยิตดำรงอยู่ร่วมกันมาตลอดสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ความเป็นมาของวัดกัมมัศยิตริมคลองแสนแสบ

วัด มีความหมายตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒ ว่า

^๙ มติชน วันที่ ๙ มกราคม ๒๕๕๓ หน้าพิเศษ.

น. สถานที่ทางศาสนา โดยปรกติมีโบสถ์ วิหาร และที่อยู่
ของสงฆ์หรือนักบวช เป็นต้น, วัดราชฎร์ น. วัดที่ได้รับพระราชทาน
ที่วิสุงคามสีมา แต่มิได้เข้าบัญชีเป็นพระอารามหลวง...วัดหลวง
(ปาก) น. พระอารามหลวง, วัดที่พระเจ้าแผ่นดินทรงสร้าง หรือ
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เข้าจำนวนในบัญชีเป็นพระอาราม
หลวง^๕

มัสยิด มีความหมายตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒ ว่า

น. สถานที่ซึ่งอิสลามิกชนใช้เป็นที่ประกอบพิธีกรรมทาง
ศาสนาอิสลาม, สุเหร่าก็เรียก^๕

จากความหมายของวัดกับมัสยิดในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.
๒๕๕๒ จะสังเกตได้ว่า วัดกับมัสยิดเป็นสถานที่ทางศาสนา วัดประกอบด้วยโบสถ์
วิหาร ที่อยู่ของสงฆ์ ซึ่งหมายถึงวัดในพระพุทธศาสนา มี ๒ ประเภทคือ วัดราชฎร์
และวัดหลวงหรือพระอารามหลวง มัสยิดหรือสุเหร่านั้นเป็นสถานที่ทางศาสนาอิสลาม
ของอิสลามิกชนที่ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาอิสลาม

วัดกับมัสยิดในบทความวิจัยนี้ผู้เขียนหมายถึง วัดในพระพุทธศาสนาของ
พุทธศาสนิกชนที่ใช้ประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา และสุเหร่าหรือมัสยิดใน
ศาสนาอิสลามของอิสลามิกชน ซึ่งตั้งอยู่ริมคลองแสนแสบในกรุงเทพมหานครสมัย
กรุงรัตนโกสินทร์

จากการศึกษาประวัติความเป็นมาของวัดกับมัสยิดริมคลองแสนแสบ พบว่า
มีหลักฐานลายลักษณ์อักษร สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ กล่าวถึง วัดกับสุเหร่า (มัสยิด) ริมคลอง
แสนแสบ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ ว่า

...มีบ้านเรือนเรียงรายมาจนถึงหนองจอกเป็นหมู่ใหญ่

^๕ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒ (กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์,
๒๕๕๖), หน้า ๑๐๕๙.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕๔.

... เห็นวัดสักวัดเดียวเท่านั้น เพราะแถบนี้เป็นบ้านแยก... ถึงตำบลคุ้มสุหร่าใหญ่ดูเป็นกำลังบริบูรณ์ บ้านเรือนผู้คนเต็มตลอด แถบนี้ดูมีไทยมากขึ้น... ได้เรียกภามาถามได้ความว่าเป็นเมืองมิน... ไม่ช้านักผ่านบ้านแยกสุหร่าแยกอีก ๒ แห่งถึงแสนแสบ ตอนนอกนี้ไม่สู้มีบ้าน... ระยะนี้มาถึงคลองต้นมีวัดชั้นใหม่ ๒ วัด อีกวัดหนึ่งเจ้าชายงามสรรเสริญว่าดี ชื่อวัดศรีบุญเรือง แต่โบสถ์ก็เป็นชั้นใหม่ เห็นจะดีในฐานะการเปรียญ ในเข้ามาอีกวัดหนึ่งเป็นอย่างลักษณะตามเคย... ถึงวัดตึกอยู่ต่อแขวงคลองต้นกับบางกะปิ... ได้ชื่อวัดตึกนั้น เพราะกุฏิเป็นตึก... โบสถ์เล็กๆ อย่างเก่า แต่ปฏิสังขรณ์ ว่ามีพระสีลาถึง ๓ องค์แต่ไม่งาม...^๖

จากพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพระองค์เสด็จประพาสหัวเมืองฉะเชิงเทราทางรถไฟ แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับพระนครทางเรือล่องลงมาตามลำคลองแสนแสบ พระองค์ทรงบรรยายสภาพวัดและสุหร่าหลายแห่งริมคลองแสนแสบเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ นั้นว่า มีทั้งวัดในพระพุทธศาสนาและสุหร่าหรือมัสยิดในศาสนาอิสลาม เช่น วัดศรีบุญเรือง วัดตึก ส่วนสุหร่านั้น ไม่ได้มีการกล่าวชื่อไว้เลย ซึ่งปรากฏหลักฐานเป็นวัดกับมัสยิดมาจนถึงปัจจุบัน ดังนั้น ผู้เขียนจึงจำแนกประวัติความเป็นมาของวัดกับมัสยิดริมคลองแสนแสบตามการสำรวจสภาพดังนี้

วัดในพระพุทธศาสนา

วัดที่ตั้งอยู่ริมคลองแสนแสบในกรุงเทพมหานคร รวมพื้นที่ ๖ เขต มีวัดตั้งอยู่ในเขตบางกะปิมากที่สุด จำนวน ๔ แห่ง เขตมีนบุรี ๓ แห่ง และเขตพญาไท เขตห้วยขวาง เขตพระโขนง เขตหนองจอก เขตละ ๑ แห่ง รวม ๑๑ แห่ง คือ

บริเวณริมคลองแสนแสบฝั่งเหนือ (ทิศเหนือคลอง) เรียงลำดับจากเขตปทุมวันถึงเขตหนองจอก มีจำนวน ๕ แห่ง ซึ่งมีประวัติความเป็นมาพอสังเขป ดังนี้

^๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **เสด็จประพาสคลองแสนแสบ** (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๘ - ๑๐.

๑. วัดดิสหงษาราม

วัดนี้ตั้งอยู่ในเขตพญาไท ทิศใต้ติดคลองแสนแสบ สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๖ เดิมชื่อวัดมักกะสัน ที่เรียกตามชื่อสถานีรถไฟมักกะสัน ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘ พ.ศ. ๒๔๘๕ จึงเปลี่ยนชื่อวัดใหม่ตามชื่อผู้บริจาคทรัพย์พัฒนาวัด

๒. วัดใหม่ช่องลม

วัดนี้ตั้งอยู่ในเขตห้วยขวาง ทิศใต้ติดคลองแสนแสบ สร้างขึ้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๑

๓. วัดจันทวงศาราม

วัดนี้ตั้งอยู่ในเขตบางกะปิ ทิศใต้ติดคลองแสนแสบ สร้างขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๕ เรียกกันว่า วัดกลาง

๔. วัดบำเพ็ญเหนือ

วัดนี้ตั้งอยู่ในเขตมีนบุรี ทิศใต้ติดคลองแสนแสบ สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๗ เมื่อก่อนเรียกวัดนี้ว่า วัดบางเพ็งเหนือ ตามที่ตั้งฝั่งเหนือของคลองแสนแสบ มีชาวเวียงจันทน์ร่วมกันสร้างขึ้น แล้วนิมนต์พระกลุ่มตนปกครองวัด

๕. วัดแสนสุข

วัดนี้ตั้งอยู่ในเขตมีนบุรี ทิศใต้ติดคลองแสนแสบ สร้างในสมัยธนบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๕ แต่เดิมเรียกวัดนี้ว่า วัดแสนแสบ ตามชื่อท้องที่ แล้วเปลี่ยนเป็นวัดแสนสุข ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล พ.ศ. ๒๔๘๗

ในบริเวณริมคลองแสนแสบฝั่งใต้มีวัดจำนวน ๖ แห่ง เรียงลำดับจากเขตพญาไทถึงเขตหนองจอก ซึ่งมีประวัติความเป็นมาพอสังเขป ดังนี้

๑. วัดภาชี

วัดนี้ตั้งอยู่ในเขตพระโขนง ทิศเหนือและทิศตะวันตกมีพื้นที่เป็นลักษณะชายธงติดคลองแสนแสบ สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๐ วัดภาชีตั้งชื่อตามประเภทเงินภาษีที่เป็นค่านำสินค้าเข้ากรุงเทพฯ แล้วนำเงินนั้นมาสร้างวัด สถานที่ในอดีตของวัดนี้ยังคงเคยเป็นสถานที่ประหารชีวิตด้วย

๒. วัดพระไกรสิทธิ์

วัดนี้ตั้งอยู่ในเขตบางกะปิ ทิศเหนือติดคลองแสนแสบ สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๑ ตั้งชื่อวัดน้อยตามชื่อผู้สร้างคือ พระยาไกรสิทธิ์ (น้อย)

๓. วัดเทพศิลา

วัดนี้ตั้งอยู่ในเขตบางกะปิ สร้างขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๘๕ แต่เดิมมีชื่อว่า วัดตึก

๔. วัดศรีบุญเรือง

วัดนี้ตั้งอยู่ในเขตบางกะปิ ทิศเหนือติดคลองแสนแสบ สร้างขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๗๓ แต่เดิมชื่อว่า วัดหัวไผ่

๕. วัดบำเพ็ญใต้

วัดนี้ตั้งอยู่ในเขตมีนบุรี ทิศเหนือติดคลองแสนแสบ สร้างขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๙๔ เดิมวัดนี้ชื่อว่า วัดบางเพ็งใต้ คู่กับวัดฝั่งตรงข้ามคือ วัดบางเพ็งเหนือ เนื่องจากพระวัดบางเพ็งเหนือป่วยเมื่อหายป่วยแล้วมีความเชื่อว่าหากอยู่วัดเดิมจะป่วยอีก ชาวบ้านจึงสร้างวัดใหม่ฝั่งตรงข้ามคลองให้ จึงเรียกว่า วัดบางเพ็งใต้ แล้วนิมนต์พระรูปนั้นมาปกครองวัด

๖. วัดหนองจอก

วัดนี้ตั้งอยู่ในเขตหนองจอก ทิศเหนือติดคลองแสนแสบ สร้างในสมัยรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๑ วัดนี้ชาวบ้านร่วมมือกัน สร้างขึ้น

จากการสำรวจและการศึกษาสถานที่ตั้ง ชื่อ ประวัติความเป็นมาของวัดใน พระพุทธศาสนาริมคลองแสนแสบในกรุงเทพมหานคร พบว่า มีวัดทั้งหมด ๑๑ แห่ง ซึ่งเป็นวัดไทยฝ่ายมหานิกาย ประเภทวัดราษฎร์ทุกแห่ง มีการสร้างวัดแรกตั้งแต่สมัย กรุงธนบุรีคือ วัดแสนสุข เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๕ แล้วมีการสร้างวัดเพิ่มมากที่สุดจำนวน ๘ แห่ง คือ วัดบำเพ็ญเหนือ วัดศรีบุญเรือง วัดจันทวงคาราม วัดติสสงฆาราม วัดพระไกรสิทธิ์ วัดเทพลีลา วัดภาชี และวัดบำเพ็ญใต้ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ อันเป็นสมัยพระราชนิมมการสร้างวัดในสมัย รัตนโกสินทร์ นอกจากนั้นมีอีก ๒ วัดคือ วัดใหม่ช่องลมและวัดหนองจอก ซึ่งสร้างใน รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ หลังจากนั้นไม่พบว่ามี การสร้างวัดเพิ่มในสมัยต่อมาจนถึงปัจจุบัน

มัสยิดในศาสนาอิสลาม

มัสยิด แต่เดิมเรียกว่า สุเหร่า เป็นศาสนสถานของอิสลามิกชนในศาสนา อิสลาม มัสยิดเป็นคำศัพท์มาจากภาษาอาหรับว่า MUSJID ที่หมายถึง สถานที่ ไน้มกายลงพื้นเพื่อสักการะพระอัลลอฮ์ การสร้างมัสยิดเป็นสถานที่จำเป็นสำหรับ ชุมชนมุสลิม เพื่ออำนวยความสะดวกในการรวมคนและประกอบพิธีกรรมในศาสนา อิสลาม

มัสยิดในประเทศไทยมีการจดทะเบียนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลปัจจุบัน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐ เป็นต้นมา มีกรุงเทพมหานครเป็น จังหวัดที่มีมัสยิดเป็นอันดับที่ ๕ จำนวน ๑๖๕ แห่ง รองจากจังหวัดปัตตานี จังหวัด นราธิวาส จังหวัดยะลา จังหวัดสงขลา^๑

^๑ ส่วนการทะเบียนทั่วไป สำนักบริหารงานทะเบียน กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย, **ประมวลสถิติงานการทะเบียน ปี ๒๕๕๒** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อสาส์นศึกษาดินแดน, ๒๕๕๓), หน้า ๑๑๑.

ในจำนวน ๑๖๕ แห่งนี้ มีมัสยิดที่ตั้งอยู่ริมคลองแสนแสบ กรุงเทพมหานคร ในบริเวณพื้นที่ ๙ เขต มีมัสยิดตั้งอยู่ในเขตหนองจอกมากที่สุด จำนวน ๑๒ แห่ง เขตบางกะปิ ๓ แห่ง เขตมีนบุรี เขตบึงกุ่ม เขตคลองสามวา เขตละ ๒ แห่ง และเขตราษฎร์เทพราช ๑ แห่ง เขตวัฒนา เขตคันนายาว เขตสวนหลวง เขตละ ๑ แห่ง รวม ๒๕ แห่ง คือ

บริเวณริมคลองแสนแสบฝั่งเหนือ มีมัสยิดจำนวน ๑๑ แห่ง เรียงลำดับจากเขตราษฎร์เทพราชถึงเขตหนองจอกซึ่งมีประวัติความเป็นมาพอสังเขป ดังนี้

๑. มัสยิดยามีอุลค็อยรียะห์ (มัสยิดบ้านครัว)

มัสยิดนี้ตั้งอยู่ในเขตราษฎร์เทพราช สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ เรียกชื่อว่า สุเหร่ากองอาสาจาม เพราะผู้สร้างมัสยิดเป็นชาวจามหรือเขมรรุ่นแรก ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ เรียกชื่อว่า สุเหร่าคลองนางหงส์และสุเหร่าเก่า แล้วจดทะเบียนเป็นมัสยิดเลขที่ ๓๔ พ.ศ. ๒๔๙๔ ในรัชกาลปัจจุบัน

๒. มัสยิดริตวานุ่นอิสลาม (มัสยิดคลองจั่น)

มัสยิดนี้ตั้งอยู่ในเขตวังทองหลาง

๓. มัสยิดยัมอียะตุ้ญมุสลิมีน (สุเหร่าแดง)

มัสยิดนี้ตั้งอยู่ในเขตคันนายาว สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ พ.ศ. ๒๔๖๖ ผู้สร้างสร้างด้วยความยากลำบากจึงทาสีแดงไว้เพื่อเตือนความจำ แล้วเรียกว่า สุเหร่าแดง

๔. มัสยิดอัลสลาม (มัสยิดคลองกุ่ม)

มัสยิดนี้ตั้งอยู่ในเขตบึงกุ่ม เดิมชื่อว่า สุเหร่าบ้านสะพานสูง เนื่องจากด้านหน้ามัสยิดมีสะพานไม้สูง เพื่อใช้ข้ามคลองแสนแสบ เมื่อสะพานชำรุดจึงเรียกชื่อมัสยิดตามชื่อตำบลคลองกุ่มว่า มัสยิดคลองกุ่ม แล้วจดทะเบียนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐ ในรัชกาลปัจจุบัน มีชื่อใหม่ว่า มัสยิดอัลสลาม

๕. มัสยิดยามิอูลุมบาดาติ (มัสยิดบางเตยล่าง)

มัสยิดนี้ตั้งอยู่ในเขตคันนายาว สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ประมาณ พ.ศ. ๒๔๔๒ ผู้สร้างมีบรรพบุรุษเป็นผู้อพยพมาจากจังหวัดปัตตานี บริเวณมัสยิดอยู่ใกล้กับมัสยิดคลองกุ่ม (คลองบางเตย) แล้วจดทะเบียนเป็นมัสยิดเลขที่ ๑๘ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๒ ในรัชกาลปัจจุบัน

๖. มัสยิดอีตาย่าตุลอิสลามียะฮ์ (มัสยิดแสนแสบ)

มัสยิดนี้ตั้งอยู่ในเขตคลองสามวา สร้างขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ เรียกกันว่า สุเหร่าแสนแสบ จดทะเบียนเป็นมัสยิดเลขที่ ๑๗ พ.ศ. ๒๔๙๐ ในรัชกาลปัจจุบัน

๗. มัสยิดกามาลุลอิสลาม (มัสยิดทรายทองดินใต้)

มัสยิดนี้ตั้งอยู่ในเขตคลองสามวา มีมาตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ คราวเสด็จประพาสคลองแสนแสบ มีการกองทรายทองใหญ่ไว้เพื่อสร้างสุเหร่า ชาวบ้านจึงเรียกสุเหร่านี้ว่า “สุเหร่าทรายทองดิน” และเป็นชื่อตำบลด้วยว่า ทรายทองดิน สืบมาจนถึงปัจจุบัน

๘. มัสยิดดาร์ลุลมุตตะกิน (มัสยิดคู้ขวา)

มัสยิดนี้ตั้งอยู่ในเขตคลองสามวา มีมุสลิมจากสี่แยกมหานาคอพยพมาทำการเกษตรที่บ้านคู้ (บริเวณคลองแสนแสบที่คุดคู้) แล้วสร้างมัสยิดในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๓๙ มีการจดทะเบียนเป็นมัสยิดเลขที่ ๕๘ พ.ศ. ๒๔๙๒

๙. มัสยิดดาร์ลุสซุนนี (มัสยิดกระท่อมราย)

มัสยิดนี้ตั้งอยู่ในเขตหนองจอก มีการจดทะเบียนเป็นมัสยิด เลขที่ ๗๐ ในรัชกาลปัจจุบัน

๑๐. มัสยิดชอลาฮุดดีน (มัสยิดโรงเรียนศาสนศึกษา)

มัสยิดนี้ตั้งอยู่ในเขตหนองจอก

๑๑. มัสยิดดารุลนาอีม (สุเหร่าใหม่)

มัสยิดนี้ตั้งอยู่ในเขตหนองจอก

บริเวณคลองแสนแสบฝั่งใต้ มีมัสยิดจำนวน ๑๔ แห่ง เรียงจากเขตปทุมวัน ถึงเขตหนองจอก ซึ่งมีประวัติความเป็นมาพอสังเขป ดังนี้

๑. มัสยิดดารุ้ลมุหฺซีนีน (มัสยิดบ้านดอน)

มัสยิดนี้ตั้งอยู่ในเขตทวีวัฒนา เป็นมัสยิดที่สร้างโดยบรรพบุรุษจากจังหวัดปัตตานี บริเวณซอยบ้านดอน ถนนสุขุมวิท ๔๗ เมื่อมีผู้คนมากขึ้นจึงย้ายมาอยู่ที่บ้านต้นไทร แล้วยังคงเรียกมัสยิดเช่นเดิมว่า มัสยิดบ้านดอน

๒. มัสยิดยามีอุลอิสลาม (มัสยิดคลองตัน)

มัสยิดนี้ตั้งอยู่ในเขตสวนหลวง สร้างโดยมุสลิมที่อพยพมาจากสุเหร่าสามอินในปัจจุบัน โดยซื้อที่ดินบริเวณสามแยกคลองตันฝั่งด้านตะวันออกแล้วสร้างสุเหร่า

๓. มัสยิดชิรอัยุลอิบาดะห์ (มัสยิดพระรามเก้า)

มัสยิดนี้ตั้งอยู่ในเขตบางกะปิ จดทะเบียนเป็นมัสยิดเลขที่ ๗๖ ในรัชกาลปัจจุบัน

๔. มัสยิดยามีอุลอิสลาม (มัสยิดรามคำแหง)

มัสยิดนี้ตั้งอยู่ในเขตบางกะปิ มีชื่อเรียกหลายชื่อ เช่น สุเหร่าวัดตึก มัสยิดรามคำแหง มัสยิดหน้าราม อยู่บริเวณหมู่บ้านวัดตึก (วัดเทพศิลา) สร้างโดยชาวมุสลิมหลายกลุ่มที่อพยพมาจากบ้านสามอิน บ้านคลองตัน บ้านคลองกะจะ แต่เรียกสุเหร่ากันว่า บาแล เป็นอาคารไม้ชั้นเดียว ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ แล้วจดทะเบียนเป็นมัสยิดเลขที่ ๕๒ พ.ศ. ๒๔๕๒ ในรัชกาลปัจจุบัน

๕. มัสยิดอิดดฮาดร์อูลูมุดดิน (มัสยิดแสนแสน)

มัสยิดนี้ตั้งอยู่ในเขตมินบุรี สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
อาณันทมหิดล รัชกาลที่ ๘ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐ แล้วจดทะเบียนมัสยิดเลขที่ ๙ พ.ศ.
๒๔๙๔ ในรัชกาลปัจจุบัน

๖. มัสยิดอัลเอียะห์ซาน (มัสยิดศาลาตุ้)

มัสยิดนี้ตั้งอยู่ในเขตมินบุรี จดทะเบียนเป็นมัสยิดเลขที่ ๑๔ ในรัชกาลปัจจุบัน
พ.ศ. ๒๔๙๒

๗. มัสยิดนุรุลสะลาม (กูโบร์โต๊ะเยาะห์)

มัสยิดนี้ตั้งอยู่ในเขตหนองจอก เป็นมัสยิดที่จดทะเบียน เลขที่ ๒๘ ในรัชกาล
ปัจจุบัน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๒

๘. มัสยิดดารุสสะลาม (มัสยิดบาหยัน)

มัสยิดนี้ตั้งอยู่ในเขตหนองจอก แต่เดิมเป็นเพียงบาแล มีคหบดีชายที่นา
๕๐๐ ไร่ เพื่อสร้างมัสยิดนี้ มีการจดทะเบียนเป็นมัสยิดเลขที่ ๕๙ ในรัชกาลปัจจุบัน
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๒

๙. มัสยิดอัลฮุสนา (มัสยิดเจียรดับ)

มัสยิดนี้ตั้งอยู่ในเขตหนองจอก

๑๐. มัสยิดดารุลคอรอต (มัสยิดเจียรดับ)

มัสยิดนี้ตั้งอยู่ในเขตหนองจอก มีการจดทะเบียนเป็นมัสยิดเลขที่ ๑๒๐ เมื่อ
พ.ศ. ๒๕๐๑ ในรัชกาลปัจจุบัน

๑๑. มัสยิดอินดารุลมีนา (มัสยิดหะยีมีนา)

มัสยิดนี้ตั้งอยู่ในเขตหนองจอก สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๙ ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อพยพมุสลิมจากเมืองปัตตานี มาตั้งถิ่นฐานและทำเกษตรกรรม ปลูกข้าว แล้วสร้างเรือนไม้สูงทำละหมาดและมี พัฒนาการสร้างมัสยิดต่อมาถึงปัจจุบัน ซึ่งได้จดทะเบียนมัสยิดเลขที่ ๓๔ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๒ ในรัชกาลปัจจุบัน

๑๒. มัสยิดฮาซานุดดิน (มัสยิดศาลาแดง)

มัสยิดนี้ตั้งอยู่ในเขตหนองจอก สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ ในบริเวณหมู่บ้านศาลาแดงใกล้เขตจังหวัด ฉะเชิงเทรา มีการประกอบอาชีพทำนา ถึงรัชกาลปัจจุบัน มีการจดทะเบียนเป็นมัสยิด เลขที่ ๓๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๒

๑๓. มัสยิดนุรุลยะกิน (มัสยิดท่าโข)

มัสยิดนี้ตั้งอยู่ในเขตหนองจอก สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลปัจจุบัน โดยการแยกตัวออกมาจากมัสยิดฮาซานุดดิน (มัสยิด ศาลาแดง) แล้วจดทะเบียนเป็นมัสยิดเลขที่ ๑๐๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓

๑๔. มัสยิดดารุ้ลกอณี (มัสยิดไต้ะนิล)

มัสยิดนี้ตั้งอยู่ในเขตหนองจอก สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลปัจจุบัน เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๒ แล้วจดทะเบียนเป็นมัสยิด เลขที่ ๘๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖

จากการสำรวจและการศึกษาสถานที่ตั้ง ชื่อ ประวัติความเป็นมาของสุเหร่า หรือมัสยิดในศาสนาอิสลามริมคลองแสนแสบในกรุงเทพมหานครพบว่า มีมัสยิดทั้งหมด ๒๕ แห่ง แต่เดิมชาวบ้านเรียกกันว่า สุเหร่า มาตั้งแต่รัชกาลที่ ๕ แล้วในรัชกาลพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลปัจจุบันที่มีการดำเนินงานตามพระราช บัญญัติมัสยิดอิสลาม พ.ศ. ๒๔๙๐ จึงมีการจดทะเบียนมัสยิดต่างๆ ในประเทศไทย และมีชื่อมัสยิดเป็นทางการตั้งเช่นชื่อมัสยิดทั้ง ๒๕ แห่งดังกล่าวนับตั้งแต่นั้นเป็นต้น มาจนถึงปัจจุบัน จึงมีการเรียกสุเหร่าว่ามัสยิด

นอกจากนี้ ที่มาของชื่อมัสยิดก็มีที่มาต่างๆ กัน เช่น ชื่อผู้สร้างมัสยิด ที่ตั้งของมัสยิด เป็นต้น นอกจากนั้นมัสยิดริมคลองแสนแสบยังมีความเป็นมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ มาจนถึงรัชกาลปัจจุบัน ซึ่งในรัชกาลที่ ๑ รัชกาลที่ ๔ รัชกาลที่ ๕ รัชกาลที่ ๖ รัชกาลที่ ๘ และรัชกาลที่ ๙ มีการสร้างมัสยิดตลอดมาในเขตหนองจอกมากที่สุดจำนวน ๑๒ แห่ง เพราะมีชุมชนมุสลิมอยู่มาตั้งแต่รัชกาลที่ ๕ จนถึงปัจจุบัน รองลงมาคือเขตบางกะปิ ๓ แห่ง เขตมีนบุรี เขตบึงกุ่ม เขตคลองสามวา เขตละ ๒ แห่ง เขตราชเทวี เขตวัฒนา เขตคันนายาว เขตสวนหลวง มีเขตละ ๑ แห่ง เป็นที่น่าสนใจอีกประเด็นหนึ่งคือ ในรัชกาลปัจจุบันมีการสร้างมัสยิดในเขตหนองจอกเพิ่มอีก ๒ แห่ง คือ มัสยิดนุรุลยะกิน (มัสยิดท่าไผ่) และมัสยิดดาร์ลุคอนี (มัสยิดไต้ะนิล) ซึ่งเป็นรัชกาลที่มีพระราชบัญญัติมัสยิดอิสลามเพื่อส่งเสริมศาสนาอิสลามให้เจริญยิ่งขึ้นด้วยกฎหมาย

วัดกับมัสยิดริมคลองแสนแสบ : การดำรงอยู่ในปัจจุบัน

จากประวัติความเป็นมาของวัดกับมัสยิดริมคลองแสนแสบในกรุงเทพมหานครพบว่า มีการสร้างวัดในพระพุทธศาสนาตั้งแต่สมัยธนบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๕ คือ วัดแสนแสบ ที่ตั้งชื่อวัดตามชื่อพื้นที่ที่เรียกว่าทุ่งแสนแสบของพระนคร ครั้นถึงสมัยรัตนโกสินทร์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ จึงมีการสร้างสุเหร่าในศาสนาอิสลามคือ สุเหร่ากองอาสาจาม เนื่องจากผู้สร้างสุเหร่าเป็นกลุ่มมุสลิมจามหรือเขมรรุ่นแรกคือ พระยาบังสัน (แม้น) ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ มีการสร้างวัดเพิ่มจำนวน ๘ แห่ง ซึ่งเป็นสมัยที่ขุดคลองแสนแสบ ครั้นถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ จนถึงรัชกาลปัจจุบัน มีการสร้างสุเหร่าตลอดมาเกือบทุกรัชกาล (ยกเว้นรัชกาลที่ ๗) และเมื่อมีพระราชบัญญัติมัสยิดอิสลาม พ.ศ. ๒๔๙๐ ก็มีการจดทะเบียนมัสยิดเป็นทางการทุกมัสยิดตลอดสายคลองแสนแสบในปัจจุบัน รวมมีสถานที่ทางศาสนา ๓๖ แห่ง คือ วัด ๑๑ แห่ง กับมัสยิด ๒๕ แห่ง อันเป็นภาพลักษณ์ริมคลองแสนแสบที่โดดเด่นและน่าสนใจอย่างยิ่ง เช่น วัดใหม่ช่องลมอยู่ตรงข้ามมัสยิดดาร์ลุคอนี

ซีนิน มัสยิดริตวานันอิสลามอยู่ติดกับวัดจันทวงศารามในฝั่งเหนือ หรือวัดหนองจอก
อยู่ตรงกลางมัสยิด ๑๒ แห่งในเขตหนองจอก ดังรายละเอียดในแผนที่ข้างล่างนี้^๔

^๔ รุ่งอรุณ กุลธำรง, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่อง คลองแสนแสบ: การศึกษา
ความหลากหลายทางศิลปวัฒนธรรมของศาสนสถาน หน้า ๘๐ - ๘๑.

คำว่า ดำรง ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้ความหมายว่า “ดำรง ก. ทรงไว้, ขูไว้, ทำให้คงอยู่”^๔ ซึ่งผู้เขียนใช้คำว่าดำรง หมายถึง ทำให้คงอยู่คือ วัดกัษมัลลิตริมคลองแสนแสนมีปัจจัยอะไรที่ทำให้คงอยู่มาจนถึงปัจจุบัน

จากปรากฏการณ์การดำรงอยู่ในปัจจุบันของวัดกัษมัลลิตริมคลองแสนแสนหลายแห่ง ถึง ๓๖ แห่งริมคลองแสนแสนในกรุงเทพมหานครแสดงให้เห็นประจักษ์ว่าริมคลองแสนแสนมีรากฐานทางวัฒนธรรมที่ทำให้วัดกัษมัลลิตริมคลองแสนแสนมาจกอดีตจนถึงปัจจุบัน อันเกิดจากปัจจัยหลายประการที่ส่งเสริมให้วัดกัษมัลลิตริมคลองแสนแสนมาจนถึงปัจจุบัน กล่าวคือ

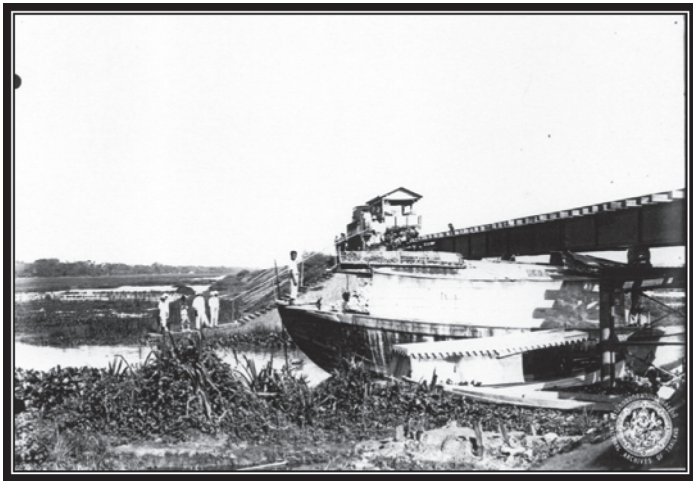
๑. ปัจจัยทางประวัติศาสตร์

วัดกัษมัลลิตริมคลองแสนแสนที่ทางศาสนาริมคลองแสนแสนอันเกิดจากเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ ตั้งแต่การขุดคลองใหม่ในทุ่งแสนแสนเพื่อเป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำระหว่างพระนครกับหัวเมืองฉะเชิงเทรา ปรากฏในปฏิทินภาคตะวันออกที่ใช้ในการขนส่งอาวุธ เสบียงอาหาร กำลังพลจากเมืองหลวงไปเขมรและญวนระหว่างการสงครามอันนมัสยามยุทธ ซึ่งใช้เวลา ๑๔ ปี เมื่อรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ โดยมีพระยาพิพัฒน์ฯ เป็นผู้ดำเนินการว่าจ้างให้ชาวจีนขุดคลองระหว่าง พ.ศ. ๒๓๘๐ - ๒๓๘๓ ตั้งแต่หัวหมากถึงบางนกแขวกให้คลองมีความยาว ๑,๓๓๗ เส้น ๑๙ วา ๒ ศอก ความกว้าง ๖ วา ความลึก ๖ ศอก หลังจากนั้น คลองแสนแสนยังคงมีความสำคัญในการคมนาคมทางน้ำเพื่อการค้าขาย การติดต่อ ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รัฐบาลขุดซ่อมและขยายคลองออกไปอีกเพื่อประโยชน์ในการเดินทางทางเรือจากพระนครไปฉะเชิงเทรา ปรากฏในปฏิทิน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ และ พ.ศ. ๒๔๕๑ สิ้นพระราชทรัพย์ ๖,๐๐๐ บาท ทำให้รักษาสภาพคลองแสนแสนให้ดีต่อไป เพราะเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญทางหนึ่งในสมัยนั้น

^๔ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๔๐๖.

นอกจากนั้น กรมคลองในรัชกาลที่ ๕ ยังได้ก่อสร้างประตุน้ำสำหรับทดน้ำ เพื่อให้เรือต่างๆ แล่นเดินทางไปได้สะดวกตลอดเวลา ไม่ต้องรอเดินทางเฉพาะหน้า น้ำเช่นในอดีต ดังนั้นคลองแสนแสบจึงมีประตุน้ำ ๓ ประตูคือ ประตูน้ำสระปทุมวัน ประตูน้ำบางขุนนก ประตูน้ำท่าไช้ พร้อมทั้งมีที่פקเก็บเงินค่าธรรมเนียม มีค่าใช้จ่ายในการทำทั้งสิ้น ๒๔๓,๘๐๐ บาท^{๑๑}

จะเห็นได้ว่า คลองแสนแสบมีความสำคัญในการคมนาคมทางน้ำตั้งแต่รัชกาล พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ เป็นต้นมา เพื่อการยุทธศาสตร์ การปกครอง แล้วพัฒนามาเป็นการคมนาคมทางน้ำเพื่อการขนส่ง การค้าขาย การสาธารณสุขโรค การเกษตรกรรมในสมัยต่อมา จึงทำให้มีผู้คนมาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ สองฝั่งคลองแสนแสบกระจายตลอดเส้นทางคลองทั้งคนไทยและมุสลิม เมื่อเกิด สังคมสองฝั่งคลองแสนแสบจึงทำให้เกิดความต้องการศาสนสถานเพิ่มขึ้นในรัชกาล ที่ ๓ เป็นต้นมาจนถึงรัชกาลที่ ๕ ซึ่งมีการสร้างทั้งวัดและมัสยิดสองฝั่งคลอง แสนแสบ แล้วสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

ภาพคลองแสนแสบในอดีต

(ที่มา : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม)

^{๑๑} ปิยนาด บุนนาค ดวงพร นพคุณ และสุวัฒนา อาดานิติ, คลองในกรุงเทพฯ: ความ เป็นมา การเปลี่ยนแปลงและผลกระทบต่อกรุงเทพฯ ในรอบ ๒๐๐ ปี (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๕๒๕) หน้า ๓๓, ๑๐๑, ๑๐๕.

๒. ปัจจัยทางสังคมคนไทยกับมุสลิม

วัดกับมัสยิดเป็นสถานที่ทางศาสนาริมคลองแสนแสบ อันเกิดจากการร่วมมือร่วมใจของคนในสังคมเรื่องการตั้งถิ่นฐาน ความเป็นอยู่ การทำมาหากิน ณ ถิ่นใดถิ่นหนึ่งของริมคลองแสนแสบ ซึ่งเรียกกันว่า สังคมคนไทยที่มีการตั้งถิ่นฐานกันบริเวณวัดแสนแสบในสมัยกรุงธนบุรี ในเวลาเดียวกันก็มีมุสลิมอพยพเข้ามา ณ พุ่งแสนแสบก็มีการตั้งถิ่นฐานของสังคมมุสลิมเช่นเดียวกัน เนื่องจากในสมัยกรุงธนบุรีที่สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงมีนโยบายจัดสรรที่ดินที่อยู่อาศัยให้กับกลุ่มคนต่างๆ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๓ ตามนโยบายการปกครอง เช่น กลุ่มมุสลิม ตั้งแนวพระราชกระแสนของสมเด็จพระเจ้าตากสินว่า “..สำหรับมุสลิมนั้น ข้าขอให้อยู่ทางฝั่งตะวันออกแถว**มักกะสัน**ไปจนถึง**ทุ่งแสนแสบ** คอยช่วยข้าดูแลฝั่งโน้น...”^{๑๑}

ครั้นถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ จึงมีทั้งสังคมคนไทยกับสังคมมุสลิม มีมุสลิมกลุ่มแรกที่อพยพมาตั้งถิ่นฐาน คือ มุสลิมมลายูที่อพยพมาจากสงครามไทยกับปัตตานี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๙ แล้วไทยอพยพเขลยเหล่านี้ ให้อยู่ในท้องที่ต่างๆ เช่น มหาสารคาม พระไชยง คลองตัน เมืองมื่น หนองจอก ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ไทยได้อพยพเขลยมุสลิมมาอีกครั้งจากลันตัน ไทรบุรี มาไว้ที่ทรายกองดินริมคลองแสนแสบซึ่งมีสุเหร่าตั้งอยู่ที่ทรายกองดินเป็นหลักฐานมาจนถึงปัจจุบันด้วย นอกจากนั้นยังมีมุสลิมมาตั้งถิ่นฐานที่บ้านดอน มุสลิมกลุ่มนี้ในอดีตเรียกตัวเองว่า คนมลายู ไม่พูดภาษาไทย แต่หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยใน พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นต้นมา ก็ไม่คิดว่าเป็นเขลยเช่นในอดีต คงมีแต่ความรักชาติรักแผ่นดิน แล้วเรียกตนเองว่า ไทยมุสลิมหรือมุสลิมไทย มาจนถึงปัจจุบัน เพราะเป็นคนไทยที่นับถือศาสนาอิสลาม

มุสลิมอีกกลุ่มหนึ่งคือ มุสลิมจามที่บ้านครัว รัชราชการในกรมอาสาจามซึ่งมีส่วนร่วมในการขุดคลองแสนแสบเพื่อใช้เป็นเส้นทางยุทธศาสตร์ไปเขมร เมื่อรัชกาลที่ ๓ มุสลิมจามกลุ่มนี้ตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณสุเหร่าบ้านครัว^{๑๒}

^{๑๑} วินัย สมะฮอน, “มุสลิมนอกพื้นที่ภาคใต้,” *เอเชียปริทัศน์* ๒๓, ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๔๕): ๘๑.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕ - ๘๘.

จะเห็นได้ว่า ริมคลองแสนแสบมีสังคมของคนไทยกับมุสลิมมาตั้งถิ่นฐาน
พร้อมกัน นับตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ จึงมีการขยายถิ่นที่อยู่
กระจายออกไปเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะนับตั้งแต่รัชกาลที่ ๓ เป็นต้นมา ซึ่งมีการขุดคลอง
และทำประตุน้ำคลองแสนแสบ จึงทำให้สังคมไทยกับสังคมมุสลิมพึ่งพาตนเองได้มี
ความเข้มแข็งมั่นคงขึ้นด้วยพระมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์ไทย จึงมีความ
ต้องการวัดกับมัสยิดเพิ่มขึ้นตามการเพิ่มของสมาชิกแต่ละสังคม เช่น ในรัชกาลที่ ๓
มีการสร้างวัดเพิ่มขึ้นถึง ๘ แห่ง และมัสยิดอีกหลายแห่ง จนถึงปัจจุบันรวม
๒๕ แห่ง

๓. ปัจจัยทางศาสนา

วัดกับมัสยิดเป็นสถานที่ทางศาสนาริมคลองแสนแสบอันเกิดจากความเชื่อ
ความเลื่อมใส ความศรัทธาในการนับถือศาสนาของศาสนิกชนแต่ละศาสนา คือ วัดเป็น
สถานที่ทางพระพุทธศาสนาของพุทธศาสนิกชน สุเหร่าหรือมัสยิดเป็นสถานที่ทางศาสนา
ของอิสลามิกชน วัดกับมัสยิดจึงเป็นหลักฐานโบราณสถานให้เห็นชัดเจนว่า ณ ที่ตั้งวัด
กับมัสยิดริมคลองแสนแสบนั้น มีความเจริญทางพระพุทธศาสนาและศาสนาอิสลามมา
ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชกาลปัจจุบัน โดยพิจารณาได้จาก
การตั้งวัดแสนสุขและสุเหร่าในทุ่งแสนแสบสืบทอดต่อกันมาอีกหลายแห่งในสมัย
กรุงรัตนโกสินทร์ เช่น วัดกับมัสยิดริมคลองแสนแสบฝั่งเหนือในกรุงเทพมหานคร
ได้แก่ มัสยิดยามีอุลค็อยรียะห์ (มัสยิดบ้านครัว) วัดติสสงฆาราม (วัดมักกะสัน)
วัดใหม่ช่องลม มัสยิดริตวานูนอิสลาม (มัสยิดคลองจั่น) วัดจันทวงศาราม (วัดกลาง)
มัสยิดยัมอียะตุ้นมุสลิมีน (สุเหร่าแดง) มัสยิดอัสลาม (มัสยิดคลองกุ่ม) มัสยิดยามี
อุลมุบตาดี (มัสยิดบางเตยล่าง) วัดบำเพ็ญเหนือ (วัดบางเพ็งเหนือ) วัดแสนสุข
(วัดแสนแสบ) มัสยิดฮี้ต่ายัตูลอิสลามียะฮ์ (มัสยิดแสนแสบ) มัสยิดกามาลุลอิสลาม
(มัสยิดทรายกองดินใต้) มัสยิดดาร์ลุลมุตตะกิน (มัสยิดคู้ขัว) มัสยิดดาร์ลุซซุนนี (มัสยิด
กระทุ่มราย) มัสยิดชอลาฮุดดีน (มัสยิดโรงเรียนศาสนศึกษา) และมัสยิดดาร์ลุณอิม
(สุเหร่าใหม่) รวมทั้งสิ้น ๑๖ แห่ง และวัดกับมัสยิดริมคลองแสนแสบฝั่งใต้อีก ๒๐
แห่ง คือ มัสยิดดาร์ลุลมุหซันนีน (มัสยิดบ้านดอน) วัดภาชี มัสยิดยามีอุลอิสลาม (มัสยิด
คลองตัน) มัสยิดชิวอ์ลุอบาตะห์ (มัสยิดพระรามเก้า) วัดพระไกรสีห์ (วัดน้อย)
วัดเทพศิลา (วัดตึก) มัสยิดยามีอุลอิสลาม (มัสยิดรวมคำแหง) วัดศรีบุญเรือง

วัดบำเพ็ญใต้ มัสยิดฮิดดาตฮาดร้อลุมุดดีน (มัสยิดแสนแสน) มัสยิดอัลเอียะห์ซาน (มัสยิดศาลาตุ้) มัสยิดนุรุลสะลาม (กุโบร์โต๊ะเยาะห์) มัสยิดดารุสสะลาม (มัสยิดบาหยัน) มัสยิดดารุลคอบรอต (มัสยิดเจียรต๊บ) มัสยิดอัลฮุสนา (มัสยิดเจียรต๊บ) วัดหนองจอก มัสยิดอินดารุลมีนา (มัสยิดหะยีมีนา) มัสยิดอาขานุดดีน (มัสยิดศาลาแดง) มัสยิดนุรุลยะกิน (มัสยิดท่าโข) มัสยิดดารุ้ลกอณี (มัสยิดโต๊ะนิล)

จะเห็นได้ว่า เมื่อศาสนามีความเจริญ ณ ที่แห่งใด ย่อมมีหลักฐานแสดงการดำรงอยู่ทางศาสนาให้เห็นประจักษ์เป็นวัตถุไว้มอง ดังเช่น วัดกับมัสยิดริมคลองแสนแสนจากอดีตมาจนถึงปัจจุบันที่สะท้อนให้เห็นการประพฤติปฏิบัติศาสนกิจทางศาสนาด้วย เช่น การประกอบศาสนกิจของพุทธบริษัทในวัด เป็นแบบวัดคามวาสี (วัดฝ่ายคั่นถุระ) ทั้งหมด ซึ่งเฉลิม รัตนทัศนีย์ กล่าวไว้ว่า วัดคามวาสี มีความมุ่งหมายให้คณะสงฆ์ศึกษาพระพุทธานุสสาเพื่อสอนประชาชนในเมือง วัดจึงสร้างอยู่ในเมืองและมีการจัดระเบียบการก่อสร้างเพื่อการใช้สอยและก่อให้เกิดศรัทธาแก่ประชาชน^{๑๑} นอกจากนี้วัดยังมีบทบาททางศาสนาในสังคมกรุงเทพฯ ด้วย เช่น วัดบำเพ็ญเหนือตั้งที่สุริยชัย หวันแก้ว กล่าวถึงวัดบำเพ็ญเหนือว่า วัดบำเพ็ญเหนือเป็นวัดที่มีกิจกรรมหลักคือ พิธีกรรมทางศาสนาและกิจกรรมต่าง ๆ ส่งเสริมการศึกษา โดยเน้นการศึกษาเด็กยากจน ให้การศึกษาแก่พระสงฆ์สามเณร^{๑๒}

ส่วนมัสยิดริมคลองแสนแสนนั้น เป็นหลักฐานสถานที่แสดงความศรัทธาของมุสลิมที่ปฏิบัติตามหลักศรัทธา ๖ ประการ คือ

- ๑) ศรัทธาว่ามีพระเจ้าองค์เดียว คือ พระองค์อัลลอฮ์
- ๒) ศรัทธาในบรรดาเทวทูตมลาอิกะฮ์
- ๓) ศรัทธาในบรรดาคัมภีร์
- ๔) ศรัทธาในบรรดาศาสนทูต

^{๑๑} เฉลิม รัตนทัศนีย์, *วิวัฒนาการศิลปะสถาปัตยกรรมไทยพุทธศาสนา* (กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๓๙), หน้า ๑๒๖ - ๑๒๗.

^{๑๒} สุริยชัย หวันแก้ว, “บทบาทวัดและพระสงฆ์ในสังคมกรุงเทพฯ ปัจจุบัน” ใน *เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง บ้านและวัด: พื้นฐานสำคัญของสังคมไทย* (จัดโดยสถาบันไทยศึกษา ฝ่ายวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ ๑๕ - ๑๖ กันยายน ๒๕๒๙ ณ ห้องประชุมสารนิเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), หน้า ๘ - ๑๒.

๕) ศรัทธาในวันพิพากษา

๖) ศรัทธาในกฎกำหนดสภาวการณ^{๑๔}

**การละหมาดที่มุสลิมมีการละหมาดวันละ ๕ เวลา
มัสยิดริตวานันอิสลาม (มัสยิดคลองจั่น)**

นอกจากนั้น จากการสำรวจมัสยิดและได้สัมภาษณ์มุสลิมคือ นายประเสริฐ นิยม จากชุมชนบ้านดอน (สุเหร่าบ้านดอน) แล้วได้พบว่า ชุมชนบ้านดอนมีมุสลิมเป็นส่วนใหญ่ให้ความเห็นว่า ชุมชนเข้มแข็งได้คนต้องนับถือศาสนา กลัวบาป ซึ่งสอดคล้องกับความเห็นของนายอุดม หอมทวนลม คนไทยพุทธในชุมชนประชัญคติที่อยู่ข้างชุมชนบ้านดอน ที่แสดงความเห็นว่า ชุมชนบ้านดอนนั้นเข้มแข็งเพราะรู้จักใช้หลักศาสนาแก้ปัญหาชุมชน เช่น ปัญหายาเสพติด และมีความร่วมมือกันดีเพราะมีคณะกรรมการชุมชน มีการประสานงาน มีเสียงตามสายจากสุเหร่าบ้านดอนเพื่อประชาสัมพันธ์ ในขณะที่ชุมชนประชัญคติของตนต้องเดินบอกตามบ้าน

^{๑๔} พัทธา สายหู, “สังคมและวัฒนธรรมมุสลิมในภาคกลาง,” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง, ๑๔ (๒๕๔๒): ๖๖๔๗-๖๖๔๘.

ด้านวิถีชีวิตนั้น คนบ้านดอนนิยมอยู่ในบ้าน อยู่ในชุมชน แต่คนในชุมชน ประชัญคติชอบออกไปข้างนอกมากกว่า นอกจากนี้ นายอุดม หอมทวนลม ยังให้ความ เห็นเพิ่มเติมว่า ชุมชนประชัญคติอยู่ใกล้กับวัดใหม่ช่องลมแต่คนเข้าวัดน้อย คนไทยพุทธ มีการอยู่เพื่อตน ส่วนมุสลิมในศาสนาอิสลามนั้นมีแบบแผนการดำเนินชีวิต^{๑๑}

๔. ปัจจัยทางศิลปะ

วัดกัมมัศยิตเป็นสถานที่ทางศาสนาริมคลองแสนแสบในกรุงเทพมหานคร อันเกิดจากพัฒนาการทางศิลปะกับศาสนา มีการบูรณาการทางศิลปะกับพระพุทธ ศาสนาแล้วสร้างวัด และศิลปะกับศาสนาอิสลามแล้วสร้างมัสยิด กล่าวคือ

วัดริมคลองแสนแสบมีพัฒนาการมาจากศิลปะไทยตั้งแต่สมัยธนบุรีคือ วัดแสนแสบหรือวัดแสนสุขในปัจจุบัน แล้วพัฒนามาเป็นวัดสมัยรัตนโกสินทร์ในรัชกาล พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ รวม ๘ วัด คือ วัดบำเพ็ญเหนือ วัดศรีบุญเรือง วัดจันทวงศาราม วัดดิศหงษาราม วัดพระไกรสิทธิ์ วัดเทพลีลา วัดภาชี และวัดบำเพ็ญใต้ แล้วจึงมีวัดใหม่ช่องลม วัดหนองจอก ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ แล้วมีการปรับปรุงพัฒนามาจนถึงปัจจุบัน ดังนั้นวัดดังกล่าวจึงมีลักษณะศิลปะไทยสมัยรัตนโกสินทร์ที่มีองค์ประกอบของศิลปะ วัดคล้ายๆ กันคือ

อุโบสถ	เป็นสถานที่ประชุมสงฆ์ ประกอบศาสนพิธี
กำแพงแก้ว	เป็นกำแพงแสดงเขตของอุโบสถ
สีมา	เป็นเครื่องหมายบอกเขตอุโบสถทั้ง ๘ ทิศ
วิหาร	เป็นที่ประดิษฐานของพระพุทธรูปคู่กับอุโบสถ
ศาลาการเปรียญ	เป็นสถานที่ที่พระสงฆ์ใช้แสดงธรรม
กุฏิ	เป็นอาคารที่พักอาศัยของพระสงฆ์
หอรบะซัง	เป็นสิ่งก่อสร้างสำหรับแขวนระฆัง
เมรุ	เป็นสถานที่เผาศพ
เจดีย์	เป็นปูชนียสถานทางพระพุทธศาสนา

^{๑๑} สัมภาษณ์ นายประเสริฐ นิยม ณ มัสยิดดารุ้ลมุหะซันนิน (มัสยิดบ้านดอน) และ นายอุดม หอมทวนลม ณ ชุมชนประชัญคติ.

กำแพง เป็นเครื่องแสดงขอบเขตของวัด
ศาลาท่าน้ำ เป็นศาลาโถง อยู่ริมคลองเพื่อใช้ขึ้นลงเรือ เมื่อเดินทาง
ไปวัดทางน้ำ

ในบทความวิจัยนี้ ผู้เขียนขอยกตัวอย่างศิลปะไทยของวัดต่างๆ ด้วยภาพ
จากการสำรวจพื้นที่ เช่น

อุโบสถวัดดิศหงษาราม (วัดมัมกะสัน)

หอกลองวัดดิศหงษาราม (วัดมัมกะสัน)

วัดเทพลีลา (วัดดึก)

สีมาวัดเทพลีลา (วัดดึก)

หอกลองวัดศรีบุญเรือง

หอระฆังวัดศรีบุญเรือง

อุโบสถวัดศรีบุญเรือง

วัดพนม

มัสยิดสองฝั่งคลองแสนแสบมีพัฒนาการมาจากศิลปะโรมันในศาสนาอิสลาม มัสยิดดังกล่าวเริ่มมีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ คือ มัสยิดยามีอุลค็อยรียะห์ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ มีมัสยิดดารุสสะลาม รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ มีมัสยิดยามีอุลมุบตาดี มัสยิดอีตาบายตุลอิสลาม-มียะฮ์ มัสยิดดาร์ลุลมุตตะกิน มัสยิดยามีอุลอิสลาม รัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ มีมัสยิดฮาซานุดดีน รัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘ มีมัสยิดอิตตอาตร์อุลมุตดีน และในรัชกาลปัจจุบันมีมัสยิดนุรุลยะกิน และมัสยิดดาร์ลุลกอนี ดังนั้นมัสยิดดังกล่าวจึงมีลักษณะทางศิลปะของมัสยิดในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ที่มีองค์ประกอบของศิลปะปะปนกัน โดยเน้นประโยชน์ใช้สอยทางพิธีกรรมในศาสนา และไม่มีรูปเคารพเช่นเดียวกับวัดในพระพุทธศาสนา คือ

อ่างน้ำ	เป็นที่ใส่น้ำบริเวณมัสยิดเพื่อชำระร่างกายก่อนทำพิธีละหมาด
ห้องพิธี	เป็นห้องประกอบพิธีละหมาด
มิหรับ	เป็นที่ยืนของอิหม่ามในการประกอบพิธีละหมาดอยู่ที่ผนังข้างในสุดของห้องพิธี
มินบาร์	เป็นที่ใช้สอนศาสนาอิสลาม มีบันไดขึ้นแคบๆ มีการตกแต่งลวดลายงดงาม อยู่ทางซ้ายของมิหรับ
มินาเรต	เป็นหอคอยที่โดดเด่นมาก มีความสูงเห็นแต่ไกล แสดงตำแหน่งมัสยิด มีรูปร่างเป็นทรงกระบอก เป็นที่กระจายเสียง
โดม	เป็นหลังคารูปครึ่งวงกลมเหนือห้องพิธีซึ่งมีขนาดใหญ่ที่สุด ^{๑๑}

ในบทความวิจัยนี้ ผู้เขียนขอยกตัวอย่างศิลปะของมัสยิดจากการสำรวจพื้นที่ เช่น

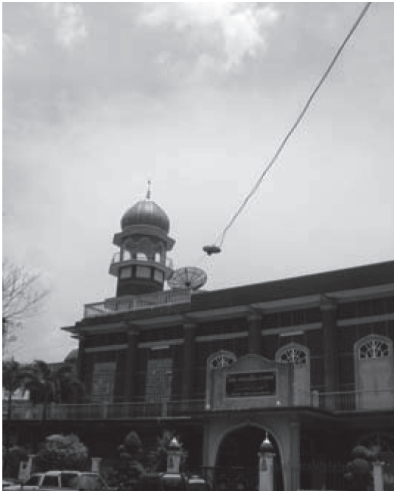
^{๑๑} ปัญญา เทพสิงห์, ศิลปะเอเชีย (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒๕ - ๑๓๔.

มัสยิดยามีอุลอิสลาม (มัสยิดคลองตัน)

มัสยิดคลองจั่น

มัสยิดดารุ้ลมุหะซีนีน (มัสยิดบ้านดอน)

มัสยิดยามีอุลค็อยรียะห์ (มัสยิดบ้านครัว)

บทสรุป

ความเป็นมาและการดำรงอยู่ของวัดกับมัสยิดริมคลองแสนแสบในกรุงเทพมหานคร สมัยกรุงรัตนโกสินทร์นั้นมีรากฐานมาจากสมัยกรุงธนบุรี ประกอบด้วยสถานที่ทางศาสนา ๒ ศาสนา ทั้งวัดในพระพุทธศาสนากับมัสยิดในศาสนาอิสลาม ด้วยพระบารมีปกเกล้าฯ และพระมหากษัตริย์ในพระมหากษัตริย์ของประเทศไทยทุกพระองค์ ซึ่งทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภ์และทรงทำนุบำรุงศาสนาทั้งพระพุทธศาสนา ศาสนาอิสลาม จึงทำให้เกิดความเจริญทั้งสังคมกับวัฒนธรรมในบริเวณริมคลองแสนแสบสืบต่อกันมา นับตั้งแต่มีการขุดคลองแสนแสบ การตั้งถิ่นฐาน การทำมาหากิน การนับถือศาสนา การสร้างวัดกับมัสยิด การคมนาคม ซึ่งล้วนมีการผสมผสานความรู้ทั้งทางศาสนาและศิลปะ มีการปรับปรุงตัดแปลงให้เหมาะแก่สมัยกาลเวลา ความเป็นอยู่ของสังคมไทยที่มีทั้งคนไทยกับมุสลิม และมีการถ่ายทอดความรู้ให้แก่แพร่หลายออกไปตลอดสายคลองแสนแสบเป็นศิลปะของวัดกับมัสยิดจากบรรพบุรุษมายังพุทธศาสนิกชนกับอิสลามิกชนในปัจจุบัน อันเป็นความสัมพันธ์อันดีสืบต่อกันจนกลายเป็นสังคมต้นแบบของการอยู่ร่วมกันของคนต่างศาสนา

เชื้อชาติ ที่อยู่ในสังคมไทยภายใต้ร่มพระบารมีของพระมหากษัตริย์ไทยตลอดมาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อการพัฒนาวิถีสังคมไทยต่อไป

นอกจากนี้ยังเป็นที่น่าสนใจเพิ่มเติมว่ามีการตั้งชื่อวัดกับมัสยิดที่สอดคล้องกับชื่อท้องถิ่นแสนสวย คือ วัดแสนสวย (ปัจจุบันคือวัดแสนสุข) มัสยิดแสนสวย ๒ แห่ง ทั้งฝั่งเหนือ (ปัจจุบันคือมัสยิดอีดาयाตุลอิสลามียะฮ์) และฝั่งใต้คลองแสนสวย (ปัจจุบันคือมัสยิดฮิดดาตร์อูลุมุดดีน)

บรรณานุกรม

- คณะกรรมการอิสลามประจำกรุงเทพมหานคร, สำนักงาน. **รายชื่อบุคคลที่อยู่ในรายนาม**
แผนผังในกรุงเทพมหานคร, ๒๕๕๒. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)
- คู่มือการถวายความรู้แก่พระสังฆาธิการสำหรับปีบิณฑบาตวัฒนธรรมไทย ๒๕๓๘-**
๒๕๕๐ หลักสูตรอนุรักษและพัฒนาศิลปกรรมของวัด. กรุงเทพฯ: สำนักงาน
คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๓๙.
- จุฬาลงกรณ์, มหาวิทยาลัย ฝ่ายวิชาการ สถาบันไทยศึกษา. **เอกสารประกอบการ**
สัมมนาวิชาการเรื่อง บ้านและวัด: พื้นฐานสำคัญของสังคมไทย จัดโดย
สถาบันไทยศึกษา ฝ่ายวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ ๑๕ - ๑๖
กันยายน ๒๕๒๙ ณ ห้องประชุมสารนิเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **เสด็จประพาสคลองแสนแสบ.** พิมพ์
ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร,
๒๕๔๕.
- เฉลิม รัตนทัศนีย์. **วิวัฒนาการศิลปะสถาปัตยกรรมไทยพุทธศาสนา.** กรุงเทพฯ:
สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๓๙.
- ทะเบียนมัสยิดในประเทศไทย พ.ศ. ๒๕๓๕.** กรุงเทพฯ: ฝ่ายกิจการศาสนาอิสลาม
กองศาสนาสุหนัฎมัฎ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๓๖.
- ทำเนียบวัดแห่งประเทศไทย รวม ๓๒ จังหวัด.** กรุงเทพฯ: วัชรินทร์การพิมพ์, ๒๕๑๙.
- ปัญญา เทพสิงห์. **ศิลปะเอเชีย.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๔๘.
- ปิยนาก บุนนาค, ดวงพร นพคุณ และสุวัฒนา ธาดานิติ. **คลองในกรุงเทพฯ :**
ความเป็นมา การเปลี่ยนแปลงและผลกระทบต่อกรุงเทพฯ ในรอบ ๒๐๐
ปี (พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๕๒๕) กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๒๕.
- แผนที่แสดงเขต อำเภอ ตำบล เทศบาล และข้อมูลพื้นฐานของจังหวัด พ.ศ. ๒๕๓๘**
กรุงเทพฯ: สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, ม.ป.ป.
- พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒.** กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น,
๒๕๔๖.

พัทธา สายหู, สังคมวัฒนธรรมมุสลิมในภาคกลาง. **สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง**
๑๔ (๒๕๔๒): ๖๖๔๗-๖๖๔๘.

พุทธศาสนสถาน, กอง ฝ่ายพุทธศาสนสถาน. **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่มที่ ๑.**
กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๓๕.

มติชน วันที่ ๙ มกราคม ๒๕๕๓ หน้าพิเศษ.

มหาดไทย, กระทรวง กรมการปกครอง สำนักบริหารการทะเบียนทั่วไป. **ประมวลสถิติ**
งานการทะเบียนปี ๒๕๕๒. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อาสาวิชาตินแดน, ๒๕๕๓.

มหาดไทย, กระทรวง กรมการปกครอง กองทะเบียน. **บทความวิทยุ.** ม.ป.ท. ม.ป.ป.
รุ่งอรุณ กุลธำรง. **รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่อง คลองแสนแสบ: การศึกษาความ**
หลากหลายทางศิลปวัฒนธรรมของศาสนสถาน. และภาพประกอบ ๒๕๕๒.

ทุนสนับสนุนการวิจัยจากเงินทุนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเฉลิมฉลองสมเด็จพระ

เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

วัฒนธรรม, กระทรวง กรมศิลปากร. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ **ฉ/ร ๑๖๕๒**
(๒๘๐๓๕) ภาพพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสคลองแสนแสบ

(๑๙ ตุลาคม ๒๕๒๖)

วินัย สมะฮอน. **มุสลิมนอกพื้นที่ภาคใต้. เอเชียปริทัศน์** ๒๓, ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม
๒๕๔๕): ๗๕-๙๘.

ศิลปกรรมไทย: พระพุทธปฏิมา พระบรมมหาราชวัง วัด เรือนไทยภาคกลาง ฉบับ
ราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๓๖.

อนุমানราชธน, พระยา. **เชื้อชาติ ภาษา และวัฒนธรรม.** พระนคร: กองวัฒนธรรม
กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๔๙๘.

สัมภาษณ์
นายประเสริฐ นิยม ณ มัสยิดดารุ้ลมุหัมหมัด กรุงเทพนคร
นายอุดม หอมทวนลม ณ ชุมชนประจักษ์คดี กรุงเทพนคร
อาจารย์พยุภร ไตรรัตน์สิงห์กุล, ครูวิทยฐานะชำนาญการพิเศษ โรงเรียนสิทธิสุนทร
อุทิศ ตำบลโพรงอากาศ อำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา

ผู้สืบทอดเป็นผู้ถือครอง มิใช่เจ้าของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม*

สุกัญญา สุกฉายา**

บทคัดย่อ

แนวคิดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมมีที่มาจากอนุสัญญาว่าด้วยการปกป้องมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ค.ศ.๒๐๐๓ ของยูเนสโก ที่ให้ความสำคัญกับอัตลักษณ์และความหลากหลายทางวัฒนธรรมของชุมชน โดยมุ่งกระตุ้นให้ชุมชนมีจิตสำนึกที่จะปกป้องมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของตนเอง

การสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม เป็นส่วนหนึ่งของการสงวนรักษา ประกอบด้วยผู้สืบทอด ๒ ประเภท คือ ผู้สืบทอดองค์ความรู้ หรือสืบทอดมรดกภูมิปัญญา และผู้สืบทอดวัฒนธรรม

บทความนี้มุ่งวิเคราะห์บทบาทของผู้สืบทอดองค์ความรู้ ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญในกระบวนการสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม จากกรณีศึกษา ๓ เรื่อง เป็นศิลปินด้านการแสดง ๑ คน พระภิกษุ ๑ องค์ และ ผู้เป็นช่างทรงผิบรรพบุรุษ ๑ คน

ผลจากงานวิจัยพบว่าผู้สืบทอดองค์ความรู้มีลักษณะร่วมกันคือ เป็นผู้เต็มใจ รับผิดชอบดูแลรักษาและสืบทอดองค์ความรู้โดยตรง และยังเป็นผู้ถ่ายทอดให้แก่กลุ่มชนรุ่นต่อไป ผู้สืบทอดเป็นบุคคลพิเศษ การได้องค์ความรู้หรือภูมิปัญญามาสืบทอดมีความยากลำบาก และต้องใช้เวลาอันยาวนานในการสืบทอด ส่วนที่แตกต่างคือ การถ่ายทอดองค์ความรู้ และการสร้างสรรค์ ผู้สืบทอดที่เป็นศิลปินมีอิสระในการแสดงความเป็นปัจเจก

* บทความนี้เป็นบทสังเคราะห์ของโครงการวิจัยเรื่อง “การสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม” ที่นำเสนอให้โครงการทุนวิจัยมหาบัณฑิต สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ด้านมนุษยศาสตร์-สังคมศาสตร์ ปี พ.ศ. ๒๕๕๔

** รองศาสตราจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย และผู้อำนวยการศูนย์คดีชนวิทยา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เพียงแต่เป็นการสร้างสรรค์ภายในกรอบของขนบเดิม ส่วนผู้สืบทอดที่เป็นเจ้าพิธีมีการสร้างสรรค์น้อยกว่าหรืออาจไม่มีเลย เพราะต้องยึดตามขนบอย่างเคร่งครัด

แม้ผู้สืบทอดจะมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการสืบทอด แต่มิได้เป็นเจ้าของมรดกภูมิปัญญาต่างๆ เพราะมิได้มีสิทธิเชิงกฎหมาย จึงเป็นได้แต่เพียงผู้ถือครองภูมิปัญญาเท่านั้น

The Transmitter of Traditional Knowledge is the Holder, Not the Owner*

*Sukanya Sujachaya***

Abstract

The concept of Intangible Cultural Heritage (ICH) is derived from UNESCO's Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage 2003, which emphasizes the identity and diversity of the culture of a community by encouraging consciousness in safeguarding their own cultural heritage. The transmission of ICH is a part of the preservation of ICH consisting of two kinds of holders: traditional knowledge holders and community culture holders.

This article focuses on the role of traditional knowledge holders, which are the core of the process of ICH's transmission. Such roles are those of the three case studies: an artist, a Buddhist monk and an ancestral spirit medium. The research shows that both kinds of knowledge holders share a common characteristic – they are willing to preserve and hold the knowledge directly, as well as transmit such knowledge to the next generation. The holders are special people; their acquisition of knowledge is not easy and takes a long period in transmission.

* This article is a synthesis in project on Transmission of Intellectual Cultural Heritage presented TRF Master Research Grants: TRF-MAG 2011.

** Associate Professor, Department of Thai and Director of Center of Folklore, Faculty of Arts, Chulalongkorn University.

However, it was also discovered that each of the two types of holders have some difference with each other. The difference concerns the aspects of knowledge transmission and the creativity of an artful holder who is free to express their individuality, but can only be created in the frame of old tradition. The holder who possesses knowledge on rites and ceremonies has little or no creativity because they have to adhere strictly to tradition and custom.

Although the knowledge holder has a crucial role in transmitting knowledge, they are not the owner of such knowledge because there is no legal right. Thus, they are always regarded as traditional knowledge holders.

ความเป็นมา

ในช่วงระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๙๐-๒๐๐๐ องค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือ ยูเนสโก (UNESCO) ได้พยายามผลักดันแนวคิดที่ว่า มนุษย์ไม่ควรถูกแบ่งแยกหรือถูกจำกัดอยู่แต่ในวัฒนธรรมของตน หากแต่สามารถแบ่งปันและเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เข้าใจและเคารพในความมีศักดิ์ศรีที่เท่าเทียมกันของวัฒนธรรมของแต่ละเผ่าพันธุ์ องค์การนี้จึงมีหน้าที่ส่งเสริมให้เกิดความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่สมบูรณ้งอกงาม (fruitful diversity of culture) และการเลื่อนไหลของความคิดที่แสดงออกด้วยถ้อยคำและภาพอย่างเสรี (free flow of ideas by word and image)^๑

กระแสแนวคิดความหลากหลายทางวัฒนธรรม (diversity of culture) จึงได้กลายเป็นแนวคิดสำคัญด้านวัฒนธรรมในทศวรรษนี้ ดังพบได้จากแผนแม่บทวัฒนธรรมแห่งชาติ (พ.ศ. ๒๕๕๐-๒๕๕๙) ของกระทรวงวัฒนธรรมซึ่งใช้เป็นแผนยุทธศาสตร์เพื่อวางกรอบทิศทางงานพัฒนาทางศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรมของชาติ ให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๐ ของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ที่ระบุว่าต้องการพัฒนาสังคมไทยให้เป็นสังคมที่มีความเข้มแข็งและมั่นคงทางวัฒนธรรม คนไทยมีความภาคภูมิใจในความเป็นไทย มีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันท่ามกลางความหลากหลายทางวัฒนธรรม (unity in diversity) มีความรู้คู่คุณธรรม สามารถดำรงภูมิปัญญาของสังคมไทย ตลอดจนจนสามารถปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสมและเท่าทันกับการเปลี่ยนแปลงของโลกปัจจุบันและอนาคต ซึ่งแสดงถึงการมีภูมิคุ้มกัน และสามารถดำรงได้อย่างมีเหตุ มีผล พอดี พอประมาณตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง อันจะนำไปสู่การพัฒนาประเทศให้เกิดความสมดุล มั่นคงและยั่งยืนสืบไป^๒

^๑ อนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองและส่งเสริมความหลากหลายของการแสดงออกทางวัฒนธรรม Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions 2005 <http://unesdoc.unesco.org>.

^๒ สำนักงานนโยบายและยุทธศาสตร์ สำนักงานปลัดกระทรวงวัฒนธรรม, แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๐, (กรุงเทพฯ: กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๒), หน้า ก

หากว่าการแสดงออกทางวัฒนธรรมในโลกปัจจุบันปรากฏอยู่ในรูปแบบของสื่อต่างๆ เช่น หนังสือ วิทยู โทรทัศน์ อินเทอร์เน็ต ระบบออนไลน์ ฯลฯ ที่ต้องอาศัยเทคโนโลยีสมัยใหม่ในกระบวนการผลิตและจัดจำหน่าย นอกจากนี้การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมจากประเทศหนึ่งไปสู่อีกประเทศหนึ่งยังสามารถเชื่อมต่อและเข้าถึงได้รวดเร็วผ่านเทคโนโลยี จึงส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของแต่ละประเทศ การถูกรุกรานจากวัฒนธรรมต่างชาติ การฉกฉวยผลประโยชน์จากผู้ที่มีเทคโนโลยีที่เหนือกว่า หรือการนำภูมิปัญญาของกลุ่มชนหนึ่งๆ ไปใช้อย่างไม่เหมาะสม และไม่มีการแบ่งปันผลประโยชน์ โดยเฉพาะกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ในส่วนที่เป็นนามธรรม ที่ไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร เช่น เพลงพื้นบ้าน ดนตรีพื้นบ้าน การแสดงของชาวบ้าน งานช่างพื้นบ้าน ความเชื่อพื้นบ้าน พิธีกรรมที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาตามประเพณี ฯลฯ ภูมิปัญญาเหล่านี้บางอย่างก็สูญหายไปแล้ว บางอย่างก็กำลังสูญหาย เนื่องจากเป็นทรัพย์สินส่วนรวมของกลุ่มชน (public domain) มีใช้ทรัพย์สินส่วนบุคคลที่สามารถใช้การคุ้มครองด้วยกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาได้ (คือ กฎหมายลิขสิทธิ์ ลิขสิทธิ์และเครื่องหมายการค้า) อีกส่วนหนึ่งมาจากเจ้าของภูมิปัญญาท้องถิ่นเองที่ขาดความรู้ในวัฒนธรรมของตนอย่างลึกซึ้ง ขาดความเข้าใจในระบบสัญลักษณ์ที่ส่งทอดมาผ่านกาลเวลา ขาดการเอาใจใส่ดูแล และขาดกระบวนการสืบทอดที่เข้มแข็ง ปัจจัยต่างๆ เหล่านี้ ส่งผลให้กลุ่มชนที่ได้รับผลกระทบ ถูกครอบงำจนเกิดการสูญเสียอัตลักษณ์ และสูญเสียภูมิปัญญาที่เป็นองค์ความรู้ของตนไปอย่างรู้เท่าไม่ถึงการณ์

ผลที่ตามมาก็คือ เกิดการจัดทำแบบร่างกฎหมายโดยยูเนสโก เพื่อกำหนดกรอบความร่วมมือระหว่างประเทศทางด้านวัฒนธรรมขึ้น ซึ่งมีทั้งการปกป้องคุ้มครอง และการส่งเสริม ได้แก่ อนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage 2003) อนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองและส่งเสริมความหลากหลายของการแสดงออกทางวัฒนธรรม (Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions 2005)

อนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ๒๐๐๓^๑

^๑ <http://www.unesco.org/culture/ich/en/convention>) ได้นิยามความหมายของมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Intangible Cultural Heritage)

หมายถึง การปฏิบัติ การเป็นตัวแทน การแสดงออก ความรู้ ทักษะ ตลอดจนเครื่องมือ วัตถุ สิ่งประดิษฐ์ และพื้นที่ทางวัฒนธรรมอันเป็นผลจากสิ่งเหล่านั้น ซึ่งชุมชน กลุ่มชน และในบางกรณีปัจเจกบุคคลยอมรับว่าเป็นส่วนหนึ่งของมรดกทางวัฒนธรรมของตน มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้นี้ ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง เป็นสิ่งที่ชุมชนและกลุ่มชนสร้างขึ้นใหม่อย่างสม่ำเสมอ เพื่อตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมของตน เป็นปฏิสัมพันธ์ของพวกเขามีต่อธรรมชาติและประวัติศาสตร์ของตน และทำให้คนเหล่านั้นเกิดความรู้สึกมีอัตลักษณ์และความต่อเนื่อง ดังนั้นจึงก่อให้เกิดความเคารพต่อความหลากหลายทางวัฒนธรรมและการคิดสร้างสรรค์ของมนุษย์

แบ่งออกเป็น ๕ สาขา (อนุสัญญา ข้อ ๒-นิยาม) ได้แก่ วรรณกรรมมุขปาฐะรวมถึงภาษาพูด (oral traditions and expression, including language) ศิลปะการแสดง (performing arts) แนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรมและงานเทศกาลต่างๆ (social practices, rituals and festive events) ความรู้และวิถีปฏิบัติเกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล (knowledge and practices concerning nature and universe) และงานช่างแนวประเพณีนิยม (traditional craftsmanship)

ผลจากอนุสัญญานี้ได้กำหนดบทบาทให้ประเทศที่เป็นภาคีสมาชิกดำเนินการมาตรการปกป้องมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ที่อยู่ในอาณาเขตของตน (อนุสัญญาข้อ ๑๑) และจัดทำทะเบียนขึ้น (อนุสัญญา ข้อ ๑๒)

ในฐานะที่ประเทศไทยเป็นสมาชิกของยูเนสโก กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรมได้รับมอบหมายให้ดำเนินการเตรียมความพร้อมพิจารณาการเข้าเป็นภาคีอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ๒๐๐๓ ของยูเนสโก สิ่งที่กรมส่งเสริมวัฒนธรรมได้จัดทำก็คือ การจัดเก็บข้อมูลภูมิสังคัมและวัฒนธรรม ภูมิปัญญาด้านศิลปะการแสดงและงานช่างฝีมือพื้นบ้านร่วมกับนักวิชาการในท้องถิ่นในรูปแบบเอกสารสิ่งพิมพ์ การผลิตสื่อโทรทัศน์ และการจัดทำ web page ลงในเว็บไซต์ของกระทรวงวัฒนธรรม อีกส่วนหนึ่งได้

นำมาเสนอขึ้นทะเบียนและได้ใช้คำ “มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม” (Intellectual Cultural Heritage) แทน “มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้” ซึ่งไม่สื่อความหมายที่เข้าใจได้ในภาษาไทย ว่า

หมายถึง องค์ความรู้หรือผลงานที่เกิดจากบุคคล หรือกลุ่มชนที่ได้มีการสร้างสรรค์ พัฒนา ส่งเสริม สืบทอด และ ประยุกต์ใช้ในวิถีการดำเนินชีวิตอย่างต่อเนื่อง และสอดคล้อง เหมาะสมกับสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมของแต่ละกลุ่มชน อันแสดงให้เห็นอัตลักษณ์และความหลากหลายทางวัฒนธรรม^๔

จำแนกออกเป็น ๖ สาขาเรียงตามปีที่ประกาศขึ้นทะเบียนของชาติ ดังนี้

- ก. ศิลปะการแสดง
- ข. งานช่างฝีมือดั้งเดิม
- ค. วรรณกรรมพื้นบ้านไทย
- ง. กีฬาภูมิปัญญาไทย
- จ. แนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรมและงานเทศกาล
- ฉ. ความรู้และแนวปฏิบัติเกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล

และได้ดำเนินการขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ มาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๕๒ รวม ๘๐ รายการ เพื่อนำไปสู่การบันทึกรวบรวมภูมิปัญญา จัดทำฐานข้อมูล ประกาศขึ้นทะเบียน เพื่อรองรับการเข้าเป็นภาคีสัญญา แต่เหนือ สิ่งอื่นใด วัตถุประสงค์สำคัญคือ มุ่งให้ประชาชนเจ้าของภูมิปัญญาได้ตระหนัก ถึงคุณค่า อัตลักษณ์ และความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาของตนหรือของชุมชนอัน แสดงถึงเกียรติภูมิของชาติ

แม้ว่าการประกาศขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม จะเป็นหนทาง หนึ่งใน การปกป้องคุ้มครอง และเป็นหลักฐานสำคัญของประเทศในการประกาศ ความเป็นเจ้าของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมต่างๆ ในขณะที่ยังไม่มีมาตรการทาง

^๔ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, **มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม**. (กรุงเทพฯ: กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๒), หน้า ๔

กฎหมายที่จะคุ้มครองมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ แต่สำหรับชาวบ้านและ
ครุภูมิปัญญาผู้สืบทอดภูมิปัญญาอยู่ในปัจจุบันนี้นั้น กลับให้ความสำคัญด้านการขาด
ผู้สืบทอดองค์ความรู้และการนำภูมิปัญญาไปใช้ในทางที่ไม่เหมาะสมมากที่สุด^๕

จากรายงานวิจัยเรื่อง **โครงการวิจัยภาคสนามการคุ้มครองภูมิปัญญา
ท้องถิ่นไทย** ซึ่งนำเสนอต่อกรมทรัพย์สินทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์ ปี พ.ศ. ๒๕๕๐
โดยวิธีการทำ focus group และสัมภาษณ์เชิงลึกจากกลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิและนักวิชาการ
ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นใน ๔ ภูมิภาคนั้น ได้ข้อสรุปปัญหาของการสืบทอดภูมิปัญญา
ท้องถิ่นไทยไว้ ๕ ข้อ (หน้า ๑๒๐-๑๒๑) ดังนี้

๑. ขาดผู้สืบทอดภูมิปัญญา ปัจจุบันภูมิปัญญาอยู่กับกลุ่มผู้สูงอายุ เด็กและ
เยาวชนรุ่นใหม่ขาดความสนใจอย่างจริงจัง ขาดจิตวิญญาณและความเข้าใจอย่าง
ลึกซึ้ง

๒. เจ้าของภูมิปัญญาหวงแหนไม่อยากถ่ายทอดให้แก่ผู้ไม่มีความตั้งใจและ
ไม่มีพรสวรรค์ที่จะรักษาภูมิปัญญานั้นๆ

๓. ขาดการพัฒนาทักษะกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญา เพราะครุภูมิปัญญา
ยังใช้ขนบเดิมซึ่งใช้เวลาศึกษาและตรวจสอบความตั้งใจนาน ไม่สัมพันธ์กับความต้องการ
ของเยาวชนรุ่นใหม่ที่ต้องการความเร็ว จึงหมดความอดทนที่จะเรียนรู้ภูมิปัญญานั้นๆ

๔. การสืบทอดภูมิปัญญายังขาดความเข้าใจและการสร้างจิตสำนึกให้เห็น
คุณค่าที่แท้จริง รวมถึงการเคารพทรัพย์สินทางปัญญาของผู้อื่น

๕. ประชาชนขาดการตรวจสอบในด้านการสืบสานภูมิปัญญาที่กำลังเลือนหาย
ทั้งด้านศิลปะ การจักสาน การทอผ้า การตีเหล็ก เป็นต้น

ดังนั้นประเด็นการสืบทอดมรดกภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นประเด็นสำคัญ
เร่งด่วนของชาติ การที่วัฒนธรรมจะดำรงอยู่ได้ มิใช่ศึกษาวิจัยด้วยการทดลอง
ทฤษฎีหรือประยุกต์ทฤษฎีทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ของตะวันตกเพื่อเข้าใจ
วัฒนธรรมและสังคมไทยเท่านั้น หากการรักษาองค์ความรู้ที่เหลืออยู่ไว้ให้ได้มากที่สุด

^๕ สุกัญญา สุจฉายา และคณะ, รายงานการศึกษาโครงการวิจัยภาคสนาม การคุ้มครอง
ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย เสนอต่อกรมทรัพย์สินทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์, ๒๕๕๐, หน้า
๑๑๘.

ด้วยวิธีการรวบรวมจากผู้รู้ในชุมชน บันทึกข้อมูล วิเคราะห์วิจัยให้เข้าใจในแก่นขององค์ความรู้ และสังเคราะห์คุณค่าเพื่อนำไปสู่การสืบทอดที่ยั่งยืนต่อไปก็เป็นวิธีการที่สำคัญเช่นเดียวกัน

ผู้สืบทอดองค์ความรู้

หัวใจของกระบวนการสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

ในกระบวนการสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนใดกลุ่มชนหนึ่ง ประกอบด้วยผู้สืบทอด ๒ ประเภท ได้แก่ ผู้สืบทอดองค์ความรู้ หรือสืบทอดมรดกภูมิปัญญาโดยตรง (tradition knowledge holders) และผู้สืบทอดวัฒนธรรมหรือชุมชนวัฒนธรรม (cultural communities) หรือนิยมใช้ในภาษากฎหมายว่า ผู้มีส่วนได้เสีย (stakeholders) ผู้สืบทอดองค์ความรู้เป็นชนกลุ่มน้อยในชุมชนวัฒนธรรมแต่มีความสำคัญ หากขาดชนกลุ่มนี้ในสังคม มรดกภูมิปัญญานั้นๆ ก็สูญสิ้น ส่วนผู้สืบทอดวัฒนธรรมเป็นชนกลุ่มใหญ่ สืบทอดวัฒนธรรมมาโดยกำเนิด หรือประเพณีปฏิบัติผ่านการเข้าร่วมกระบวนการกล่อมเกลางานทางสังคม (socialization) หรือเป็นสมาชิกของกลุ่ม ผู้สืบทอดกลุ่มนี้สืบทอดตามสิ่งที่คนส่วนใหญ่ประพฤติปฏิบัติ แต่พร้อมที่จะปรับเปลี่ยนได้ตามสถานการณ์ คือ เป็นผู้รับปฏิบัติ ไม่มีส่วนในการสร้างสรรค์หรือถ่ายทอดโดยตรง แต่มีบทบาทต่อการดำรงอยู่ของมรดกภูมิปัญญา

งานวิจัยทั้ง ๓ เรื่อง ที่ใช้เป็นกรณีศึกษา ได้แก่ “การสืบทอดการพากย์-เจรจาหนังใหญ่และโขนเรื่องรามเกียรติ์ของครูวิระ มีเหมื่อน” ของนายรัตนพล ชื่นคำมุงรวบรวมภูมิปัญญาด้านการพากย์-เจรจาหนังใหญ่และการพากย์-เจรจาโขนของครูวิระ มีเหมื่อน ครูภูมิปัญญาไทย คนพากย์-เจรจาหนังใหญ่คนเดียวที่เหลืออยู่ในขณะนี้ที่สืบทอดวิธีการพากย์ตามแบบแผนโบราณ และเปรียบเทียบการพากย์-เจรจาระหว่างหนังใหญ่กับโขน ผู้วิจัยจะเรียกงานเรื่องนี้ว่า กรณีศึกษาเรื่องที่ ๑

งานวิจัยเรื่องที่ ๒ คือ “การสืบทอดประเพณีเทศน์กาเผือกในชุมชนไทยยวนอำเภอเส้าไห้ จังหวัดสระบุรี” ของนางสาวดวงหทัย ลือตั้ง รวบรวมและปริวรรตวรรณกรรมโบราณเรื่องแม่กาเผือก และศึกษาการสืบทอดประเพณีเทศน์กาเผือกของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยยวนที่อำเภอเส้าไห้ จังหวัดสระบุรี ตลอดจนศึกษา

บทบาทของประเพณีเทศน์กาเผือกในชุมชน ผู้วิจัยจะเรียกงานเรื่องนี้ว่า กรณีศึกษา เรื่องที่ ๒

งานวิจัยเรื่องที่ ๓ คือ “การสืบทอดและบทบาทของพิธีเลี้ยงผีบรรพบุรุษ ของชาวกูยที่บ้านละเอาะ อำเภอน้ำเกลี้ยง จังหวัดศรีสะเกษ” ของนางสาวพรรณวดี ศรีขาว รวบรวมภูมิปัญญาด้านความเชื่อเรื่องผีสะเองและผีแถนในพิธีกรรมเลี้ยงผีบรรพบุรุษของกลุ่มชาติพันธุ์กูย บ้านละเอาะ อำเภอน้ำเกลี้ยง จังหวัดศรีสะเกษ และศึกษาบทบาทของพิธีกรรมนี้ ผู้วิจัยจะเรียกงานเรื่องนี้ว่า กรณีศึกษาเรื่องที่ ๓

งานวิจัยทั้งสามเรื่องมีประเด็นการสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมตามประเพณีมุขปาฐะ (oral tradition) เป็นจุดร่วมกันโดยมุ่งรวบรวมองค์ความรู้เป็นหลัก แบ่งเป็นกรณีศึกษามรดกภูมิปัญญาด้านศิลปะการแสดง ๑ เรื่อง และกรณีศึกษามรดกภูมิปัญญาด้านความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม ๒ เรื่อง จากกรณีศึกษาดังกล่าวผู้วิจัยใคร่นำเสนอเฉพาะประเด็นผู้สืบทอดองค์ความรู้ ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญในกระบวนการสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมทั้งสองประเภท

ก. ผู้สืบทอดองค์ความรู้ในฐานะผู้สืบทอดและผู้ถ่ายทอด

ผู้สืบทอดองค์ความรู้ เป็นผู้ถูกคัดสรรมาหรือเป็นผู้เต็มใจรับปฏิบัติทำหน้าที่รักษาและสืบทอดองค์ความรู้โดยตรง และยังเป็นผู้ถ่ายทอดให้แก่กลุ่มชนรุ่นต่อไป ผู้สืบทอดประเภทนี้มีผลโดยตรงต่อการสืบทอดมรดกภูมิปัญญา หากสืบทอดมาได้เต็มที่ภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดต่อก็ครบถ้วนสมบูรณ์ แต่หากได้รับสืบทอดมาบางส่วน ภูมิปัญญาดังกล่าวก็ลดทอนลง หรือหากสืบทอดมาแล้วแต่ขาดคุณธรรม จริยธรรมกำกับ ภูมิปัญญาดังกล่าวก็อาจถูกบิดเบือนไปตามใจชอบ ผู้สืบทอดองค์ความรู้มรดกภูมิปัญญาด้านศิลปะการแสดงก็คือ ศิลปินหรือครูด้านศิลปะการแสดง ผู้สืบทอดองค์ความรู้มรดกภูมิปัญญาด้านประเพณี พิธีกรรมก็คือ เจ้าพิธี ผู้ประกอบพิธีกรรม

กรณีศิลปิน

ครูวีระ มีเหมือนเป็นชาวสวนจังหวัดนนทบุรี อายุ ๖๗ ปี มีชีวิตในวัยเด็กท่ามกลางบรรยากาศของความเจริญในด้านศิลปวัฒนธรรมไทย โดยเฉพาะโขนและหนังใหญ่ซึ่งเป็นมรดกสพในงานศพที่นิยมกันในยุคนั้น ความชอบส่วนตัวจึงเป็นแรงจูงใจ

สำคัญให้แสงหาความรู้ ครูวีระชอบภาษาและวรรณคดีไทย เพราะต้องอ่านบทกลอน ให้ผู้ใหญ่ฟังอยู่เนืองๆ เมื่อได้มีโอกาสเรียนชั้นพื้นฐานกับครูหัตต์ เพิ่มสุวรรณที่โรงเรียน ในชั้นมัธยมศึกษา จึงสนใจติดตามไปฝากตัวเป็นลูกศิษย์ที่บ้านครู

ครูวีระ มีเหมื่อน

การเรียนวิชาศิลปะตามแบบโบราณคือ การฝึกการแสดงไปด้วย พร้อมกับติดตามรับใช้ครูในทุกกิจกรรมเช่น ทำงานบ้านให้ ทำธุระที่ครูใช้ให้ว่วน ติดตามครูไปช่วยแสดงเป็นตัวประกอบขงยามที่ครูนำคณะไปแสดง ตั้งนั้นนอกจากวิชาเล่นโขน แล้วจึงได้วิชาปลูกโรงโขน วิชาสร้าง-ซ่อมเครื่องโขน-ละคร วิชาเป็นโต้โผหรือบริหาร จัดการแสดง และเมื่อลูกศิษย์ต้องการแสวงหาวิชาความรู้อื่นต่อไป ครูหัตต์ก็เป็นคน นำไปฝากฝังให้เรียนวิชาการพากย์-เจรจาโขนกับครูสง่า ศะศิวิณช ในสายของ พระยาสุนทรเทพระบำ (เปลี่ยน สุนทรนัฏ) ซึ่งต่อมาครูวีระ มีเหมื่อน ก็ได้ไปเรียน วิชาการพากย์-เจรจาหนังใหญ่จากหม่อมราชวงศ์จรรยาสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ ในสายของ พระยานัฏกานูรักษ์ (ทองดี สุวรรณการต) นอกจากนั้นครูวีระ มีเหมื่อนยังแสวงหา วิชาความรู้อื่นๆ อีก เช่น วิชาปักเครื่องโขน-ละครจากคุณหญิงชั้น ศิลปบรรเลง บ้านเครื่องนราศิลป์ วิชาเผาสมุก เคียวรัก ทำน้ำมันมะเดื่อ เพื่อใช้ทำหัวโขน วิชา ขึ้นหุ่นหัวโขนและการทำหนังใหญ่จากครูชิต แก้วดวงใหญ่ และครูสงวน รักมิตร วิชาทำรอกเพื่อใช้ในการแสดงโขนชักรอกจากครูวีเชียร หลงรัก ตลอดจนครูหนังใหญ่

และครูโขนในจังหวัดอ่างทองและจังหวัดสิงห์บุรี เช่น ที่อ่างทองได้เรียนวิชาเชิดหนัง จากครูล่ำ ไตรนาวิ วิชาการพากย์หนังจากครูยิ้ม มีแตล ที่สิงห์บุรีได้ไปสืบทอดทาง พากย์หนังใหญ่จากครูโปล์ แห่งวัดสว่างอารมณ์

การสืบทอดองค์ความรู้ด้านการพากย์-เจรจาหนังใหญ่และโขนของครูวีระ จึงได้มาจากทั้งสายราชสำนักในกรุงเทพฯ และสายราษฎรในต่างจังหวัด ด้วยการ ฝึกหัดและลงมือปฏิบัติ การฝากตัวเป็นศิษย์กับครูที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน หลายคน จึงทำให้ครูวีระ มีเหมือนมืองค์ความรู้เรื่องหนังใหญ่และโขนที่กว้างขวาง และลึกซึ้ง นอกเหนือจากความเป็นคนกว้างขวางรู้จักคนมาก จนสามารถเป็นโต้โผ รับจัดการแสดงโขนมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๕ และเป็นเจ้าของคณะโขนซักรอกที่เหลือ อยู่แห่งเดียวของประเทศไทย

สรุปได้ว่าภูมิปัญญาด้านศิลปะการแสดงของครูวีระ มีเหมือน ประกอบ ด้วยองค์ความรู้เกี่ยวกับการครอบครูหนังใหญ่ โขน-ละคร และช่างสิบหมู่ องค์ความรู้ ทางด้านศิลปะการแสดงหนังใหญ่ และองค์ความรู้ทางด้านศิลปะการแสดงโขน ครูวีระจึงได้รับยกย่องให้เป็นศิลปินดีเด่น สาขาศิลปะการแสดง (หนังใหญ่) ของ จังหวัดนนทบุรี ครูภูมิปัญญาไทย รุ่นที่ ๒ ด้านศิลปกรรม (การทำหนังใหญ่) จากสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักงานกฤษฎมนตรี และครูศิลป์ ของแผ่นดิน จากศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพระหว่างประเทศ (องค์การมหาชน)

ด้านการเป็นผู้ถ่ายทอด ครูวีระเป็นศิลปินและเป็นครูผู้ประกอบพิธีไหว้ครู ครอบครูโขน-ละครและช่างสิบหมู่ให้แก่สถาบันการศึกษาต่างๆ และศิลปินนักแสดง ทั้งยังสอนเชิดหนัง และพากย์หนังขั้นพื้นฐานให้แก่นักเรียนโรงเรียนเทศบาล ๔ (รักษามืองสิงห์) จังหวัดสิงห์บุรี และสอนวิชาช่างทำหัวโขน ทำตัวหนัง ลูกศิษย์ที่ มาเรียนส่วนใหญ่จึงเป็นศิษย์ด้านช่าง และผู้สนใจด้านศิลปวัฒนธรรมไทย

จากกรณีศึกษาเรื่องที่ ๑ รัตนพลได้พบว่าปัจจัยที่ทำให้ไม่มีการสืบทอด การพากย์-เจรจาหนังใหญ่และโขนจากครูวีระ ในปัจจุบันมีอยู่ ๓ ประการ *ประการแรก* อยู่ที่ตัวผู้ถ่ายทอดเอง ซึ่งเป็นครูแนวอนุรักษ์นิยม ต้องการรักษาจารีต โบราณโดยเคร่งครัด ไม่สามารถประยุกต์การถ่ายทอดในรูปแบบอื่นที่เห็นว่าผิดเพี้ยน ได้ *ประการที่สอง* อยู่ที่ผู้สืบทอด งานศิลปะการแสดงต้องการผู้สืบทอดที่มีวินัย

มีความรับผิดชอบและความอดทนสาหัส ซึ่งคุณสมบัติดังกล่าวหาได้ยากในคนรุ่นปัจจุบัน ผู้มาสืบทอดส่วนใหญ่เป็นนักวิชาการที่สนใจในเชิงวิชาการ มิได้ต้องการสืบทอดเพื่อประกอบอาชีพเหมือนศิลปินในอดีต การฝึกหัดที่ปฏิบัติกันอยู่จึงทำได้ในระดับห้องจำ ไปแสดง ไม่สามารถสร้างสรรค์งานชิ้นใหม่ได้ และ *ประการที่สาม* อยู่ที่สภาพการ แสดง สังคมที่เปลี่ยนแปลงทำให้รสนิยมและค่านิยมของผู้ชมและผู้แสดงเปลี่ยนแปลง ไปด้วย ยิ่งผู้ชมขาดความรู้ความเข้าใจในเนื้อเรื่องรามเกียรติ์ ยิ่งมีผลทำให้การแสดง หนึ่งใหญ่และไขนกลายมาเป็นการเล่าเรื่องย่อ การพากย์-การเจรจาซึ่งเคยเป็นหัวใจ สำคัญในการเสพศิลปะจึงกลายมาเป็นแค่ส่วนประกอบเท่านั้น

ความรู้ที่ครูวีระถ่ายทอดในปัจจุบันส่วนใหญ่จึงเป็นความรู้พื้นฐาน ส่วนองค์ ความรู้ทั้งหมดด้านการพากย์-เจรจาหนึ่งใหญ่และไขนยังไม่มีผู้สืบทอดเพราะในทรรศนะ ของศิลปิน การจะมอบวิชาให้ผู้หนึ่งผู้ใดต้องมีการทดสอบว่ามีความตั้งใจจริง อดทน และไว้วางใจได้

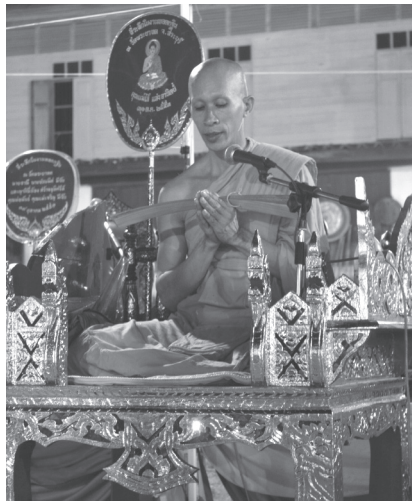
กรณีเจ้าพิธีเป็นพระภิกษุ

ในงานวิจัยเรื่องที่ ๒ ชาวไทยยวนที่อำเภอเส้าไห้ จังหวัดสระบุรีสืบทอด ความเชื่อเรื่องแม่กาเผือกเป็นมารดาของพระพุทธรูปเจ้าห้าพระองค์และอานิสงส์ ของการพึ่งเทศน์เรื่องกาเผือกและจุดประทีปตินกาบูชาเพื่อทำให้ชีวิตเจริญรุ่งเรือง ผ่านประเพณีเทศน์กาเผือกที่จัดขึ้นที่วัด โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้เทศน์หรือผู้ถ่ายทอด วรรณกรรมเรื่องกาเผือกจากโบลานอักษรยวน ด้วยทำนองธรรมวัตร ในตอนคำของ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ในแ่งนี้ พระสงฆ์จึงเป็นเจ้าพิธีผู้สืบทอดความเชื่อที่บันทึก ไว้ในวรรณกรรมลายลักษณ์แต่เผยแพร่โดยวิธีการมุขปาฐะ

ความเชื่อเรื่องอานิสงส์การถวายคัมภีร์โบลาน ทำให้เกิดการคัดลอกโบลาน ดังพบคัมภีร์โบลานเก็บไว้ตามวัดต่างๆ จำนวนมาก รวมทั้งโบลานเรื่องกาเผือก หรือ พระยากาเผือก หรือโวรหารภทิตตินิกา คัมภีร์เหล่านี้เขียนด้วยตัวอักษรธรรมแบบ ล้านนา เพื่อให้พระภิกษุเทศน์ ซึ่งในอดีตพระภิกษุชาวไทยยวนจะสามารถพูดและ อ่านเขียนอักษรธรรมนี้ได้ พระสงฆ์จึงเป็นผู้สืบทอดองค์ความรู้โดยตรง ประเพณีเทศน์ กาเผือกจึงปฏิบัติได้ในทุกวัดในเขตอำเภอเส้าไห้

ปัจจุบันในเขตอำเภอเส้าไห้ มีพระเจริญ ธมฺมวฑฺฒโฒ อายุ ๔๐ ปี ๑๕ พรรษา พระสงฆ์ที่วัดโพธิ์ ตำบลพระยาทตเพียงรูปเดียวเท่านั้นที่สามารถอ่านอักษรธรรมแบบล้านนาและเทศน์เป็นสำเนียงยวนได้ พระเจริญจึงเป็นเจ้าพิธีเพียงคนเดียวของชุมชนนี้

พระเจริญ ธมฺมวฑฺฒโฒสืบทอดการอ่านเขียนตัวอักษรธรรมล้านนาชั้นพื้นฐานจากบิดาในวัยเด็ก ต่อมาเมื่อบวชเป็นพระภิกษุได้ศึกษาด้วยการเรียนรู้ด้วยตัวเองฝึกอ่านและเขียนจากหนังสือใบลานที่มีอยู่ในวัด โดยฝึกอ่านจากคัมภีร์ใบลานฉบับของวัดโพธิ์ ชื่อ **พระยากาเผือก** (กาเผือกฉบับวัดโพธิ์ ๑) และใช้เวลาในการฝึกเทศน์กาเผือกประมาณ ๑ สัปดาห์ โดยจดจำการเทศน์ทำนองธรรมวัตรสำเนียงยวนจากหลวงพ่อบ้าย ธมฺมวฑฺฒโฒ ซึ่งเดิมอยู่ที่วัดโพธิ์ต่อมาย้ายไปเป็นเจ้าอาวาสวัดพระยาทต (ปัจจุบันลาสิกขาไปแล้ว) ในลักษณะครูพักลักจำ เมื่อสามารถฝึกอ่านได้คล่องแล้วจึงรับเทศน์เป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๕๕๙ ต่อจากนั้นก็ได้รับนิมนต์ไปเทศน์ทุกปี

พระเจริญ ธมฺมวฑฺฒโฒ

นอกจากการเทศน์ พระเจริญยังได้สร้างวรรณกรรมเรื่องกาเผือกขึ้น ๒ ฉบับ คือ **หนังสือเทศน์กาเผือก** (กาเผือกฉบับวัดโพธิ์ ๒) พิมพ์ด้วยคอมพิวเตอร์และพับกระดาษเป็นรูปร่างคล้ายใบลาน ปรึวรรตเป็นอักษรไทยและ **พระยากาเผือก** (กาเผือกฉบับวัดโพธิ์ ๓) จารเป็นอักษรธรรมล้านนาลงในใบลาน เพื่อใช้สำหรับเทศน์วรรณกรรมที่สร้างขึ้นใหม่นี้ปรับมาจากต้นฉบับดั้งเดิม คือ **กาเผือกฉบับวัดโพธิ์ ๑** ให้สั้นลงเพื่อสามารถใช้เทศน์ให้จบในเวลา ๑ ชั่วโมง

พระเจริญจึงเป็นผู้สืบทอดมรดกภูมิปัญญาประเพณีการเทศน์กาเผือกที่ได้ องค์ความรู้มาจากความสนใจใฝ่รู้เป็นการส่วนตัว ในขณะที่พระสงฆ์รูปอื่นๆ ละทิ้งความเป็นภิกษุแบบชาวไทยยวนดั้งเดิม พระเจริญกลับพยายามเรียนรู้การเทศน์ทำนองยวนและการเขียนบันทึกวรรณกรรมเรื่องกาเผือกเป็นอักษรไทยและอักษรธรรมล้านนาตามกำลังที่มีอยู่โดยไม่มีหน่วยงานราชการหรือเอกชนสนับสนุน เพื่อให้ประเพณีการเทศน์กาเผือกยังมีอยู่ในชุมชน นับว่าพระเจริญเป็นผู้สืบทอดประเพณีการเทศน์ที่เข้าใจสถานะและบทบาทของพระภิกษุของชุมชนที่ควรอ่านและเขียนอักษรล้านนาได้ และได้พยายามรักษาบทบาทนี้ไว้ แม้จะเป็นเพียงผู้เดียวในชุมชนก็ตาม ส่วนการปรึวรรตวรรณกรรมเรื่องกาเผือกเป็นอักษรไทยแสดงให้เห็นว่าพระเจริญต้องการถ่ายทอดเรื่องดังกล่าวให้คนในชุมชนและพระภิกษุรูปอื่นที่อ่านเขียนอักษรดั้งเดิมไม่ได้ ได้มีโอกาสรับรู้เรื่องในภาษาไทยแทน ในแง่นี้พระเจริญก็ได้ทำหน้าที่เป็นผู้ถ่ายทอดมรดกภูมิปัญญานี้ไว้ด้วย พระเจริญจึงเป็นเจ้าของพิธีที่เป็นทั้งผู้สืบทอดและผู้ถ่ายทอดในคนเดียวกัน องค์ความรู้ที่พระเจริญสืบทอดไว้ คือ องค์ความรู้ด้านการอ่าน-เขียนอักษรล้านนา และการเทศน์แม่กาเผือกเป็นทำนองธรรมวัตรแบบยวน

กรณีเจ้าพิธีเป็นร่างทรง

ในงานวิจัยเรื่องที่ ๓ **ครูบา** หรือร่างทรงผีบรรพบุรุษเป็นผู้สืบทอดองค์ความรู้ทั้งหมดเกี่ยวกับพิธีเลี้ยงผีบรรพบุรุษของชาวกูย บ้านละเอาะ อำเภอป่าเกี๊ยะ จังหวัดศรีสะเกษ ที่จัดขึ้นเป็นประจำทุกปีในช่วงเดือน ๓-เดือน ๖

ชาวกูยมีความเชื่อว่าผีบรรพบุรุษมีอำนาจเหนือธรรมชาติที่สามารถคุ้มครองลูกหลาน ขณะเดียวกันก็สามารถลงโทษทำให้เจ็บป่วยได้เมื่อประพฤติผิดจารีตประเพณี เนื่องจากชาวกูยบ้านละเอาะให้ความสำคัญกับผีบรรพบุรุษฝ่ายหญิง คือ นั้บถือผีฝ่าย

แม่ ลูกทุกคนจะนับถือผีตามสายตระกูลของแม่ แม่เมื่อลูกสาวแต่งงานไป หลานที่เกิดมาก็จะนับถือผีตามแม่ของตน แต่หากเป็นหลานที่เกิดจากลูกชาย หลานที่เกิดมาจะนับถือผีตามสายตระกูลของลูกสะใภ้ เมื่อถึงวันที่มีพิธีเลี้ยงผีบรรพบุรุษ ลูกเขยหรือลูกสะใภ้ต้องไปแสดงความเคารพผีของอีกฝ่ายด้วย โดยการ “สมบัติสมมา” (สมาหรือขมา) เพื่อแสดงให้เห็นว่ายอมโอนอ่อนต่อผีของสามีหรือภรรยาเช่นกัน ผีบรรพบุรุษประจำสายตระกูลที่ชาวภูยกบ้านละเอาะนับถือ คือ ผีสะเอง และ ผีถน

พิธีเลี้ยงผีบรรพบุรุษของชาวภูยกมีวัตถุประสงค์เพื่อขอบคุณและเซ่นไหว้สักการะผีเป็นหลัก โดยมีครุบาเป็นเจ้าพิธี ครุบาทำหน้าที่เป็นตัวกลางที่เชื่อมระหว่างผีบรรพบุรุษกับคนธรรมดาให้ได้ใกล้ชิดกัน ช่วยให้ชาวภูยกติดต่อสื่อสารกับผีบรรพบุรุษ และทำให้ชาวภูยกได้สัมผัสอำนาจของผีบรรพบุรุษ ดังนั้นจึงให้ความเคารพและเชื่อถืออำนาจศักดิ์สิทธิ์ของผีบรรพบุรุษที่แสดงผ่านตัวครุบา หากไม่มีครุบาจะไม่สามารถประกอบพิธีเลี้ยงผีบรรพบุรุษได้ เพราะครุบาคือบุคคลที่ผีเลือกให้เป็นร่างทรง

การเป็นครุบาเริ่มจากมีคนในตระกูลของครุบาเจ็บป่วยและได้บนบานศาลกล่าวขอผีให้หายป่วย แล้วจะทำพิธีเลี้ยงผีเพื่อแก้บนและสักการะผี เมื่อทำพิธีเลี้ยงผีเสร็จสิ้นในปีแรก ผู้นั้นจะเป็นครุบาของตระกูล ซึ่งในตระกูลหนึ่งๆ มีได้เพียง ๑ คนเท่านั้น ครุบาจะเป็นผู้รักษานับถือผีเอาไว้ จนกระทั่งตนเองตาย เมื่อตายไปแล้วเชื่อว่าผีที่เคยอยู่ด้วยก็เสมือนตายไปพร้อมกับครุบา ลูกหลานอาจนำหิ้งผีไปลอยน้ำหรือนำไปวางบนต้นไม้ให้ย่อยสลายไปเอง ไม่มีการรับส่งผีต่อหรือยกผีให้กัน เพราะเชื่อว่าคนสามัญไม่มีอำนาจในการสั่งผีให้ไปอยู่กับผู้ใดได้ ผีเท่านั้นที่มีอำนาจเลือก เมื่อผีตายไปจากสายตระกูลได้ระยะหนึ่ง อาจนานหลายเดือนหรือหลายปี **ผีจะกลับมาเกิดใหม่** มาอยู่กับลูกหลานคนใดคนหนึ่ง ในสายตระกูล โดยมาทำให้เจ็บป่วยอีก เพื่อให้ลูกหลานในสายตระกูลสามัคคีกัน ต่อมาจึงต้องจัดการรับผีและมีพิธีเลี้ยงผีขึ้นเช่นนี้ไปเรื่อยๆ

คุณสมบัติสำคัญของครุบาซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงวัยกลางคนขึ้นไปที่ตั้งงานมีครอบครัวแล้วคือ ประพฤติตนอยู่ในทำนองคลองธรรม พุดจানাเชื่อถือ เป็นที่รักของญาติพี่น้องและสามารถเข้ากับญาติพี่น้องคนอื่น ๆ ในสายตระกูลได้เป็นอย่างดี ข้อสำคัญ ครุบาต้องเป็นลูกหลานของชาวภูยกบ้านละเอาะเท่านั้น ไม่มีการสืบทอดแก่คนภายนอก นอกจากนี้ครุบาต้องเคยผ่านพิธีเลี้ยงผีบรรพบุรุษของตนเองมา

อย่างน้อย ๑ ครั้ง จึงจะมีสิทธิ์เข้าร่วมพิธี ผู้ที่เป็นครูบาส่วนใหญ่เคยถูกผีบรรพบุรุษกระทำให้เจ็บป่วยมาก่อน เพราะเป็นบุคคลที่ผีบรรพบุรุษเลือกแล้วว่าจะให้เป็นร่างทรงเมื่อประกอบพิธี

ในการประกอบพิธีเลี้ยงผีแต่ละครั้ง ประกอบด้วย คณะครูบา ซึ่งมีครูบาใหญ่ ครูบารองและลูกศิษย์ ลำดับความสำคัญของครูบาขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ของครูบากับผี *ครูบาใหญ่* คือ ผู้ที่มีจำนวนปีที่นั่งถือผีมากที่สุด เป็นหัวหน้าคณะครูบาและได้รับความเคารพสูงสุดในพิธี ทำหน้าที่สำคัญคือเป็นผู้นำในการประกอบพิธี อัญเชิญผีบรรพบุรุษลงมาจากหิ้งเพื่อมาประกอบพิธี การบอกกล่าวผีสู่ขวัญเจ้าภาพ เสี่ยงทายสุขภาพของเจ้าภาพ จัดหิ้งผีและอัญเชิญผีขึ้นหิ้งเช่นเดิมเมื่อเสร็จพิธี ผู้ที่มีจำนวนปีนั่งถือผีรองจากครูบาใหญ่ คือ *ครูบารอง* เป็นผู้ช่วยครูบาใหญ่ในการประกอบพิธี บางครั้งอาจทำหน้าที่แทนครูบาใหญ่ตามที่ได้รับมอบหมายหรือเห็นควร ส่วน *ลูกศิษย์* คือ ผู้ที่มีจำนวนปีนั่งถือผีรองจากครูบารอง ตำแหน่งเหล่านี้จะเลื่อนขั้นได้เมื่อครูบาที่มีจำนวนปีนั่งถือผีมากกว่าตนตายไป จะเห็นได้ว่าการสืบทอดมรดกภูมิปัญญาพิธีเลี้ยงผีบรรพบุรุษของชุมชนนี้ขึ้นอยู่กับครูบาทั้งคณะ มีตัวตายตัวแทนที่สามารถสืบทอดได้ทันที トラบใดที่มีครูบา トラบนั้นก็ยังมีประเพณีเลี้ยงผีบรรพบุรุษสืบทอดไป

ปัจจุบันครูบาที่หมู่บ้านนี้มี ๔ คน คือ นางขาลี นามวิชา อายุ ๗๐ ปีเป็นครูบาใหญ่แทน ประกอบพิธีเลี้ยงผีแทนเท่านั้น เป็นครูบาที่มีจำนวนปีที่นั่งถือผีมากที่สุด นางทองคำ ศรีด้วง อายุ ๖๙ ปี เป็นครูบาใหญ่ผีสะเองและเป็นครูบารองของแทน ประกอบพิธีเลี้ยงผีสะเองและผีแทน นางจันทา อินธิเดช อายุ ๖๕ ปี และนางเมาะสังลา ครูบารองของผีสะเอง และเป็นครูบารองของแทน อายุ ๖๕ ปี ประกอบพิธีได้ทั้งเลี้ยงผีสะเองและผีแทน

ครูบาสะเอ็ง

กระบวนการเรียนรู้ของครูบาแต่ละคนไม่มีการเรียนการสอนกัน หากแต่องค์ความรู้ต่างๆ ที่เกี่ยวกับพิธีเลี้ยงผีบรรพบุรุษถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น ด้วยการจดจำวิธีการ รายละเอียดเครื่องประกอบพิธีต่างๆ การสังเกตการกระทำของครูบาใหญ่ และครูบารองว่าปฏิบัติตัวอย่างไรในพิธีกรรม เพราะในการประกอบพิธีเลี้ยงผีของเจ้าภาพแต่ละคนต้องทำต่อเนื่อง ๓ ปี จึงเป็นการเรียนรู้ด้วยตนเองจากประสบการณ์อย่างน้อย ๓ ปี

เนื่องจากชาวกูยไม่มีตัวอักษรเป็นของตนเอง การสืบทอดหรือการบอกเล่าเรื่องราวต่างๆ ของตน จึงใช้วิธีการพูด ร้องปากเปล่าโดยใช้ทั้งภาษากูยและภาษาลาว บทร้องหรือพูดที่ใช้ในการประกอบพิธีแต่ละครั้งไม่เหมือนกัน ไม่มีบทร้องตายตัว เพราะชาวบ้านเชื่อว่ากิริยาอาการหรือคำพูดต่างๆ ล้วนเกิดจากผีบรรพบุรุษในร่างทรงครูบา จึงเป็นบทร้องมุขปาฐะที่ด้นสด หากขั้นตอนใดมีบทบาทสมมติจะใช้ภาษาพูดธรรมดาทั้งภาษากูยและภาษาลาว (อีสาน) ตามบทบาทในขั้นตอนนั้น บางขั้นตอนก็ไม่ปรากฏบทพูด ปรากฏเพียงท่าทางการรำไปรอบปะรำพิธีเท่านั้น

จะเห็นได้ว่าครูบาเป็นผู้สืบทอดองค์ความรู้ต่างๆ ในการติดต่อกับบรรพบุรุษ ทั้งวิธีการและภาษาที่เชยฉืด ทั้งเครื่องประกอบพิธี ขั้นตอน การเล่นต่างๆ โดยเฉพาะคำสอนฮีดคองผ่านการเล่น ได้แก่ การเคารพผู้อาวุโส การครองตนของชายหญิง

การเจรจาต่อรองของคนในสังคม และการปรับไหม จารีตประเพณีเหล่านี้ในอดีต น่าจะเป็นกฎสังคมที่เคร่งครัดลักษณะเดียวกับกฎหมายจารีต (customary law) หากฝ่าฝืนละเมิดจะถูกปฏิเสธและลงโทษจากคนในชุมชน จึงสืบทอดไว้ในรูปแบบ พิธีกรรมเพื่อสื่อสารให้ลูกหลานในหมู่บ้านรับรู้ ตอกย้ำและผลิตซ้ำผ่านพิธีที่จัดขึ้น ทุกปี

ครูบาใหญ่จึงเป็นทั้งผู้สืบทอดและผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้จากบรรพบุรุษ โดยมีครูบารอง ลูกศิษย์และผู้เข้าร่วมพิธีเป็นผู้รับและสืบทอดความเชื่อ

ข. ผู้สืบทอดองค์ความรู้ : ลักษณะร่วมและแตกต่าง

จากกรณีศึกษาทั้ง ๓ เรื่อง จะเห็นได้ว่าผู้สืบทอดองค์ความรู้มรดกภูมิปัญญา ทางวัฒนธรรมด้านศิลปะการแสดงกับด้านประเพณี พิธีกรรม มีลักษณะร่วมกันและแตกต่างกัน ดังนี้

ลักษณะร่วม

❖ ผู้สืบทอดองค์ความรู้เป็นบุคคลพิเศษ นอกจากความสามารถเฉพาะตัว แล้ว บุคลิกส่วนตัวต้องมีความน่าเชื่อถือจึงจะเป็นที่ยอมรับของชุมชน ในกรณีศิลปิน ได้รับการยกย่องจากความสามารถที่เป็นที่ประจักษ์ มีผู้ว่าจ้างไปแสดง หรือให้รางวัล เกียรติยศโดยการยกย่องเชิดชู แต่เนื่องจากการแสดง ครูศิลปินต้องมีลักษณะที่ ดึงดูดคนให้ติดตาม เช่น มีเสียงดังก้องกังวาน มีปฏิภาณไหวพริบ มีมุข มีความจำดี ในกรณีเจ้าพิธี บุคลิกส่วนตัวมีความสำคัญน้อยกว่าความน่าเชื่อถือ เพราะต้องวางตัว ให้เป็นที่เคารพนับถือของชุมชนทั้งในและนอกพิธีกรรม

❖ การได้องค์ความรู้หรือภูมิปัญญามาสืบทอดมีความยากลำบาก ในกรณี ศิลปินต้องเสาะแสวงหาครู เรียนรู้จากครูจนครุวางใจและถ่ายทอดให้ ในกรณีเจ้าพิธี แม้พิธีกรรมจะเป็นการสืบทอดตามประเพณี แต่หากในชุมชนขาดผู้สามารถถ่ายทอด ได้แล้ว ผู้จะเป็นเจ้าพิธีต้องสืบเสาะอย่างหนัก ดังเช่นในกรณีศึกษาที่ ๒ พระเจริญ ต้องการสืบสานประเพณีการเทศน์กาเผือกให้คงอยู่ในชุมชน พระเจริญจึงต้องเรียนรู้ อักษรล้านนา ทั้งการอ่านเขียนและวิธีการเทศน์ทำนองด้วยตัวเอง เพราะขาดพระสงฆ์ ผู้ใหญ่ในชุมชนถ่ายทอด ซึ่งแตกต่างจากกรณีศึกษาที่ ๓ ที่พิธีกรรมยังมีผู้ถ่ายทอดอยู่ใน

ชุมชน ในกรณีนี้แม้ผู้บรรพบุรุษจะเป็นผู้เลือกผู้สืบทอด แต่ครอบครัวก็ต้องผ่านการทดสอบ มาแล้วจากการเจ็บป่วย จนต้องร้องขอจากบรรพบุรุษด้วยตัวเอง และต้องเข้าร่วมใน พิธีกรรมที่จัดขึ้นทุกครั้ง กว่าจะได้เป็นครอบครัวใหญ่ก็ต้องเข้าร่วมในพิธีนานที่สุดกว่าคนอื่น

❖ การสืบทอดองค์ความรู้ ต้องใช้เวลาหลายปีในการสืบทอด ในกรณีศิลปิน อาจใช้เวลายาวนานกว่าจึงจะเป็นที่ยอมรับจากชุมชน ในกรณีเจ้าพิธีอาจใช้เวลา น้อยกว่าแต่ก่อนหน้าจะเป็นเจ้าพิธีเองก็ต้องเป็นผู้เข้าร่วมในพิธีมาก่อน เช่นพระเจริญ ใช้เวลากว่า ๖ ปีจึงจะได้เป็นผู้เทศน์เรื่องกาเผือก กรณีครอบครัวใช้เวลา ๓ ปี อย่างต่ำจึงจะได้รับการยอมรับ

ลักษณะแตกต่าง

❖ การถ่ายทอดองค์ความรู้มรดกภูมิปัญญาที่เป็นการแสดงเปิดกว้างให้กับ ผู้ที่สนใจ มีความรักในศิลปะนั้นๆ ไม่ได้ถูกจำกัดให้อยู่เฉพาะกลุ่ม แต่ครูศิลปินมีอิสระ ในการเลือกผู้สืบทอด หากไม่มีคุณสมบัติเป็นที่พึงใจ ครูมีสิทธิ์ที่จะไม่ถ่ายทอดองค์ ความรู้นั้นให้ได้ และมีการทดสอบอยู่ทุกปีในพิธีกรรมไหว้ครูประจำปี ตั้งในกรณีศึกษา ที่ ๑ ครูวีระไม่ถ่ายทอดการพากย์หนังให้กับผู้ใด เพราะไม่มีผู้สืบทอดที่เข้าเกณฑ์ ครู แต่เลือกถ่ายทอดความรู้ด้านอื่นให้ ส่วนมรดกภูมิปัญญาด้านพิธีกรรมส่วนใหญ่จำกัด ผู้ถ่ายทอดไว้เฉพาะกลุ่มของตน ผู้สืบทอดที่เป็นเจ้าพิธีจำเป็นต้องหาตัวตายตัวแทน หากต้องการให้พิธีกรรมดำเนินต่อไปได้ จึงต้องมีกระบวนการสร้างผู้สืบทอดที่เข้มแข็ง ดังกรณีที่ ๓ ซึ่งเป็นการสืบทอดเฉพาะสายตระกูล มีการจัดลำดับการเป็นผู้ถ่ายทอด เป็นครอบครัวใหญ่ ครอบครัว และมีการวางเงื่อนไขการยอมรับเป็นครอบครัวจากจำนวนปี ที่เข้าร่วมสืบทอด ซึ่งต่างจากกรณีศึกษาที่ ๒ ที่ขาดการจัดการที่ดีในชุมชนและในกลุ่ม คณะสงฆ์ผู้สืบทอดองค์ความรู้ จึงทำให้การสืบทอดขาดช่วง แม้พระเจริญต้องการ ถ่ายทอดก็ไม่สามารถหาผู้มาสืบทอดได้จึงเหลือเพียงผู้เดียวในชุมชน

❖ การสร้างสรรค์ แม้ว่ามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมจะเป็นการผลิตซ้ำ หรือเลียนแบบเพื่อส่งต่อสืบทอด แต่ปฏิเสธไม่ได้ว่ามีส่วนที่สร้างสรรค์ใหม่รวมอยู่ด้วย โดยเฉพาะกับผู้สืบทอดที่เป็นศิลปินผู้มีอิสระในการแสดงความเป็นปัจเจก เพียงแต่ว่า เป็นการสร้างสรรค์ภายในกรอบของขนบเดิม ส่วนผู้สืบทอดที่เป็นเจ้าพิธีมีการ สร้างสรรค์น้อยกว่าหรืออาจไม่มีเลย เพราะต้องยึดตามขนบอย่างเคร่งครัด

หากข้ามขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งไปอาจทำให้พิธีกรรมไม่ประสบความสำเร็จ เช่น พิอาจ
ไม่มาลงทรงในกรณีศึกษาที่ ๓ ส่วนกรณีศึกษาที่ ๒ เป็นข้อยกเว้น การสร้างสรรค์
ของพระเจริญโดยการย่อเรื่องให้สั้นลงเป็นความจำเป็นของชุมชนที่มีผู้สืบทอดเพียง
คนเดียวที่ต้องทำหน้าที่ผู้สืบทอดให้กับหลายชุมชน

จะเห็นได้ว่าข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับผลงานวิจัย **โครงการวิจัยภาคสนามการ
คุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย** ปี พ.ศ. ๒๕๕๐ ที่กล่าวถึงข้างต้นเกี่ยวกับปัญหาของ
การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

ค. ผู้สืบทอดองค์ความรู้เป็นเจ้าของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมหรือไม่

ในสังคมไทยแบบเก่าซึ่งมีวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม จะไม่เกิดคำถามว่า ใครเป็น
เจ้าของศิลปะการพากย์หนังใหญ่ ไบลานเรื่องแมกกาเผือกเป็นของใคร การเทศน์
กาเผือกเป็นของไทยยวนหรือไทยพวน เพราะต่างรู้ว่ามรดกภูมิปัญญาที่กำลังสืบทอด
กันอยู่นั้นเป็นของส่วนรวม เราจึงมี*แนวคิดเรื่องครูเทพ เทพนิมิต เทพบันดาล
ครูพักลักจำ ครูพักอักษร* ไม่มีความคิดในเรื่องสิทธิความเป็นเจ้าของ (ownership)
มีแต่กฎเกณฑ์เรื่องความเหมาะสมของสถานภาพของผู้ใช้ภูมิปัญญาหรือศักดิ์ของผู้ใช้
โดยเฉพาะมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับราชสำนักและพระสงฆ์
เช่น พิธีเผาศพแบบชั้นเมรุยกหัสติลึงค์ของชาวอุบลราชธานี หรือชั้นเมรุปราสาท
ของชาวล้านนา ใช้ได้เฉพาะศพที่เป็นเชื้อสายเจ้านายหรือพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ โบสถ์ที่
มุงหลังคาซ้อนกันสามชั้นสร้างได้เฉพาะวัดหลวง ยันต์สุกิตติมาใช้ลงเครื่องพิชัยยุทธ
ไม่ใช่ลงบนร่างกายของคน

เรื่องของสิทธิความเป็นเจ้าของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมเป็นแนวคิด
ที่เกิดใหม่ไม่เกิน ๒๐ ปี มาพร้อมกับระบบทุนนิยมเสรีที่มองเห็นว่าศิลปวัฒนธรรม
ของประเทศกำลังพัฒนาและกลุ่มชาติพันธุ์ดั้งเดิมต่างๆ จะเป็นสินค้าตัวใหม่ที่
กลุ่มทุนวัฒนธรรมของประเทศที่พัฒนาแล้ว เช่น อังกฤษและสหรัฐอเมริกา ที่มี
เทคโนโลยีเหนือกว่านำมาใช้เพื่อสร้างความมั่งคั่งให้กับตนเอง หลังจากที่ตั้งดวงเอา
ทรัพยากรธรรมชาติของประเทศอาณานิคมของตนไปหมดแล้วโดยอาศัยระบบการค้า
ข้ามพรมแดนหรือเศรษฐกิจเสรี (free trade)

ประเทศที่กำลังพัฒนาที่รู้เท่าทันแนวทางการครอบงำเศรษฐกิจของประเทศ จึงได้จัดการประชุมผู้เชี่ยวชาญที่มาจากภาครัฐและเอกชนในปี ๒๐๐๒-๒๐๐๓ และ นำร่างเสนอต่อคณะกรรมการบริหารของยูเนสโก (UNESCO) เพื่อให้เกิดกลไกการคุ้มครองในระดับนานาชาติ อนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ๒๐๐๓ และ อนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองและส่งเสริมความหลากหลายของการแสดงออกทางวัฒนธรรม ๒๐๐๕ จึงเกิดขึ้น องค์การระหว่างประเทศ เช่น องค์การการค้าโลก (World Trade Organization) องค์การทรัพย์สินทางปัญญาโลก (World Intellectual Property Organization) ได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาตัวแบบกฎหมายเฉพาะ (sui generis model) เพื่อให้การคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญาของการแสดงออกทางวัฒนธรรมแบบประเพณีและคติชน (traditional cultural expressions/folklore) ในปี ค.ศ. 2000 WIPO ได้แต่งตั้งคณะกรรมการระหว่างรัฐว่าด้วยทรัพย์สินทางปัญญา ทรัพยากรพันธุกรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นและคติชน (The WIPO Intergovernment Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore) ขึ้น เพื่อร่างบทบัญญัติว่าด้วยการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น ในร่างบทบัญญัตินี้มีการกล่าวถึงหลักการแบ่งปันผลประโยชน์ (benefit sharing) อย่างเป็นทางการและกล่าวถึงสิทธิของเจ้าของภูมิปัญญา^๖

คำถามที่ตามมาคือ **ใครเป็นเจ้าของภูมิปัญญา? ใครมีสิทธิในมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ผู้สืบทอดองค์ความรู้หรือชุมชนวัฒนธรรม? จะมีเกณฑ์ในการแบ่งปันผลประโยชน์อย่างไร?** ในกรณีประเทศไทยเนื่องจากยังไม่มีกฎหมายคุ้มครองมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมโดยตรง ที่มีอยู่และมีบางส่วนเกี่ยวข้องกับบ้าง ได้แก่ พ.ร.บ.คุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ. ๒๕๔๒ พ.ร.บ.คุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย พ.ศ. ๒๕๔๒ พ.ร.บ.โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๓๕ จึงยังไม่มีใครเป็นผู้มีสิทธิเป็นเจ้าของ หากพิจารณาจากกระบวนการสืบทอดทางวัฒนธรรม ทั้งผู้สืบทอดมรดกภูมิปัญญาและชุมชนวัฒนธรรมต่างมีผลต่อการสงวนรักษาและคุ้มครองให้มรดกภูมิปัญญานั้นๆ คงอยู่ ทั้งสองกลุ่มล้วนเป็นผู้ถือครอง มิใช่เจ้าของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

^๖ ธนิต ชั่งถาวร และคณะ. รายงานการศึกษากรอบความคิดการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย. (กรุงเทพฯ: กรมทรัพย์สินทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์, ๒๕๕๐ หน้า ๙๓ (เอกสารอัดสำเนา)

บรรณานุกรม

- ดวงหทัย ลือตั้ง. การสืบทอดประเพณีเทศน์กาเผือกในชุมชนไทยยวน อำเภอเสนาให้
จังหวัดสระบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔.
- ธนิต ชังถาวร และคณะ. รายงานการศึกษาการอบความคิดการคุ้มครองภูมิปัญญา
ท้องถิ่นไทย. ศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ เสนอต่อ
กรมทรัพย์สินทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์, ๒๕๕๐. (เอกสารอัดสำเนา)
- พรรณฉวี ศรีขาว. การสืบทอดและบทบาทของพิธีเลี้ยงผีบรรพบุรุษของชาวกูย ที่
บ้านละเอาะ อำเภอน้ำเกลี้ยง จังหวัดศรีสะเกษ. วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๕๔.
- รัตนพล ชื่นคำ. การสืบทอดการพากย์-เจรจาหนังใหญ่และโขนเรื่องรามเกียรติ์ของ
ครบุรีระ มีเหมื่อน. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔.
- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. **มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม**.
กรุงเทพฯ: กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๒.
- สำนักนโยบายและยุทธศาสตร์ สำนักงานปลัดกระทรวงวัฒนธรรม. **แผนพัฒนา
เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๐**. กรุงเทพฯ: กระทรวงวัฒนธรรม,
๒๕๕๒.
- สุกัญญา สัจฉายา และคณะ. รายงานการศึกษาโครงการวิจัยภาคสนามการคุ้มครอง
ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย. ศูนย์คติชนวิทยา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย เสนอต่อกรมทรัพย์สินทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์, ๒๕๕๐.
(เอกสารอัดสำเนา)
- อนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองและส่งเสริมความหลากหลายของการแสดงออก
ทางวัฒนธรรม (Convention on the Protection and Promotion of the
Diversity of Cultural Expressions 2005** (<http://unesdoc.unesco.org>.)

อนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage 2003 (<http://www.unesco.org/culture/ich/en/convention>))

WIPO. **Intellectual Property and Traditional Cultural Expression/Expression of Folklore.** Booklet No.1

WIPO. **Intellectual Property and Traditional Knowledge.** Booklet No.2

การพากย์-เจรจาหนังใหญ่ : มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่กำลังเลือนหาย*

รัตนพล ชื่นคำ**

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มุ่งศึกษาองค์ความรู้เรื่องการพากย์-เจรจาหนังใหญ่ โดยผู้วิจัยเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์ครูวีระ มีเหมือน ครูผู้สืบทอดการพากย์-เจรจาหนังใหญ่จากหม่อมราชวงศ์จรูญสวัสดิ์ ศุขสวัสดิ์ ในสายของพระยานัฏกานูรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) ครูวีระ มีเหมือนเป็นคนพากย์-เจรจาหนังใหญ่ตามแบบแผนโบราณเพียงคนเดียวในปัจจุบันที่รักษาองค์ความรู้นี้ได้

ผลการศึกษาพบว่า องค์ความรู้เรื่องการพากย์-เจรจาหนังใหญ่ ประกอบด้วย ขั้นตอนการฝึกพากย์-เจรจาหนังใหญ่ การเจรจากระทู้และการเจรจาลอยดอก หลักการฝึกพากย์-เจรจาหนังใหญ่ทั้งหมด ๘ ข้อ ได้แก่ การฝึกใช้ฉันทลักษณ์ การฝึกประคบบคำ การฝึกประคบเสียง การฝึกแบ่งพยางค์ การฝึกกระหนกคอ การฝึกผูกคำเจรจา การฝึกว่าทำนองพากย์-เจรจา การฝึกใช้สำเนียงพากย์-เจรจา ผู้วิจัยพยายามชี้ให้เห็นถึงความสำคัญขององค์ความรู้เรื่องการพากย์-เจรจาหนังใหญ่ในฐานะเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “การสืบทอดการพากย์-เจรจาหนังใหญ่และขนเรื่องรามเกียรติ์ของครูวีระ มีเหมือน” โดยมี รองศาสตราจารย์สุกัญญา สุจฉายา เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้รับทุนจากโครงการทุนวิจัยมหาบัณฑิต สกว. ด้านมนุษยศาสตร์-สังคมศาสตร์ ประจำปี ๒๕๕๔ และทุน ๙๐ ปี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กองทุนรัชดาภิเษกสมโภช ประจำปี ๒๕๕๔

** นิสิตระดับปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

The Recitation and Intoned Conversation of Nang Yai : The Fading Intellectual Cultural Heritage*

*Rattanaphon Chuenka***

Abstract

This research aims to study the knowledge of the recitation and intoned conversation of Nang Yai (Large Shadow Puppet). The researcher interviewed Master Vira Mimuean who conserves and transmits the recitation-intoned conversation style of Nang Yai from Master M.R. Charoonsawat Suksawat of Phraya Natthakanurak (Thongdee Suvarnaparata)'s school. At present, Master Vira Mimuean is the only one who has kept the traditional voice and Nang Yai recitation.

From the research, The researcher discovered that the knowledge of recitation-intoned conversation is composed of the practice of recitation-intoned conversation of Nang Yai, *Kratoo* and *Loy dok* conversation. There are eight steps in the recitation and intoned conversation which are

* This article is a part of the author's MA thesis entitled, "Transmission of Recitation of Master Vira Mimuean in Ranakien Nang Yai and Khon," Department of Thai, Faculty of Arts, Chulalongkorn University. I would like to express my gratitude to my advisor, Assoc. Prof. Sukanya Sujachaya for suggestions and support. The research was partially funded by TRF Master Research Grants : TRF-MAG 2011 and also partially funded by 90th Year Chulalongkorn Scholarship, Ratchadapisek Sompoj Fund of Chulalongkorn University.

** MA Student, Department of Thai, Faculty of Arts, Chulalongkorn University.

Recognizing the prosody, Word compresses, Voice compresses, Dividing syllables, Using neck, Compounding conversation, Recognizing melodies, Recognizing intonations. The research focuses on the importance of the recitation and intoned conversation of Nang Yai in terms of the intellectual cultural heritage of the nation.

บทนำ

หนังใหญ่ เป็นมหรสพชั้นสูงของไทย มีประวัติความเป็นมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ดำเนินเรื่องด้วยการเชิดตัวหนังประกอบการพากย์-เจรจา และการบรรเลงของวงปี่พาทย์ ปัจจุบันองค์ความรู้เกี่ยวกับการพากย์-เจรจาหนังใหญ่ ใกล้จะสูญหาย เพราะเป็นองค์ความรู้ที่อยู่กับตัวศิลปิน ผู้วิจัยเล็งเห็นความจำเป็นอย่างเร่งด่วนที่จะต้องบันทึกองค์ความรู้เหล่านี้ไว้ จึงได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ครูวิระ มีเหมือน ครูภูมิปัญญาไทย ด้านศิลปกรรม (การทำหนังใหญ่) รุ่นที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๔๕ ผู้เชี่ยวชาญการพากย์-เจรจาหนังใหญ่ โดยสืบทอดองค์ความรู้ด้านการพากย์-เจรจาหนังใหญ่ตามแบบแผนโบราณจากหม่อมราชวงศ์จรูญสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ ในสายของพระยานันทกานูรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลในช่วง พ.ศ. ๒๕๕๓-๒๕๕๔

บทความวิจัยนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาองค์ความรู้เรื่องการพากย์-เจรจาหนังใหญ่ ซึ่งประกอบไปด้วย ภูมิปัญญาในการพากย์-เจรจาหนังใหญ่ ขั้นตอนการฝึกพากย์-เจรจาหนังใหญ่ ตลอดจนหลักการฝึกพากย์-เจรจาหนังใหญ่ ทั้งหมด ๘ ข้อ เพื่อวิเคราะห์แก่นขององค์ความรู้ และแสดงให้เห็นความสำคัญในฐานะเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ผู้วิจัยจะขอกล่าวถึงภูมิหลังเกี่ยวกับมหรสพหนังใหญ่ในวัฒนธรรมไทยในเบื้องต้นก่อน

ภูมิหลังเกี่ยวกับมหรสพหนังใหญ่ในวัฒนธรรมไทย

“หนังใหญ่” เป็นมหรสพที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นมหรสพชั้นสูงอย่างหนึ่ง มีลีลาการแสดงที่งดงาม ในสมัยโบราณถือว่าการละเล่นประเภทนี้ขึ้นหน้าขึ้นตามากที่สุดกว่ามหรสพอย่างอื่น งานใดที่มีหนังใหญ่แสดง ก็หมายความว่างานนั้นเป็นงานใหญ่มาก แม้จะเป็นงานหลวงก็ต้องเป็นงานใหญ่หรือสำคัญจริงๆ^๑ ดังปรากฏหลักฐานใน **กฎมณเฑียรบาลสมัยกรุงศรีอยุธยา** ว่าหนังใหญ่เป็นมหรสพในงานพระราชพิธีจองเปรียง ลดชุดลอยโคมลงน้ำ ว่า

เดือน ๑๒ การพิพิธรองเปรียง ลดชุดลอยโคมลงน้ำ
ตั้งระทาดอกไม้ในพระเมรุ ๔ ระทาดอกไม้ ๒ ไร่ แสดงเครื่อง
เบญจา ๕ ชั้น... ถ้าแสดงลงเป่าแตร โห่ ๓ ลา เล่นหนังระบำ
เลี้ยงลูกขุนแลฝ่ายใน ครั้นเลี้ยงแล้วตัดถมอแก่เอน โห่ ๓ ลา
เรือเอนตั้งแพนแห่ ตัดถมอ ลอยเรือพระที่นั่งส่งลงไปยังน้ำ
ครั้นถึงพุทไทสวรรค จุดดอกไม้เล่นหนัง...^๒

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชโปรดให้พระมหาราชครูแต่ง **สมุทรโฆษคำฉันท์** ขึ้นสำหรับเล่นหนังอีกเรื่องหนึ่ง และในรัชสมัยนี้ยังได้มีการแต่ง **อนิรุทธคำฉันท์** ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย เพื่อเล่นหนังอีกเรื่องหนึ่งด้วย แต่ทั้งสองเรื่องนี้จะไม่ทันได้นำออกเล่น หรือคงจะไม่ได้ได้รับความนิยม จึงไม่ปรากฏว่าได้ใช้เป็นเรื่องเล่นหนังกันสืบมา ยังคงนิยมเล่นเรื่องรามเกียรติ์เป็นพื้น ดังปรากฏหลักฐานคือ **คำพากย์รามเกียรติ์ของเก่า** และตัวหนังซึ่งเป็นตัวละครในเรื่องรามเกียรติ์^๓ นอกจากนี้ ใน **บุญไถ่บาทคำฉันท์** ของพระมหานาค วัดท่าทราย ที่แต่งขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้า

^๑ กรมศิลปากร, **รวมงานนิพนธ์ของนายอาคม สาขาคม ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลปกรมศิลปากร** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๕), หน้า ๖๗. (พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ นายอาคม สาขาคม ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันพฤหัสบดีที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๕)

^๒ **กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑** (กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๐๕), หน้า ๑๔๑ - ๑๔๒.

^๓ อนิต อยุธยา, **โยน** (พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๕๐๐), หน้า ๖. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมเขตทรงมงคล ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๐)

บรมโกศ ก็ได้กล่าวถึงวิธีเล่นหนังใหญ่ไว้ด้วยว่า มีการพากย์สามตระ ซึ่งเป็นการเบิกหน้าพระและการแสดงเบิกโรงชุดจับลิงหัวค้ำ เป็นมหรสพสมโภชพระพุทธรูปในเวลา กลางคืน^๔

บัดหนังตั้งโห่กำธร	สองพระทรงศร
ฉลักเฉลิมเจิมจอบ	
เทียนติดปลายศรศรสอง	พากย์เพี้ยเสียงกลอง
ก็ทุ่มตระโพนทำทาย	
สามตระอภิวันท์บรรยาย	ชูเชิดพระนารายณ์
นรินทร์เริ่มอนุวัน	
บัดพาลาสองสองขยับ	ปล่อยวามรพัน
ธนาที่เต้าเดียวจร	
ถวายโคบุตรบมิให้มรณ์	ปละปล่อยวามร
นิवासสถานเทวคง ^๕	

การแสดงหนังใหญ่ในสมัยรัตนโกสินทร์ได้สืบทอดแบบแผนมาแต่ครั้ง กรุงศรีอยุธยา พอถึงช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นเวลาที่ประเทศไทยมีการแลกเปลี่ยน วัฒนธรรมกับนานาประเทศทำให้กระแสการละเล่นและการแสดงจากต่างชาติ เช่น ละครร้อง ดนตรีตะวันตก ตลอดจนภาพยนตร์ ได้เริ่มแพร่หลายสู่สังคมไทย ส่งผลให้การแสดงหนังใหญ่ได้คลายความนิยมลงไปจากมหรสพที่นิยมแพร่หลาย และมีบทบาทในงานพระราชพิธีหลวง กลายเป็นการแสดงเฉพาะในงานพระศพ เจ้านายชั้นสูง งานมงคล และงานสมโภชอื่นๆ บ้างเพียงเล็กน้อย เนื่องจากมีมหรสพ แบบใหม่ๆ เข้ามาแทนที่

รูปแบบการแสดงหนังใหญ่มีการปรับปรุงยุคต่อไปตามสมัยและความนิยมของผู้ชมที่ในระยะหลังเริ่มนิยมเสพมหรสพที่สนุกสนานเข้าใจง่ายมากขึ้น เช่น โขน ละครรำ

^๔ ปัญญา นิตยสุวรรณ, “หนังใหญ่,” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ๑๔ (๒๕๔๒): ๖๙๔๗.

^๕ พระมหานาค. บุณโณวาทคำฉันท์ (พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๕๐๓), หน้า ๔๓ - ๔๔.

หุ่นกระบอก ลิเก เป็นต้น ซึ่งมีท่วง การรำร่า การเจรจา และบทละครรวมอยู่ด้วย^๖

ในช่วงเวลานี้เองที่หนังใหญ่ได้เริ่มแพร่กระจายไปตามหัวเมืองต่างๆ ซึ่งส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์กับราชสำนักในอดีต บางแห่งเป็นเมืองที่มีเจ้านายหรือขุนนางปกครองอยู่ เช่น เพชรบุรี อ่างทอง สิงห์บุรี พระนครศรีอยุธยา เป็นต้น หนังใหญ่จึงกลายเป็นมหรสพของชาวบ้านไปในที่สุด โดยมีวัดเป็นแหล่งอุปถัมภ์ เนื่องจากมีกำลังคนและกำลังทรัพย์เพียงพอ เช่น หนังใหญ่วัดขนอน จังหวัดราชบุรี หนังใหญ่วัดสว่างอารมณ์ จังหวัดสิงห์บุรี หนังใหญ่วัดตะกุก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น

ปัจจุบันมีหนังใหญ่ที่ยังคงเก็บรักษาไว้ รวม ๑๑ แห่ง ได้แก่ หนังใหญ่ในศาลากลางของกรมศิลปากร หนังใหญ่วัดขนอน จังหวัดราชบุรี หนังใหญ่วัดสว่างอารมณ์ จังหวัดสิงห์บุรี หนังใหญ่วัดบ้านดอน จังหวัดระยอง หนังใหญ่วัดพลับพลาชัย จังหวัดเพชรบุรี หนังใหญ่วัดประศุก จังหวัดสิงห์บุรี หนังใหญ่วัดบางน้อย จังหวัดสมุทรสงคราม หนังใหญ่ในพิพิธภัณฑ์พระพุทธเลิศหล้านภาลัย (อุทยาน ร.๒) จังหวัดสมุทรสงคราม หนังใหญ่ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี หนังใหญ่วัดตะเคียน จังหวัดลพบุรี และหนังใหญ่ของครูวีระ มีเหมือน

หนังใหญ่ของครูวีระ มีเหมือน (หนังพลับพลาและหนังปราสาท)

^๖ ราศี บุรุษรัตนพันธุ์. “หนังใหญ่: เกาอดีตที่ทอดยาว,” ใน **เหลียวหน้า แลหลังคูหนังใหญ่** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๕๑), หน้า ๑๑.

หนังใหญ่แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ หนังกลางวันและหนังกลางคืน บางครั้งแบ่งตามขนาดของตัวหนังเป็นหนังใหญ่ หนังกลาง และหนังเล็ก หรืออาจแบ่งตามเนื้อเรื่องเป็นหนังเผ้า หนังคนเนจร หนังง่า หนังเมือง หนังจับ หนังเบ็ดเตล็ด เป็นต้น

สำหรับการเล่นหนังใหญ่นั้น จะใช้ผ้าขาวขึงเป็นจอผูกกับเสา ๔ ต้น จุดได้ก่อกไฟที่บริเวณด้านหลังของจอ เพื่อให้เห็นเงาของตัวหนัง ตัวหนังนั้นทำด้วยหนังวัวหรือหนังควายฉลุฉักเป็นรูปตัวละครในเรื่องรามเกียรติ์ คนเล่นหนัง เรียกว่า “คนเชิด” คนเชิดหนังจะเชิดให้เงาของตัวหนังไปติดอยู่ที่จอผ้าขาว เพื่อคนดูจะได้เห็นรูปและวาดลายอันงดงามของตัวหนังได้เด่นชัด แต่คนเชิดไม่ต้องพูดและร้อง เพราะมีคนพูดแทน เรียกว่า “คนพากย์” คนพากย์จะต้องเป็นคนรอบรู้เรื่องราวที่จะเล่นหนังตอนนั้นๆ ดี และเป็นกวีอยู่ในตัวด้วย^๗

หนังใหญ่เป็นศิลปะการแสดงที่รวบรวมศิลปะหลายแขนงเข้าไว้ด้วยกัน ทั้งวรรณศิลป์ ทัศนศิลป์ ศิลปะการแสดง ดุริยางคศิลป์ และคีตศิลป์^๘ การพากย์-เจรจาถือเป็นวรรณศิลป์และคีตศิลป์ ซึ่งผู้ชมต้องอาศัยหูฟังคำพากย์-คำเจรจาตลอดจนทำนองพากย์-เจรจา พร้อมกับใช้ตาดูภาพตัวหนัง ดังปรากฏเป็นสำนวนที่ว่า “ตาดูหูฟัง” และ “ตาดูหนังหูฟังความ” ปรากฏเป็นหลักฐานในคำพากย์สามตระ เบิกหน้าพระ สำนวนที่ ๓^๙ และสำนวนที่ ๔^{๑๐} ที่ว่า

^๗ ธนิต อยู่โพธิ์, โขน หน้า ๕.

^๘ ละเอียด โปะชะกฤษณะ. วรรณกรรมประกอบการเล่นหนังใหญ่ วัดขนอน จังหวัดราชบุรี (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่เอกลักษณ์ของไทยทางโทรทัศน์และวิทยุ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๐), หน้า ๒๙ - ๓๐.

^๙ ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๖), หน้า ๒๒.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕.

คำพากย์สามตระ เบิกหน้าพระ ส่วนวันที่ ๓

ท่านทั้งหลาย**ตาตู่หึ่ง** คำพากย์ตัวหนึ่ง
จงเห็น**ประจักษ์แจ้งการ**

คำพากย์สามตระ เบิกหน้าพระ ส่วนวันที่ ๔

เชิญท่านดูหนึ่งฟังความ เราจะเล่น**เรื่องราม**
เกียรติยศให้เกิดสวัสดิ

การเชิดหนังใหญ่ชุดจับลิงหัวค้ำของนักเรียนโรงเรียนเทศบาล ๔
(รัษฎาเมืองสิงห์) จังหวัดสิงห์บุรี

การแสดงหนังใหญ่ดำเนินเรื่องด้วยการพากย์-เจรจา การพากย์ คือ การออกเสียงคำพากย์เป็นทำนองต่างๆ ได้แก่ ทำนองพากย์ฉับ ทำนองพากย์ยานี ทำนองพากย์ขมดง และทำนองพากย์ไ้อ้ เมื่อพากย์จบคำพากย์หนึ่งๆ ตะโพนจะต้องตีรับ ทำให้กลองทัดตีตาม แล้วร้องรับพร้อมๆ กันว่า “เพี้ย” ขณะที่การเจรจา คือ การออกเสียงคำเจรจายเป็นทำนอง ได้แก่ การเจรจาทำความและลงเจรจาพูด

จาก “กระทู้” ถึง “ลอยดอก” :

ภูมิปัญญาในการพากย์-เจรจาหนังใหญ่

มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม หมายถึง องค์ความรู้หรือผลงานที่เกิดจากบุคคล/กลุ่มชนที่ได้มีการสร้างสรรค์ พัฒนา สั่งสม สืบทอด และประยุกต์ใช้ในวิถีการดำเนินชีวิตมาอย่างต่อเนื่อง และสอดคล้องเหมาะสมกับสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมของแต่ละกลุ่มชน อันแสดงให้เห็นถึงอัตลักษณ์และความหลากหลายทางวัฒนธรรม^{๑๑}

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติได้จำแนกมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมเป็น ๖ สาขา ได้แก่ สาขาวรรณกรรมพื้นบ้าน สาขาศิลปะการแสดง สาขาแนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรมและงานเทศกาล สาขาความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติ และจักรวาล สาขางานช่างฝีมือดั้งเดิม และสาขากีฬา การละเล่นพื้นบ้านและศิลปะการต่อสู้ป้องกันตัว การจำแนกเป็น ๖ สาขาดังกล่าวเพื่อนำไปสู่การบันทึกรวบรวมภูมิปัญญา จัดทำฐานข้อมูล ประกาศขึ้นทะเบียน เพื่อรองรับการเข้าเป็นภาคีอนุสัญญาเพื่อการพิทักษ์รักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของยูเนสโก (UNESCO's Conventions for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage) แต่เหนือสิ่งอื่นใด วัตถุประสงค์สำคัญคือ มุ่งให้ประชาชนเจ้าของภูมิปัญญาได้ตระหนักถึงคุณค่า อัตลักษณ์ และความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาของตนหรือของชุมชน อันแสดงถึงเกียรติภูมิของชาติ

“หนังใหญ่” ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ สาขาศิลปะการแสดง เมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๒ โดยมีการแบ่งประเภทสาขาศิลปะการแสดงออกเป็น ๒ หมวดย่อย คือ “ดนตรี” และ “การแสดง” ผู้วิจัยพบว่าองค์ความรู้เรื่องการพากย์-เจรจาหนังใหญ่นี้จัดอยู่ในประเภทของดนตรี เพราะการพากย์-เจรจาเป็นการใช้เสียงเพื่อสื่อความหมายในการแสดง สอดคล้องกับคำนิยามที่ว่า

ดนตรี หมายถึง เสียงที่ประกอบกันเป็นทำนองเพลง
และ/หรือลีลา จังหวะ เครื่องบรรเลงซึ่งมีเสียงดัง ทำให้รู้สึก

^{๑๑} มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม. (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๒), หน้า ๔.

เพลิดเพลิน หรือเกิดอารมณ์รัก โศก หรือรื่นเริง เป็นต้น ดนตรี มีบทบาทหน้าที่ในการบรรเลงเพื่อการขับกล่อม ความบันเทิง ประกอบพิธีกรรม และประกอบการแสดง^{๑๒}

ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์ห้องศรัทธาความรู้เรื่องการพากย์-เจรจาหนังใหญ่ของครู วีระ มีเหมือน ผู้สืบทอดการพากย์-เจรจาหนังใหญ่จากหม่อมราชวงศ์จรูญสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ ในสายของพระยานุรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) พบว่าองค์ความรู้เรื่องการพากย์-เจรจาหนังใหญ่ ประกอบด้วย ขั้นตอนการฝึกพากย์-เจรจาหนังใหญ่ การเจรจากระหู่และการเจรจาลอยดอก หลักการฝึกพากย์-เจรจาหนังใหญ่จำนวน ๘ ข้อ

ครูวีระ มีเหมือนสาธิตการเข็ดหนังใหญ่ลิงขาวจับลิงดำ

ขั้นตอนการฝึกพากย์-เจรจาหนังใหญ่

ขั้นตอนการฝึกพากย์-เจรจาหนังใหญ่ แบ่งออกเป็น ๑๐ ขั้นตอน ดังนี้

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

ตารางแสดงขั้นตอนการฝึกพากย์-เจรจาหนังใหญ่

ลำดับ	ขั้นตอนการฝึกพากย์-เจรจาหนังใหญ่
๑	อ่านวรรณคดีร้อยแก้วและร้อยกรอง โดยเฉพาะเรื่องรามเกียรติ์ ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑
๒	จดจำรายละเอียดต่างๆ ในเรื่องให้ได้ เช่น วงศาคณาญาติของตัวละคร เครื่องประดับ อาวุธ ม้ารถคชสารของตัวละคร
๓	ฝึกเจรจาจัดทัพ ฝึกเจรจาคู่กับคู่ของตน
๔	ฝึกเจรจาพักทัพ เสร็จาพิเภกทูล เสร็จาเท้าความ เมื่อได้เนื้อแล้วมาต่อทำนองเจรจาเท้าความ (หนังใหญ่) กับครู ฝึกเจรจาคู่กับคู่ของตน
๕	ท่องจำคำเจรจากระทุ้งของครูให้ได้อย่างแม่นยำ เมื่อชำนาญแล้วจึงจะสามารถเจรจาลอยดอกได้
๖	ฝึกพากย์ฉบับ ได้เนื้อแล้วมาต่อทำนองพากย์ฉบับ (หนังใหญ่) กับครู ฝึกพากย์คู่กับคู่ของตน
๗	ฝึกพากย์ยานี ได้เนื้อแล้วมาต่อทำนองพากย์ยานีกับครู ฝึกพากย์คู่กับคู่ของตน
๘	ฝึกพากย์ขมดง ได้เนื้อแล้วมาต่อทำนองพากย์ขมดงกับครู ฝึกพากย์คู่กับคู่ของตน
๙	ฝึกพากย์ไ้ ได้เนื้อแล้วมาต่อทำนองพากย์ไ้กับครู ฝึกพากย์คู่กับคู่ของตน
๑๐	ฝึกได้ทำนองครบแล้ว ครูจึงให้ออกพากย์-เจรจาจริง โดยครูจะคอยเป็นที่ปรึกษาให้หลังโรง

ผู้วิจัยพบว่าขั้นตอนการฝึกพากย์-เจรจาหนังใหญ่นั้น จะเริ่มต้นจากการฝึกเจรจาก่อน แล้วจึงจะฝึกพากย์ การเจรจานั้นมีทำนองไม่มากเท่ากับการพากย์ ประกอบกับการแสดงหนังใหญ่จะใช้การเจรจาดำเนินเรื่องเป็นหลัก การฝึกหัดจึงเริ่มต้นที่การเจรจา โดยคำเจรจาที่ฝึกหัดนั้นแบ่งเป็นคำเจรจากระทุ้งและคำเจรจาลอยดอก ภายหลังการแสดงโขงก็รับเอาแบบแผนการเจรจากระทุ้งและการเจรจาลอยดอกไปใช้

ด้วย ครูอาคม สาขาคม ได้เคยกล่าวถึงความสำคัญของคำเจรจาประเภทกระทู้และ
ลอยตอกนี้ไว้ ความตอนหนึ่งว่า

กระทู้ คือการเจรจาในแบบร่ายยาวและมักจะท่องจำกัน
ตามแบบที่ครูสอนมา แต่เรื่องของกระทู้นี้มักจะหวงแหนกันมาก
นับเป็นความรู้พิเศษของคนเจรจา ถ้าจะเป็นคนพากย์เจรจาดี
ดีต้องได้กระทู้ ถ้าใครไม่ได้กระทู้หรือไม่มีกระทู้ไว้เป็นสมบัติ
ของตัวเองก็เปรียบเหมือนไม่มีครู หรือไม่มีประกาศนียบัตรรับรอง
ตนเอง เรื่องของกระทู้คนพากย์และคนเจรจาทือกันมาก ใช้เป็น
เครื่องวัดความรู้ของคนพากย์และคนเจรจาอีกด้วย และถือ
กันว่ากระทู้ของใครก็ของคนนั้นไม่นิยมจะนำมาว่าอวดกัน
แต่ถึงแม้จะได้กระทู้ด้วยกันก็ต้องมีคนหนึ่งคอยว่าแหบหรือยั่วเย้า
ให้อีกฝ่ายหนึ่งเกิดอารมณ์นุกสนุก จึงจะเริ่มเข้ากระทู้โต้ตอบ
กันด้วย โดยมากคนพากย์เขาจะจับกันเป็นคู่ๆ คือมีครูคนเดียวกับ
และท่องมาด้วยกัน หรือโดยการถ่ายทอดไว้ให้กัน ครูในสมัย
โบราณจะแต่งกระทู้ไว้เป็นตอนๆ เช่น ตอนนางลอย ขับพิภก
ท้าวมาสิวราชว่าความ พาสีสอนน้อง เจรจาระหว่างทศกัณฐ์
กับพระราม ตีทัพพระลักษมณ์ ตัดหัวสุกขาจารย์ ฯลฯ กระทู้พิเศษนี้
ครูอาจมอบให้ด้วยความรักหรือมอบให้แก่ลูกหลานที่สืบเชื้อสาย
ไว้เป็นสมบัติเฉพาะตัวก็ได้^{๑๓}

การเจรจากรทู้ บางครั้งเรียกว่า “การเจรจาในกรอบ” คือ การเจรจา
บทที่โบราณจารย์ได้รจนาไว้ มีหลายสำนวน แต่มีเนื้อหาเดียวกัน ซึ่งเป็นเนื้อหา
ประจำของแต่ละสำนัก ในการเจรจากรทู้นั้น คนพากย์-เจรจาทือจะต้องท่องจำคำเจรจา
ให้ได้อย่างแม่นยำ ผู้ที่ได้รับถ่ายทอดจะเรียกว่า “ได้ทาง” หรือ “ได้กระทู้”

^{๑๓} กรมศิลปากร, **รวมงานนิพนธ์ของนายอาคม สาขาคม ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์กรม
ศิลปากร**, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๕), หน้า ๗๘ - ๗๙.

ในเรื่องกระทู้นี้ นับว่าเป็นที่หวงแหนของคนพากย์-เจรจาเป็นอย่างมาก โดยมักจะถ่ายทอดให้ลูกหลานหรือลูกศิษย์ที่เป็นที่รักเท่านั้น และจะถ่ายทอดเฉพาะในสำนักของตน เรียกว่าเรียนอยู่ในสำนักใดก็จะได้กระทู้ของสำนักนั้นไป จะไม่หยิบยืมกระทู้ของอีกสำนักไปใช้เป็นอันขาด เพราะถือหลักว่า “ไม่เอาน้ำลายอายุปากไปใช้”

กระทู้บางสำนวนที่แตกต่างกันออกไปตามสำนักนั้นก็จะมีลูกเล่นสัมผัสนอกสัมผัสในที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะการเจรจาหนังใหญ่ ซึ่งมีเนื้อหายาว ทำให้มีการจรรยาสำนวนกระทู้ให้มีความยืดยาว ด้วยการเล่นอักษร สระ เสียงสะกด อย่างอิสระ และเต็มไปด้วยการพรรณนารายละเอียดต่างๆ ตามเนื้อเรื่อง

กระทู้แต่ละศึกจะว่าได้ต่อกันเผ็ดร้อน วิธีสัมผัสอักษร การใช้วรรณยุกต์ สะกดการันต์ มีสั่งสมมาหลายชั่วอายุคน คำพากย์คำเจรจาของเก่าที่มีตกทอดมาบางคำบางประโยคจะบ่งบอกถึงความสมบูรณ์ในธรรมชาติ ัญญาชาติ ภูมิประเทศ ห้วยเขา ลำเนาไพร อย่างไพเราะ ชาบซึ้ง^{๑๔}

นอกจากนี้แล้ว กระทู้ที่ใช้เจรจาหนังใหญ่บางตอนเท่านั้นที่จะนำมาใช้เจรจาโขงได้ ไม่สามารถนำมาใช้ในการเล่นโขงได้เสมอไป เพราะกระทู้หนังใหญ่นั้นจะมีความยาวมากกว่า มีคำสัมผัสนอก สัมผัสใน สัมผัสอักษร วนไปวนมา ซึ่งทำให้ยากแก่การตีบทหรือทำบทของตัวแสดงโขง ถ้าเกิดนำไปใช้โดยไม่ระวัง จะทำให้ “บทพันตีนพันมือ” ซึ่งหมายถึง การที่ตัวแสดงโขงไม่สามารถรำตีบทได้ทันกับการเจรจานั้นเอง

ตัวอย่างคำเจรจากระทู้สนทนาทัพ

พระราม พระรามได้ฟังอรรถตรัสสนุนธิ์ เราหรือคือนายพลศึกดาเดช ที่ยกโยธามาขอบเขตลงกาพระนคร มิได้หวังสมบัติโททาวยีสิบกรสิบสองท้องพระคลังเพียงแต่ให้ทศพัทธ์ส่งสิดาร้อยชั่งนั้นคืนคง เราจะเลิกพนัสจตุรงค์กลับศรีอยุธยาเราทั้งสองพระนครพาราตั้งฉัตรแก้วกัณฑ์พสกนิกร

^{๑๔} สัมภาษณ์, วีระ มีเหมือน, ๑๙ มีนาคม ๒๕๕๔.

ทศกัณฐ์ เหม่พระรามผู้งามผ่องละอองพัศตร์ พุดจาไม่น่ารักนำห้าวร่อ
นำห้าวเราะ พุดก็ไม่งามเนื้อความก็ไม่เหมาะเลยสักนิด ใครใครไปลักเจ้ามิ่งมิตรของเจ้า
มาแอบ เจ้านี้ช่างยกย่อนซ่อนแอบไปด้วยคำหยาบ เราไม่เกรงกะจิตคิดกะบาบเจ้า
จะบอบ ครั้นมาถามเราจะตอบเจ้าสักหน่อย อันสืตตายอดสร้อยสีดานั้น เราได้มากนอม
ขวัญสักปีเศษ เจ้าไม่น่ามาก่อเหตุทุกสิ่งศรี เราได้นางมากกว่าปีถนอมขวัญ บัดนี้
เจ้าโฉมยงก็ทรงครรรค์จวนจะคลอด พนักงานเล่าเค้าก็ทอดเตาไฟกอง หวังให้นางได้
ย่างทองอยู่อบอบ ไฟจะชิมลิ้มแฉลบชะลอกปอก หน้จะพองท้องจะลอกเป็น
ลายและ นี่แน่พระรามเอ๋ยไม่งามแฉะอย่างมเงา

พระราม เหม่ทศพัศตร์หลักอสุรประยูรพรต ช่างหวานชิตสนิทรสถ้อยคำนัก
ตรุณเลิศประเสริฐศักดิ์ประสมสปีบ กระแสเสียงสำเนียงกล่าวช่างสาวหยาบแต่คำเท็จ
เรื่องของเจ้ามันฉาวเรารู้ดีไม่สงสัย เดิมทีไปหาสืตตายังสวนดอกไม้ เขาชี้หน้าด่าให้
ด้วยคำหยาบ ยังแข็งใจไหว้กราบอยู่ตรงหน้า ยิ่งวอนวิงเขาก็กิ่งด่าจนทนอยู่ไม่ได้
จนเดินเซอเก้อไกลคืนไปเขต ไบราณเค้าว่าไอ้ยอดยักษศึกดาเดชกระตือองฤทธิ์ ไปนั่ง
ไหว้ผู้หญิงมิ่งมิตรไม่ขายพัศตร์

ทศกัณฐ์ เหม่ๆ พระรามช่างเดาพุด ไม่จริงจิตบิดตะกุดพุดเอาแต่ได้ เดิมที
นะเราไปหาสืตตายังสวนดอกไม้เหมือนท่านว่า สองพระกรดอนหัดถาขึ้นอธิษฐาน หวัง
จะไหว้เทพเทวีหญิงบันดาลให้นางรัก ใครล่ะเค้าจะมาไหว้ผู้หญิงให้เสียพัศตร์เสียศักดิ์

การเจรจาลอยดอก คือ การใช้ปฏิภาณของคนพากย์-เจรจาผูกคำเจรจา
ขึ้นอย่างกลอนสดโดยปะติดปะต่อถ้อยคำสำนวนโวหารในขณะนั้น ซึ่งจะใช้วิธีการ
ฟังว่าคู่พากย์-เจรจามาอย่างไร แล้วจึงผูกคำเจรจาลอยดอกเข้าโต้ตอบให้เนียนคม
ทันเหตุการณ์

การเจรจาลอยดอกนั้นจะได้เปรียบกว่าการเจรจากระทุ้ เพราะถ้าเจรจา
กระทุ้หมดแล้ว คนพากย์-เจรจาก็จะว่าอะไรไม่ออก แต่ถ้าว่าเจรจาลอยดอกได้ก็ไม่ต้อง
กลัวว่าจะอับจน เพราะการว่าลอยดอกจะนึกผูกคำเจรจาขึ้นตอนใด เป็นว่าได้หมด
คนที่เจรจาลอยดอกได้จึงนับว่ามีภาษีดีกว่าคนเจรจากระทุ้ ฉะนั้นคนพากย์-เจรจา
หนังใหญ่จึงกลัวคนที่เจรจาลอยดอกมาก เพราะคนเจรจาลอยดอกโลไม่จน ไล่อย่างไร
ก็ไม่ชนะ

สำหรับการเจรจาซื้อขายดอกนั้น มีลักษณะคล้ายคลึงกับการดันเพลงพื้นบ้าน และการผูกกลอนสด ว่าโต้ตอบกัน ซึ่งถือเป็นหัวใจและเสน่ห์ของประเพณีมุขปาฐะในอดีต การฝึกเจรจาซื้อขายจึงใช้วิธีเดียวกันกับการฝึกเพลงพื้นบ้าน นั่นคือ ต้องจำกลอนบังคับ เช่น กลอนลา กลอนลี เป็นพื้นฐานสำหรับว่าผูกคำให้มีสัมผัสรับส่งกันไปในรูปแบบคำประพันธ์ประเภทร่ายยาว และยังถือหลักว่า สระเสียงสั้นเอาไว้เป็นสัมผัสใน ส่วนสระเสียงยาวเอาไว้เป็นสัมผัสนอก

ในขั้นแรกให้ใช้กลอนลา กลอนลี ในสระที่มีเสียงยาว และค่อยๆ ใช้สระที่มีเสียงสั้นในแม่ก ก แม่กง และแม่สะกตต่างๆ ในสระ ๒๑ รูป ให้อ่านหรือเจรจาถึงเรื่องดินฟ้าอากาศ ป่า ขุนเขา ล่าเนาไพร ต้นคองค่างองเพลิง ดำดินเหาะเหิน รุกไล่ ประชิด กระชัง หักไหม้ใจมัจจุ^{๑๕}

คนที่เจรจาซื้อขายดอกได้จึงต้องมีปฏิภาณไหวพริบสูง นอกจากมีความรู้ในกลอนบังคับ หรือสัมผัสสระ สัมผัสอักษรต่างๆ แล้ว ในการผูกคำเจรจาซื้อขายนี้ ยังต้องสามารถจับหรือคว่ำคำต่างๆ ที่ผู้ดลยขึ้นมาในมโนภาพ เพื่อเจรจาให้สั้นไหลไม่สะดุดได้ด้วย

เมื่อเจรจาไปแล้วยังไม่หมดคำ คำเจรจาคำต่อไปจะลอยมาให้เห็นในมโนภาพ และให้จับคำที่เกิดสว่างหน้าในมโนภาพนั้น มาว่าต่อๆ ไป เพราะคำเจรจายจะหลุดลอยขึ้นมาให้เห็นให้จับไขว่คว้า มาเจรจาได้ตลอดเวลาที่พากย์หนึ่งใหญ่^{๑๖}

ตัวอย่างคำเจรจาซื้อขายดอก เจรจาสุครีพจัดทัพ

พะยะค่ะ สุครีพโอรสพระสุริย์นุ กราบถวายบังคมคัลอัญชุลีสวมเด็จพระสีกระขุนพระยาพนาธราชบังคมลา คลานคล้อยถอยออกมาพันหน้าพระที่นั่ง ทรงไปยังศาลาเวรเกณฑ์โยธิสัตย์ก็จัดพล เป็นสี่ทัพเรียงรายเหล่าพลพลพยุหบาท

^{๑๕} สัมภาษณ์, วีระ มีเหมือน, ๑๑ มิถุนายน ๒๕๕๔.

^{๑๖} สัมภาษณ์, วีระ มีเหมือน, ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๓.

พะยะคะ สุกศรีพบุตรพระอาทิตย์ ตั้งจิตฟังซึ่งกระแสรบสั่งใช้ จึงคลานคล้อย
ถอยออกมาหน้าที่นั่ง มารับรับจัดสั่งพลโยธาไว้พร้อมเสร็จ ทั้งพิชัยราชรถเพชรไว้ตาม
ตำแหน่งที่ เสร็จแล้วจรลีขึ้นกราบทูล พลโยธาเข้าพระบาทได้จัดไว้พร้อมมูลแล้วตาม
ตำแหน่งที่ เมื่อฤกษ์ดีขอเชิญเสด็จเกิดพระเจ้าคะ

พะยะคะ พญาสุกรีพโอรสพระสุริยง เมื่อได้ฟังพระรามาจารย์องค์ทรง
ดาร์สตรัสใช้ ยอกรถวายบังคมลาดลานคล้อยถอยออกมาหน้าหน้าพระที่นั่ง ก็รีบมายัง
สนามหัดเที่ยวเรียกสัตว์ แล้วสั่งให้นายหมวดให้เร่งเตรียมตรวจทหาร ทั้งรถแก้ว
สุรگانต์เชิญมาประทับไว้รับเสด็จ หมู่เที่ยวเพชรให้ยืนรายท้ายรัถา ที่ตัวดีมีคักดาให้
นำหน้าจตุรงค์ แต่โยชามันนั้นให้ถือธงนำหน้าทัพ ครั้นเสร็จสรรพกลับเข้าไปกราบทูล
แต่บรรดาโยธาก็จัดไว้พร้อมมูลตามตำแหน่งที่ เพลาใดได้ฤกษ์ดีขอเชิญเชิญพระองค์
ทรงเสด็จ อันพลขันธ์นั้นพร้อมเสร็จแล้วละพระเจ้าคะ

การเจรจากระทุ้งและการเจรจาอยดอถือเป็นมรดกภูมิปัญญาที่สั่งสม
สืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่น แสดงให้เห็นถึงความรุ่มรวยของภาษาไทย และการใช้ภาษา
อย่างมีชั้นเชิง มีปฏิภาณไหวพริบ การที่มีสำนักฝึกหัดกระทุ้งมากมาย แสดงให้เห็นว่ามี
การประชันขันแข่ง ชิงไหวชิงพริบกันของแต่ละสำนัก อันเป็นปัจจัยบ่งบอกสภาพของ
การแสดงหนังใหญ่ในอดีตได้อีกทางหนึ่งด้วย องค์ความรู้เรื่องการพากย์-เจรจານี้จะมี
อยู่กับตัวศิลปินผู้ได้รับการฝึกหัด ท่องจำ ตลอดจนมีประสบการณ์ในการแสดงสูง ผู้วิจัย
คาดว่าในอนาคต หากไม่มีมีการจัดบันทึกคำเจรจากระทุ้งและคำเจรจาอยดอเหล่านี้ไว้
เป็นลายลักษณ์อักษร ก็มีแนวโน้มสูงที่องค์ความรู้เหล่านี้จะสูญหายไป

หลักการพากย์-เจรจาหนังใหญ่

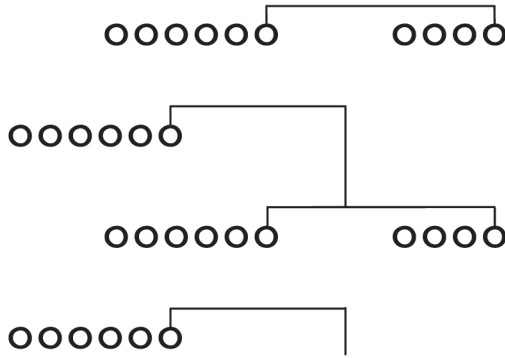
หลักการพากย์-เจรจาหนังใหญ่มียุ่ด้วยกันทั้งหมด ๘ ข้อ ได้แก่ การฝึก
ใช้ฉันทลักษณ์ การฝึกประคบคำ การฝึกประคบเสียง การฝึกแบ่งพยางค์ การฝึก
กระหนกค่อ การฝึกผูกคำเจรจา การฝึกว่าทำนองพากย์-เจรจา และการฝึกใช้สำเนียง
พากย์-เจรจา

๑. การฝึกใช้ฉันทลักษณ์ การฝึกพากย์-เจรจาหนังใหญ่ จะต้องรู้จัก
ฉันทลักษณ์ของคำพากย์-คำเจรจาก่อน สำหรับคำพากย์นั้นจะแต่งด้วยฉันทลักษณ์

ประเภททากัพย์ฉบับ ๑๖ และทากัพย์ยานี ๑๑ ส่วนคำเจรจาจะแต่งด้วยฉันทลักษณ์ประเภทร้อยยาว ผู้ฝึกทากัพย์จะต้องจดจำจำนวนคำในแต่ละวรรคให้ได้ กล่าวคือ

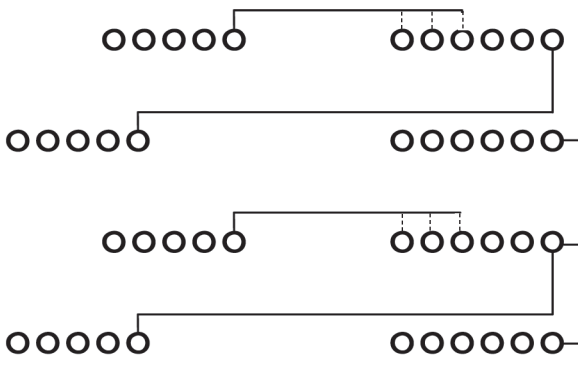
การทากัพย์ฉบับ ๑๖ จะมีอยู่ด้วยกัน ๓ วรรค วรรคแรก ๖ พยางค์ วรรคที่สอง ๔ พยางค์ และวรรคสุดท้าย ๖ พยางค์ พร้อมทั้งจดจำสัมผัสระหว่างวรรคสัมผัสระหว่างบทให้ได้อย่างแม่นยำด้วย

ฉันทลักษณ์ทากัพย์ฉบับ ๑๖

การทากัพย์ยานี ๑๑ จะมีอยู่ด้วยกัน ๔ วรรค วรรคแรก ๕ พยางค์ วรรคที่สอง ๖ พยางค์ วรรคที่สาม ๕ พยางค์ และวรรคสุดท้าย ๖ พยางค์ พร้อมทั้ง จดจำสัมผัสระหว่างวรรค สัมผัสระหว่างบทให้ได้อย่างแม่นยำด้วย

ฉันทลักษณ์ทากัพย์ยานี ๑๑

ค่าเจรจาจะแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทร่ายยาว ซึ่งเป็นร่ายที่ไม่กำหนดจำนวนคำในวรรคหนึ่งๆ แต่ละวรรคอาจมีคำมากบ้างน้อยบ้างแตกต่างกันไป โดยคำสุดท้ายของวรรคหน้าจะสัมผัสกับคำใดคำหนึ่งในวรรคถัดไป

ฉันทลักษณ์ร่ายยาว

วิธีการพากย์-เจรจาหนึ่งใหญ่จะขึ้นต้นด้วยการพากย์ฉับ ๑๖ แล้วลงด้วยร่ายยาว หรือขึ้นต้นด้วยการพากย์ยานี ๑๑ แล้วลงด้วยร่ายยาวก็ได้ โดยไม่มีการร้อยสัมผัสระหว่างกาพย์ฉับ ๑๖ กับร่ายยาว และกาพย์ยานี ๑๑ กับร่ายยาว

ตัวอย่างวิธีพากย์ที่ขึ้นต้นด้วยการพากย์ฉับ ๑๖ แล้วลงด้วยเจรจาร่ายยาว

ครั้นอรุณรุ่งรุ่งจี	จวบจวนสุรีย์
จะเยียมยอดยคุณธรา	
เสนาะสรรพเสียงสกุณา	ไก่อ้าวแกกกา
ดูเหว่าวิเวกวาดหวาน	
ปางปิ่นหมิ่นเมฆเมืองमार	ทศพัทตร์ภูบาล
พิภพพื้นลงกา	

สมเด็จพระบรมวงศ์พงศพรหมินทร์ปิ่นสุทศน์กระษัตริย์ยักษ เป็นวงศ์สหัมบดีพรหมอุดมศักดิ์ศักดิ์ดาเดช ประทับแทนมุกดาประดับเพชรเทพนิมิต พรั่งพร้อมไปด้วยราชกิจราชนิกุล เหล่าพระหลวงขุนหมื่นตามตำแหน่งที่ พระจอมมอสุรีมิได้ตรัสว่าขานการพระนคร องค์ท้าวยี่สิบกรทอดทัศนา เห็นสองกองคอยเหตุขึ้นมาเฝ้า (ลงเจรจาพูด) ตรัสถามว่าเออสองเจ้าอยู่ยังขอบเขตหิมเวศอรัญญา เมื่อวันวานสมเด็จพระเชษฐาภิรธาทัพยกออกไปยังยุทธ ภูฟังๆ ดังประดุจคลื่นใหญ่กระทบฝั่ง ครึ่งฟังๆ ไปปลายมือลือกลับเจียบสัจด์ สองเจ้าอย่านั่งก้มหน้าพูดมาให้ซัดๆ เกิดหนาเจ้า...

ตัวอย่างวิธีพากย์ที่ขึ้นต้นด้วยการพากย์ยามี่ ๑๑ แล้วลงด้วยเจรจาร์ยาว

ปางนั้นพระเขาวเรศ	มงกุฎเศศกระษัตริย์
เจ็ดโฉมประโลมศรี	สวัสดีสถาวร
งามพร้อมพระรูปทรง	พระองค์เอวกี้อรชร
ดั่งเทพอัปสร	ในช่อชั้นกามา

โฉมนางมณโฑกัลยาเสด็จเข้าห้องสรง น้ำดอกไม้สดโขมทรงพระกายา
สรงเสร็จมาทรงสุคนธ์หอมตลบทั่ววรกาย ทรงพระภูษาชกทองลายกระบวนเทศ
รัตพระองค์ดูวิเศษแสนประเทือง ประจำยามอร่ามเรื่องประดับพลอย ทรงสายสร้อย
เจ็ดสายชมพูนุช กับพระธำมรงค์เครื่องครุฑรูปทับทิมสลักด้วยโมรา สไบทองเรื่อง
เฉียงอั่งสาทรงมงกุฎค่าควรเมื่องอร่ามตา ทรงดอกไม้ทัดจำรัสฉายก็สุเสร็จ สอดส่อง
ฉลองพระบาทยาตรเสด็จลิลากับพระโอรสาโดยห้องฉนวนใน โคลคลาสุมหาปราสาท
ชัย...

๒. การฝึกประคบน้ำคำ หมายถึง การออกเสียงคำให้ถูกต้องตามหลักภาษา
ไทย ไม่ทำให้ภาษาไทยวิบัติ เช่น คำว่าเกลียวควัน ไม่ใช่คำว่าเปลวควัน คำว่าเปลวไฟ
ไม่ใช่คำว่าเกลียวไฟ รวมถึงการออกเสียงคำด้วยสระเสียงสั้นและเสียงยาวให้ถูกต้อง
มีฉะนั้นจะสื่อความหมายที่ผิดได้

๓. การฝึกประคบน้ำเสียง หมายถึง การรู้จักใช้เสียงเอื้อนหรือทอดจังหวะของ
เสียงเพื่อให้ได้ครบจำนวนพยางค์ของคำพากย์ในแต่ละวรรค

ตัวอย่างการฝึกประคบน้ำเสียงคำพากย์ฉบับ ๑๖

ปางปั้นหมื่นเมฆเมืองมาร ทศพัทตร์ภูบาล
พิภพพื้น(ท)ลงกา

ในวรรคสุดท้ายของกาพย์ฉบับ ๑๖ นี้ จะต้องมีการมีจำนวน ๖ พยางค์ แต่เนื้อ
ความในวรรค พิกพพื้นลงกา นั้นมีเพียง ๕ พยางค์ จึงต้องใช้หลักการฝึกประคบน้ำเสียง
เป็น พิกพพื้น(ท)ลงกา เพื่อให้ได้ครบจำนวน ๖ พยางค์ในคำพากย์วรรคนี้

ตัวอย่างการฝึกประคบเสียงคำพากย์ยานี ๑๑

งามพร้อมพระรูปทรง
ดั่งเทพอัปสร

พระองค์เอวกี้อรชร
ในช่อชั้น(พ)กามา

ในวรรคสุดท้ายของกาพย์ยานี ๑๑ นี้ จะต้องมีย่าน ๖ พยางค์ แต่เนื้อความในวรรค ในช่อชั้นกามา นั้นมีเพียง ๕ พยางค์ จึงต้องใช้หลักการฝึกประคบเสียงเป็น ในช่อชั้น(พ)กามา เพื่อให้ได้ครบจำนวน ๖ พยางค์ในคำพากย์วรรคนั้น

๔. การฝึกแบ่งพยางค์ หมายถึง การออกเสียงพยางค์ในแต่ละคำพากย์ให้ถูกต้อง เช่น คำว่า “*คชเอราวัณ*” จะพากย์โดยแบ่งเป็น ๒ วรรค คือ “*คชะ*” และ “*เอราวัณ*” ไม่พากย์โดยแบ่งพยางค์เป็น “*คชเอ*” และ “*ราวัณ*” เนื่องจากหากแบ่งพยางค์แบบหลังแล้ว คำว่า “*คชเอ*” และ “*ราวัณ*” จะไม่มีความหมาย

๕. การฝึกกระหนกคอ หมายถึง การทำให้เสียงขึ้นลงตามเสียงวรรณยุกต์ของคำหรือพยางค์ของคำพากย์-คำเจรจาในแต่ละวรรค การออกเสียงพากย์-เจรจาให้ชัด ถ้าเปรียบเทียบกับกรร้องเพลงก็คือ การร้องให้ตรงตามเสียงโน้ต ไม่ร้องเพี้ยนสำหรับผู้ฝึกพากย์-เจรจาใหม่ๆ จะยังไม่มีกระหนกคอ เรียกว่า “*พากย์ดาต*” หมายถึง พากย์ธรรมดาๆ ต่อเมื่อครูฝึกฝนจนแม่นยำในทำนองแล้วก็จะมีการกระหนกคอ

๖. การฝึกผูกคำเจรจา หมายถึง การว่าคำเจรจาด้วยการใช้คำศัพท์ตกแต่งในแต่ละวรรคให้วิจิตรพิสดารมากขึ้น ซึ่งขึ้นอยู่กับประสบการณ์ของคนพากย์-เจรจา ถ้ามีประสบการณ์มาก ก็จะผูกคำเจรจาได้ยาว แต่ถ้ามีประสบการณ์น้อยก็จะเจรจาได้เพียงไม่กี่วรรค ซึ่งคำเจรจาล้วนนี้ล้วนมีเนื้อหาเดียวกัน

ตัวอย่างการฝึกผูกคำเจรจาชั้นแรก

พระรามเสด็จออกพลับพลา ได้ยินเสียงโห่ลั่นสนั่นฟ้า กวักพระหัตถ์ตรัสถามไทรापพิภก ว่าเมฆนี่คือใคร...

ตัวอย่างการฝึกผูกคำเจรจาชั้นที่สอง

พระรามสุริยวงศ์ประทับแท่นบรรยงก์พลับพลาไพร ทอดทัศนาไปพร้อมด้วยวานรสองพระนคร ได้ยินเสียงพลนิกรโห่ลั่นสนั่นฟ้า องค์พระจักราสงสัยในวิญญูณณ์ กวักพระหัตถ์ตรัสถามพิภก

ตัวอย่างการฝึกผูกคำเจรจาขั้นที่สาม

พระรามสุริย์วงศ์ เมื่อพระองค์บรมมเหสีแทนนิทรานแต่เพลาลบ ยามดึกลมสงบสองยามเศษ ช่มพระทัยนัยเนตรมีใครจะหลับ พอเดือนบ่ายพิกลายกลับ มาทับฟ้า หวนระลึกถึงสิดาว่าเจ้าพี่เจ้าเพื่อนเอ๋ยจากธานีด้วยกันมา พอตื่นจากแทน นิทรานพระศรีอนุชาที่ถวายน้ำสรงทรงพระพักตร์ เสร็จยกพระบาทนาตเสด็จออก นั้งหน้า พร้อมพระน้องนุชบุตรพระยาลัสเตียนสะพริกพร้อม เหล่าลิบแปดเกศนอบน้อม อยู่เป็นชนัด องค์บรมกระษัตริย์ดำรงสมิทนชาตพระบัญชา ได้ยินเสียงโห่ลั่น

๗. การฝึกว่าทำนองพากย์-เจรจา

ทำนองพากย์-เจรจามีความสำคัญอย่างมากในการพากย์-เจรจาหนังใหญ่ เพราะจะทำให้เกิดความไพเราะ และเกิดรสทางอารมณ์แก่ผู้ชมผู้ฟังด้วย การฝึกว่า ทำนองพากย์-เจรจาหนังใหญ่แบ่งออกเป็น ๕ ทำนอง คือ การฝึกว่าทำนองพากย์ฉับัง การฝึกว่าทำนองพากย์ยานี การฝึกว่าทำนองพากย์ชมดง การฝึกว่าทำนองพากย์โื้อ้ และการฝึกว่าทำนองเจรจาเท้าความ

การฝึกว่าทำนองพากย์ฉับัง

ในการฝึกว่าทำนองพากย์ฉับังนั้น ขึ้นอยู่กับฉันทลักษณ์ของกาพย์ฉับัง ๑๖ นั้นคือ มีอยู่ ๓ วรรค วรรคแรกมี ๖ พยางค์ วรรคที่สองมี ๔ พยางค์ และวรรค ที่สามมี ๖ พยางค์ วิธีฝึกว่าทำนองพากย์ฉับังจะต้องทอดเสียงที่พยางค์สุดท้ายของแต่ละวรรค และในวรรคสุดท้ายจะต้องเอื้อนเสียงบอกตะโพน ให้ตะโพนตีรับ แล้ว ร้องรับว่า เพี้ย ทุกคำพากย์ไป ดังตัวอย่าง

การฝึกว่าทำนองพากย์ฉับัง

○ ○ ○ ○ ○ ○
○ ○ ○ --- ○ ○ ○
○ หมายถึง ทอดเสียง
--- หมายถึง เอื้อนเสียง

ตัวอย่างการฝึกว่าทำนองพากย์ฉับบั๋ง

ครั้นอรุณรุ่งรูจี

จวบจวนพระสุริย์ศรี

จะเยี่ยมยอด---ยุคนธรา

การฝึกว่าทำนองพากย์ยานี

ในการฝึกว่าทำนองพากย์ยานีนั้น จะขึ้นอยู่กับฉันทลักษณ์ของกาพย์ยานี ๑๑ นั้นคือ มีอยู่ ๔ วรรค วรรคแรกมี ๕ พยางค์ วรรคที่สองมี ๖ พยางค์ วรรคที่สามมี ๕ พยางค์ และวรรคที่สี่มี ๖ พยางค์ วิธีฝึกว่าทำนองพากย์ยานีจะต้องเด็ดเสียงที่พยางค์สุดท้ายของวรรคแรก (เด็ดเสียง หมายถึง ไม่ทอดเสียง) วรรคที่สองและสาม ทอดเสียงเหมือนกับการฝึกว่าทำนองพากย์ฉับบั๋ง ส่วนวรรคที่สี่จะต้องเอื้อนเสียงบอกตะโพน ให้ตะโพนตีรับ แล้วร้องรับว่า เพี้ย ทุกคำพากย์ไป ดังตัวอย่าง

การฝึกว่าทำนองพากย์ยานี

○ ○ ○ ○ ⊖

○ ○ ○ ○ ○ ⊚

○ ○ ○ ○ ⊚

○ ○ ○ --- ○ ○ ⊚

⊖ หมายถึง เด็ดเสียง

⊚ หมายถึง ทอดเสียง

--- หมายถึง เอื้อนเสียง

ตัวอย่างการฝึกว่าทำนองพากย์ยานี

ปางนั้นพระจักรกฤษณ์

บุญฤทธิ์ไม่มีสอง

เนาในพลับพลาทอง

ณที่ห้อง---ที่ไสยา

การฝึกว่าทำนองพากย์ขมดง

ในการฝึกว่าทำนองพากย์ขมดงนั้น จะว่าทำนองคล้ายคลึงกันกับทำนองพากย์ฉับบั๋ง นั้นคือ มีอยู่ ๓ วรรค วรรคแรกมี ๖ พยางค์ วรรคที่สองมี ๔ พยางค์ และวรรคที่สามมี ๖ พยางค์ วิธีฝึกว่าทำนองพากย์ขมดง ในวรรคแรกจะเอื้อนทำนองเพลง

- ⊖ หมายถึง เด็ดเสียง
- หมายถึง ทอดเสียง
- หมายถึง เอื้อนเสียง

ตัวอย่างการฝึกว่าทำนองพากย์ไอ้

ผวาวิ่งประหวั่นจิต	ไม่ทันคิดก็โคกกา
กอดแก้วกระนิษฐา	ฤดีตื่น---อยู่แต่ <u>ยัน</u> (รับไอ้)

การฝึกว่าทำนองเจรจาเท้าความ

ในการฝึกว่าทำนองเจรจาเท้าความนั้น จะใช้กับตัวละครพระ นาง ยักษ์ ลิง เพื่อเท้าความว่าเหตุการณ์ตอนนี้ ใครจะไปไหน ใครจะทำอะไร ก่อนที่จะเจรจาพูดโต้ตอบกัน ในการว่าทำนองเจรจาเท้าความนั้นจะว่าต่อจากพากย์พลับพลาหรือพากย์เมืองแล้ว มีฉันทลักษณ์เป็นร้อยยาวที่ผูกต่อเนื่องกันไป มีทำนองขึ้นลงตามจังหวะ

ตัวอย่างการฝึกว่าทำนองเจรจาเท้าความ

สมเด็จพระบรมวงศ์พงศ์พรหมินทร์ป็นสุทศน์กษัตริย์ยักษ์ เป็นวงศ์สหัสมหัทธิพรหมอุดมศักดิ์ศักดิ์ดาเดช ประทับแท่นมุกดาเต็จประดับเพชรเทพนิมิต พรั่งพร้อมไปด้วยราชกิจราชนิภูล เหล่าพระหลวงขุนมูลสะพรั๊กพร้อมตามตำแหน่งที่ พระจอมอสุรีมิได้ตรัสว่าขานการพระนคร องค์ท้าวยี่สิบกรโกรธาสิงไครจะชิงชัย ครั้นยี่สิบเนตรทอดทัศนาก็เห็นสองยักษ์เข้ามาเฝ้า องค์ไท่ท้าวแก้วพระหัตถ์พยักหน้า (ลงเจรจาพูด) ว่า เหวยไอ้สองอสุราอยู่ยังหิมเวศไพร เมื่อวันวานพระศรีอนุชากพลโกรออกไปยังยุทธภูฟังๆ ประดุกหนึ่งว่าคลื่นใหญ่กระทบฝั่ง ครั้นฟังๆ ปลายๆ มีอกลับเจียบสงัด มึงอย่านั่งก้มหน้าพูดให้กูฟังซัดๆ...

๘. การฝึกใช้สำเนียงพากย์-เจรจา

นอกจากการฝึกว่าทำนองพากย์-เจรจาแล้ว หลักสำคัญของการฝึกพากย์-เจรจาหนึ่งใหญ่ก็คือการฝึกใช้สำเนียงพากย์-เจรจา โดยมีหลักอยู่ที่การใช้สำเนียง

อ่อนหวาน โดยการทำให้เสียงขึ้นนาสิก หมายถึง ขึ้นเสียงสูงด้วยจมูก ไม่ใช่สำเนียงดูตัน ขิงขัง อย่างเช่นการพากย์-เจรจาइन

พ่อหม่อมท่านสั่งสอนถึงวิธีการพากย์หนังใหญ่ว่า การพากย์หนังใหญ่ไม่เหมือนกับการพากย์इन ในการใช้เสียง สีลาในการพากย์ ท่านบอกว่า หนังใหญ่เป็นวิจิตรศิลป์ การพากย์ต้องได้เนื้อมากๆ แต่ละตอนแต่ละศึกจะมีกระทู้คำเจรจาคำพากย์มากมาย ต้องหมั่นท่องหมั่นจำ สีลาจังหวะในการพากย์ จะไม่ลงทรวงสำหรับการพากย์หนัง จังหวะจะเร็วกว่าพากย์इन เมื่อท่องกระทู้ทางพากย์คำเจรจาแล้ว ต้องไปซ้อมจังหวะกับท่านให้ท่านฟังอีกหลายเที่ยวหลายหน พอจำได้ถ้วนถี่แล้วต้องว่าให้ท่านฟังบ่อยๆ^{๑๑๗}

หลักการฝึกพากย์-เจรจาหนังใหญ่ทั้ง ๘ ข้อนี้ เป็นหลักสำคัญที่คนพากย์-เจรจาหนังใหญ่ต้องฝึกหัด โดยเฉพาะการฝึกใช้สำเนียงพากย์-เจรจา เพราะเป็นลักษณะเฉพาะของการพากย์-เจรจาหนังใหญ่ ผู้วิจัยพบว่าหลักการฝึกพากย์-เจรจาทั้ง ๘ ข้อนี้ให้ความสำคัญกับการฝึกออกเสียงคำหรือพยางค์ ให้สามารถสื่อความหมายของเรื่องราวได้ชัดเจน ขณะเดียวกันก็ยิ่งให้ความสำคัญกับการฝึกว่าทำนองและสำเนียงพากย์-เจรจาเพื่อให้เกิดความไพเราะ การพากย์-เจรจาหนังใหญ่จึงมีความเป็นวรรณศิลป์และคีตศิลป์ควบคู่กัน

บทสรุป

องค์ความรู้เรื่องการพากย์-เจรจาหนังใหญ่ประกอบด้วย ขั้นตอนการฝึกพากย์-เจรจาหนังใหญ่ ทั้งหมด ๑๐ ขั้นตอน การเจรจากระทู้และการเจรจาลอยตอกตลอดจนหลักการฝึกพากย์-เจรจาหนังใหญ่ ทั้งหมด ๘ ข้อ ได้แก่ การฝึกใช้ฉันทลักษณ์ การฝึกประคบคำ การฝึกประคบเสียง การฝึกแบ่งพยางค์ การฝึกกระหนกคอก การฝึกผูกคำเจรจา การฝึกว่าทำนองพากย์-เจรจา และการฝึกใช้สำเนียงพากย์-เจรจา โดยหลักการฝึกว่าทำนองและสำเนียงพากย์-เจรจามีความสำคัญมาก เพราะเป็นลักษณะเฉพาะของการพากย์-เจรจาหนังใหญ่

^{๑๑๗} สัมภาษณ์, วีระ มีเหมือน, ๑๔ สิงหาคม ๒๕๕๔.

การพากย์-เจรจาหนังใหญ่ เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่ไม่ค่อยได้รับการพูดถึงมากนัก เพราะเมื่อนึกถึงการแสดงหนังใหญ่ ผู้คนจะพากันนึกถึงแต่ “ตัวหนัง” และ “การเชิด” เป็นส่วนมาก คนพากย์-เจรจา ซึ่งถือเป็นหัวใจสำคัญของการแสดง มักถูกหลงลืมไป เช่นเดียวกับการพากย์-เจรจา ซึ่งถือเป็นภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ไม่มีการจัดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร และเป็นภูมิปัญญาที่อยู่กับตัวศิลปินคนพากย์-เจรจา องค์ความรู้เรื่องการพากย์-เจรจาหนังใหญ่จึงถูกลืมเลือน และมีแนวโน้มสูงที่จะสูญหายในอนาคต เพราะสภาพการแสดงที่มีน้อยลง และการรับเอาแบบแผนการพากย์-เจรจาขึ้นมาใช้

ปัจจุบันมีความพยายามของหลากหลายหน่วยงาน หลากหลายองค์กร ทางวัฒนธรรมในการอนุรักษ์ ฟื้นฟูศิลปะการแสดงหนังใหญ่กลับมาให้ประชาชนคนไทยให้ชื่นชมมากขึ้น ผู้วิจัยจึงมีความหวังว่า องค์ความรู้ในการพากย์-เจรจาหนังใหญ่นี้ จะได้รับการถ่ายทอด ส่งต่อ เพื่อให้ประชาชนคนไทยเกิดความตระหนักถึงคุณค่า และภาคภูมิใจในมรดกภูมิปัญญาของบรรพบุรุษนี้สืบไป

บรรณานุกรม

กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๕.

ธนิต อยู่โพธิ์. โขน. พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๕๐๐. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมเขตทรงมล ฦ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๐)

ปัญญา นิตยสุวรรณ. “หนังใหญ่,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง ๑๖ (๒๕๕๒): ๖๔๔๗-๖๔๕๒.

ผะอบ โปษกฤษณะ. วรรณกรรมประกอบการเล่นหนังใหญ่ วัดขนอน จังหวัดราชบุรี. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่เอกลักษณ์ของไทยทางโทรทัศน์และวิทยุสำนักงานนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๐.

พระมหานาค. บุณโณวาทคำฉันท์. พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๕๐๓.

ราศี บุรุษรัตนพันธุ์. หนังใหญ่ เงามืดที่ทอดยาว. ใน เหลียวหน้า แลหลังดูหนังใหญ่. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๕๑.

ศิลปากร, กรม. ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๖.

ศิลปากร, กรม. รวมนงานนิพนธ์ของ นายอาคม สายาคม ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์กรมศิลปากร. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๕. (พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ นายอาคม สายาคม ฦ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันพฤหัสบดีที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๕)

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม. มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๒.

สัมภาษณ์

วีระ มีเหมือน, ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๓.

วีระ มีเหมือน, ๑๙ มีนาคม ๒๕๕๔.

วีระ มีเหมือน, ๑๑ มิถุนายน ๒๕๕๔.

วีระ มีเหมือน, ๑๔ สิงหาคม ๒๕๕๔.

วรรณกรรมกาเผือก : สมบัติของชุมชนไทยยวน อำเภอเส้าไห้ จังหวัดสระบุรี*

ดวงหทัย ลีอด้ง**

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาวรรณกรรมเรื่องกาเผือกและรวบรวมวรรณกรรมโบราณเรื่องกาเผือกที่พบในชุมชนไทยยวน อำเภอเส้าไห้ จังหวัดสระบุรี

ผลการศึกษาพบว่า ชาวไทยยวนที่อำเภอเส้าไห้ จังหวัดสระบุรี โดยเฉพาะผู้สูงอายุ ๖๐ ปีขึ้นไปยังรู้จักเรื่องกาเผือกและยังเข้าร่วมประเพณีเทศน์กาเผือก ผู้วิจัยได้รวบรวมโบราณเรื่องกาเผือกตามวัดต่างๆ ในชุมชนไทยยวนแห่งนี้ รวม ๖ ฉบับ การวิจัยครั้งนี้มีส่วนช่วยกระตุ้นให้ชุมชนไทยยวนเห็นความสำคัญของมรดกทางภูมิปัญญาของตน

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “การสืบทอดประเพณีเทศน์กาเผือกในชุมชนไทยยวน อำเภอเส้าไห้ จังหวัดสระบุรี” โดยมี รองศาสตราจารย์สุกัญญา สัจฉายา เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้รับทุนจากโครงการทุนวิจัยมหาบัณฑิต สกว. ด้านมนุษยศาสตร์-สังคมศาสตร์ ประจำปี ๒๕๕๔ และทุน ๙๐ ปี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กองทุนรัชดาภิเษกสมโภช ประจำปี ๒๕๕๔

** นิสิตระดับปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Ka Phueak literature: Treasure of Thai Yuan Community, Amphoe Sao Hai, Changwat Saraburi*

Duanghatai Luedung**

Abstract

This article aims to study *Ka Phueak* literature in order to compile the original *Ka Phueak* palm leaf manuscripts in the Thai Yuan community, Amphoe Sao Hai, Changwat Saraburi.

The research reveals that the villagers aged over 60 years old are accustomed to the story and participate in the *Ka Phueak* chanting ceremony. Six copies of the manuscripts have been discovered in various Thai Yuan temples in the community. The ultimate aim of this research is to preserve the living tradition of *Ka Phueak* literature and *Ka Phueak* chanting ceremony in the Thai Yuan community and encourage the Thai Yuan community, especially the new generation, to realize and take part in the wisdom legacy of their ancestors.

* This article is part of the author's MA thesis entitled, "Transmission of *Ka Phueak* chanting ceremony in Thai Yuan community, Amphoe Sao Hai, Changwat Saraburi" Department of Thai, Faculty of Arts, Chulalongkorn University. I would like to express my gratitude to my advisor, Assoc.Prof.Sukanya Sujachaya for her suggestions and support. This research was partially funded by TRF Master Research Grants: TRF-MAG 2011 and also partially funded by 90th Year Chulalongkorn Ratchadapisek Sompoj Fund of Chulalongkorn University.

** MA student, Department of Thai, Faculty of Arts, Chulalongkorn University.

บทนำ

บทความนี้มุ่งนำเสนอข้อมูลการศึกษาวรรณกรรมเรื่องกาเหว่าและการรวบรวมวรรณกรรมโบราณเรื่องกาเหว่าที่พบในชุมชนไทยยวน อำเภอเส้าไห้ จังหวัดสระบุรี ข้อมูลที่ได้มาจากการสัมภาษณ์ (Interview) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน และชาวไทยยวนที่อำเภอเส้าไห้ จังหวัดสระบุรี งานวิจัยนี้เก็บข้อมูลระหว่าง พ.ศ. ๒๕๕๓ - พ.ศ. ๒๕๕๔

ไทยยวนที่กล่าวถึงในบทความนี้ หมายถึง กลุ่มคนที่พูดภาษาไทยถิ่นเหนือในเขตอำเภอเส้าไห้ จังหวัดสระบุรี นับเป็นชุมชนใหญ่ที่มีชาวไทยยวนอาศัยอยู่มากถึงร้อยละ ๘๐ ของพื้นที่ ชาวไทยยวนกลุ่มนี้มีถิ่นฐานเดิมอยู่ที่เมืองเชียงแสนซึ่งเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งของอาณาจักรล้านนา มีความเจริญรุ่งเรืองทั้งทางด้านศิลปกรรมศาสตร์และศิลปวัฒนธรรม

การอพยพชาวไทยยวนจากเชียงแสนมาไว้ที่สระบุรีนั้น เกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๗ อันเป็นปีที่ ๒๓ ในรัชสมัยแห่งองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าหลานเธอ กรมหลวงเทพหริรักษ์ และพระยายมราช ยกทัพพร้อมกับกองทัพเจ้าอนุวงศ์เมืองเวียงจันทน์ เจ้าอุปราชเมืองเชียงใหม่ เจ้านครน่าน และเจ้านครลำปาง เข้าล้อมตีเมืองเชียงแสนเผาทำลายเมืองและอพยพผู้คน เพื่อไม่ให้เป็นที่มั่นแห่งชาติภพมาในคราวต่อไป ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) ความว่า

...คราวนั้นกองทัพได้ครอบครว้ ๒๓,๐๐๐ เศษ ก็รื้อกำแพง
เผาบ้านเมืองเสีย แล้วแบ่งปันครอบครว้กันเป็น ๕ ส่วน ให้ไปเมือง
เชียงใหม่ส่วน ๑ เมืองนครลำปางส่วน ๑ เมืองน่านส่วน ๑ เมือง
เวียงจันทน์ส่วน ๑ อีกส่วน ๑ ถวายลงมา ณ กรุงเทพฯ โปรด
ให้ตั้งบ้านเมืองอยู่เมืองสระบุรีบ้าง แบ่งไปอยู่เมืองราชบุรีบ้าง...^๑

^๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ (กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๙๔.

ตามพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ที่ว่าโปรดให้ตั้งบ้านเมืองอยู่เมืองสระบุรีนั้น ก็คือ ตั้งบ้านเรือนอยู่ในท้องที่ของอำเภอเสนาให้ปัจจุบัน โดยอยู่ริมสองฝั่งแม่น้ำป่าสัก ภายหลังเมื่อมีบุตรหลานมากขึ้นก็ย้ายถิ่นฐานออกไปตั้งบ้านเรือนทำนาทำไร่ไกลจากฝั่งแม่น้ำป่าสักออกไป^๒ ปัจจุบันมีชาวไทยยวนอาศัยอยู่เป็นชุมชนใหญ่ใน ๙ ตำบล ๖๗ หมู่บ้าน จาก ๑๒ ตำบล ๑๐๓ หมู่บ้าน คือ ตำบลเสนาให้ ตำบลสวนดอกไม้ ตำบลต้นตาล ตำบลพระยาท ตำบลท่าช้าง ตำบลศาลาไทย ตำบลจิวงาม ตำบลบ้านยาง และตำบลหัวปลวก อีก ๓ ตำบล คือ ตำบลเรียงราง ตำบลม่วงงาม และตำบลเมืองเก่า มีกลุ่มชาวไทยเชื้อสายลาวที่ได้อพยพมาหลายครั้งหลายคราอาศัยอยู่มาก

ปัจจุบันชาวไทยยวนที่อพยพมาอาศัยอยู่ในเขตภาคกลางเมื่อสองร้อยปีก่อนยังคงเรียกตนเองว่า “คนยวน” มาจนถึงทุกวันนี้ ในขณะที่คนในภาคเหนือไม่ได้เรียกตนเองว่าเป็นคนยวน แต่เรียกว่า “คนเมือง” เพื่อแบ่งแยกตนเองออกจากพม่า” จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านอายุ ๓๐ ปีขึ้นไปในอำเภอเสนาให้ โดยเฉพาะตำบลต้นตาล ตำบลพระยาท และตำบลท่าช้างซึ่งนับเป็นพื้นที่ที่มีชาวไทยยวนอาศัยอยู่มากพบว่าพวกเขามีความภูมิใจที่จะบอกว่าตนเองสืบเชื้อสายมาจากชาวโยนกนครหรือชาวเชียงแสน และชาวบ้านกลุ่มนี้จะกล่าวถึงเรื่องราวในประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการอพยพของชุมชนของตนเมื่อครั้ง พ.ศ. ๒๓๔๗ หรือในช่วงรัชกาลที่ ๑ รวมถึงผู้นำชุมชนในการอพยพครั้งนั้น ได้แก่ ปู่เจ้าฟ้า ปู่คัมภีระ และหนานสิบตะได้อีกด้วย

ชาวไทยยวนที่อพยพมาจากเชียงแสนในครั้งนั้นได้นำภาษาและวัฒนธรรมประเพณีต่างๆ ติดตัวมาด้วย และยังมี การสืบทอดกันมาจนถึงทุกวันนี้โดยเฉพาะในกลุ่มชาวไทยยวนรุ่นอายุ ๔๐ ปีขึ้นไป ดังเห็นได้จากวัฒนธรรมประเพณี เช่น ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ ประเพณีถวายสลากภัตที่เรียกว่า “บุญกินข้าวสลาก” ประเพณีเทศน์มหาชาติ ประเพณีเทศน์กาเผือก และภาษา ทั้งภาษาพูดที่เรียกว่า “ฟุยวน” ซึ่งใกล้เคียงกับภาษาถิ่นล้านนาหรือ “คำเมือง” และตัวอักษรที่เรียกว่า

^๒ พินทร น้อยพุทธา, “ไทยยวนในจังหวัดสระบุรี,” *สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง* ๖ (๒๕๔๒): ๒๗๔๐.

^๓ สงวน ไชติสุนทรต้น, *ไทยยวน-คนเมือง* (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๒), หน้า ๑๙๐.

“หนังสือยวน” ซึ่งเป็นอักษรธรรมล้านนา นอกจากนี้ยังพบว่ายังมีคัมภีร์โบราณจำนวนมากอยู่ในวัดของชุมชนไทยยวน นำเสียดายว่าปัจจุบันชุมชนขาดผู้รู้ “หนังสือยวน” จึงทำให้วรรณกรรมจำนวนมากไม่ได้รับการดูแลรักษาและนำมาถ่ายทอด

ภาษาและตัวอักษรของชาวไทยยวน อำเภอเส้าไห้ จังหวัดสระบุรี

สิ่งที่บ่งบอกความเป็นคนไทยยวนที่ยังเห็นได้ในชุมชนไทยยวนปัจจุบัน คือ ภาษา ผู้สูงอายุและชาวไทยยวนอายุ ๓๐ ปีขึ้นไป ยังพูดภาษาไทยยวนอยู่แทบทั้งสิ้น กลุ่มวัยรุ่นนพอพงและพูดได้บ้าง โดยจะพูดเป็นภาษาไทยภาคกลางแต่มีสำเนียงและคำศัพท์ไทยยวนปนอยู่บ้าง แต่กลุ่มเด็กรุ่นหลังจะพูดภาษาไทยภาคกลางกันเกือบทั้งหมดแม้ว่าทั้งพ่อและแม่จะเป็นคนยวนก็ตาม ผู้วิจัยพบว่าในชุมชนที่อยู่ติดถนนสาย สระบุรี-เส้าไห้ ฝั่งที่ติดกับอำเภอเมืองสระบุรี มีเพียงผู้สูงอายุที่ยังพูดภาษาไทยยวน ชาวไทยยวนอายุ ๓๐ ปีขึ้นไป ใช้คำศัพท์ในภาษาไทยภาคกลางแต่มีบ้างที่ออกสำเนียงเป็นยวน ส่วนกลุ่มวัยรุ่นและกลุ่มเด็กรุ่นหลังจะพูดภาษาไทยภาคกลางทั้งสิ้น เหตุที่เป็นเช่นนี้ อาจเป็นเพราะกลุ่มผู้สูงอายุอาศัยอยู่เฉพาะในชุมชนของตน เรียนหนังสือที่วัด อีกทั้งสมัยก่อนการคมนาคมก็ไม่สะดวกเท่าปัจจุบัน โอกาสติดต่อกับคนนอกกลุ่มมีไม่มากนัก จึงไม่ค่อยได้รับอิทธิพลทางภาษาจากคนกลุ่มอื่น ยังคงพูดภาษาไทยยวน โดยใช้คำศัพท์และสำเนียงแบบเดิม ต่างจากคนรุ่นหลังที่มีโอกาสได้เรียนหนังสือในตัวเมือง ได้พบปะกับคนต่างกลุ่ม และใช้ภาษาไทยภาคกลางในการติดต่อสื่อสารมากกว่าภาษาไทยยวน

นอกจากภาษาพูดแล้ว ชาวไทยยวนเส้าไห้ยังมีอักษรใช้ในกลุ่มของตน เรียกว่า “หนังสือยวน” ซึ่งก็คืออักษรธรรมล้านนา เมื่ออพยพมาจากเชียงใหม่ได้นำ “หนังสือยวน” นี้มาใช้ในถิ่นเส้าไห้เรื่อยมา เห็นได้จากคัมภีร์โบราณและสมุดข่อยที่พบตามวัดต่างๆ ในชุมชนไทยยวน บางส่วนมีอายุกว่าสองร้อยปี สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นของเดิมที่ชาวไทยยวนกลุ่มนี้นำมาจากเชียงใหม่ บางส่วนเป็นของที่จารขึ้นใหม่โดยนักปราชญ์ในชุมชน โดยคัดลอกจากเอกสารต้นฉบับ ทั้งที่มีอยู่เดิมตามวัดต่างๆ และที่นำมาจากทางล้านนา เนื่องจากไม่พบว่าชาวไทยยวนที่เส้าไห้แต่งหนังสือเองได้^๔

^๔ สัมภาษณ์ พิเนตร น้อยพุทธา, ๓ พฤษภาคม ๒๕๕๓.

การคัดลอกใบลานนี้ ทำให้วัดของคนยวนสมัยก่อนมีใบลานจารด้วยอักษรยวนมาก เพราะชาวไทยยวนเชื่อว่าการสร้างหนังสือยวนโดยเฉพาะคัมภีร์เทศน์ต่างๆ ถวายวัดจะได้บุญมาก ดังที่ผู้วิจัยได้สำรวจคัมภีร์ใบลานตามวัดต่างๆ พบข้อความบนหน้าปกใบลานที่ระบุชื่อผู้ศรัทธาสถาสร้างหลายฉบับ สอบถามพระสงฆ์ในชุมชนพบว่า ในอดีตชาวบ้านผู้มีศรัทธาจะถวายคัมภีร์เทศน์ จะนิมนต์ให้พระสงฆ์หรือนักปราชญ์ในชุมชนจารหนังสือยวนลงในใบลาน จัดงานฉลองหนังสือในช่วงเดือนสี่หรือเดือนมีนาคมซึ่งเป็นช่วงจัดประเพณีสร้างหนังสือถวายวัด แล้วนิมนต์พระสงฆ์เทศน์หนังสือที่ตนถวายเมื่อเทศน์จบก็ถวายหนังสือนั้นให้แก่วัด และเมื่อถึงวันสำคัญหรือประเพณีต่างๆ เช่น ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีเทศน์มหาชาติ และประเพณีเทศน์กาเผือก รวมถึงวันพระในช่วงเข้าพรรษา พระสงฆ์ก็จะนำหนังสือธัมมเหล่านั้นมาเทศน์ให้ญาติโยมฟัง เพื่อเป็นการเผยแผ่วรรณกรรมศาสนาเหล่านี้ และอบรมสั่งสอนศีลธรรมให้แก่ชาวบ้าน^๕ จะเห็นได้ว่า ประเพณีสร้างหนังสือทำให้ชุมชนไทยยวนแห่งนี้สืบทอดวรรณกรรมอันเป็นสมบัติเดิมของตนไว้ได้

นักปราชญ์ในชุมชนรุ่นก่อนหลายคนสามารถจารหนังสือยวนลงบนใบลานด้วยลายมือที่สวยงาม เช่น หลวงพ่อบ้าย วัดพระยาทต และ พระเือง วัดต้นตาล เป็นต้น ในอดีตชายชาวไทยยวนทุกคนได้เรียนอักษรธรรมล้านนาหรืออักษรยวนกันที่วัดระหว่างบวช จึงทำให้มีผู้รู้อักษรธรรมล้านนาในชุมชนจำนวนมาก ต่างจากปัจจุบันที่พระสงฆ์ผู้อ่านและเขียนอักษรธรรมล้านนาได้เหลือจำนวนน้อย และชายชาวไทยยวนที่บวชก็บวชกัน ๗-๑๕ วัน จึงมีเวลาไม่เพียงพอสำหรับการเรียนและฝึกฝน ปัจจัยทั้งด้านผู้สอนและผู้เรียนทำให้การถ่ายทอดความรู้เรื่องอักษรธรรมล้านนาหรืออักษรยวนซึ่งเป็นตัวอักษรดั้งเดิมของชาวไทยยวนนั้นขาดการสืบทอด ผู้รู้อักษรธรรมล้านนาในชุมชนไทยยวนที่เสาะให้จึงเหลือจำนวนน้อย

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ มีการสำรวจคัมภีร์ใบลานในวัดของชุมชนไทยยวนอำเภอเส้าให้ จังหวัดสระบุรี ตามโครงการของสยามสมาคมในพระบรมราชูปถัมภ์ ผู้สำรวจคือ นายสมบุญรณ์ กำเนิดจันทร์ พบว่ามีใบลานและสมุดข่อย บันทึกด้วยอักษรยวน ภาษายวนและภาษาบาลี กระจายอยู่ตามวัดต่างๆ ในเขตอำเภอเส้าให้ ถึง ๖๗๑

^๕ สัมภาษณ์ พระครูประโชติกิจจาภิวัฒน์, ๑ พฤษภาคม ๒๕๕๓.

ลำดับ เมื่อคัดรายชื่อเรื่องที่ย้ายออกแล้ว จะได้รายชื่อหนังสือยวนทั้งสิ้น ๑๙๖ เรื่อง แบ่งประเภทได้ดังนี้^๖

๑) ประเภทที่เป็นภาษาบาลีทั้งหมด มี ๕ เรื่อง คือ คาถาพัน ผูก ๑-๒ สัมปทานิโมกษ์ สวดมนต์ ๑๒ ตำนาน มาติกา ผูก ๕ และกรรมวาจา

๒) ประเภทตำรา-ตำนานต่างๆ มี ๒๓ เรื่อง เช่น ตำรายาหุลือต ตำรา รักษาฝีต่างๆ สิบขะตา สะเดาะเคราะห์ เรียกขวัญข้าว กฎหมายลักษณะทาส ตำนานพระอินทร์สำรวมธาตุ และตำนานพระเจ้า ๕ พระองค์ เป็นต้น

๓) ประเภทธรรมะคำสอน มี ๖๖ เรื่อง เช่น นิพพานสูตร พระอภิธรรม เจ็ดคัมภีร์ ยอดพระไตรปิฎก ปฐมสมโพธิ มงคลทีปนี คติธรรมสอนโลก และช้าง ๒ งา ปลา ๓ เจียง เป็นต้น

๔) ประเภทอานิสงส์ต่างๆ มี ๑๔ เรื่อง เช่น อานิสงส์ปราสาทผึ้ง อานิสงส์ ออกพรรษา อานิสงส์อภิธรรม อานิสงส์เวสสันดร อานิสงส์ผีตาย และอานิสงส์ พิฎกะทั้งสาม เป็นต้น

๕) ประเภทนิทาน-ชาดก มี ๖๑ เรื่อง เช่น กาเหวือ พระมาลัย หงส์หิน บั้วระวงษ์ พระธาตุตะไถ่ อ้ายร้อยยอด ชมพู่ราชะแดงเขียว ทุกขติยะกุมาร และ กิ่งก่าคำ เป็นต้น

ปัจจุบันหนังสือยวนเหล่านี้คงเหลือไม่ครบตามจำนวน จากการสัมภาษณ์ และลงภาคสนามตามวัดต่างๆ ในชุมชนไทยยวน พบว่า ในช่วง ๓๐ ปีมานี้ ผู้รู้หนังสือ ยวนน้อยลง พระสงฆ์ตามวัดต่างๆ ก็ไม่รู้หนังสือยวน และไม่รู้วิธีเก็บรักษาใบลาน อย่างถูกต้องจึงปล่อยปละละเลยให้ใบลานและสมุดข่อยเหล่านี้ชำรุดเสียหาย เมื่อสายสนองหรือเชือกที่ร้อยใบลานขาด หน้าลานก็ปะปนกัน รวบรวมดั้งเดิมได้ยาก บางวัดได้นำใบลานเหล่านี้ไปเป็นมวลสารในการสร้างวัตถุมงคล บางวัดก็เผาทำลาย เนื่องจากสภาพใบลานเสียหายอย่างมากก็มี

^๖ สมบูรณ์ กำเนิดจันทร์, การสำรวจคำภีร์ใบลานภาษาไทยยวน อำเภอเส้าให้ จังหวัดสระบุรี ([ม.ป.ท.]: [ม.ป.ท.], ๒๕๐๘).

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าคนในชุมชนจะอ่านหนังสือยวนได้น้อยลง แต่ยังมี ความพยายามของพระสงฆ์ในชุมชนที่ปรีวรตวรณกรรมบางเรื่องจากอักษรธรรมล้านนา หรืออักษรยวนเป็นอักษรไทยปัจจุบัน สำหรับให้พระสงฆ์ใช้เทศน์ในประเพณีของชุมชน เช่น เรื่องกาเผือก ที่ใช้ในประเพณีเทศน์กาเผือกซึ่งจัดขึ้นในตอนค่ำของวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ของทุกปี

วรรณกรรมกาเผือก

วรรณกรรมเรื่องกาเผือกเป็นเรื่องที่แพร่หลาย ปรากฏหลายสำนวนใน ทุกภูมิภาคของประเทศไทย มีชื่อเรียกแตกต่างกันไป ได้แก่ แม่กาเผือก กายาว พญากาเผือก พระเจ้าห้าตน พระเจ้าห้าพระองค์ ต้นเหตุลอยกระทง แม้รายละเอียด แต่ละสำนวนจะแตกต่างกัน แต่โครงสร้างและเนื้อหาที่กล่าวถึงกำเนิดของพระพุทธเจ้า ทั้งห้าพระองค์ว่าเป็นลูกแม่กาเผือกกลับคล้ายคลึงกัน

ใจความสำคัญของนิทานเรื่องกาเผือกผูกโยงไปถึงกำเนิดของพระพุทธเจ้า ห้าพระองค์ซึ่งเป็นความเชื่อสำคัญประการหนึ่งของพุทธศาสนิกชนไทย ดังหลักฐาน ในวรรณกรรมและประเพณีต่างๆ เรื่องพระพุทธเจ้าห้าพระองค์นี้สัมพันธ์กับตำนาน พระศรีอารียหรือพระศรีอริยเมตไตรยที่รับรู้ในสังคมไทย คนไทยส่วนใหญ่เชื่อว่า พระศรีอารียจะเป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๕ แห่งภัทรกัป^๒

เรื่องกาเผือกนี้สัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าในภัทรกัปและ พระศรีอารีย สันนิษฐานว่าเป็นนิทานพื้นบ้านที่นักปราชญ์ท้องถิ่นแต่งขึ้น แพร่หลาย ผ่านการเทศน์และคติการสร้างหนังสืออัมม์

เรื่องกาเผือกกล่าวถึงกำเนิดของพระเจ้าห้าพระองค์ว่าล้วนเป็นลูกกาเผือก ด้วยกันนั้น ถือได้ว่าเป็นเรื่องสำคัญในวัฒนธรรมชาวบ้าน แสดงให้เห็นความคิดของ คนไทยเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธเจ้าในภัทรกัปทั้ง ๕ พระองค์ ซึ่งพบได้ ทุกภาคของประเทศไทย โดยเล่าให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าห้าพระองค์เป็นพี่น้องเกิด

^๒ ประคอง นิมมานเหมินท์, **ปริทรรศน์วรรณกรรมพุทธศาสนา** (กรุงเทพฯ: ภาควิชา ภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๕๖.

ร่วมท้องแม่กาเผือกด้วยกัน ความเป็นพี่น้องในที่นี้นั้น อภิลักษณ์ เกษมผลกุล^๔ กล่าวว่า เป็นการแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างพระโคตมะและพระศรีอารียในสถานะที่อยู่ใน “วงศ์ของพุทธะ” ที่นับเนื่องกันเป็นวงศ์ด้วยการบำเพ็ญบารมีเป็นพระพุทธเจ้า ให้เป็นวงศ์แบบปฤชชน ซึ่งทำให้พระศรีอารียมีความศักดิ์สิทธิ์และมีญาติพี่น้องและครอบครัว

ความแพร่หลายของเรื่องกาเผือกในภาคเหนือปรากฏในวรรณกรรม มุขปาฐะ ทั้งนิทานมุขปาฐะที่ชาวบ้านเล่าสืบต่อกันมา ได้แก่ นิทานเรื่อง “แม่กาเผือก หรือพระเจ้าห้าตน” เรื่อง “พระพุทธเจ้าห้าพระองค์” และวรรณกรรมลายลักษณ์ ในรูปแบบของนิทานและคัมภีร์ ได้แก่ เรื่อง “กาเผือก” และเรื่อง “อานิสงส์ผาง ประทีป/ประทีป” และยังมี “หนังสือธรรมเรื่องกาเผือก” ที่พิมพ์เป็นอักษรไทย นอกจากวรรณกรรมแล้ว ยังพบได้จากจิตรกรรมและสถาปัตยกรรม ตำนานสถานที่ รวมถึงประเพณีพิธีกรรมที่ปรากฏในท้องถิ่นต่างๆ ของภาคเหนืออีกด้วย เช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนัง เรื่อง “พระเจ้าห้าพระองค์และประเพณีพื้นบ้าน” ในเจดีย์พระพุทธบาทสี่รอย วัดป่าดาราภิรมย์ อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ รูปปั้นของแม่กาเผือกและพระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์ที่ “ลานแม่กาเผือก พระพุทธเจ้า ๕ พระองค์” ณ ศูนย์พัฒนาศีลธรรมเวียงกาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย

นอกจากในท้องถิ่นต่างๆ ของภาคเหนือที่ปรากฏความแพร่หลายของเรื่องกาเผือกแล้ว จากการลงเก็บข้อมูลภาคสนามในชุมชนไทยยวน อำเภอเส้าไห้ จังหวัดสระบุรี ผู้วิจัยยังพบภาพจิตรกรรมเรื่องกาเผือก ที่วัดต้นตาล ตำบลต้นตาล อำเภอเส้าไห้ จังหวัดสระบุรีอีกด้วย ภาพจิตรกรรมดังกล่าววาดขึ้นใหม่หลังการบูรณะวิหาร ประมาณ พ.ศ. ๒๕๔๐ บนผนังด้านตรงข้ามพระประธาน โดยจิตรกรชาวไทยยวน ชาวบ้านเล่าว่าแต่เดิมไม่มีภาพเขียนบนฝาผนัง มีเพียงผ้าพระบฏเรื่องมหาชาติ ห้อยไว้ข้างผนัง นอกจากนี้ภายในวิหารยังมีตู้เก็บคัมภีร์ใบลานอายุกว่าร้อยปีจำนวน ๔ ตู้ ภายในพบใบลานที่จารด้วยอักษรขอมและอักษรธรรมล้านนาหรือตัวยวนจำนวนมาก มีทั้งคัมภีร์ทางศาสนาและนิทานพื้นบ้าน นับเป็นวัดที่มีคัมภีร์ใบลานเก็บไว้

^๔ อภิลักษณ์ เกษมผลกุล, “ตำนานพระศรีอารียในสังคมไทย: การสร้างสรรค์และบทบาท,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๒๒๕-๒๓๐.

มากที่สุด ในชุมชน ผู้วิจัยสำรวจพบใบลานเรื่องกาเผือกในตู้คัมภีร์เหล่านี้จำนวน ๒ ฉบับ ซึ่งจะกล่าวถึงรายละเอียดต่อไป

เมื่อให้ชาวไทยยวน อำเภอเส้าไห้ จังหวัดสระบุรี อายุ ๔๐ ปีขึ้นไปเล่าให้ฟัง ว่าเรื่องกาเผือกเป็นอย่างไร ทุกคนจะกล่าวถึงอนุภาคตัวละครและเหตุการณ์สำคัญ คล้ายๆ กัน คือ แมงกาเผือก, ไข่ ๕ ฟอง, พายุใหญ่พัดโขยกน้ำ, แม่เลี้ยงที่เป็นสัตว์ ทั้ง ๕ ชนิด, ไข่ฟักออกมาเป็นคน, ฝ่ายพันรูปตินกา, พระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์ เป็นต้น ส่วนใหญ่จะกล่าวถึง “ประทีปตินกา” ที่ใช้จุดบูชาแมงกาเผือกผู้เป็นมารดาของ พระเจ้าทั้งห้าพระองค์ และการเทศน์กาเผือกในเดือนยี่ของภาคเหนือหรือเดือน สิบสองของภาคกลางอีกด้วย

ประเพณีเทศน์กาเผือกจะจัดในตอนค่ำของวันเพ็ญเดือนสิบสอง ชาวไทย ยวนจะนำฝ้ายมาพันเป็นรูปตินกาใส่ในถ้วย มีน้ำมันมะพร้าวใส่ไว้พอเป็นเชื้อเพลิง นำไปรวมกันที่วัด แล้วนิมนต์พระสงฆ์เทศน์เรื่องกาเผือก ตามเนื้อเรื่องที่ว่าแมงกาเผือก เป็นมารดาของพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ ขณะฟังเทศน์ผู้ฟังก็จะจุดฝ้ายตินกาที่ด้วย ของตนเป็นการบูชาคัมภีร์เทศน์แมงกาเผือก และพระเจ้าห้าพระองค์ คือ พระกุกกุสันธะ พระโกนาคมนะ พระกัสสปะ พระโคตมะ และพระศรีอริยเมตไตรย ปัจจุบันชาวบ้าน อายุ ๖๐ ปีขึ้นไปยังปฏิบัติพิธีกรรมนี้อยู่

ประเพณีเทศน์กาเผือกและจุดประทีปตินกาเป็นประเพณีที่มุ่งเน้นการบูชา และรำลึกถึงแมงกาเผือกผู้เป็นมารดาของพระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์ เป็นความเชื่อ ของชาวล้านนาที่สืบทอดในชุมชนไทยยวนในอำเภอเส้าไห้ จังหวัดสระบุรี คู่กับคัมภีร์ เทศน์เรื่องกาเผือกมานานแล้ว

เรื่องยอกาเผือก

เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าบำเพ็ญเพียรอยู่ใต้ต้นไทร มีพ่อค้าสองคนพี่น้อง จากเมืองอุตตระธัญวัตดินคร นำเอาข้าวสารไปขายยังเมืองสุวรรณภูมิ เมื่อมาถึง กลางป่าได้หลงทางจนมาพบกับพระพุทธเจ้า จึงจัดข้าวปลาถวายพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าประทานพระเกศาธาตุให้นายพ่อค้าสองพี่น้อง คนละ ๔ เส้น และให้ นำไปประดิษฐานบนดอยสิงคุตระ อันเป็นที่พระพุทธเจ้าและพี่น้องทั้ง ๔ ได้มีสังจะ

อธิษฐานต่อกันไว้เมื่อได้เกิดเป็นลูกกาเผือกในอดีตชาติ พ่อค้าสองพี่น้องจึงอาราธนาให้พระพุทธเจ้าเล่าเรื่องราวเมื่อครั้งเกิดเป็นลูกกาเผือก ความว่า

ในสมัยเริ่มต้นกับ มีแม่กาเผือกตัวหนึ่งทำรังอยู่บนต้นไม้ใกล้แม่น้ำ ในรังนั้นมีไข่ ๕ ฟอง วันหนึ่งขณะที่แม่กาเผือกออกไปหาเหยื่อ เกิดพายุใหญ่พัดไข่ของแม่กาเผือกทั้ง ๕ ฟองตกลงน้ำ ไข่ทั้ง ๕ ฟองไหลไปตามกระแสน้ำ มีสัตว์ ๕ ชนิดพบไข่และเก็บไข่นั้นไปเลี้ยงดู คือ แม่ไก่ แม่นาค แม่เต่า แม่โค และแม่ราชสีห์ ต่อมาไข่ทั้ง ๕ ฟอง ฟักออกมากลายเป็นมนุษย์เพศชาย เมื่อเจริญวัยขึ้นต่างเบียดหยามต่อเพศฆราวาส จึงลามารดาบุญธรรมไปบวชเป็นฤๅษี วันหนึ่งฤๅษีทั้งห้าบังเอิญพบกันที่ไร่ร่มไม้แห่งหนึ่ง ต่างก็ถามถึงบิดามารดาและนามของแต่ละคน ได้คำตอบว่ามารดานั้นไม่มี มีแต่มารดาบุญธรรมที่เป็นไก่ นาค เต่า โคน และราชสีห์ และมีชื่อตามมารดาบุญธรรม คือ กุกกุกสันโธ-วงศ์ไก่ โคนาคมนโ-วงศ์นาค กัสสโป-วงศ์เต่า โคตโม-วงศ์โค และมหาราสีโ-วงศ์ราชสีห์ เมื่อได้ถามกันก็รู้ว่าหมู่ตนเป็นลูกกาเผือกเหมือนกัน จึงชวนกันอธิษฐานขอให้ได้พบมารดาที่แท้ของตน ขาฎีกามหาพรหมเมื่อทราบเหตุก็แปลงเป็นกาเผือก มาเล่าเรื่องในอดีตให้ลูกทั้งห้าฟังว่า วันที่เกิดพายุใหญ่แม่กาเผือกกลับมาไม่พบไข่ของตน ก็เสียใจร้องไห้จนอกแตกตายได้ไปเกิดเป็นขาฎีกามหาพรหมอยู่บนสวรรค์ ฤๅษีทั้งห้าปรารถนาจะไหว้และบูชาคุณมารดาแม่กาเผือกจึงเอาฝ้ายดิบมาพันทำเป็นตีนกาและมอบให้แก่ลูกทั้งห้า เพื่อจุดเป็นประทีปบูชาคุณมารดาในเดือนนี้

วรรณกรรมเรื่องกาเผือกในชุมชนไทยยวน อำเภอเส้าไห้ จังหวัดสระบุรี

การสำรวจใบลานในชุมชนไทยยวนทั้งตามวัดและตามบ้าน พบต้นฉบับเรื่องกาเผือกจำนวน ๖ ฉบับ จากวัดต้นตาล ๓ ฉบับ และวัดโพธิ์ ๓ ฉบับ ผู้วิจัยได้ใช้ชื่อใบลานตามหน้าปก ระบุชื่อวัดตามลำดับ ที่พบในเครื่องหมาย () มีรายละเอียดดังนี้

๑. กาเผือก (กาเผือกฉบับวัดต้นตาล ๑)

สถานที่ : วัดต้นตาล ตำบลต้นตาล อำเภอเสนาห์ จังหวัดสระบุรี
วัสดุ : ใบลาน
เส้น : จาร
อักษร : ธรรมล้านนา
ภาษา : ไทยล้านนาและบาลี
ผู้จาร : ไม่ระบุชื่อผู้จาร
สภาพ : ค่อนข้างสมบูรณ์ มีเชื้อราเล็กน้อย ตัวอักษรเลือนราง
รายละเอียดบนปกหน้า : หน้าทับเค้ากาเผือก แลนา

๒. ไวรภทิตตินกา (กาเผือกฉบับวัดต้นตาล ๒)

สถานที่ : วัดต้นตาล ตำบลต้นตาล อำเภอเสนาห์ จังหวัดสระบุรี
วัสดุ : ใบลาน
เส้น : จาร
อักษร : ธรรมล้านนา
ภาษา : ไทยล้านนาและบาลี
ผู้จาร : น้อยคม สันนิษฐานจากข้อความในใบลานหน้าสุดท้ายที่ระบุว่า “สัทธาปะถะ น้อยคมได้สร้างกำเผือกไว้ขอหื้อได้ถึงนิพพาน แทเทอ”

สภาพ : สมบูรณ์ ตัวอักษรชัดเจน
รายละเอียดบนปกหน้า : ไวรารภที่ตตินกาผูกเด็ยมี ๑๒ ใบ

๓. พระยากำเพ็อก (กาเพ็อกฉบับวัดต้นตาล ๓)

สถานที่ : วัดต้นตาล ตำบลต้นตาล อำเภอเสาว์ให้ จังหวัดสระบุรี
วัสดุ : ใบลาน
เส้น : จาร
อักษร : ไทย
ภาษา : ไทยล้านนาและบาลี
ผู้จาร : ไม่ระบุชื่อผู้จาร แต่จากสัมภาษณ์คนในชุมชนได้ข้อมูลว่า
ผู้จารคือ หลวงพ่อป้าย อนุมุฑุโฒ
สภาพ : ค่อนข้างสมบูรณ์ ใบลานโค้งงอและมีเชื้อราเล็กน้อย
เนื่องจากถูกความชื้น ตัวอักษรชัดเจน แต่ลายมืออ่าน
ค่อนข้างยาก
รายละเอียดบนปกหน้า : หน้าต้น พระยากำเพ็อก ศรีทธาของนาง.....เป็นผู้สร้าง
ไว้ในศาสนา เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๔ ปีมะเส็ง

๔. พระยากาเพ็อก (กาเพ็อกฉบับวัดโพธิ์ ๑)

สถานที่ : วัดโพธิ์ ตำบลพระยาท อำเภอเสาว์ให้ จังหวัดสระบุรี
วัสดุ : ใบลาน

เส้น : จาร
อักษร : ธรรมล้านนา
ภาษา : ไทยล้านนาและบาลี
ผู้จาร : ผู้ใหญ่ทา บุญธรรม^๔
สภาพ : สมบูรณ์ ตัวหนังสือชัดเจน
รายละเอียดบนปกหน้า : หน้าต้นทลั็บเกล้าพระยากาเผือก แลนา วัดโพธิ์ ตำบล
พระยาต อำเภอสงขลา จังหวัดสระบุรี กัณฑ์เทศน์กำเผือก
แบบภาษายวนพื้นบ้านเฮา กำเผือกหรือพระเจ้า ๕ พระองค์
นั่นเอง นิยมเทศน์กัน ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒

๕. หนังสือเทศน์กำเผือก (กาเผือกฉบับวัดโพธิ์ ๒)

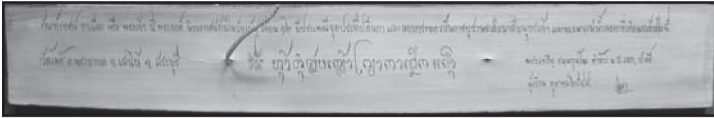

สถานที่ : วัดโพธิ์ ตำบลพระยาต อำเภอสงขลา จังหวัดสระบุรี
วัสดุ : กระดาษ
เส้น : พิมพ์
อักษร : ไทย
ภาษา : ไทยล้านนาและบาลี
ผู้พิมพ์ : พระเจริญ ธมฺมวฑฺฒโธ
สภาพ : สมบูรณ์ พิมพ์ในกระดาษสีเหลืองอ่อน และพับคล้ายใบลาน

^๔ ผู้ใหญ่ทา บุญธรรม เป็นนักปราชญ์ชาวไทยยวนที่สามารถอ่านและเขียนอักษรธรรมล้านนาหรือตัวยวนได้อย่างแตกฉาน ท่านเสียชีวิตในช่วงที่ผู้วิจัยเริ่มเก็บข้อมูล

รายละเอียดบนปกหน้า : หนังสือเทศน์ก่าเผือก เขียนเป็นอักษรไทยให้เทศน์เป็นภาษา
ญวน เรียบเรียงพิมพ์โดยพระเจริญ ธมฺมวฑฺฒโฒ วัดโพธิ์
ตำบลพระยาท อำเภอสายใต้ จังหวัดสระบุรี ๙ มกราคม
๒๕๕๐

๖. พระยาภาเผือก (กาเผือกฉบับวัดโพธิ์ ๓)

สถานที่ : วัดโพธิ์ ตำบลพระยาท อำเภอสายใต้ จังหวัดสระบุรี
วัสดุ : ใบลาน
เส้น : จาร
อักษร : ธรรมล้านนาและไทย
ภาษา : ไทยล้านนาและบาลี
ผู้จาร : พระเจริญ ธมฺมวฑฺฒโฒ
สภาพ : สมบูรณ์ ตัวอักษรชัดเจน
รายละเอียดบนปกหน้า : หน้าต้นทลัับเกล้าพระยาภาเผือก แลนา กัณฑ์เทศน์ กาเผือก
หรือ พระเจ้า ๕ พระองค์ นิยมเทศน์ในวันเพ็ญ เดือน ๑๒
มีประเพณีจุดประทักษิณกาและลอยกระทงเป็นการบูชา
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า แลขอขมาแม่น้ำคงคาที่เกิดพระเจ้า
ทั้ง ๕ วัดโพธิ์ ต.พระยาท อ.สายใต้ จ.สระบุรี พระเจริญ
ธมฺมวฑฺฒโฒ คำตีบ น.ธ.เอก, ป.ตรี ผู้เขียน ตุลาคม ๒๕๔๙

จากการศึกษาใบลานทั้ง ๖ ฉบับ ผู้วิจัยสังเกตเห็นเครื่องหมายขีดฆ่า เน้นสี และเขียนกำกับเพิ่มเติมในใบลานถึง ๓ ฉบับ คือ **พระยากาเผือก** (กาเผือกฉบับวัดโพธิ์ ๑) จากการสัมภาษณ์พระเจริญ ธมฺมวฑฺฒโฒ ผู้เก็บรักษาใบลานฉบับนี้ พบว่าเป็นสมบัติเดิมของวัดโพธิ์ที่พระสงฆ์ใช้เทศน์ในประเพณีเทศน์กาเผือกประมาณ ๑๐ ปีมาแล้ว นอกจากนี้ยังมี **กาเผือก** (กาเผือกฉบับวัดต้นตาล ๑) และ **โวหารภทิตตินกา** (กาเผือกฉบับวัดต้นตาล ๒) ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าใบลานทั้ง ๒ ฉบับนี้ น่าจะเป็นใบลานของเดิมที่จารโดยนักปราชญ์ในชุมชนและใช้เทศน์มานานแล้ว น่าสนใจว่าใบลานทั้งสองฉบับที่พบในตู้เก็บคัมภีร์ใบลานที่วัดต้นตาลนี้ ไม่ปรากฏข้อความภาษาไทยที่ระบุว่า “ให้จุดประทีปตินกา” ดังเช่นที่พบในฉบับอื่นๆ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าใบลานทั้งสองฉบับนี้อาจมีอายุมากกว่า ๕๐ ปี และสร้างขึ้นตั้งแต่สมัยที่คนในชุมชนไทยยวนแห่งนี้ยังสามารถอ่านอักษรธรรมล้านนาหรือตัวยวนได้

ผู้วิจัยสังเกตว่า **โวหารภทิตตินกา** (กาเผือกฉบับวัดต้นตาล ๒) มีการระบุชื่อผู้จารและความปรารถนาในการสร้างคัมภีร์ใบลานเรื่องกาเผือก ไว้ว่า “**สังธาปะถะ น้อยคมได้สั่งกำเผือกไว้ขอหื้อได้ถึงนิพพาน เทเทอ**” นับเป็นตัวอย่างที่สะท้อนให้เห็นความเชื่อของชาวไทยยวนเรื่องอานิสงส์การถวายคัมภีร์ใบลาน

พระยากาเผือก (กาเผือกฉบับวัดต้นตาล ๓) ที่จารเป็นอักษรไทย ชาวบ้านคาดว่ามีเจ้าภาพ หรือ “เก้าครีธา” ถวายหนังสืออัมม์เรื่องนี้ให้วัด แต่อาจไม่ประสงค์ออกนาม ผู้จารจึงไม่ได้ระบุชื่อครีธาผู้ถวาย ส่วนเหตุที่จารเป็นอักษรไทยนั้นคาดว่า เป็นเพราะความต้องการของเจ้าภาพผู้ถวายหนังสืออัมม์และผู้จารที่เห็นว่าเป็นคนในชุมชนโดยเฉพาะพระสงฆ์อ่านอักษรธรรมล้านนาหรือตัวยวนได้น้อยลงจึงต้องการจารเป็นอักษรไทยเพราะหวังจะให้เผยแพร่ออกไป โดยให้พระสงฆ์ใช้อ่านและเทศน์ให้ญาติโยมฟังในวันเพ็ญเดือน ๑๒ แต่เท่าที่ชาวบ้านจำได้นั้น พบว่ายังไม่มีพระสงฆ์ในวัดใช้ใบลานฉบับนี้ในการเทศน์^{๑๐}

^{๑๐} สัมภาษณ์ มงคล พึ่งสุข, ๓ พฤษภาคม ๒๕๕๓.

ใบลานกาเผือกฉบับวัดโพธิ์อีก ๒ ฉบับที่คัดลอกเพิ่มเติมโดยพระเจริญ ธมฺมวฑฺฒโฒ คือ **หนังสือเทศน์กาเผือก** (กาเผือกฉบับวัดโพธิ์ ๒) ที่พิมพ์ด้วยคอมพิวเตอร์ และ **พระยาภาเผือก** (กาเผือกฉบับวัดโพธิ์ ๓) ที่จารขึ้นใหม่นั้น ผู้คัดลอกต้องการสืบทอดและเผยแพร่เรื่องกาเผือก จึงเลือกที่จะปริวรรตจากอักษรธรรมล้านนาเป็นอักษรไทย ใช้ต้นฉบับ **พระยาภาเผือก** (กาเผือกฉบับวัดโพธิ์ ๑) โดยปรับเป็นภาษาไทยให้อ่านง่าย ตัดความให้สั้นลง เหมาะกับเวลาที่จำกัด แม้ไม่ได้เหมือนต้นฉบับทุกประการ แต่ก็ยังคงโครงเรื่องเดิมไว้ เดิมตั้งใจจะจารลงในใบลาน แต่เนื่องจากหาใบลานค่อนข้างยาก จึงพิมพ์ด้วยคอมพิวเตอร์และพับเป็นรูปแบบคล้ายคัมภีร์ใบลาน เก็บไว้ให้พระสงฆ์ในชุมชนและผู้สนใจที่ไม่สามารถอ่านอักษรธรรมล้านนาได้อ่านหรือนำไปเทศน์ได้ ตามที่ระบุไว้ในปกในว่า “เดิมเป็นหนังสือกัณฑ์เขียนบนใบลานเป็นอักษรญวน เขียนใหม่เป็นอักษรไทยแต่ให้พระผู้เทศน์เป็นภาษาญวน” (คำว่า “ญวน” ที่ปรากฏในปกในของใบลานนี้ หมายถึง “ยวน”) หนังสือเทศน์กาเผือกฉบับนี้เคยใช้เทศน์เพียงครั้งเดียวที่วัดท่าช้างเหนือ ตำบลท่าช้าง อำเภอเสาว์ให้จังหวัดสระบุรี ในประเพณีเทศน์กาเผือกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๑ เหตุที่ใช้ **หนังสือเทศน์กาเผือก** (กาเผือกฉบับวัดโพธิ์ ๒) เทศน์เพียงครั้งเดียวนั้น พระสงฆ์ผู้เทศน์กล่าวว่า “เมื่ออ่านด้วยยวนด้วยสำเนียงยวน รู้สึกว่าเทศน์ได้คล่องกว่า หากอ่านด้วยไทยอาจจะหลงเป็นสำเนียงไทย”^{๑๑} จะเห็นได้ว่าการพิมพ์ด้วยคอมพิวเตอร์และพับเป็นรูปแบบคล้ายคัมภีร์ใบลานหรือที่เรียกว่าพิมพ์เป็น “ลานเทียม” นี้ เป็นความพยายามของพระสงฆ์ที่ต้องการรักษารูปลักษณ์ของคัมภีร์ตามแบบเดิม สะท้อนให้เห็นความมุ่งหมายเพื่อให้พระสงฆ์ได้อ่านเวลาเทศน์ หรือให้ผู้มีศรัทธานำไปถวายพระสงฆ์หรือวัดเป็นธรรมทาน^{๑๒}

ส่วนฉบับ **พระยาภาเผือก** (กาเผือกฉบับวัดโพธิ์ ๓) จารขึ้นใหม่โดยย่อความจากต้นฉบับ **พระยาภาเผือก** (กาเผือกฉบับวัดโพธิ์ ๑) เพื่อใช้ในการเทศน์กาเผือกที่พระเจริญ ธมฺมวฑฺฒโฒ ได้รับนิมนต์เทศน์เป็นประจำทุกปี และเห็นว่าเวลาใน

^{๑๑} สัมภาษณ์ พระเจริญ ธมฺมวฑฺฒโฒ, ๑๒ ธันวาคม ๒๕๕๒.

^{๑๒} อาทิตย์ ชีรวณิชย์กุล, “ทานและทานบารมี: ความสำคัญที่มีต่อการรังสรรค์วรรณคดีไทยพุทธศาสนา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศึกษบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๒). หน้า ๑๗๐.

การเทศน์มีจำกัด แต่ก่อนเคยใช้ฉบับ **พระยากาเผือก** (กาเผือกฉบับวัดโพธิ์ ๑) ในการเทศน์ แต่ต้องพยายามย่อความหรือตัดตอนด้วยตนเองอยู่หลายครั้ง จึงต้องการจารฉบับที่ย่อความแล้วเพื่อความสะดวกในการเทศน์^{๑๓}

ผู้วิจัยมีความเห็นว่าแต่เดิมอาจมีใบลานเรื่องกาเผือกอยู่ตามวัดต่างๆ ในชุมชนไทยยวนมากกว่านี้ เนื่องจากเมื่อสอบถามถึงเรื่องกาเผือก พระสงฆ์และชาวบ้านโดยเฉพาะที่มีอายุ ๔๐ ปีขึ้นไปต่างก็รู้จักเรื่องนี้ พระสงฆ์บางวัดบอกว่าเมื่อก่อนมีตู้คัมภีร์เก็บใบลานไว้มากมาย แต่เนื่องจากไม่สามารถอ่านอักษรธรรมล้านนาหรือตัวยวนเหล่านั้นได้ ทำให้ไม่ทราบว่ามีเรื่องอะไรบ้าง และเก็บรักษาไม่ถูกวิธีจึงทำให้ใบลานเป็นเชื้อราหรือถูกแมลงกัด

อานิสงส์การสร้างหนังสือกาเผือกถวายวัด

ชาวไทยยวนในอำเภอเสาไห้ จังหวัดสระบุรี ได้สืบทอดวัฒนธรรมประเพณีต่างๆ ตามแบบไทยยวนทางล้านนา และมีการสืบทอดกันมาจนถึงทุกวันนี้ แม้ว่าไม่ได้มีระบบการนับเดือนแบบทางล้านนาเนื่องจากเปลี่ยนมานับตามแบบภาคกลาง แต่พบว่าประเพณีในรอบปีหลายประการยังปฏิบัติตรงตามกำหนดเดือนแบบเดิม โดยเฉพาะประเพณีการฟังเทศน์และการบูชาผางประทีปในวันเพ็ญเดือนสิบสอง หรือที่คนในชุมชนไทยยวนเรียกว่า “ประเพณีเทศน์กาเผือก”

เมื่อถึงวันเพ็ญเดือนสิบสอง วัดในชุมชนไทยยวน อำเภอเสาไห้ จะจัดประเพณีเทศน์กาเผือก ชาวไทยยวนจะนำฝ้ายพันรูปตีนกาและน้ำมันมะพร้าวไปรวมกันที่วัด แล้วนิมนต์พระสงฆ์เทศน์เรื่องกาเผือก ขณะที่ฟังเทศน์ ผู้ฟังจะจุดฝ้ายตีนกาที่ถ้วยของตนเพื่อบูชาคัมภีร์หรือธรรมเรื่องกาเผือก บูชาแม่กาเผือกและพระพุทธรูปเจ้าทั้งห้าพระองค์ ชาวบ้านเชื่อว่าการจุดประทีปตีนกาเสมือนเป็นการบูชาและรำลึกถึงแม่กาเผือกผู้เป็นมารดาของพระพุทธรูปเจ้าทั้งห้าพระองค์ แม่กาเผือกมีความสำคัญในฐานะผู้ให้กำเนิดมหาบุรุษผู้เป็นศาสดาในศาสนา บางคนยังเชื่อด้วยว่านอกเหนือจากแม่กาเผือกแล้วยังเป็นการบูชาแม่เลี้ยงของพระพุทธรูปเจ้าห้าพระองค์ซึ่งเป็นสัตว์ ๕ ชนิด คือ แม่ไก่ แม่ناق แม่เต่า แม่โค และแม่ราชสีห์ที่ช่วยอุปการะเลี้ยงดูพระพุทธรูปเจ้าทั้งห้าพระองค์

^{๑๓} สัมภาษณ์ พระเจริญ ธมมวฑฺฒโณ, ๒๑ พฤศจิกายน ๒๕๕๓.

อีกด้วย ดังนั้นการจุดประทีปตีนภานี้อาจหมายรวมถึงการบูชาบรรพบุรุษด้วยความกตัญญูตามแบบอย่างของพระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์ เชื่อว่าทำให้ชีวิตร่มเย็นเป็นสุข สมหวังดังปรารถนา มีปัญญาดีสว่างไสวดังเช่นแสงประทีป และได้ไปสู่นิพพาน

ความเชื่อเรื่องอานิสงส์เกี่ยวกับแม่กาเผือกนี้ ยังปรากฏในคัมภีร์ไบลาน โดยมีระบุนานิสงส์ของทั้งผู้สร้างคัมภีร์ ผู้เทศน์ และผู้ฟังอย่างชัดเจน ดังความว่า

...แม้ว่าคุณคนผู้ใด แลมีใจเจตได้สร้างได้เขียน และได้จำงท่านผู้อื่นเขียนที่อภิตี แล้วมีวัตถุข้าวของไปบูชาเอามาตามศรัทธา มีอานิสงส์อันกว้างขวางมากนกว่าที่สดบได้ ก็จักสัมฤทธิ์เป็นติมีสุขในภวาระนี้และภวาระภายหลังก็จักได้ตั้งกำปรารถนา ชุเยื่องชูประกานบ่คลาดบ่คลาแท้ละ

แม้ว่าได้เทศนาหื้อผู้น้อยผู้ใหญ่ อุบาสกอุบาสิกาหื้อได้สดับรับฟังยังรสรธรรมเทศนาแห่งกุพระตถาคตดวงนี้ชื่อว่า กาเผือกอันพระตถาคตหากเทศนาแก่ ตบพุสสกริก ๒ พี่น้อง อันเทศนาที่เกล้าไม้มหาโพธิ์ ไม้โคโค หากจักสัมฤทธิ์ค้ำมัก คำปรารถนาแห่งสุท่านทั้งหลายทั้งมวล ก็หากมีผลอานิสงส์อันใหญ่กว้างตามคำใฝ่อย่างทั้งมวล ก็เสริมดังได้หันหน้าและได้ไหว้นบ้น้อมยังพระเจ้ายอดฟ้าทั้ง ๕ พระองค์ แทบพระบาทบาท

และบุคคลผู้ใดมีศรัทธาบ่น้อย ครอบค้อยถึถ้อยฟังจำเอา ยังธรรมเทศนากาเผือกดวงอันเป็นเกล้าเกล้าแห่งพระสัพพัญญูเจ้าทั้ง ๕ พระองค์คำ บุญกรรมหากจักแต่งที่อนำแห่งตนตัวบุคคลหญิงชายทั้งหลายหื้อได้เข้าสู่แห่งห้องอันชื่อว่าเวียงยอดมหานิพพาน...^{๑๔}

อานิสงส์ของการสร้างคัมภีร์ไบลานนี้สอดคล้องกับข้อความที่ปรากฏในไบลานหน้าสุดท้ายของ **โวหารภทิตตินิกา** (กาเผือกฉบับวัดต้นตาล ๒) ที่ระบุว่า “สัทธาปะถะ น้อยคมได้สร้างกำเผือกไว้ขอหื้อได้ถึงนิพพาน แทะเทอ” สะท้อนให้เห็น

^{๑๔} ไบลานพระยาภาเผือกฉบับวัดโพธิ์ ๑, หน้า ๑๓๓/๕ - ๑๔๒/๑.

ความเชื่อของชาวไทยยวนเรื่องการสร้างหนังสือเพื่ออาณิสงส์นำไปสู่นิพพาน

ผู้วิจัยสังเกตเห็นว่า เหตุที่เนื้อความแสดงอาณิสงส์ที่ระบุถึงผู้สร้างคัมภีร์ ผู้เทศน์ และผู้ฟังเรื่องกาเผือก ดังที่ปรากฏใน **พระยากาเผือก** (กาเผือกฉบับวัดโพธิ์ ๑) เป็นส่วนที่ถูกตัดออก แล้วคงไว้เพียงอาณิสงส์จากการฟังเท่านั้น อาจเป็นเพราะคนในชุมชนที่สามารถอ่านและเขียนอักษรธรรมล้านนาและจารคัมภีร์ได้ และพระสงฆ์ผู้เทศน์กาเผือกมีน้อยลง การร่วมประเพณีเทศน์กาเผือกจึงมุ่งเน้นอาณิสงส์ของผู้ฟังเป็นหลัก

บทสรุป

ชาวไทยยวนที่อำเภอเส้าให้ จังหวัดสระบุรี มีถิ่นกำเนิดเดิมอยู่ที่เมืองเชียงแสน สมัยรัชกาลที่ ๑ ได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานที่อำเภอเส้าให้ จังหวัดสระบุรี ชาวไทยยวนที่อำเภอเส้าให้โดยเฉพา รุ่อายุ ๔๐ ปีขึ้นไปยังคงสืบทอดวัฒนธรรมและวิถีชีวิตตามแบบไทยยวน สังเกตได้จากภาษาพูดที่ยังคงใช้ภาษาถิ่นล้านนา นอกจากนี้ตามวัดต่างๆ ยังคงพบคัมภีร์ใบลานที่จารด้วยอักษรล้านนาเป็นจำนวนมาก ปัจจุบันพบว่าในชุมชนไทยยวนมีผู้รู้หนังสือยวนหรืออักษรธรรมล้านนาน้อยลง

เรื่องกาเผือกที่สัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าในภัทรกัปและพระศรีอาริย์ สันนิษฐานว่าเป็นนิทานพื้นบ้านที่แต่งขึ้นโดยนักปราชญ์ท้องถิ่นล้านนา พบว่ายังสืบทอดและเป็นที่รับรู้ของชาวไทยยวน อำเภอเส้าให้ จังหวัดสระบุรี ในอดีตพระสงฆ์เป็นผู้อ่านคัมภีร์ใบลานเรื่องกาเผือกฉบับที่จารด้วยอักษรธรรมล้านนาหรือตัวยวนและเทศน์เป็นสำเนียงยวนให้ชาวบ้านฟังในตอนค่ำของวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ และชาวบ้านจะจุดประทัดตีนกาบูชาแม่กาเผือก ปัจจุบันพบว่ามี การปริวรรตใบลานเรื่องกาเผือกซึ่งนับเป็นสมบัติของชุมชนไทยยวนที่อำเภอเส้าให้ จากอักษรธรรมล้านนาเป็นอักษรไทยเพื่อเผยแพร่ในชุมชน

จากการสำรวจวัดต่างๆ ในชุมชนไทยยวน อำเภอเส้าให้ จังหวัดสระบุรี ผู้วิจัยได้พบต้นฉบับใบลานเรื่องกาเผือก จากวัดต้นตาล ๓ ฉบับ และวัดโพธิ์ ๓ ฉบับ รวม ๖ ฉบับ คือ

๑. กาเผือก (กาเผือกฉบับวัดต้นตาล ๑)
๒. ไวหารภทิตตินิกา (กาเผือกฉบับวัดต้นตาล ๒)

๓. พระยากำเพ็ญ (กาเพ็ญฉบับวัดต้นตาล ๓)
๔. พระยากาเพ็ญ (กาเพ็ญฉบับวัดโพธิ์ ๑)
๕. หนังสือเทศน์กำเพ็ญ (กาเพ็ญฉบับวัดโพธิ์ ๒)
๖. พระยากาเพ็ญ (กาเพ็ญฉบับวัดโพธิ์ ๓)

การวิจัยครั้งนี้ช่วยกระตุ้นให้คนในชุมชนเห็นความสำคัญของวรรณกรรมของท้องถิ่นที่ปรากฏในรูปแบบวรรณกรรมมุขปาฐะ วรรณกรรมโบราณ ความเชื่อ และประเพณีของตน เพื่อจะได้ช่วยกันดูแลรักษาสมบัติเดิมของตนต่อไปได้อีกทางหนึ่งด้วย

บรรณานุกรม

- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑.** พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๕.
- ประคอง นิมมานเหมินท์. **ปริทรรศน์วรรณกรรมพุทธศาสนา.** กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒.
- พระยาภาเยือกฉบับวัดโพธิ์ ๑.**
- พิเนตร น้อยพุทธา. **ไทยยวนในจังหวัดสระบุรี. สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง** ๖ (๒๕๔๒): ๒๔๗๐.
- สงวน ไชติสุขรัตน์. **ไทยยวน-คนเมือง.** กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๒.
- สมบุญ กำเนิดจันทร์. **การสำรวจคำภีร์โบราณภาษาไทยยวน อำเภอเสนาห์ จังหวัดสระบุรี** [ม.ป.ท.: ม.ป.พ.], ๒๕๐๘.
- อภิรักษ์ณัฏฐ์ เกษมผลกุล. **ตำนานพระศรีอารียะในสังคมไทย: การสร้างสรรค์และบทบาท.** วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๒.
- อาทิตย์ ชีรวณิชกุล. **ทานและทานบารมี: ความสำคัญที่มีต่อการรังสรรค์วรรณคดีไทยพุทธศาสนา.** วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

สัมภาษณ์

- พระครูประโชติกิจจาภิวัฒน์. เจ้าอาวาสวัดเขตสว่าง, ๑ พฤษภาคม ๒๕๕๓.
- พระเจริญ ธมมวฑฺฒโฒ คำต๊ิบ, ๑๒ ธันวาคม ๒๕๕๒ และ ๒๑ พฤศจิกายน ๒๕๕๓.
- พิเนตร น้อยพุทธา, ๓ พฤษภาคม ๒๕๕๓.
- มงคล พึ่งสุข, ๓ พฤษภาคม ๒๕๕๓.

พิธีเลี้ยงผีสะเอิงของชาวภูยที่บ้านละเอาะ อำเภอ น้ำเกลี้ยง จังหวัดศรีสะเกษ*

พรรณวดี ศรีขาว**

บทคัดย่อ

ผีสะเอิงเป็นผีบรรพบุรุษประจำสายตระกูลของชาวภูยที่บ้านละเอาะ อำเภอ น้ำเกลี้ยง จังหวัดศรีสะเกษ คอยคุ้มครองดูแลรักษาลูกหลานและสามารถทำให้ลูกหลานเจ็บป่วยได้เมื่อกระทำผิดจารีตประเพณี ทุกปีระหว่างเดือน ๓ ถึงเดือน ๖ ชาวบ้านจะจัดพิธีเลี้ยงผีสะเอิงขึ้น เพื่อแก้บนขอบคุณและเซ่นไหว้สักการะ พิธีนี้ช่วยสืบทอดความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ ขณะเดียวกันก็ช่วยสืบทอดฮีตคองของชาวภูย บ้านละเอาะ ช่วยสั่งสอนลูกหลาน และสร้างความสัมพันธ์ให้คนในชุมชน รวมถึงสร้างกำลังใจให้แก่ปัจเจกบุคคล พิธีนี้สามารถตอบสนองความต้องการทางจิตใจของปัจเจกบุคคลและสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนจึงดำรงอยู่ได้อย่างยาวนานจนถึงปัจจุบัน

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “การสืบทอดและบทบาทของพิธีเลี้ยงผีบรรพบุรุษของชาวภูย ที่บ้านละเอาะ อำเภอ น้ำเกลี้ยง จังหวัดศรีสะเกษ” ได้รับทุนสนับสนุนจากโครงการทุนวิจัยมหาบัณฑิต สกว. ด้านมนุษยศาสตร์-สังคมศาสตร์ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ปีการศึกษา ๒๕๕๔ และทุน ๙๐ ปี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กองทุนรัชดาภิเษกสมโภช โดยมี รองศาสตราจารย์สุกัญญา สุจฉายา เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

** นิสิตระดับปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

“Phi Sa Oeng” Worship of the Kui at Ban La-o, Amphoe Nam Kliang, Changwat Sisaket*

*Pannawadee Srikhao***

Abstract

Phi Sa Oeng are the family lineage ancestral spirits of the Kui at Ban La-o, Amphoe Namkliang, Changwat Sisaket. Their duty is to protect and take care of their descendants. If their descendants break the custom, the spirits can cause them illness. Annually, during the third and sixth month, villagers will arrange the ancestral spirit worship in order to fulfill their vows, thank and worship the spirits. This worship helps transmit the belief in ancestral spirits. At the same time, the worship helps to transmit the customary law of the Kui at Ban La-o, teaches descendants and unites the relationship between the people in the community. In addition, the worship helps to build spirit for individuals and can respond to the spiritual needs of individuals and build the strength of the community. These are the reasons why the worship has been practiced for a long time until the present.

* This article is part of the author’s MA thesis entitled, “Transmission and Role of Ancestral Spirit Worship of the Kui at Ban La-o, Amphoe Nam Kliang, Changwat Sisaket,” Department of Thai, Faculty of Arts, Chulalongkorn University. This research was partially funded by TRF Master Research Grants: TRF-MAG 2011 and also partially funded by 90th Year Chulalongkorn Ratchadapisek Sompoj Fund of Chulalongkorn University. I would like to express my gratitude to my advisor, Assoc. Prof. Sukanya Sujachaya for her suggestions and support. Fund (Ratchadapisek Sompoj Fund). I would like to express my gratitude to my advisor, Assoc. Prof. Sukanya Sujachaya for her suggestions and support.

** MA student, Department of Thai, Faculty of Arts, Chulalongkorn University.

บทนำ

กลุ่มชาติพันธุ์กวยเป็นกลุ่มชนใหญ่กลุ่มหนึ่งอาศัยอยู่บริเวณภาคอีสานตอนล่างของประเทศไทย พุฒภาษาตระกูลมอญ-เขมร กลุ่มนี้เรียกขานตนเองว่า *กวย กวย ไกย* มีความหมายว่า “คน” คนไทยเรียกคนกลุ่มนี้ว่า *ส่วย*^๑ เดิมมีถิ่นฐานอยู่บริเวณแขวงอัตตะปือ จำปาศักดิ์และสาร์วันของประเทศลาว แล้วได้อพยพข้ามแม่น้ำโขง^๒ เข้ามาอาศัยอยู่บริเวณภาคอีสานตอนล่างของประเทศไทย อาศัยอยู่มากในจังหวัดสุรินทร์ ศรีสะเกษ บุรีรัมย์ และอุบลราชธานี ชาวกวยแบ่งกลุ่มตามวิถีการดำเนินชีวิต คือ กวยเลี้ยงช้างและกวยทำนา

บ้านละเอาะ อำเภอน้ำเกลี้ยง จังหวัดศรีสะเกษ เป็นหมู่บ้านหนึ่งที่มีชาวกวยอาศัยอยู่หนาแน่นและอยู่บริเวณนี้มาเป็นเวลานานหลายศตวรรษ จึงไม่สามารถทราบประวัติได้อย่างแน่ชัดว่ากลุ่มตนอพยพย้ายถิ่นมาจากที่ใด ชาวกวยบ้านนี้เป็นกวยทำนาหรือกวย “มะลอ” ตามแนวการจำแนกกลุ่มภาษาของไซเตนฟาเดนที่ใช้คำว่า “อะไร” แบ่งกลุ่มชาวกวย^๓ ชาวกวยบ้านนี้นับถือพระพุทธศาสนาขณะเดียวกันก็นับถือผีสงเทวดาอย่างเหนียวแน่น ผีที่ชาวบ้านนับถือเป็นผีที่คอยปกป้องดูแลรักษาผู้คนที่ให้มีแต่สันติสุข แต่หากผู้ใดขาดความเคารพหรือกระทำผิดจารีตประเพณีก็บันดาลให้เกิดความเดือดร้อนได้เช่นกัน

ผีสะเอิง เป็นผีที่ชาวกวยบ้านละเอาะนับถือ ทุกปีชาวบ้านจะจัดพิธีเลี้ยงผีสะเอิงขึ้น พิธีนี้ถือปฏิบัติมาจนถึงปัจจุบันเพราะสามารถตอบสนองความต้องการของผู้คนในชุมชนได้ บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอข้อมูลภาคสนามเกี่ยวกับ

^๑ สมทรง บุรุษพัฒน์, *เรียนภาษาและชีวิตความเป็นอยู่ของชาว กวย-ส่วย(ส่วย)จากบทสนทนา* (นครปฐม: สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๗), หน้า ๑.

^๒ จิตร ภูมิศักดิ์, *ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาวและขอม และลักษณะทางสังคมของชนชาติฉบับสมบูรณ์* (กรุงเทพฯ: ศยาม, ๒๕๔๔), หน้า ๒๘๔.

^๓ Eric Seidenfaden, *The Kui People of Cambodia and Siam. Journal of Siam Society* 39, Part 2 (January 1952): 161-162. ได้ศึกษาและแบ่งกลุ่มตามการออกเสียงคำว่า “อะไร” ในภาษากวย จึงได้แบ่งชาวกวยในประเทศไทยออกเป็น ๔ กลุ่มใหญ่ คือ กวยมะไอ (Kui M'ai) กวยมะลอ (Kui M'Ā) กวยเยอ (Kui YŌ) กวยมะลัว (Kui M'loa)

พิธีเลี้ยงผีสะเอิงของชาวภูยกบ้านละเอาะ และวิเคราะห์บทบาทของพิธีเลี้ยงผีสะเอิง ที่มีต่อผู้คนและชุมชนบ้านละเอาะ ข้อมูลที่ได้มาจากการสัมภาษณ์ (Interview) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ผู้ประกอบพิธีและผู้เข้าร่วมพิธี จากการสังเกต (Observation) และการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม (Participant observation) ในพิธีกรรม งานวิจัยนี้เก็บข้อมูลในช่วง พ.ศ. ๒๕๕๓-๒๕๕๕

ผีสะเอิงกับความเชื่อของชาวภูยกบ้านละเอาะ

ผีสะเอิง หรือเรียกว่า ผีแม่สะเอิง ผีแม่สะเออง คำว่า “สะเอิง” เป็นภาษาภูยก หมายถึง ครกดินเผา

ชาวบ้านเชื่อว่าผีสะเอิงเป็นผีบรรพบุรุษประจำสายตระกูล ซึ่งเป็นผีปู่ย่าตายายของตนที่ล่วงลับไปแล้ว คอยคุ้มครอง ดูแลรักษาลูกหลานและสามารถทำให้ลูกหลานเจ็บป่วยได้เมื่อกระทำผิดจารีตประเพณี ชาวภูยกที่บ้านนี้จึงถือว่าผีบรรพบุรุษเป็น “ของรักษา” ตนเองและญาติพี่น้องให้อยู่ดีมีสุขอยู่เสมอ การที่ผีบรรพบุรุษมาอยู่กับลูกหลานเพราะอยากอยู่เป็นหลักเป็นฐานให้ลูกหลานได้ยึดเหนี่ยวและรักใคร่ปรองดองกัน หรือเรียกว่ามาทำให้ “เป็นเฮือนเป็นชาน” (เป็นบ้านเป็นเรือน) ทุกปีชาวบ้านจะจัดพิธีเลี้ยงผีสะเอิงขึ้นโดยมีครูบาเป็นผู้ประกอบพิธี เพื่อแก้บนและขอบคุณที่ช่วยให้ลูกหลานบรรเทาหรือหายจากการเจ็บป่วย และเพื่อเซ่นไหว้สักการะ

ผีสะเอิงเป็นผีมูลมัง คือ เป็นผีที่เป็นมรดกตกทอดมาตั้งแต่อดีต เมื่อบรรพบุรุษของตนในอดีตเคยนับถือผีตายไป เท่ากับว่าผีตายไปด้วย แต่เพียงชั่วเวลาหนึ่งเท่านั้น ผีตนเดิมจะกลับมาเกิดใหม่กับลูกหลานในตระกูลเรื่อยไป เช่นนี้เรียกว่าผีมูลมัง ชาวบ้านเชื่อว่าคนธรรมดาไม่สามารถยกผีให้กันหรือยกผีให้ลูกหลานได้ ผีเท่านั้นเป็นฝ่ายเลือกว่าจะอยู่กับใคร ผีแต่ละตนมีชื่อเรียกแตกต่างกันไป เช่น บัวศรี แพงศรี ปทุมมา พิมพา เป็นต้น

มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับความเป็นมาของผีสะเอิงว่า ในสมัยก่อนผีสะเอิงเคยเป็นผีที่อยู่ดูแลรักษาช่าง กระทั่งวันหนึ่งช่างลงเล่นน้ำในหนองทำให้หน้าขุ่น ชาวบ้านไม่พอใจ จึงไปดูพบว่าช่างทำให้ผีที่ดูแลรักษาช่างโกรธ จึงมาทำให้คนเจ็บป่วย เมื่อชาวบ้านไปดูหมอ (หมอดู) ก็พบว่า ผีมาทำให้เจ็บป่วย หากต้องการหายจากการเจ็บป่วยคนผู้นั้น

ต้องเลิกดูดำ ว่าช่างและให้รับนับถือผีไว้ ชาวบ้านจึงรับผีสะเอ็งไว้และได้ขนบานกับผีว่า ถ้าทำให้ตนหายป่วยจะจัดพิธีเลี้ยงผีขึ้น

สาเหตุการประกอบพิธีเลี้ยงผีสะเอ็ง

พิธีเลี้ยงผีสะเอ็ง หรือ แกลสะเอ็ง แกลสะเอง (แกล ในภาษากูยหมายถึง เล่น) การประกอบพิธีเลี้ยงผีสะเอ็งส่วนใหญ่มีสาเหตุมาจากมีผู้ป่วยที่แพทย์รักษาไม่หาย จึงหันไปพึ่งหมอมอเพื่อให้เข้าทรง แล้วพบว่าผีบรรพบุรุษกระทำให้เจ็บป่วย สาเหตุที่ทำให้เจ็บป่วยมักมาจากลูกหลานหรือคนในตระกูลได้กระทำความผิดจารีตประเพณี เช่น ญาติพี่น้องผิดใจหรือทะเลาะเบาะแว้งกัน ลูกเขยลูกสะใภ้ไม่ให้ความเคารพต่อตาแม่ยาย ลูกหลานผิดประเวณี เป็นต้น

หลังจากรู้ว่าผีบรรพบุรุษกระทำให้เจ็บป่วย คนป่วยและญาติพี่น้องจะเชิญครูบาใหญ่และครูบารองมาที่บ้านของตน เพื่อเป็นตัวแทนทำพิธีบอกกล่าวผีบรรพบุรุษของคนป่วยว่า คนป่วยจะ “รับนับถือผี” เอาไว้ และช่วยขนบานกับผีให้คนป่วยหายจากการเจ็บป่วยด้วย นอกจากนี้ยังต้องเชิญชาวบ้าน ๒ คน เพื่อมาเป็นนายประกัน ทั้งครูบาและนายประกันจะรับรองยืนยันกับผีว่าถ้าคนป่วยหายหรืออาการดีขึ้นแล้วจะจัดพิธีเลี้ยงผีขึ้น

คนที่จะเป็นนายประกันต้องมีการเสี่ยงทาย โดยให้กินเหล้าหรือน้ำหอมใส่ขันใบเล็ก เมื่อกินหมดแล้วต้องทิ้งขันลงจากปาก ถ้าขันหงายก็เป็นนายประกันได้ทันที หากขันคว่ำครบ ๓ ครั้ง แสดงว่าผีไม่ชอบไม่พอใจไม่เอาผู้นั้นเป็นนายประกัน ต้องเปลี่ยนนายประกันคนใหม่

เตรียมตัวก่อนเลี้ยงผี

พิธีเลี้ยงผีสะเอ็งจัดขึ้นทุกปีระหว่างเดือน ๓ ถึงเดือน ๖ แต่นิยมทำในเดือน ๓ (ราวกลางเดือนกุมภาพันธ์-กลางเดือนมีนาคม) ตามจารีตประเพณีที่ถือปฏิบัติกันมา ช่วงเวลาที่จัดเป็นช่วงหลังฤดูกลางเก็บเกี่ยว มีข้าวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์ และเป็นช่วงเวลาที่ดอกจำปาลาว (สีลาวติ) ดอกไม้สำคัญที่ใช้ประกอบพิธีบานสะพรั่ง พิธีเลี้ยงผีจะจัดขึ้นในเวลากลางคืน เริ่มต้นราว ๒๐.๐๐ น. ชาวบ้านเชื่อว่าจะเสร็จสิ้น

เมื่อสีพอใจหรืออึดหน้าแล้ว ส่วนใหญ่มักเสร็จสิ้นราวรุ่งสาง หรือประมาณ ๐๕.๐๐ น. - ๐๖.๐๐ น.

ก่อนการจัดพิธีเลี้ยงผีสะเอง เจ้าภาพและญาติพี่น้องจะปรึกษาหารือวันที่จะประกอบพิธี ส่วนใหญ่เลือกตามความสะดวกและความพร้อมเพรียงของพี่น้อง จากนั้นจึงไปเชิญ **ครูบา** และ **นักดนตรี** การจัดพิธีนี้เจ้าภาพและญาติพี่น้องต้องเตรียมทุนทรัพย์มากกว่า ๑๐,๐๐๐ บาท เพื่อใช้ในการจัดงาน ทั้งค่าค้าย (ค่าครู) ของครูบา ค่านักดนตรี ค่าอาหารและเครื่องดื่ม โดยเฉพาะเหล้าไว้ทำพิธีและเลี้ยงชาวบ้านที่มาร่วมงาน ในช่วงเช้าของวันงานญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านจะมาช่วยจัดเตรียมสิ่งของต่างๆ ให้เรียบร้อย

ข้อปฏิบัติในพิธีเลี้ยงผีสะเอง

๑. การประกอบพิธีเลี้ยงผีสะเอง เจ้าภาพต้องไหว้บอกกล่าวปู่ตาดก่อน อาจทำที่ดอนปู่ตาหรือที่บ้านก็ได้ โดยให้เฒ่าจ้ำเป็นผู้ทำพิธีบอกกล่าวให้ เพื่อแสดงความเคารพและบอกกล่าวปู่ตาดาว่าตนจะทำพิธีเลี้ยงผี ขอให้ผีมาเข้าร่วมทรงโดยเร็ว และขอให้ผีผ่านพ้นไปด้วยดี

๒. ดอกไม้ที่ใช้ในการประกอบพิธีเลี้ยงผีสะเองต้องใช้ดอกจำปาลาว (ลีลาวดี) เท่านั้น เพราะผีสะเองชื่นชอบดอกไม้ชนิดนี้ ไม่สามารถเปลี่ยนเป็นดอกไม้ชนิดอื่นได้

๓. เมื่อประกอบพิธีกรรมไม่ว่าจะสนุกสนานแค่ไหน ห้ามเขยและสะใภ้ในสายตระกูลเจ้าภาพปรบมือ รำพ้อน และร้องตามเด็ดขาด เพราะผี (ในร่างทรงครูบา) อาจไม่พอใจและถือว่าลบหลู่ หากเขยหรือสะใภ้ทำผิดต้องมีการสมมา คือการขอขมา เป็นเงินหรือเหล้าขาว

๔. นายไซ คือ บุคคลที่รับบทบาทสมมติในพิธีเลี้ยงผีบรรพบุรุษ มีหน้าที่ในการติดตามหาสัตว์ สิ่งของ และเจรจามาเพื่อไถ่ถอนและจ่ายค่าปรับไหมตามเรื่องราวต่างๆ ที่สมมติขึ้นในพิธี นายไซต้องไม่ใช่คนในตระกูลที่เป็นเจ้าภาพและต้องผ่านการเห็นควรจากครูบาใหญ่ก่อนจึงจะเป็นได้ เมื่อครูบาใหญ่รินเหล้าขาวให้ดื่มแสดงว่าคนนั้นเป็นนายไซได้

๕. เครื่องค้ายันเก่าหรือหิ้งผีของคนที่ตายไปแล้ว ห้ามเผา ห้ามเหยียบ ห้ามข้าม เพราะเชื่อว่าจะทำให้เกิดความรุ่มร้อนเดือดร้อนแก่คนในตระกูลได้ ลูกหลานอาจนำหิ้งผีไปลอยน้ำหรือนำไปวางบนต้นไม้ให้ย่อยสลายไปเอง

๖. การเลี้ยงผีสะเอ็งต้องเลี้ยง ๓ ปีต่อเนื่อง ห้ามขาดหรือเว้นปีเด็ดขาด ต้องทำให้ครบ ๓ ปี จึงจะถือว่าประกอบพิธีครบเสร็จสมบูรณ์ หรือ “ครบขบว”

๗. หากตระกูลใดแต่งงาน มีลูกหลานที่เพิ่งคลอดใหม่ ต้องมีการบอกกล่าว ผีสะเอ็งและต้องพาสะเภาหรือเขยมากราบไหว้ด้วย

๘. ในวันพระหากสามารถทำได้ ให้นำดอกจำปา ๑ คู่ ข้าวเหนียวหนึ่ง ๑ ก้อน และน้ำหอม ขึ้นไปไหว้หิ้งผี

พิธีเลี้ยงผีสะเอ็ง

พิธีเลี้ยงผีสะเอ็งมีองค์ประกอบต่างๆ ได้แก่ ผู้ประกอบพิธี ผู้เข้าร่วมพิธี หิ้งผี สถานที่ในการประกอบพิธี เครื่องค้าย (เครื่องบูชา) เครื่องเล่นประกอบพิธี พายวัณ เครื่องดนตรี ขั้นตอนการประกอบพิธี ข้อปฏิบัติสำคัญของพิธีเลี้ยงผีสะเอ็ง และบทประกอบพิธี มีรายละเอียดต่อไปนี้

ผู้ประกอบพิธี

ผู้ประกอบพิธีเลี้ยงผีสะเอ็งเรียกว่า ครูบาแม่สะเอ็ง หรือ ครูบาแม่สะเอ็ง เป็นได้เฉพาะเพศหญิงและในตระกูลหนึ่งมีได้เพียง ๑ คนเท่านั้น ส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงวัยกลางคนขึ้นไปที่มีครอบครัวแล้ว การประกอบพิธีครูบามักมีจำนวนเป็นเลขคู่ ประมาณ ๖ - ๑๒ คน จะแต่งกายด้วยชุดพื้นเมืองของสตรีชาวกูย คือ ผ้าซิ่นมีหัว และตีนซิ่น เสื้อแขนยาวสีดำ (ย้อมมะเกลือ) ลายลูกแก้ว ผ้าพาดบา ชุดเหล่านี้จะนำมาสวมใส่เมื่อประกอบพิธีเท่านั้น

“ครูบา” เป็นคำเรียกผู้ประกอบพิธีโดยรวมๆ แต่สามารถจำแนกตำแหน่งในการประกอบพิธีออกเป็น ๓ ตำแหน่ง คือ ครูบาใหญ่ ครูบารอง และลูกศิษย์ ทั้ง ๓ ตำแหน่งนี้จะใช้ในบริบทของพิธีเลี้ยงผีเท่านั้น มีรายละเอียดดังนี้

- **ครุบาใหญ่** คือ ผู้ที่มีจำนวนปีในการนับถือผีมากที่สุดในหมู่บ้าน เป็นหัวหน้าของครุบาทุกคนในการประกอบพิธี มีตำแหน่งสูงสุดและมีอำนาจมากที่สุด ในพิธีมีเพียง ๑ คนเท่านั้น

- **ครุบารอง** คือ ผู้ที่มีจำนวนปีในการนับถือผีรองลงมาจากครุบาใหญ่ เป็นผู้ช่วยครุบาใหญ่ในการประกอบพิธี ในพิธีมี ๑-๒ คน

- **ลูกศิษย์** คือ ผู้ที่มีจำนวนปีในการนับถือผีรองลงมาจากครุบารองลดหลั่นกันไปเรื่อยๆ เป็นผู้ประกอบพิธีแต่ไม่ได้มีหน้าที่สำคัญเช่นเดียวกับครุบาใหญ่และครุบารอง ในพิธีมี ๔-๑๐ คน

ผู้เข้าร่วมพิธี

ผู้เข้าร่วมพิธีมีจำนวนราว ๔๐-๑๐๐ คน แต่ละครั้งอาจมาคนน้อยแตกต่างกันตามสายตระกูล มีตั้งแต่วัยเด็กไปจนถึงคนวัยชรา ส่วนใหญ่เป็นคนในครอบครัวเจ้าภาพและญาติพี่น้องในสายตระกูล นอกจากนี้ยังมีเพื่อนบ้านคนอื่นๆ ในหมู่บ้านด้วย ผู้เข้าร่วมพิธีจะนั่งหรือยืนอยู่รอบปะรำพิธี

หิ้งผีสะเอ็ง

หิ้งผีเป็นที่อยู่ของผีบรรพบุรุษ อยู่ในห้องนอนเจ้าของบ้านและต้องอยู่บนผนังทิศหัวนอนเสมอ สูงจากพื้น ๑ เมตรครึ่งเป็นต้นไป มีขนาด ๑ ศอกของครุบาเจ้าของหิ้ง มีด้วยกัน ๓ แบบ ดังนี้

หิ้งฝากระติบข้าว เป็นหิ้งชั่วคราวก่อนพิธีเลี้ยงผีปีแรก

หิ้งตะแกรงไม้ไผ่ เป็นหิ้งชั่วคราว มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาดเท่ากับ ๑ ศอกของผู้นับถือผี ใช้หลังจากจบพิธีเลี้ยงผีปีที่ ๑ และปีที่ ๒

หิ้งไม้ยอ เป็นหิ้งถาวร ทำจากไม้ต้นยอ พื้นหิ้งเป็นตะแกรงไม้ไผ่ ลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีขนาดเท่ากับ ๑ ศอกของผู้นับถือผี ส่วนขอบที่เป็นไม้ยอจะทำให้ยาวกว่าตะแกรงไม้ไผ่เพื่อทำเป็นส่วนเรียกว่า “หัวนาค” และ “หางนาค” เวลาขึ้นหิ้งจะมีส่วนหางนาคติดผนังให้ส่วนหัวนาคยื่นออกมาด้านนอก หิ้งนี้จะใช้หลังจากจบพิธีเลี้ยงผีปีที่ ๓

เครื่องประกอบต่างๆ ในหิ้งผีมีขวดน้ำหอม* ดอกจำปา พวงมาลัยดอกจำปา กรวยดอกไม้ ชั้นบักเบ็ง ข้าวต้มมัด ก๊วย หมาก พลุ ยาสูบ ดาบไม้ยอ เงิน เทียน ข้าวสารเหนียว ข้าวเหนียวนึ่ง ไช้ต้ม และฝ้าย

หิ้งผีแบบตะแกรงไม้ไผ่วางกับพื้นบ้าน ก่อนที่ครูบาจะยกหิ้งแขวนบนผนังบ้าน

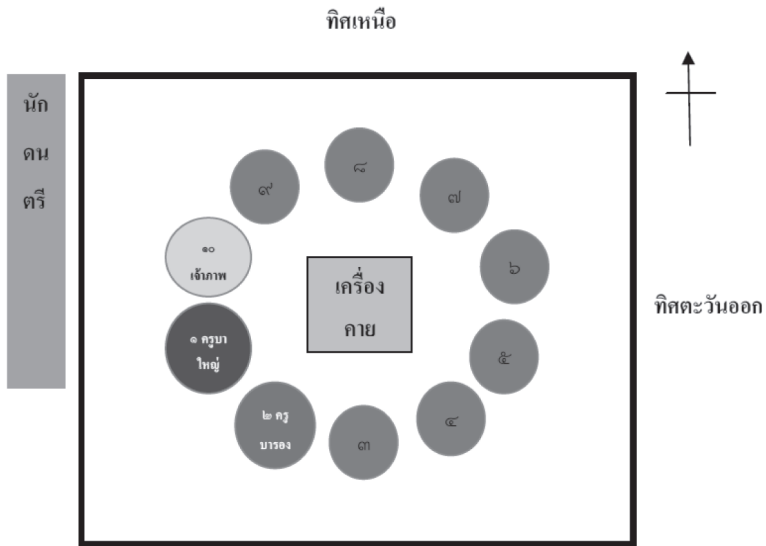
สถานที่ประกอบพิธี

สถานที่ประกอบพิธีเรียกว่า “ปะรำพิธี” ต้องตั้งอยู่ในบริเวณบ้านเจ้าภาพ หากพื้นที่แคบสามารถตั้งปะรำบริเวณถนนหน้าบ้านได้ ปะรำพิธีทำจากไม้เป็นซุ้ม หลังคาต้องมุงด้วยหญ้าคาเท่านั้น เพราะเป็นจารีตที่ถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด กลางปะรำพิธีเป็นชั้นวางเครื่องคาย (เครื่องบูชา) ผี ทำจากไม้ชนิดใดก็ได้สร้างเป็น ๒ ชั้น

ข้อห้ามในการตั้งปะรำพิธี คือ ห้ามให้หลังคาปะรำอยู่ใต้หลังคาบ้าน เพราะเชื่อว่าผีจะไม่สามารถมองเห็นพิธีและไม่สามารถเข้าร่างทรงได้ เส้าและส่วนต่างๆ ของปะรำ รวมทั้งชั้นวางเครื่องคายห้ามใช้ตะปูตอก เพราะการตอกตะปูลงไป เป็นเหมือนการตีหมกให้เกิดความเจ็บปวด ส่วนใหญ่ใช้ดอกไม้ใฝ่ผูกมัดไว้

* น้ำหอม หรือ น้ำอบ เป็นของสำคัญบนหิ้งผีเพราะเป็นสิ่งที่ใช้กินใช้อาบทำให้เกิดความชุ่มชื้นและส่งผลนั้นแก่ลูกหลานด้วย ครูบาเจ้าของหิ้งจะหมั่นเติมน้ำหอมอยู่เสมอหากเห็นว่าพร่องไป น้ำหอมทำมาจากหัววานหอม แผลกหอมและขมิ้น บดรวมกันแล้วนำมาผสมน้ำ

ภายในบริเวณประรำพิธี ครูบาทุกคนจะนั่งล้อมวงวางเครื่องคาย ครูบาใหญ่หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ครูบาคนอื่น ๆ นั่งลดหลั่นไปทางขวามือของครูบาใหญ่ตามจำนวนปีที่นับถือผีจากมากไปหาน้อย ครูบาเจ้าภาพจะนั่งด้านซ้ายมือของครูบาใหญ่ ด้านทิศตะวันตกของประรำพิธีจะเป็นที่นั่งของนักดนตรี ดังตัวอย่างตามแผนผัง หมายเลข ๑ แทนครูบาใหญ่ หมายเลข ๒ แทนครูบารอง หมายเลข ๑๐ แทนเจ้าภาพ

แผนผังประรำพิธีเลี้ยงผีสะเอิง

เครื่องคาย (เครื่องบูชา)

เครื่องคาย หรือ เครื่องบูชาผี ประกอบด้วยสิ่งของต่างๆ ดังนี้

ชั้นแรก หรือชั้นบนสุด วาง**ขันบักเบ็ง** ๔ อัน

ชั้นที่สอง หรือชั้นกลาง วาง**สะเอิง** หรือ ครกดินเผา ๔ ตัว ภายในครกแต่ละใบมีใบตองฉีก ๓ ใบ ข้าวต้มมัด ๓ กลีบ กัวยี่ ๓ ลูก หมาก ๑ คำ พลุ ๑ คำ ยาสูบ ๑ คำ

ชั้นล่างสุด หรือพื้นใต้ชั้นไม้ วาง**คายส่วนตัว** ของครูบาแต่ละคน

คือ ชั้นเงิน ๑ ใบ ขวดน้ำหอม ๑ ขวด ดอกจำปา ๒ ดอก กรวยแหลมดอกไม้ ๔ อัน เทียนเล็ก ๑ เล่ม ข้าวสารเล็กน้อย

นอกจากนี้ยังมีชั้นน้ำหอมขนาดใหญ่ ๑ ใบ ข้าวสารเหนียว ๑ ถ้วย เหล้าขาวหลายขวด ดอกจำปาลาว (ลีลาวดี) และเทียนขนาดมาตรฐาน (ยาวประมาณ ๑๒ เซนติเมตร) ไม่จำกัดจำนวน วางไว้ใกล้เคียงส่วนที่ครุบาใหญ่ตั้งอยู่ เพื่อใช้ประกอบพิธีในขั้นตอนต่างๆ

ประจำพิธีเลี้ยงผีสะเอิงและชั้นไม้วางเครื่องคายในพิธีเลี้ยงผีสะเอิง

เครื่องเล่นประกอบพิธี

เครื่องเล่นประกอบพิธีจะใช้ในขั้นตอนรำและเล่นประกอบพิธี โดยผีในร่างทรงครุบาเป็นผู้รำรำและเล่นเป็นเครื่องต่างๆ ประกอบด้วยสิ่งของดังนี้

- พวงมาลัยดอกจำปา (ลีลาวดี)
- ฝ้ายขาวฝ้ายแดง
- ดอกจำปาตูม (ลีลาวดี)
- ดาบไม้ยอ ๒ ฝัก
- ผ้าชิ้น ไส่รงและผ้าแพร ชิ้น ๑ ผืน ไส่รง ๑ ผืน และผ้าแพร ๒ ผืน
- บั้งไฟก้านกล้วย

พาชัญญ์

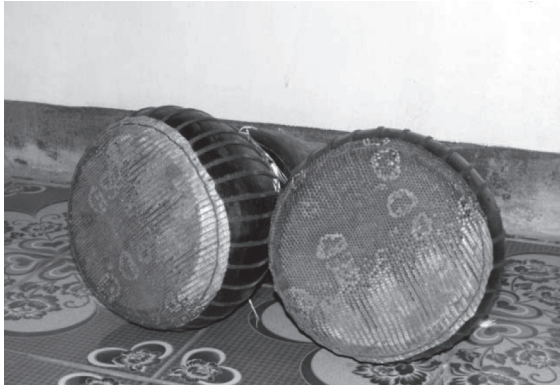
พาชัญญ์จะใช้ในขั้นตอน “สูชัญญ์” ให้ครุบาเจ้าภาพเพื่อเป็นกำลังใจและเสริมสร้างกำลังใจในการดำเนินชีวิตต่อไป พาชัญญ์ประกอบด้วย ขาม ๑ ใบ รองพื้นด้วยใบตองซี (ฉีก) ๓ ใบ วางทับด้วยข้าวเหนียวหนึ่ง บนข้าวเหนียววางไข่ต้ม ๑ ใบ พันด้วยฝ้ายขาวจำนวนหนึ่ง ใส่ข้าวต้มมัด ๓ กลีบ กล้วย ๓ ลูก หมาก ๒ คำ พลู ๒ คำ และยาสูบ ๒ คำ ลงในขามและปิดทับด้วยกรวยใบตอง โดยจะใช้ไข่ต้มในพาชัญญ์เสี่ยงทายสุภาพของครุบาเจ้าภาพด้วย

พาชัญญ์ในพิธีเสี่ยงพิสะเอ็ง ภายในมีทั้งข้าวต้มมัด กล้วย หมาก พลู ยาสูบ ไข่ต้ม ข้าวเหนียวหนึ่ง

เครื่องดนตรี

โทน ๑ คู่ ฆ้อง ๑ ใบ แคน ๑ เต้า เครื่องดนตรีเหล่านี้จะไม่มี การปรับเปลี่ยนหรือเอาเครื่องดนตรีประเภทอื่นมาใช้แทนเพราะเป็นอิตของผี ในการประกอบพิธีดนตรีจะต้องบรรเลงไปจนกว่าจะจบพิธี แต่มีการหยุดพักเป็นครั้งคราวพร้อมๆ กับที่คณะครุบาหยุดพัก เสียงดนตรีที่บรรเลงมีแคนจะเป็นตัวเร่งจังหวะให้ช้าหรือเร็ว ทำนองที่ใช้บรรเลงคือ โทนใช้ทำนองยกหรือทำนองกันตรึม ฆ้องใช้ตีทำนองยกหรือทำนองกันตรึมเช่นเดียวกัน ส่วนแคนจะเป่าลายน้อยหรือลายใหญ่

โหนดินเผา หน้าโหนดำมาจากหนังแลน (ตะกวด)

ขั้นตอนการประกอบพิธีเลี้ยงผีสะเอ็ง

พิธีเลี้ยงผีสะเอ็งสามารถจำแนกเป็นขั้นตอนต่างๆ ได้ดังต่อไปนี้

๑. อัญเชิญผีลงจากหิ้ง ครูบาใหญ่และครูบารองจะขึ้นไปอัญเชิญผีสะเอ็งลงมาจากหิ้งผีเจ้าภาพ ของที่ใช้นำไปเชิญผีมีเทียน ๑ เล่ม น้ำหอม ๑ ขันเล็ก เหล้าขาว ๑ ขวด และกรวยแหลมดอกจำปา ๔ อัน และนำ **ขวดน้ำหอม** และ **กรวยแหลมดอกจำปา ๔ อัน** ของเก่าในหิ้งลงมาวางในประรำพิธี

๒. อัญเชิญผีเข้าร่างทรง ครูบาใหญ่อัญเชิญผีของตนเข้าร่าง จากนั้นผีในร่างทรงครูบาใหญ่จะใช้เทียนส่องดูที่เครื่องคายทุกชั้น เพื่อตรวจสอบเครื่องคายต่างๆ หากขาดสิ่งใดจะเรียกหาเจ้าภาพจะนำมาให้จนครบ จากนั้นครูบารอง เจ้าภาพ และลูกศิษย์คนอื่นๆ ก็เข้าทรงผีเช่นเดียวกัน

ครูบาใหญ่และครูบารองกำลังอัญเชิญผีเจ้าภาพลงจากหิ้ง

๓. ลูกหลานสมบัติสമ്മา เมื่อผีเจ้าภาพเข้าร่างทรงแล้ว ลูกหลานในตระกูล รวมถึงสามีของครูบาเจ้าภาพจะมา สมบัติสമ്മา คือ การขอขมาต่อผีหากได้ทำสิ่งใด ล่วงเกินและเป็นการแสดงความเคารพผีบรรพบุรุษของตน ชาวบ้านเรียกว่า “มาฮ่อน มายอมต่อผี” โดยมี **เครื่องเฮ้** (ขิ้น ๑ ฟืน แพร ๑ วา) เหล้าขาว ๑ ขวด ดอกจำปา ๑ คู่ มอบให้ผีด้วย หากไม่ทำเช่นนี้จะถือว่าไม่ให้ความเคารพ

ลูกหลานมาสมบัติสम्मา (สมา หรือ ขมา) ผีบรรพบุรุษ

๔. ชั้นรำและเล่นประกอบพิธี พิธีในร่างทรงครูบาจะรำและเล่นไปตามลำดับ
เรื่องที่เคยปฏิบัติมา ดังนี้

๔.๑ เล่นเทียน ครูบาทั้งคณะจะจุดเทียนบริเวณปะรำพิธีให้สว่างไสว
แล้วรำไปรอบๆ ปะรำพิธี ผีสะเองชอบความสว่างไสวจึงต้องจุดเทียนให้สว่าง
ตลอดเวลาการประกอบพิธีด้วย

๔.๒ รำดอกไม้พวงมาลัย (ดอกจำปา) การรำในขั้นตอนนี้เพื่อให้ผีได้ชื่นชม
ดอกไม้พวงมาลัย ครูบาทั้งคณะจะนำพวงมาลัยมาคล้องหู และนำฝ้ายขาวฝ้ายแดง
มีตรอบศีรชะ แล้วจึงรำไปรอบปะรำพิธีเช่นเดียวกับเล่นเทียน

๔.๓ รำสะเอง ขั้นตอนนี้เป็นการรำบูชาผีสะเอง ครูบาจะนำสะเอง
(ครกดินเผา) ๔ ใบ ที่ตั้งอยู่บนเครื่องค้ายชั้นกลางลงมาทำพิธี โดยจุดเทียนปักไว้ใน
ครก ถือครกด้วยมือข้างเดียวอีกข้างรำเช่นเดิม รำสะเองจะเริ่มจากครูบาใหญ่
ครูบารอง และลูกศิษย์ที่มีพรรษารองลงมา ขณะนั้นครูบาที่ไม่ได้รำสะเองจะใช้เทียน
จุดไฟแทนแล้วจึงผลัดเปลี่ยนกันรำสะเอง เมื่อรำไปครูใหญ่ ครูบาใหญ่และครูบารอง
จะนำครกไปวางไว้เช่นเดิม

ครูบาแม่สะเองอยู่ในขั้นตอนรำสะเอง

๔.๔ เล่นควาย ครูบาจะสมมติดอกจำปาเป็นควาย แล้วมีท่าทางชื่นชมควายของกันและกันว่าสวยงามหรือไม่ สันนิษฐานว่าการที่ควายปรากฏอยู่ในพิธีนี้อาจเพราะควายเป็นสัตว์สำคัญต่อการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพทำนาของชาวกูยกลุ่มนี้ การชื่นชมควายสมมตินี้เปรียบได้กับการดูลักษณะเขาควายว่าดีหรือไม่ เขาโค้งสวยงามเสมอกัน ไม่คดงอแสดงว่าควายนั้นแข็งแรง จะสามารถช่วยทำนาทำการเกษตรให้แก่ชาวบ้านได้เป็นอย่างดี

หลังจากนั้นครูบาทุกคนจะถือดอกจำปาพร้อมเทียนจุดไฟ รำรอบปะรำพิธี ๓ รอบ แล้วครูบาคนหนึ่งจะรวบรวมดอกไม้ไปวางไว้บนเครื่องคาย เปรียบเหมือนการต้อนรับควายเข้าคอก ต่อมาผู้เข้าร่วมพิธี ๑ คน จะนำดอกไม้ไปจากครูบา แสดงว่าครูบาถูกขโมยควายไปแล้ว ครูบาใหญ่จะให้ผู้เข้าร่วมพิธี ๒ คน ไปตามหาควายให้ เรียกว่า “นายไซ” นายไซจะจุดเทียนสองทางตามหาควาย พร้อมนำดาบไม้ขโยไปด้วยเพื่อใช้ป้องกันตัว นายไซจะเดินรอบๆ ปะรำ จนกระทั่งเจอขโมย ขโมยจะตีนายไซพร้อมเรียกค่าไถ่ควายด้วย นายไซเดินทางกลับมา ครูบาใหญ่จึงเป่ามนต์บริเวณที่ถูกตีให้หายเจ็บปวด ขณะเดียวกันก็ให้นายไซตีมเหล่าและกลับไปไถ่ควายอีกครั้ง สมมติให้เหล่าแทนจำนวนเงิน ซึ่งค่าไถ่ต้องเป็นที่พอใจของขโมย ท้ายที่สุดก็ได้ควายกลับคืนมา

นายไซมาเจรจาไถ่ควายคืน

นายโซนำเหล้ามาโต้ควายคืนจากขโมย

๔.๕ เล่นบ่าวสาว ครุบา ๒ คน จะสมมติเป็นบ่าวสาว ครุบาที่สมมติเป็นบ่าวต้องเปลี่ยนชุด โดยใส่โล่รงและใช้ผ้าแพรไท่ศีรษะ ครุบาที่สมมติเป็นสาวจะใส่ผ้าซิ่นไหมและใช้ผ้าแพรคล้องคอ สองคนบ่าวสาวแสดงกิริยาเกี้ยวพาราศีและกระโดดกอดกันไปรอบปะรำพิธี แล้วดึงเครื่องแต่งกายของกันและกันออก ต่อมาพ่อแม่รู้เรื่องจึงต้องจัดพิธีแต่งงานให้อย่างถูกต้องตามประเพณี แม่บ่าว คือ ครุบาใหญ่ ส่งนายโซไปเป็นเจ้าแก่สู่ขอกับแม่ของสาว คือ ครุบารอง แม่สาวเรียกค่าปรับไหม เรียกค่าสินสอดเป็นจำนวนเงิน ช้าง ๑๐๐ ตัว ม้า ๑๐๐ ตัว นายโซจึงกลับไปนำค่าสินสอดจากแม่บ่าวไปให้แม่สาว โดยนำเหล้ามาให้แม่สาวและเทเหล้าให้แม่สาว แม่บ่าวบ่าวสาวและนายโซดื่มกิน ถือเป็นการแต่งงานกัน

ครูบาสมมติเป็น “สาว” และ “บ่าว”

๔.๖ เล่นแซ่ (จระเข้) ผู้เข้าร่วมพิธี ๒ คน สมมติเป็นจระเข้ ๑ คน เป็น ขอนไม้ให้จระเข้พิง ๑ คน จระเข้ขนอนพิงขอนไม้อยู่นอกปะรำพิธี ครูบาทั้งหมดจะเดิน เรียงแถวตามลำดับมีครูบาใหญ่อยู่หน้าสุด เดินทางไปพบจระเข้ขนอนขวางทางอยู่ ครูบา จะใช้ดาบไม้ขยอแทงจระเข้ หากตื่นจะนำเหล็กกรอกปาก ครูบาทุกคนเวียนกันทำเช่นนี้ ไปเรื่อยๆ ตามลำดับ กระทั่งจระเข้หยุดตื่นล้มตัวลงนอนกับพื้น แสดงว่าจระเข้ตาย แล้ว ครูบาจึงสามารถเดินทางผ่านได้อย่างปลอดภัย

ครูบาอยู่ในขั้นตอนเล่นแซ่ (จระเข้)

๔.๗ เล่นบั้งไฟ ด้านนอกปะรำพิธีจะตั้งร้านบั้งไฟจำลอง ทำเป็นไม้สามเส้า ด้านล่างร้านบั้งไฟมีถังน้ำหอม (แทนโคลน) บนยอดสามเส้ามีสะเอิง (ครก) ที่นำมาจากเครื่องคาย ๑ ใบ และวางขวดน้ำหอมครุบาเจ้าภาพลงไปด้วย

ครุบาทุกคนแห่บั้งไฟมาจนถึงร้านแล้วพรมน้ำหอมลงบนสะเอิง (ครก) จนครบทุกคน จากนั้นจึงรื้ออบร้านบั้งไฟและผลัดกันจุดบั้งไฟเพื่อบูชาเทวดาฟ้าแดน จากนั้นจะมีผู้เข้าร่วมพิธี ๑ คน เป็นผู้ขายรวบรวมบั้งไฟทั้งหมดของครุบาแล้วโยนขึ้นบนท้องฟ้าและถูกผู้เข้าร่วมพิธีคนอื่นๆ สาดน้ำหอม (โคลน) ใส่แทนครุบา

๔.๘ รำขันบักเบ็ง ขันบักเบ็ง (ขันหมากเบ็ง) เป็นเครื่องบายศรีบูชาผีบรรพบุรุษอย่างหนึ่ง ครุบาจะนำขันบักเบ็ง ๔ อัน ที่อยู่บนสุดของชั้นเครื่องคายมาประกอบพิธี ครุบาจะถือขันบักเบ็งที่มีเทียนจุดไฟปักอยู่ ไร่ไปรอบปะรำพิธี ขณะนั้นครุบาที่ไม่ได้ถือบักเบ็งก็จะจุดเทียนไร่ แล้วจึงผลัดเวียนกันรำขันบักเบ็งจนครบ รำขันบักเบ็งเป็นลำดับสุดท้ายของการรำและเล่นในพิธี

๕. เชิญผีออกและสู่ขวัญ ครุบาใหญ่สู่ขวัญครุบาเจ้าภาพ โดยใช้ “พาขวัญ” ที่ลูกหลานจัดเตรียมไว้ให้ ครุบาทุกคนเรียงลำดับจำนวนปีที่นับถือผีจากน้อยที่สุดไปหาครุบาใหญ่ ใช้พาขวัญพร้อมลาผีให้ออกจากร่างตนเอง ขณะเดียวกันก็เป็นการสู่ขวัญให้ครุบาเจ้าภาพด้วย แล้วครุบาใหญ่จะสู่ขวัญคนสุดท้าย ขณะนั้นลูกหลานเจ้าภาพต้องมารอรับพาขวัญด้วยผ้าแพรหรือผ้าขาวม้า ๑ ผืน เมื่อสู่ขวัญแล้วครุบาใหญ่จะส่งพาขวัญให้คนที่มารับพาขวัญต้องรับให้ได้และต้องรีบปิดผ้าให้มิดชิดทันที

๖. เสี่ยงทายสุภาพ การเสี่ยงทายสุภาพของร่างทรงเจ้าภาพจากไขต้มในพาขวัญ ครุบาจะพิจารณาว่าไขเกลี้ยงเกลาคือหรือไม่ ไขแดงอยู่กลางลูกหรือไม่ แล้วนำมาผ่าครึ่งด้วยฝ้าย หากผิวไขที่ตัดเรียบเนียน หมายถึง จะมีสุภาพดี แข็งแรง หากเป็นผิวขรุขระไม่เรียบเนียน หมายถึง สุภาพไม่ค่อยดี

๗. เชิญผีขึ้นหิ้ง ครุบาใหญ่และครุบารองจะนำของที่ใช้ประกอบพิธีต่างๆ วางลงบนตะแกรงไม้ไผ่ เพื่อเตรียมยกขึ้นหิ้ง ขณะเดียวกันครุบาทุกคนจะผลัดกันผูกแขนให้ครุบาเจ้าภาพและให้ครุบาด้วยกัน จากนั้นให้ผู้ใดก็ได้ยกตะแกรงไม้ไผ่ขึ้นไปยังหิ้งผี แต่ห้ามเขยและสะเิกแตะต้องเด็ดขาด แล้วครุบาใหญ่และครุบารองจะยกขึ้นหิ้ง

**ครูบากำลังพิจารณาไข่ต้มและใช้ฝ้ายผ้าไข
เพื่อเสียงทนายสุขภาพให้ครูบาเจ้าภาพ**

๘. ลาคูรบา

เมื่อการประกอบพิธีเสร็จสิ้น ครูบาทุกคนพรมน้ำหอมใส่เครื่องคายและลากันโดยให้ดอกจำปา ๑ คู่แก่กัน เริ่มจากครูบาที่มีจำนวนปีนับถือฝัมน้อยที่สุดมาจนถึงครูบาใหญ่ จากนั้นเจ้าภาพจะนำเงินค่าคายมาให้ผู้ประกอบพิธีทุกคน ครูบาใหญ่อาจได้รับ ๑๕๐ บาท ครูบารอง ๑๒๐ บาท ลูกศิษย์คนอื่นๆ ๑๐๐ บาท

ข้อปฏิบัติสำคัญของพิธีเลี้ยงฝัสะเอ็ง

การประกอบพิธีเลี้ยงฝัสะเอ็งต้องทำสามปีต่อเนื่อง ห้ามขาดห้ามเว้นเด็ดขาด เพราะเป็นขั้นตอนการรับนับถือฝัที่ต้องปฏิบัติตามจารีต ดังตารางต่อไปนี้

ลำดับ	ปีที่ ๑	ปีที่ ๒	ปีที่ ๓
๑. เล่นเทียน	✓	✓	✓
๒. รำดอกไม้พวงมาลัย	✓	✓	✓
๓. รำสะเอ็ง	✓	✓	✓
๔. เล่นควาย	✓	✓	✓
๕. เล่นบ่าวสาว	-	✓	✓
๖. เล่นเข้ (จระเข้)	-	-	✓
๗. เล่นบั้งไฟ	-	-	✓
๘. รำขันบักเบ็ง	✓	✓	✓

ปีแรก เล่นเทียน รำดอกไม้พวงมาลัย รำสะเอ็ง *เล่นควาย* รำขันบักเบ็ง

ปีที่สอง เล่นเทียน รำดอกไม้พวงมาลัย รำสะเอ็ง *เล่นควาย เล่นบ่าวสาว* รำขันบักเบ็ง

ปีที่สาม เล่นเทียน รำดอกไม้พวงมาลัย รำสะเอ็ง *เล่นควาย เล่นบ่าวสาว เล่นเข้ (จระเข้) เล่นบั้งไฟ* รำขันบักเบ็ง

ตลอด ๓ ปีที่ประกอบพิธีจะต้องรำขันบักเบ็งเป็นลำดับสุดท้ายเพื่อบูชาผีก่อนยกขึ้นหิ้งขึ้นหอ และต้องทำตามข้อกำหนดที่แตกต่างกันใน ๓ ปี เมื่อจัดพิธีครบทั้งเล่นเทียน รำดอกไม้พวงมาลัย รำสะเอ็ง เล่นควาย เล่นบ่าวสาว เล่นเข้ (จระเข้) เล่นบั้งไฟ จบด้วยรำขันบักเบ็ง จะถือว่าเป็นการประกอบพิธีเลี้ยงผีอย่างสมบูรณ์ หากปีถัดไป (ปีที่ ๔) ผู้ถือผีและญาติพี่น้องอยู่ดีมีสุขอาจไม่ต้องประกอบพิธี ส่วนใหญ่วั้นว่างไปราว ๓-๕ ปี จึงจะจัดพิธีขึ้นอีก หรือหากปีใดครุบาเกิดความไม่สบายใจหรือเจ็บป่วยก็จะประกอบพิธีอีกครั้ง เพื่อความอยู่ดีมีสุขและความสบายใจของผู้ถือผีและพี่น้องด้วย

บทประกอบพิธี

การประกอบพิธีเลี้ยงผีสะเอ็งใช้ทั้งภาษากูยและภาษาลาว บทที่ใช้ในการ

ประกอบพิธีแต่ละครั้งไม่เหมือนกัน ไม่มีบทร้องตายตัว เพราะชาวบ้านเชื่อว่ากิริยาอาการหรือคำพูดต่างๆ ล้วนเกิดจากผีบรรพบุรุษในร่างทรงครุบา จึงเป็นบทร้องมุขปาฐะที่ทันสมัย หากขั้นตอนใดมีบทบาทสมมติจะใช้ภาษาพูดธรรมดาทั้งภาษาญ้อและภาษาลาว (อีสาน) ตามบทบาทในขั้นตอนนั้น บางขั้นตอนก็ไม่ปรากฏบทพูดปรากฏเพียงการรำไปรอบปะรำพิธีเท่านั้น บทประกอบพิธีที่ปรากฏในพิธีเลี้ยงผีสะเองมีดังตัวอย่างต่อไปนี้

- บทไหว้เจ้าที่เจ้าทางต่างๆ ก่อนเริ่มพิธี

เจ้าที่ เจ้าทาง เจ้าป่า เจ้าเขา ไหว้เจ้าปู่เจ้าตาได้ ลูกหลานสิเล่นแม่สะเอง แถนไต่ เต๋ยวันี่กะบอกให้ฮู้ให้แจ่ง ให้ฮู้ให้เห็น ดอกไม้ ๑ คู่ พลุ ๒ กำ ยา ๒ กอบ มากินมาเกี่ยวนำลูกนำหลานไต่ อย่าขัดขวางไต่ มื้อนี้มากินน้ำส้ม เหล้า ยาปลาบั้งนำลูกนำหลานไต่

โทะพี โทะจู้อ โงเน กอนเจาลิงแกลสะเอง ไตออนดิง เกิด ปี่มยุคู่ บลูมาก เบี้ย ตะลุม เจาจาลองกอนเจาเต้อ เจาจาเต๋ยะโพลง อะกาอ้ง จองกอนเจาเต้อ

ถอดความ

วันนี้ลูกหลานจะทำพิธีเลี้ยงผีสะเอง จึงกราบไหว้และบอกกล่าวเจ้าที่เจ้าทางเจ้าป่าเจ้าเขาและผีปู่ตาให้รับรู้ ลูกหลานมีดอกไม้ ๑ คู่ พลุ ๒ กำ ยาสูบ ๒ คำน้ำหวาน เหล้าและอาหาร ขอให้เจ้าที่เจ้าทาง เจ้าป่าเจ้าเขาและผีปู่ตามารับเอา อย่าได้ขัดขวางให้ช่วยดูแลพิธีให้เป็นไปด้วยดี

- บทอัญเชิญผีเข้าร่างทรง

แม่เอ๊ย ครุบาขึ้นมาเชิญแล้ว ขอเชิญลงมาเล่นเด้อมื้อนี้ เข้าไวๆ เต้อ ฟาวมาลงมาเล่นเด้อมื้อนี้ อย่าช้า ฟาวเล่นฟาวหัวให้มันอิม มาไวๆ อย่าให้ยาก ให้เข้าเต้อ

แม่เอ๊ย คุณเบี้ยเซาะเจาแล้ว เชิญแข่งเจาแกล ตะโง้ แหน่ เจาเวยๆ เต้อ เพียวแข่งเจาแกลเต้อ ตะโง้เหน่ เพียวแกลออนปะไซ เจาเวยๆ เต้อ

ถอดความ

แม่เอ๋ย ครูบาขึ้นมาเชิญแม่ลงจากหิ้งแล้ว วันนี้ขอเชิญลงมาประกอบพิธี ให้แม่มาเข้าร่างทรงครูบาโดยเร็วอย่าได้ช้า จะได้รีบรำเล่นให้อิ่มมอกอิมใจ ให้เข้าร่างทรงโดยไวอย่าให้มีอะไรยุ่งยาก

- คำร้องตอนเล่นควาย

ไอ้เอ๋ยเชิญมาตุ้มหัวบ่อนนอน หัวบ่อนนอนเทิงยอดมอดอกนา เอ๋ยเชิญมาเชิญมาเล่น แสงควายแม่ลูกอ่อนเชิญมาเล่นแสงควายแม่ลูกอ่อน คนดีเอ๋ย มาเล่นให้มันอิมมันพอดื้อ ครูบาเอ๋ยครูบาเอ๋ยสิหาไว้สิเล่นนำดอกนา สิหาเจ้าเล่นเรื่องควายจักบาด สิหาเจ้าเล่นควายน้อยเจ้าเอ๋ย อยู่ทางพี่คนเดียวขบมีหมู่ ผูกควายไว้อยู่ในปางโนป่า คนงามเอ๋ย บพอเลี้ยงสิบอกนี่หนา ยังงามแท้อยู่กลางป่า ควายผูกไว้ถักลักไป เตอบาดนี้

ถอดความ

เชิญฝึมารวมกันไม่ว่าจะอยู่ตรงไหนก็ขอให้มารวมกัน (โดยปกติแล้วหิ้งผีจะอยู่ที่คห้วนอนของเจ้าของบ้าน) จะเชิญมาเล่นมารำเรื่องควายแม่ลูกอ่อน มาเล่นมารำให้อิ่มมอกอิมใจ จะพากันเล่นเรื่องควาย ครูบาอยู่ทางนี้คนเดียวไม่มีเพื่อนไปผูกควายจำนวนมากเลี้ยงไว้อยู่ในป่า ควายมีแต่ตัวสวยงามแต่แล้วก็ถูกขโมยไป

- บทพูดเจรจาตอนเล่นควาย

นอกจากคำกลอนข้างต้น ขึ้นตอนเล่นควายยังมีการเจรจาของผู้รับบทบาทสมมติทั้งครูบา นายไซ และขโมย ดังนี้

นายไซ : เห็นฮอยควายมาทางนี้บ่ เพิกจิกเงาะนาแห่น แหละ

นายไซ : ไอ้เอ๋ย ถุกเขายิง เขาตีขามา ไอ้เอ๋ย ไกลเนาบันเนาตาเงา

ครูบา : ไปนำมาใหม่เบ็ง จีตะโปนเงาเบ็ง

ขโมย : เอาบ่ได้ๆ ให้มาไถเอา เอาเงินมาไถ เอามาแสนหนึ่งเด้อ แสนสองเด้อ แอพิเป็นออน เงาไกแอ เอาสตาเงา เอาจามูยแสนเด้อ เนียแสนเด็น

ขโมย : บัดได้แสนสองบ่ต้องเอาเดื่อ ควยนั้น พิเป็นเปียแสนพิต้องแอดั้น
จิกโก

นายไซ : เขาเอาแสนสองครุบา คูเปียตแอดั้นแสน

ครุบา : เขาบอกราคามาบ้อ

นายไซ : เขาบอกราคามาท่อนี่ละ

นายไซ : เอามาให้แล้วแสนสอง แอเจอออนแล้วแสนสอง

ขโมย : เอาเท่านี้ก็ได้อ แอแคแหนแหละ

ถอดความ

นายไซเดินทางไปตามหาควายแล้วไปพบขโมยจึงถามไปตั้งความว่า

นายไซ : เห็นควายผ่านมาทางนี้ไหม

แต่นายไซถูกขโมยตีขาจึงกลับมาบอกครุบาใหญ่

นายไซ : โอ้ย ถูกเขายิง เขาตีขามา

ครุบาใหญ่เป่าน้มนตี่ไสขของนายไซบริเวณที่ถูกตี แล้วบอกนายไซว่า

ครุบา : ให้กลับไปตามควายมาให้ด้วย

นายไซมาถึงจะพยายามนำควายไปจากขโมย ขโมยจึงกล่าวว่า

ขโมย : เอาไปไม่ได้ ถ้าหากไม่เอาอะไรมาไถ่ถอน ไปเอาเงิน ๑๐๐,๐๐๐
บาท ๑๒๐,๐๐๐ บาท มาไถ่ ถ้าหากไม่ได้เงิน ๑๒๐,๐๐๐ บาท
ก็ไม่ต้องเอาควายกลับไป

นายไซกลับมาบอกครุบาใหญ่

นายไซ : เขาจะเอาเงินค่าไถ่ควาย ๑๒๐,๐๐๐ บาท นะครุบา

ครุบา : เขาบอกราคามาไซไหม

นายไซ : เขาบอกราคาค่าไถ่ควายมาจำนวนเท่านี้

ครุบาใหญ่จัดแจงนำเหล้าสมมติเป็นเงินค่าไถ่ให้นายไซนำมาให้ขโมย

นายไซ : เอาเงินมาให้แล้ว ๑๒๐,๐๐๐ บาท

ขโมย : เอาเท่าจำนวนนี้แหละ

สังเกตได้ว่า คำร้องหรือบทพูดเจรจาที่ปรากฏในพิธีเลี้ยงผีสะเอ็งมีทั้งภาษา
กวยและภาษาลาว ส่วนที่เป็นคำร้องคำกลอนจะใช้ภาษาลาวเท่านั้น อาจเพราะวัฒนธรรม

เกี่ยวกับศาลอนได้รับอิทธิพลมาจากการล่าต่อกลอนของชาวลาว คำส่วนใหญ่เป็นคำคล้องจอง สะท้อนให้เห็นว่าบ้านละเอาะก็มีการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมชาวกูยและวัฒนธรรมชาวลาว ชาวบ้านจึงใช้ทั้งสองภาษาสลับกันไปอย่างกลมกลืน เป็นธรรมชาติโดยปราศจากความขัดแย้ง

พิธีเลี้ยงผีสะเอ็งกับการสืบทอดฮีตคองของชาวกูยบ้านละเอาะ

ฮีตคอง (จารีตประเพณี) คือ สิ่งที่เกิดประเพณีปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นเวลานาน จนกลายเป็นขนบธรรมเนียมประเพณี เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมต่างๆ ในสังคมนั้น กฎระเบียบ ข้อห้าม ความเชื่อ พิธีกรรม เป็นต้น ในกลุ่มชาติพันธุ์ดั้งเดิม จารีตประเพณีถือเป็นกฎหมายสำคัญของชุมชน (Customary Law) หากละเมิดจะถูกปฏิเสธจากสังคม คนผู้นั้นจะอยู่ในสังคมไม่ได้ เมื่อสังคมมีกฎหมายจากส่วนกลางใช้บังคับ จารีตประเพณีนี้จึงลดบทบาทลง

พิธีเลี้ยงผีสะเอ็งของชาวกูยที่บ้านละเอาะมีบทบาทโดดเด่นในการสืบทอดฮีตคองดั้งเดิมของชาวกูยบ้านนี้ โดยอาศัยการตอกย้ำลิตซ้ำของพิธีที่นิยมจัดขึ้นทุกๆ ปี จารีตของคนกลุ่มนี้ที่ยังคงรักษาผ่านพิธีเลี้ยงผีมีทั้ง *การเคารพผู้อาวุโส การครองตนของชายหญิง การเจรจาต่อรอง การปรับไหม* จารีตประเพณีเหล่านี้ถูกถ่ายทอดและสื่อสารให้ลูกหลานในหมู่บ้านรับรู้ผ่านการประกอบพิธีเลี้ยงผีสะเอ็งดังนี้

การเคารพผู้อาวุโส เนื่องจากการประกอบพิธีเลี้ยงผีเป็นพิธีที่ต้องแสดงความเคารพต่อผู้อาวุโสและบรรพบุรุษ โดยอาศัยอำนาจของผีบรรพบุรุษของตนในการสั่งสอน โกลเกลี้ย และอ้อนวอนให้คุ้มครองดูแลแก้ไขปัญหาให้ลูกหลาน เห็นได้จากเมื่อผีเข้าร่างทรงครุบาแล้ว ลูกหลานจะมาสวมบัติสมมา (สมา หรือ ขมา) ฝึ้นับเป็นการแสดงความเคารพบรรพบุรุษ

นอกจากนี้ผีในร่างทรงจะเรียกหาลูกหลานด้วย ซึ่งหากใครทะเลาะเบาะแว้งกัน ผิดใจกันหรือลูกเขยลูกสะใภ้ประทุตตัวไม่เคารพต่อตาแม่ยาย แม้มีได้เอ่ยปากหรือไม่มีผู้ใดล่วงรู้นอกจากคนที่ทะเลาะกันแต่ผีสามารถรู้ได้ ชาวบ้านเชื่อว่า “คนไม่รู้แต่ผีรู้” เมื่อผีบรรพบุรุษบอกกล่าวสิ่งใดลูกหลานจึงเชื่อฟังและปฏิบัติตาม ถือว่า

เป็นการสอนการเคารพผู้อาวุโส และช่วยควบคุมคนในชุมชนด้วย การเคารพผู้อาวุโส ยังสะท้อนได้จากผู้ประกอบพิธีที่ให้ความสำคัญในการเคารพผู้อาวุโส คือ ครูบาใหญ่ มีพรชานับถือผีมากที่สุดจึงได้รับการเคารพจากครูบารอง ลูกศิษย์และชาวบ้านคนอื่น ๆ ด้วย

การครองตนของชายหญิง ในขั้นตอน “เล่นบ่าวสาว” โดยผีในร่างทรงครูบา ๒ คน สมมติบทบาทเป็นหญิงสาวและชายหนุ่มที่ชอบพอกันและได้เสียกัน ภายหลัง เมื่อพ่อแม่ทั้งสองฝ่ายรับรู้ ฝ่ายชายจึงได้จัดหาเต้าแก่เพื่อไปสูขอ *ปรับไหม* และจัดการ แต่งงานให้ถูกต้องตามประเพณี ในขั้นตอนนี้ได้สะท้อนจารีตการครองตนของชาย และหญิง สอนให้รู้จักยับยั้งชั่งใจและรู้จักรักษานวลสงวนตัว ไม่ควรกระทำผิดประเวณี หรือลักลอบได้เสียกัน แต่หากเกิดขึ้นฝ่ายชายต้องเสียค่าปรับไหมและจัดหาเต้าแก่ไป สูขอฝ่ายหญิงตกลงสินสอดและผ่านความเห็นชอบจากผู้ใหญ่ของทั้งสองฝ่ายแล้ว จึงจัดพิธีแต่งงานตามประเพณี การลักลอบได้เสียกันเป็นความเสื่อมเสียอย่างมากใน สังคมชาวกูย บ่งบอกถึงการไม่อบรมสั่งสอนลูกหลาน หากเกิดเหตุการณ์เช่นนี้ผู้ชาย ต้องแสดงความรับผิดชอบด้วยการจัดการขั้นตอนต่างๆ ให้ถูกต้อง ด้วยเป็นเรื่องที่สำคัญ พิธีนี้จึงเก็บรักษาจารีตเพื่อสอนใจลูกหลานที่เข้าร่วมให้ได้รับรู้

การเจรจาต่อรอง เนื่องจากชาวกูยที่บ้านละเอาะเป็นกู่ทำนา สัตว์ที่เกี่ยวข้อง กับการทำนาคือควาย ชาวกูยกลุ่มนี้จึงผูกพันและให้ความสำคัญกับควายค่อนข้างมาก เมื่อชาวบ้านถูกขโมยควายต้องรีบติดตามหาควายเพื่อรีบไถ่ควายคืน เห็นได้ในขั้นตอน “*เล่นควาย*” โดยใช้ดอกจำปา (ลีลาวดี) ตูมแทนควาย

ครูบาทุกคนต่างชื่นชมความงามของควาย ว่าควายของตนเองมีลักษณะดี หรือไม่ เมื่อครูบารวบรวมดอกจำปาไว้รวมกันก็สื่อถึงการต้อนรับควายเข้าคอกหลังเสร็จ ภารกิจในการทำนา แล้วมีบุคคลซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าเป็นคนนอกกลุ่มมาขโมยควายไป ชาวกูยกลุ่มนี้จึงได้ให้คนออกติดตาม กระทั่งพบขโมยและควายที่ถูกลักไป มีการเจรจา ต่อรองเพื่อไถ่ถอนควายคืนจากพวกขโมยจนสำเร็จ ปรากฏจากการต่อสู้ที่รุนแรง แม้เป็นผู้ถูกกระทำและเสียเปรียบก็ยังใช้วิธีการที่ถ้อยทีถ้อยอาศัย ทำให้เห็นลักษณะ นิสสัยการประนีประนอมของชาวกูยบ้านนี้ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญในการอยู่ร่วมกันของคน ในชุมชน

การปรับไหม ถือเป็นอีตหนึ่งที่ปรากฏในขั้นตอน “บ่าวสาว” สะท้อนให้เห็นว่า หมู่บ้านนี้มีแบบแผนกฎระเบียบข้อบังคับต่างๆ ในการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชนและ มีการลงโทษผู้กระทำผิดจารีตโดยการปรับเงิน ดังที่ปรากฏในขั้นตอนบ่าวสาวที่ต้องมีการปรับไหมผู้ชายที่ผิดประเวณีผู้หญิง ก่อนที่จะจัดการให้มีการแต่งงานตามประเพณี ในสมัยก่อนนั้นการเสียค่าปรับโหมมาจากกระทำความผิดกรณีต่างๆ วิธีการลงโทษด้วยการปรับโหมนี้ถือว่ามีความสำคัญและเป็นเรื่องที่ลูกหลานของชาวภูยกบ้านละเอาะควรจดจำและให้ยึดถือปฏิบัติเอาไว้

พิธีเลี้ยงผีสะเอ็งของชาวภูยกบ้านละเอาะได้สืบทอดอีตคองที่สำคัญของ ชุมชนไว้ไม่ให้สูญหายโดยบอกเล่าผ่านองค์ประกอบต่างๆ ในพิธี จารีตประเพณีต่างๆ ที่ได้สืบทอดไว้ เพื่อนำมาใช้ในการอยู่ร่วมกับคนในครอบครัวและชุมชน สมัยก่อนสิ่งต่างๆ เหล่านี้่างจะมีความสำคัญต่อชุมชนมาก เพราะไม่เช่นนั้นก็คงตกลั่นเลือนหายไปตามกาลเวลา ในอดีตคงเคยเป็นกฎเคร่งครัดในการอยู่ร่วมกันในชุมชน หากฝ่าฝืน ละเมิดจะถูกปฏิเสธและลงโทษจากคนในชุมชน ซึ่งชาวบ้านรุ่นแล้วรุ่นเล่าได้พยายาม สืบทอดไว้ในรูปแบบพิธีกรรมนั่นเอง

พิธีเลี้ยงผีสะเอ็งกับการสั่งสอนลูกหลาน

การสั่งสอนลูกหลานเรื่องการพ้นฝ่าอุปสรรคในขั้นตอน “เล่นแซ่” (จระเข้) จากการเก็บข้อมูลภาคสนามพบว่าความหมายในขั้นตอนดังกล่าวยังไม่แน่ชัด ชาวบ้าน ส่วนใหญ่ไม่เข้าใจหรือรู้ความหมายของขั้นตอนเล่นแซ่อย่างชัดเจน อาจเป็นไปได้ว่าในปัจจุบันความหมายที่แท้จริงลบเลือนไปแล้ว ผู้วิจัยจึงสันนิษฐานตามความหมายที่ปรากฏ ในปัจจุบันที่เป็นการสั่งสอนลูกหลานให้รู้จักพ้นฝ่าอุปสรรค ซึ่งครุบาเดินทางผ่านจระเข้ ที่ขวางเส้นทางอยู่ จระเข้เปรียบได้กับอุปสรรคที่ขวางหน้า ครุบาแก้ไขปัญหาด้วย การนำเหล่ากรอกปากและใช้ดาบแทงจระเข้ ทำเช่นนี้อยู่หลายครั้งจนกระทั่งจระเข้ ตายจึงสามารถเดินทางผ่านไปได้อย่างปลอดภัย เมื่อบรรพบุรุษเคยประสบมาจึง ถ่ายทอดไว้ให้ลูกหลานได้เห็นและเรียนรู้ผ่านพิธีกรรม อุปสรรคทุกอย่างมีทางแก้ไข พ้นฝ่า แม้อาจต้องใช้เวลาก็ควรรอคอยและตั้งใจเช่นครุบาที่พยายามเดินทางผ่านจระเข้ ที่ขวางอยู่ นัยหนึ่งอาจเป็นไปได้ว่าชาวภูยกเคยเดินทางข้ามน้ำแล้วพบเจอจระเข้ที่เป็น สัตว์ร้ายขัดขวางเส้นทางสัญจรด้วย

พิธีเลี้ยงผีสะเอิงกับการเชื่อมความสัมพันธ์คนในชุมชน

พิธีเลี้ยงผีสะเอิงช่วยสร้างความสัมพันธ์อันดีที่เกิดขึ้นระหว่างคนในชุมชน เมื่อสายตระกูลใดจัดงานพี่น้องเครือญาติและชาวบ้านคนอื่นๆ จะมารวมกันช่วยเตรียมข้าวปลาอาหาร เครื่องประกอบพิธีและเตรียมสถานที่ในการประกอบพิธี เป็นต้น แสดงให้เห็นความร่วมมือและช่วยเหลือกันในเครือญาติรวมไปถึงชุมชน ช่วยสร้างความสัมพันธ์อันดีและความคุ้นเคยให้แก่นักัน

หากพิจารณาในระดับชุมชนพบว่าทุกสายตระกูลในชุมชนนี้นับถือผีสะเอิง ซึ่งชาวบ้านมีความเชื่อเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หากบ้านหลังใดจัดงานในละแวกบ้านของตน ส่วนใหญ่จะช่วยเหลือเป็นแรงงานเตรียมของต่างๆ มีบ้างที่อาจช่วยเหลือเป็นเงินแต่ค่อนข้างน้อย อีกทั้งหลังเสร็จพิธีก็ยังช่วยเหลือเก็บกวาดข้าวของเป็นการแสดงความมีน้ำใจและช่วยเหลือเกื้อกูลกันในหมู่บ้าน โดยไม่ได้เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อยแม้ไม่ใช่งานของสายตระกูลตนเอง หากพิจารณาในสายตระกูลพิธีนี้มีบทบาทในการสร้างความสัมพันธ์ให้คนในสายตระกูลรักใคร่กลมเกลียวกัน ญาติพี่น้องสามัคคีกัน

พิธีเลี้ยงผีสะเอิงกับการสร้างกำลังใจให้กับปัจเจกบุคคล

เมื่อชาวภูยบ้านละเอาะเกิดการเจ็บป่วย รักษาด้วยแพทย์แผนปัจจุบันไม่หาย ส่วนใหญ่จะพึ่งพาอำนาจของผีบรรพบุรุษเพื่อช่วยเหลือตนให้หายเจ็บป่วย โดยการบนบาน หากผีช่วยตนให้หายป่วยแล้วจะจัดพิธีเลี้ยงผีขึ้น และถึงแม้ว่าชาวบ้านจะผ่านการบนบานผีและสุขภาพร่างกายดีขึ้น แต่ยังไม่ได้ประกอบพิธีเลี้ยงผีก็เท่ากับว่ายังไม่ได้แก้บนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนบนบานไว้ ยังไม่ได้สักการะและเซ่นไหว้ผี จึงมีความไม่สบายใจ เมื่อถึงเดือนที่กำหนดให้ประกอบพิธีเลี้ยงผี ลูกหลานจะตระเตรียมสิ่งของต่างๆ เพื่อเซ่นไหว้ผี ทั้งอาหาร เหล้า เครื่องค้าย ดอกไม้ ดนตรี ของต่างๆ ต้องเป็นของดีไม่มีตำหนิเพราะหากมีตำหนิที่เข้าร่างทรงจะเกิดความไม่พอใจ ลูกหลานก็จะไม่สะดวกสบายใจไปด้วย และในการประกอบพิธีจะอัญเชิญผีลงมาเพื่อรำมาเล่นจนอัม คนไม่สามารถบังคับผี หากผีไม่พอใจจะอยู่ในร่างทรงครุฑาและประกอบพิธีถึงเช้าลูกหลานต้องตามใจผี เพราะหากผีไม่อัมคนก็ไม่อัม ผีอัมคนก็อัม ผีมีความสุข คนก็มีความสุข ฉะนั้นในพิธีทุกอย่างจึงถูกเตรียมและเน้นให้เกิดแต่เรื่องดี

เมื่อพิธีศักดิ์สิทธิ์ดำเนินไปด้วยดีก็จะทำให้ผู้ประกอบพิธีและลูกหลานคลายความทุกข์ ความกังวลไปได้อย่างสมบูรณ์ การที่ได้ผ่านพิธีกรรมช่วยเสริมสร้างกำลังใจ ให้แต่ละคนมีพลังใจ กำลังใจในการดำเนินชีวิต ทั้งครูบาที่ประกอบพิธีและลูกหลานญาติพี่น้องว่าพวกตนได้ผ่านพิธีอันถูกต้องและได้ผ่านพิธีศักดิ์สิทธิ์ ทำให้พวกเขามีกำลังใจและมีความมั่นใจในการดำเนินชีวิต เกิดความสบายใจ อิ่มอกอิ่มใจ

ปัจจัยที่มีผลต่อการสืบทอดพิธีเลี้ยงผีสะเอง

ปัจจัยที่มีผลต่อการสืบทอดพิธีเลี้ยงผีสะเองมีทั้งการมีครูบาเป็นผู้สืบทอดองค์ความรู้ต่างๆ เกี่ยวกับพิธีเลี้ยงผีสะเองไว้ บริบทชุมชนบ้านละเอาะ และนโยบายของภาครัฐที่เข้ามาส่งเสริมวัฒนธรรมท้องถิ่น ดังนี้

ครูบากับการสืบทอดพิธีเลี้ยงผีสะเอง

พิธีเลี้ยงผีสะเองสืบทอดโดยครูบาทำหน้าที่เป็นร่างทรงผีบรรพบุรุษ เป็นผู้สืบทอดองค์ความรู้ทั้งหมดเกี่ยวกับพิธีนี้ไว้ ครูบาทุกคนถูกเลือกให้เป็นร่างทรงผีตามสายตระกูลฝ่ายแม่ ตำแหน่งครูบาในการประกอบพิธีมี ๓ ตำแหน่ง คือ ครูบาใหญ่ คือ ผู้ที่มีจำนวนปีนับถือผีมากที่สุด เป็นหัวหน้าครูบาและได้รับการเคารพสูงสุดในพิธี ครูบารอง คือ ผู้ที่มีจำนวนปีนับถือผีรองจากครูบาใหญ่ เป็นผู้ช่วยครูบาใหญ่ และลูกศิษย์ คือ ผู้ที่มีจำนวนปีนับถือผีรองจากครูบารอง เหล่านี้จะเลื่อนขั้นได้เมื่อครูบาที่มีจำนวนปีนับถือผีมากกว่าตนตายไป หากไม่มีครูบาจะไม่สามารถจัดพิธีเลี้ยงผีขึ้นได้ เพราะครูบาคือตัวแทนอำนาจของผีบรรพบุรุษ คนธรรมดาสามัญจะจัดพิธีขึ้นเองไม่ได้ องค์ความรู้ต่างๆ ในการประกอบพิธี ทั้งเครื่องประกอบพิธี ขั้นตอนครูบาอาศัยการจดจำ การสังเกต ไม่มีการเรียนการสอนใดๆ เพราะเรื่องนี้เกี่ยวกับความเชื่อว่ามีผีเข้าทรงในร่างครูบา ทุกสิ่งที่แสดงออกถือว่าผีเป็นผู้กระทำ จึงไม่ใช่เรื่องที่สามารสอนหรือเรียนกันได้ ครูบาของแต่ละตระกูลสามารถไปประกอบพิธีเลี้ยงผีสะเองของคนอื่นได้หากได้รับเชิญ

บริบทชุมชนบ้านละเอาะกับการสืบทอดพิธีเลี้ยงผีสะเอง

ด้านความเชื่อ ชาวภูยกุ้ยบ้านละเอาะยังคงยึดมั่นในความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษอยู่มาก ในการดำเนินชีวิตประจำวันยังมีการกราบไหว้หิ้งผีอยู่เสมอ ชาวบ้านนำความ

เชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษผสมผสานเข้ากับประเพณีสำคัญต่างๆ จึงทำให้ความเชื่อนี้ยังคงดำรงอยู่ได้ *ด้านวัฒนธรรม* ชาวภูยกบ้านนี้ให้ความสำคัญกับการเคารพผู้อาวุโสและระบบเครือญาติ จึงให้ความสำคัญกับพิธีเลี้ยงผีสะเองที่เกี่ยวข้องกับผู้อาวุโสของสายตระกูล ซึ่งพิธีนี้ทำให้ลูกหลานมารวมตัวกันเพื่อจัดงานด้วย *ด้านการศึกษาและอาชีพ* ชาวบ้านส่วนใหญ่มีวิถีชีวิตประจำอยู่กับหมู่บ้านไม่ได้ออกไปศึกษา ทำงาน หรืออาศัยอยู่นอกหมู่บ้าน จึงยังคงมีความเชื่อและถือปฏิบัติพิธีเลี้ยงผีสืบต่อจากปู่ย่า ตาทวดได้อย่างแนบแน่น *ด้านการคมนาคมและเทคโนโลยี* เข้ามามีอิทธิพลกับชาวบ้านได้ไม่นานนัก ราว ๓๐-๔๐ ปีก่อน เพราะในบริเวณแถบนี้ในอดีตที่อยู่อย่างสันโดษไม่ค่อยได้ออกไปติดต่อกับคนภายนอกกลุ่ม โดยเฉพาะกลุ่มคนเมือง จึงยังไม่มีผลกระทบต่อวัฒนธรรมประเพณีเท่าใดนัก ยังคงรักษาประเพณีวัฒนธรรมดั้งเดิมเอาไว้ได้ *ด้านสาธารณสุข* เมื่อชาวบ้านเกิดการเจ็บป่วยและไปรักษาด้วยแพทย์แผนปัจจุบันตามโรงพยาบาล สถานพยาบาลต่างๆ ไม่หายจึงหันไปพึ่งพาความเชื่อและพิธีเลี้ยงผีบรรพบุรุษของตนให้ช่วยเหลือให้หายจากการเจ็บป่วยแทน

บริบทชุมชนหลายประการล้วนส่งผลให้พิธีเลี้ยงผีสะเองสืบทอดมาได้จนถึงทุกวันนี้

นโยบายของภาครัฐต่อวัฒนธรรมท้องถิ่น

จากนโยบายวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๒๔ ข้อที่ ๓ และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๔๐ มาตรา ๔๖ รวมถึงรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๕๐ มาตรา ๖๖ ทำให้หน่วยงานของรัฐให้ความสำคัญและส่งเสริมประเพณี วัฒนธรรมของกลุ่มชนต่างๆ ทำให้วัฒนธรรมเหล่านี้มีความสำคัญมากขึ้น ทัศนคติของผู้คนในประเทศไทยในการมองกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เปลี่ยนไปจากการดูถูกเป็นการยอมรับ ความสนใจในความแปลกและแตกต่าง เมื่อหน่วยงานของรัฐจากทางจังหวัด อำเภอ และในชุมชนเข้ามาส่งเสริมวัฒนธรรมชาวภูยกบ้านละเอาะ ช่วยกระตุ้นเตือนให้เกิดสำนึกทางชาติพันธุ์ ชาวภูยกบ้านนี้จึงเกิดความรักและความภาคภูมิใจในชาติพันธุ์ของตนเองมากขึ้น ทั้งยังพยายามรักษาและสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีที่ตนเองมีให้คงอยู่

โดยเฉพาะการจัดงานเทศกาลดอกกล้วยบานและประเพณีสี่เผ่าไทยของทางจังหวัดศรีสะเกษ จัดขึ้นทุกปีราวเดือนมีนาคม ถือเป็นงานประจำปีมีการแสดงประกอบแสง สี เสียงเกี่ยวกับตำนานการสร้างเมืองศรีสะเกษ ทั้งยังเล่าเรื่องราวความเป็นมาของ ๔ เผ่าในจังหวัดศรีสะเกษ คือ กูย (ส่วย) ลาว เขมร เขอ ໄວ້ด้วย และมีการแสดงวัฒนธรรมของแต่ละเผ่า แม้ชาวบ้านไม่ได้เป็นผู้แสดงเอง แต่การที่จังหวัดให้ความสำคัญกล่าวถึงงานสี่เผ่าไทย จึงช่วยเพิ่มความภาคภูมิใจให้คนกลุ่มต่างๆ ในจังหวัด ทั้งกูย ลาว เขมร เขอ นอกจากนี้หน่วยงานในชุมชนก็ให้ความสำคัญและกระตุ้นให้เกิดความภาคภูมิใจในความเป็นกูย เมื่อโรงเรียนบ้านละเอาะจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นและหอแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่น ให้ลูกหลานได้ศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาและเรียนรู้ประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ของชาวกูยบ้านละเอาะไว้ ประกอบกับหน่วยงานภายนอก เช่น สาธารณสุขอำเภอเห็นความสำคัญของพิธีเลี้ยงผีนี้ ได้จำลองพิธีเพื่อประกวดแข่งขันกับชุมชนอื่นๆ ยิ่งช่วยเสริมสร้างความภาคภูมิใจให้ชาวกูยบ้านละเอาะมากขึ้น ชาวกูยบ้านนี้จึงมีสำนึกและความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมของตนทุกๆ อย่าง รวมไปถึงพิธีเลี้ยงผีสะเองด้วย

บทส่งท้าย

พิธีเลี้ยงผีสะเองของชาวกูยที่บ้านละเอาะมีบทบาทในการสืบทอดฮีตคองของชาวกูยบ้านละเอาะ ขั้นตอนและบทบาทสมมติที่ปรากฏในพิธีช่วยสืบทอดจารีตดั้งเดิมที่สืบทอดกันมาแต่อดีต เป็นคำสอนที่บรรพบุรุษต้องการบอกกล่าวสั่งสอนลูกหลานให้เรียนรู้ในการดำเนินชีวิตผ่านพิธีที่จัดขึ้นทุกๆ ปี ทั้ง ทั้งฮีตคอง การเคารพผู้อาวุโส เพื่อให้ลูกหลานเคารพตักตวงต่อผู้หลักผู้ใหญ่และบรรพบุรุษ การครองตนของชายหญิง ชายหญิงต้องปฏิบัติให้เหมาะสม การเจรจาต่อรอง การปรับไหม สะท้อนลักษณะนิสัยการประนีประนอมของชาวกูยบ้านนี้ที่ต้องมีการติดต่อเจรจากับคนในกลุ่มและนอกกลุ่มด้วยความสันติไม่ให้เกิดการต่อสู้กัน การสั่งสอนลูกหลานให้รู้จักฟันฝ่าอุปสรรค ทั้งยังช่วยเชื่อมความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ที่เชื่อมโยงคนในชุมชนและคนในสายตระกูลด้วยความเชื่อที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน พิธีนี้ยังสร้างกำลังใจให้กับปัจเจกบุคคล ทั้งครูบาและญาติพี่น้องที่เข้าร่วมพิธี ช่วยคลายความกังวลใจและเสริมสร้างกำลังใจให้คนในสายตระกูลด้วย

พิธีเลี้ยงผีสะเอิงเป็นความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติที่สั่งสมมาหลายชั่วอายุคน จัดขึ้นเพื่อความร่มเย็นเป็นสุขของผู้คน นับเป็นภูมิปัญญาอย่างหนึ่ง ที่นำมาใช้ในการอยู่ร่วมชุมชนเดียวกัน ซึ่งได้สอดแทรกและบันทึกสืบทอดเรื่องราวต่างๆ ไว้ให้ลูกหลานมาจนถึงทุกวันนี้ ปัจจุบันพิธีเลี้ยงผีสะเอิงยังคงถือปฏิบัติอย่างแนบแน่นในชุมชน แต่หากพิธีนี้ไม่สามารถตอบสนองความต้องการของคนและชุมชนได้ก็อาจสูญหายไปตามกาลเวลา

บรรณานุกรม

- คณะกรรมการการศึกษานานาชาติ. สำนักงาน. **รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐**. [ออนไลน์]. ๒๕๕๔. แหล่งที่มา: <http://web.krisdika.go.th/data/law/law1/%c306/%c306-10-2540-a0001.pdf> [๒ พฤษภาคม ๒๕๕๕]
- คณะกรรมการการศึกษานานาชาติ. สำนักงาน. **รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐**. [ออนไลน์]. ๒๕๕๔. แหล่งที่มา: <http://web.krisdika.go.th/data/law/law1/%c306/%c306-10-9999-update.pdf> [๒ พฤษภาคม ๒๕๕๕]
- จิตร ภูมิศักดิ์. **ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาวและขอม และลักษณะทางสังคมของชนชาติฉบับสมบูรณ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ: ศยาม, ๒๕๔๔.
- ธวัช ปุณโณทก. ประวัติหัวเมืองอีสานตอนล่าง. ใน **สมบัติอีสานใต้ครั้งที่ ๓**, ๓๕-๔๕. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์, ๒๕๒๗.
- นิคม วงเวียน. **วัฒนธรรมส่วย (กวย) ด้านความเชื่อในจังหวัดสุรินทร์**. สุรินทร์: ศูนย์วัฒนธรรมสุรินทร์, ๒๕๒๖.
- ไพฑูริย์ มีกุล. **วัฒนธรรมแม่น้ำมูลเชิงชาติพันธุ์วิทยาและประวัติศาสตร์ กรณีผสมผสานกลมกลืนของชาติพันธุ์กวย เขมร และลาว. ใน วัฒนธรรมลุ่มน้ำมูล : กรณีเขมร ลาว ส่วย สุรินทร์**, ๑๑๙-๑๒๕. กรุงเทพฯ: สารมวลชน, ๒๕๓๓.
- ศิราพร ณ ถลาง. **ทฤษฎีคติชนวิทยา วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- สมทรง บุรุษพัฒน์. **เรียนภาษาและชีวิตความเป็นอยู่ของชาว กวย-กวย(ส่วย) จากบทสนทนา**. นครปฐม: สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๗.
- สุกัญญา สุจนายา, บรรณารักษ์. **พิธีกรรม ตำนาน นิทาน เพลง : บทบาทของคติชนกับสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- Seidenfaden, Eric. The Kui People of Cambodia and Siam. **Journal of Siam Society** 39, Part 2 (January 1952): 61-62.

สัมภาษณ์

คำหวย ขาเคน, ๑๓ มีนาคม ๒๕๕๓ และ ๒๘ สิงหาคม ๒๕๕๔.

ถวิล นันทะเสน, ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๓.

ทองคำ ศรีด้วง, ๒๗ กรกฎาคม ๒๕๕๓ และ ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕.

ธนากร บุตะเคียน, ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๓ และ ๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕.

เมาะ สังกลา, ๑๒ เมษายน ๒๕๕๓ และ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๓ และ ๒๒ มิถุนายน ๒๕๕๓.

ส่วน นามวิชา, ๓ มกราคม ๒๕๕๔ และ ๒ มกราคม ๒๕๕๕ และ ๒ พฤษภาคม

๒๕๕๕.

สิ้ว พุทธิชน, ๒๗ กรกฎาคม ๒๕๕๓.

แสน ศรีปัทเนตร, ๑๒ เมษายน ๒๕๕๔.

หม่อม นามวิชา, ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔.

วัฒนธรรมการค้าชายแดนสองฝั่งโขง*

สุมาลี สุขदानนท์**

บทคัดย่อ

บทความนี้นำเสนอสภาพการค้าชายแดนตามเส้นเขตแดนไทย-ลาว ซึ่งมีแม่น้ำโขงและแม่น้ำสาขาคือเป็นเส้นกั้นเขตแดน ซึ่งประกอบด้วยภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ที่มีผลต่อการค้าชายแดน ความสำคัญของการค้าชายแดนต่อวิถีชีวิตสองฝั่งโขง บทบาทของผู้คนสองฝั่งโขงในการพัฒนาการค้าชายแดน และผลกระทบของความสัมพันธ์ของผู้คนสองฝั่งโขงที่มีต่อการค้าชายแดน

ผลการศึกษาพบว่า การค้าชายแดนมีนัยสำคัญต่อการดำรงชีวิตของผู้คนสองฝั่งโขง ในขณะที่ชาวลาวข้ามฝั่งโขงมาเพื่อซื้อหาสินค้าเพื่อเลี้ยงชีพ ชาวไทยก็อาศัยการค้าชายแดนในการเลี้ยงชีพ ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของผู้คนสองฝั่งโขงซึ่งเป็นชนชาติเดียวกันและดินแดนสองฝั่งโขงเคยเป็นดินแดนเดียวกันนับเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดที่ทำให้การค้าตลอดแนวสองฝั่งโขงดำเนินมาอย่างต่อเนื่อง ด้วยสายสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นในฐานะญาติและมิตรทำให้ผู้คนสองฝั่งโขงร่วมกันกำหนดและพัฒนารูปแบบการค้าชายแดนที่สอดคล้องกับวิถีการดำรงชีวิต จนการค้าชายแดนเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมสองฝั่งโขง

* ข้อมูลในบทความนี้ส่วนหนึ่งได้มาจากการเก็บข้อมูลภาคสนามภายใต้ “โครงการจัดทำฐานข้อมูลการค้าการขนส่งในประเทศกลุ่มแม่น้ำโขง” ดำเนินการโดย สุมาลี สุขदानนท์ และคณะระหว่าง พ.ศ. ๒๕๕๒-๒๕๕๓.

** นักวิจัยประจำสถาบันการขนส่ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Culture in Cross-border Trade along the Banks of the Mekong River*

*Sumalee Sukdanont***

Abstract

This paper explores cross-border trade along the Thai-Laos border which is demarcated by the Mekong River and her tributaries. The paper covers the influence of the historical background of cross-border trade along the Mekong River; the significant of border trade to the lives of the people on the banks of the river; the role of the people along the banks of the river in the development of trade; and how the relationship of the people affects cross-border trade.

Cross-border trade plays a crucial role in the lives of the people along the banks of the river. The Lao depend mostly on Thai consumer products to sustain their lives and the Thai depend on border trading to make their living. The historical background of the same race and the same nation is the most important contribution to the existing of cross-border trade along the Mekong River. The close relationship of the people as friends and relatives creates a collaboration of the people in setting up and developing the trade pattern which is consistent with their way of life. As a result, cross-border trade has become part of the culture of the people living on the banks of the Mekong River.

* The data in the paper were obtained partly from a field survey under the project “Development of Trade and Transport Information Database for the Lower Mekong Riparian Countries” by Sumalee Sukdanont and others, during the year 2009-2010.

** Researcher of the Transportation Institute, Chulalongkorn University.

บทนำ

แม้ว่าแม่น้ำโขงมีความยาวทั้งสิ้น ๔,๘๘๐ กิโลเมตร^๑ แต่ช่วงเดียวที่สามารถพบเห็นกิจกรรมการค้าชายแดนตลอดแนวสองฝั่งโขง คือ ช่วงที่แม่น้ำโขงเป็นเส้นเขตแดนระหว่างไทยและลาวซึ่งมีระยะทาง ๙๕๕ กิโลเมตร^๒ สำหรับเส้นเขตแดนอื่น ได้แก่ เส้นเขตแดนจีน-พม่าซึ่งมีระยะทางเพียง ๓๑ กิโลเมตร และเส้นเขตแดนลาว-พม่าระยะทาง ๒๓๔ กิโลเมตร^๓ จากการสำรวจภาคสนามพบว่าพื้นที่เป็นป่าและไม่มีหมู่บ้านของประชาชน จึงไม่มีกิจกรรมการค้าชายแดนดังเช่นที่ปรากฏตามพรมแดนไทย-ลาว ดังนั้นการค้าชายแดนสองฝั่งโขงในบทความนี้จึงหมายถึง การค้าตามแนวพรมแดนแม่น้ำโขงไทย-ลาว

แม่น้ำโขง

^๑ สิตานนท์ เจษฎาพิพัฒน์ และคณะ, รายงานฉบับสมบูรณ์ เล่มที่ ๑ โครงการศึกษาเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวทางเรือตามเส้นทางแม่น้ำโขงของกลุ่มประเทศในอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง (กรุงเทพฯ: สำนักงานพัฒนาการท่องเที่ยว, ๒๕๔๘), บทที่ ๒ หน้า ๒.

^๒ ประสงค์ ชิงชัย, “เส้นแบ่งเขตแดนระหว่างประเทศ,” สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน ๓๒ (๒๕๕๐): ๑๖๔.

^๓ สิตานนท์ เจษฎาพิพัฒน์ และคณะ, รายงานฉบับสมบูรณ์ เล่มที่ ๑ โครงการศึกษาเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวทางเรือตามเส้นทางแม่น้ำโขงของกลุ่มประเทศในอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง, บทที่ ๒ หน้า ๒.

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงให้เห็นถึงภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ที่มีผลต่อการค้าชายแดน ความสำคัญของการค้าชายแดนต่อวิถีชีวิตสองฝั่งโขง บทบาทของผู้คนสองฝั่งโขงในการพัฒนาการค้าชายแดน และผลกระทบของความสัมพันธ์ของผู้คนสองฝั่งโขงที่มีต่อการค้าชายแดน

ภูมิหลังเส้นเขตแดนไทย-ลาว

ในอดีตแผ่นดินลาวหรืออาณาจักรล้านช้างมีอาณาเขตครอบคลุมพื้นที่ทั้งสองฝั่งโขง ได้แก่ ประเทศลาวในปัจจุบันและพื้นที่ภาคอีสานของไทยเกือบทั้งหมด ในอดีตไม่มีการปักปันแนวเขตแดนที่ชัดเจน เป็นที่ทราบกับคร่าวๆ ว่าเมื่อข้ามเทือกเขาเพชรบูรณ์จะถึงจุดเชื่อมต่อกับอยุธยา^๕ ดังหลักฐานปรากฏในสมัยพระไชยเชษฐา (พ.ศ. ๒๐๗๗-๒๑๑๕) แห่งกรุงศรีสัตนาคนหุต หรือล้านช้าง และพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. ๒๐๙๑-๒๑๑๑) แห่งกรุงศรีอยุธยาได้ร่วมกันสร้างพระเจดีย์ศรีสองรัก (ปัจจุบันอยู่ในอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย) เพื่อเป็นหลักเขตแดนและสัมพันธ์ไมตรีระหว่างอาณาจักรทั้งสอง^๖ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๒๔๑ แผ่นดินลาวตกเป็น ๓ อาณาจักร คือ ล้านช้างหลวงพระบาง ล้านช้างเวียงจันทน์ และนครจำปาศักดิ์^๗ เมื่อไทยยกทัพไปตีเวียงจันทน์ในสมัยกรุงธนบุรี หลวงพระบางและจำปาศักดิ์ก็สวามิภักดิ์ไทยและช่วยตีเวียงจันทน์ ดังนั้นเมื่อตีเมืองเวียงจันทน์ได้ใน พ.ศ. ๒๓๒๒ อาณาจักรลาวทั้งสามก็อยู่ภายใต้การปกครองของไทยจนถึง พ.ศ. ๒๔๓๖^๘ ไทยก็จำยอมต้องเสียดินแดนลาวที่อยู่ในความครอบครองของไทยให้แก่ฝรั่งเศสซึ่งแผ่อิทธิพลเข้ามายังภูมิภาคุ่มแม่น้ำโขงโดยมุ่งหวังจะใช้แม่น้ำโขงซึ่งไหลผ่านภาคใต้ของจีน ลาว กัมพูชาและออกสู่ทะเลที่เวียดนามใต้เป็นเส้นทางการค้าเข้าสู่ภาคใต้ของจีน

^๕ มาร์ติน สจ๊วต ฟอกซ์, **ประวัติศาสตร์ลาว**, แปลโดย จิราภรณ์ วิทยุรัตน์ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๔.

^๖ ลีลา วีระวงส์, **ประวัติศาสตร์ลาว**, แปลโดย สมหมาย เปรมจิตต์ (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๐), หน้า ๙๒.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๓.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๗.

**อาณาจักรต่างๆ ในอุษาคเนย์
ช่วง พ.ศ. ๑๙๕๓**

(ที่มา : Javierfv1212. (๒๕๕๔) [Map -of- south east-asia 1400 CE.png](#) [สายตรง].
วิกิพีเดีย. แหล่งที่มา: <http://th.wikipedia.org> [๙ เมษายน ๒๕๕๕].)

การเสียดินแดนของไทยในศตวรรษที่ ๑๙
(ที่มา : ปรับปรุงจาก PHGCOM. (๒๕๕๑) [Thailand WithFlages.gif](#) [สายตรง].
วิกิพีเดีย. แหล่งที่มา: <http://th.wikipedia.org> [๙ เมษายน ๒๕๕๕].)

ดินแดนที่ไทยเสียให้แก่ฝรั่งเศสเป็นพื้นที่ถึง ๑๕๕,๕๐๐ ตารางกิโลเมตร ประกอบด้วยดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ได้แก่ พื้นที่เกือบทั้งหมดของประเทศลาวในปัจจุบัน รวมถึงเกาะต่างๆ ในแม่น้ำโขง และสิบสองจุไทย ปัจจุบันคือ แขวงพงสาลี หัวพันในประทศลาว และเตียนเบียนฟูในประเทศเวียดนาม ตามสัญญาที่ลงนามในวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ คิดเป็นพื้นที่ ๑๔๓,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร^๔ ดินแดนในฝั่งขวาของแม่น้ำโขงในภาคเหนือ ได้แก่ ดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงซึ่งเคยเป็นของหลวงพระบาง ปัจจุบันคือ แขวงไชยบุรี และอำเภอด่านซ้ายของจังหวัดเลย และภาคใต้ ได้แก่ จำปาศักดิ์ และมโนไพร^๕ ตามสัญญาที่ลงนามในวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๔.

^๕ จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, **วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. ๑๑๒** (กรุงเทพฯ: หน่วยงานศึกษานิตเทศก์ กรมการฝึกหัดครู, ๒๕๑๙), หน้า ๑๙๓.

พ.ศ. ๒๔๔๗ คิดเป็นพื้นที่ ๑๒,๕๐๐ ตารางกิโลเมตร^{๑๐} ต่อมาไทยและฝรั่งเศสได้ทำสัญญาอีกครั้งในวันที่ ๒๓ มีนาคม ๒๔๕๐ โดยไทยยอมยกพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณให้แก่ฝรั่งเศสเพื่อแลกกับอำเภอด่านซ้าย และจังหวัดตราด รวมถึงเกาะต่างๆ จากแหลมสิงห์ในจังหวัดจันทบุรีจนถึงเกาะกูด^{๑๑}

ผลจากสัญญาไทย-ฝรั่งเศสที่กล่าวมาข้างต้นรวมถึงอนุสัญญาฉบับลงวันที่ ๒๕ สิงหาคม ๒๔๖๙ ซึ่งระบุว่า ในตอนที่แม่น้ำโขงไม่แยกออกเป็นหลายสาย เพราะมีเกาะตั้งอยู่ ให้ถือว่าร่องน้ำลึกเป็นเส้นแบ่งเขตแดน^{๑๒} ปัจจุบันเส้นเขตแดนทางน้ำไทย-ลาวมีความยาวทั้งสิ้น ๑,๑๐๘ กิโลเมตร ประกอบด้วย เส้นเขตแดนตามร่องน้ำลึกของแม่น้ำโขงซึ่งมีอยู่สองช่วง คือ ช่วงแรกในจังหวัดเชียงรายความยาว ๙๗ กิโลเมตร^{๑๓} โดยเริ่มตั้งแต่สามเหลี่ยมทองคำที่บ้านสบรวก อำเภอเชียงแสน ผ่านอำเภอเชียงของ จนถึงแก่งผาโต อำเภอเวียงแก่น จากนั้นแม่น้ำโขงไหลเข้าภาคเหนือของลาวช่วงที่สองเป็นช่วงที่แม่น้ำโขงไหลออกจากแผ่นดินลาวและวกกลับออกมาเป็นเส้นเขตแดนไทย-ลาวที่อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย ไหลผ่านหนองคาย บึงกาฬ นครพนม มุกดาหาร อำนาจเจริญ และสิ้นสุดที่อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี แล้วไหลเข้าสู่ภาคใต้ของลาว เส้นเขตแดนช่วงนี้มีความยาวถึง ๘๕๘ กิโลเมตร^{๑๔}

นอกจากเส้นเขตแดนตามร่องน้ำลึกของแม่น้ำโขงแล้ว เส้นแบ่งเขตแดนทางน้ำ ยังประกอบด้วยเส้นเขตแดนตามร่องน้ำลึกของแม่น้ำเหืองในจังหวัดเลย ความยาว ๑๓๔ กิโลเมตร และเส้นเขตแดนตามร่องน้ำลึกของแม่น้ำเหืองในจังหวัดพิษณุโลก ความยาว ๑๙ กิโลเมตร ในบทความนี้ได้รวมเส้นเขตแดนตามร่องน้ำลึกของแม่น้ำเหืองไว้ในการศึกษา ทั้งนี้เพราะแม่น้ำเหืองเป็นแม่น้ำสาขาของแม่น้ำโขง อีกทั้ง

^{๑๐} ลีลา วีระวงส์, **ประวัติศาสตร์ลาว**, หน้า ๒๘๔.

^{๑๑} ศูนย์สถานการณ์พื้นที่เขาพระวิหารและชายแดนไทย-กัมพูชา กระทรวงการต่างประเทศ. **หนังสือสัญญาระหว่างกรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศส ลงวันที่ ๒๓ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๕ (ค.ศ. ๑๙๐๓)** [สายตรง]. แหล่งที่มา: <http://www/mfa.go/th/190/thai/php> [๔ เมษายน ๒๕๕๕].

^{๑๒} ประสงค์ ชิงชัย, “เส้นแบ่งเขตแดนระหว่างประเทศ,” **สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน**, หน้า ๑๖๓.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๓.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๓.

ไหลผ่านอำเภอนาแห้ว ภูเรือ ท่าลี่ของจังหวัดเลย จากนั้นก็มารวมกับแม่น้ำโขงซึ่งไหลออกจากแผ่นดินลาวมาเป็นเส้นเขตแดนไทย-ลาวอีกครั้งที่อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย

บนสองฟากฝั่งโขงในปัจจุบัน

จากเส้นเขตแดนที่กล่าวมาข้างต้นทำให้ในปัจจุบันฝั่งไทยมีจังหวัดที่ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำโขงและแม่น้ำเหือง ๘ จังหวัด ได้แก่ เชียงราย เลย หนองคาย บึงกาฬ นครพนม มุกดาหาร อำนาจเจริญ และอุบลราชธานี และมีอำเภอที่ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำโขง ๓๑ อำเภอ ส่วนฝั่งลาวมีแขวงที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำโขง ๙ แขวง ได้แก่ บ่อแก้ว ไชยบุรี เวียงจันทน์ นครหลวงเวียงจันทน์ บอลิคำไซ คำม่วน สุวรรณเขต สาละวัน และจำปาศักดิ์ มีเมืองที่ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำโขง ๒๒ เมือง (รายละเอียดดังตารางที่ ๑)

ตารางที่ ๑ จังหวัด/อำเภอของไทย แขวง/เมืองของลาว ที่ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำโขง

ลำดับ	พื้นที่ของไทย		พื้นที่ของลาว	
	จังหวัด	อำเภอ	แขวง	เมือง
๑.	เชียงราย	เชียงแสน	บ่อแก้ว	ต้นฝ้าง
๒.	เชียงราย	เชียงของ	บ่อแก้ว	ห้วยทราย
๓.	เชียงราย	เวียงแก่น	บ่อแก้ว	ห้วยทราย
๔.	เลย	นาแห้ว*	ไชยະบุรี	บ่อแตน
๕.	เลย	ด่านซ้าย*	ไชยະบุรี	บ่อแตน
๖.	เลย	ภูเรือ*	ไชยະบุรี	บ่อแตน แก่นท้าว
๗.	เลย	ท่าลี่*	ไชยະบุรี	แก่นท้าว
๘.	เลย	เชียงคาน**	ไชยະบุรี เวียงจันทน์	แก่นท้าว ชนะคาม
๙.	เลย	ปากชม	เวียงจันทน์	ชนะคาม
๑๐.	หนองคาย	สังคม	นครหลวงเวียงจันทน์	สังข์ทอง
๑๑.	หนองคาย	ศรีเชียงใหม่	นครหลวงเวียงจันทน์	ศรีโคตรตะบอง ศรีสัตตนาคน

ตารางที่ ๑ จังหวัด/อำเภอของไทย แขวง/เมืองของลาว ที่ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำโขง

ลำดับ	พื้นที่ของไทย		พื้นที่ของลาว	
	จังหวัด	อำเภอ	แขวง	เมือง
๑๒.	หนองคาย	ท่าบ่อ	นครหลวงเวียงจันทน์	ศรีสัตตนาคนานนท์ หาดทรายฟอง
๑๓.	หนองคาย	เมือง	นครหลวงเวียงจันทน์	หาดทรายฟอง
๑๔.	หนองคาย	โพนพิสัย	นครหลวงเวียงจันทน์	ปากงึม
๑๕.	หนองคาย	รัตนวาปี	บอลิคำไซ	ท่าพระบาท
๑๖.	บึงกาฬ	ปากคาด	บอลิคำไซ	ท่าพระบาท
๑๗.	บึงกาฬ	เมือง	บอลิคำไซ	ปากซัน
๑๘.	บึงกาฬ	บุ่งคล้า	บอลิคำไซ	ปากกระดิ่ง
๑๙.	บึงกาฬ	บึงโขงหลง	บอลิคำไซ	ปากกระดิ่ง
๒๐.	นครพนม	บ้านแพง	คำม่วน	หินปูน
๒๑.	นครพนม	ท่าอุเทน	คำม่วน	หินปูน
๒๒.	นครพนม	เมือง	คำม่วน	ท่าแขก
๒๓.	นครพนม	ธาตุพนม	คำม่วน สุวรรณเขต	หนองผก ไชยบุรี
๒๔.	มุกดาหาร	ห้วยใหญ่	สุวรรณเขต	ไชยบุรี
๒๕.	มุกดาหาร	เมือง	สุวรรณเขต	โกรสรพรมวิหาร
๒๖.	มุกดาหาร	ดอนตาล	สุวรรณเขต	ไชยพุดอง
๒๗.	อำนาจเจริญ	ขามนิคม	สุวรรณเขต	สองคอน
๒๘.	อุบลราชธานี	เขมราฐ	สุวรรณเขต สาละวัน	สองคอน ละคอนเพ็ง
๒๙.	อุบลราชธานี	นาตาล	สาละวัน	ละคอนเพ็ง
๓๐.	อุบลราชธานี	โพธิ์ไทร	สาละวัน	ละคอนเพ็ง
๓๑.	อุบลราชธานี	ศรีเมืองใหม่	จำปาศักดิ์	ชนะสมบุรณ์
๓๒.	อุบลราชธานี	โขงเจียม	จำปาศักดิ์	ชนะสมบุรณ์

หมายเหตุ : * นาแก้ว ด้านซ้าย ภูเรือและท่าลี่ ตั้งอยู่บนแม่น้ำเหือง

** เชียงคานตั้งอยู่ที่บนแม่น้ำเหืองและแม่น้ำโขง

(ที่มา : รวบรวมโดยผู้เขียน)

ในอดีตแม้ว่าลาวจะอยู่ภายใต้การปกครองของไทยเป็นเวลาถึง ๑๑๔ ปี (พ.ศ. ๒๓๒๒-๒๔๓๖) แต่ประชาชนทั้งสองฝั่งโขงก็สามารถไปมาหาสู่กันได้ในฐานะแผ่นดินเดียวกันแต่เมื่อไทยเสียดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงและดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงบางส่วนให้แก่ฝรั่งเศสตั้งได้กล่าวมาข้างต้นซึ่งฝรั่งเศสได้ผนวกไว้ในรัฐอารักขาโดยใช้ชื่อว่า “อินโดจีน” เป็นผลให้สองฝั่งโขงแยกออกเป็นสองดินแดน ประชาชนสองฝั่งโขงก็ไม่สามารถข้ามไปมาหากันได้อย่างเสรีเหมือนเมื่อดินแดนนี้อยู่ภายใต้การปกครองของไทย และอีกครั้งเมื่อก่อตั้งประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวในพ.ศ. ๒๕๑๘ ประเทศไทยและประเทศลาวได้ยึดแนวเขตแดนตามที่ไทยและฝรั่งเศสได้ร่วมกันปักปันในศตวรรษที่ ๑๙ การข้ามฝั่งโขงกลายเป็นการเข้า-ออกสองประเทศซึ่งต้องเป็นไปตามกฎหมายของแต่ละประเทศกำหนดไว้ โดยประเทศไทยและลาวได้ตกลงทั้งในระดับประเทศและระดับท้องถิ่นให้มีการเปิดจุดให้ประชาชนข้ามไปมาเพื่อวัตถุประสงค์ต่างๆ กัน ได้แก่^{๑๔}

จุดผ่านแดนถาวร เป็นจุดที่รัฐบาลไทยและรัฐบาลของประเทศที่มีพรมแดนติดต่อกัน ประกาศเปิดให้มีการสัญจรไป-มาทั้งบุคคล สิ่งของ และยานพาหนะโดยทั่วไปแล้วจุดผ่านแดนถาวรจะมีการดำเนินงานเรื่องพิธีการตรวจคนเข้าเมืองและพิธีการศุลกากรตามกฎหมายของทั้งสองประเทศ เพื่อการค้า การท่องเที่ยวและอื่นๆ

จุดผ่อนปรนเพื่อการค้า (หรือจุดผ่อนปรน) เป็นจุดที่จังหวัดชายแดนเปิดและผ่อนปรนให้มีการค้าขายบริเวณชายแดนในพื้นที่ และประเภทสินค้าที่กำหนดไว้เป็นกรณีพิเศษสำหรับสินค้าเล็กๆ น้อยๆ ที่จำเป็นต่อการอุปโภคและบริโภคของประชาชนทั้งสองประเทศ เพื่อประโยชน์ด้านมนุษยธรรม

ปัจจุบันในฝั่งประเทศไทยมีจุดผ่านแดนตามแนวพรมแดนแม่น้ำโขงและแม่น้ำเหืองเพื่อให้ประชาชนสามารถข้ามไปมาได้ ๓๔ จุด เป็นจุดผ่านแดนถาวร ๑๒ จุด และจุดผ่อนปรน ๒๒ จุด (รายละเอียดดังตารางที่ ๒)

^{๑๔} สำนักยุทธศาสตร์ความมั่นคงกิจการชายแดนและประเทศรอบบ้าน สำนักงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ, “ประเภทจุดผ่านแดน,” ๒๘ มีนาคม ๒๕๕๕. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่).

ตารางที่ ๒ จำนวนจุดผ่านแดนไทย-ลาว ตามเส้นเขตแดนแม่น้ำโขงและแม่น้ำเหือง
จำแนกตามจังหวัด

ลำดับ	จังหวัด	ประเภทจุดผ่านแดน		รวม
		จุดผ่านแดนถาวร	จุดผ่อนปรน	
๑.	เชียงราย	๒	๕	๗
๒.	เลย	๓	๓	๖
๓.	หนองคาย	๒	๔	๖
๔.	บึงกาฬ	๑	๒	๓
๕.	นครพนม	๑	๔	๕
๖.	มุกดาหาร	๒	-	๒
๗.	อำนาจเจริญ	-	๑	๑
๘.	อุบลราชธานี	๑	๓	๔
รวมจุดผ่านแดนทั้งหมด		๑๒	๒๒	๓๔

ที่มา : ประมวลข้อมูลโดยผู้เขียน จากกลุ่มงานความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้าน. ข้อมูลจุดผ่านแดน [สายตรง]. กองการต่างประเทศสำนักปลัดกระทรวงมหาดไทย, ๒๕๕๔. แหล่งที่มา: <http://www.fad.moi.go.th/pass.1.doc> [๒๙ มีนาคม ๒๕๕๕].)

พ่อค้าแม่ค้าชาวลาวนำของป่ามาขายที่จุดผ่อนปรนบ้านห้วยคาด

อำเภอปากคาด จังหวัดหนองคาย

(ที่มา : สุมาลี สุขตานนท์, ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๓)

การค้าขายกับวิถีชีวิตสองฝั่งโขง

จากการสำรวจภาคสนามตามจุดผ่านแดนทั้ง ๓๔ จุดตลอดแนวแม่น้ำโขง พบว่า การค้าขายสำหรับการค้าขายแดนตามแนวแม่น้ำโขงเกิดขึ้นในสองลักษณะ ลักษณะที่หนึ่ง คือ การนำเข้า-ส่งออก โดยคู่ค้ามักอยู่ห่างไกลจากชายแดน ส่วนใหญ่อยู่ในเมืองที่เป็นศูนย์กลางการค้า การผลิต และการขนส่งของประเทศ เช่น กรุงเทพมหานครหลวงเวียงจันทน์ การค้าในลักษณะนี้มีปริมาณและมูลค่าเป็นจำนวนมาก การค้าขายจึงต้องดำเนินการพิธีศุลกากรตามที่รัฐบาลของทั้งสองประเทศกำหนด และส่วนใหญ่นำเข้า-ส่งออกผ่านจุดผ่านแดนถาวร อีกลักษณะหนึ่ง คือ การค้าระดับชาวบ้าน ซึ่งคู่ค้าเป็นคนในท้องถิ่นตามแนวชายแดน โดย “ผู้ซื้อ” ส่วนใหญ่เป็นชาวลาวข้ามฝั่งโขงมายังฝั่งไทยเพื่อซื้อหาสินค้าบริโภค ซึ่งมีทั้งอาหารสดที่เลี้ยงและเพาะปลูกในท้องถิ่นและอาหารสำเร็จรูป และสินค้าอุปโภค เช่น สบู่ ยาสีฟัน ผงซักฟอก ถ้วย ขาม เป็นต้น จาก “ผู้ขาย” ส่วนใหญ่เป็นชาวไทยที่มีภูมิลำเนาอยู่ตามแนวชายแดน และหัวหรือขนงติดตัวกลับไปเพื่อบริโภคในครัวเรือนหรือจำหน่ายในท้องถิ่นตน นอกจากนี้ยังมีชาวลาวจำนวนหนึ่งแต่ไม่มากนักข้ามมาฝั่งไทยเพื่อขายของป่าที่หาได้ในฝั่งลาว แต่หากในฝั่งไทยให้แก่ชาวไทย การค้าในลักษณะนี้แต่ละคราวมีมูลค่าและปริมาณไม่มากนัก จึงได้รับการอนุโลมให้ไม่ต้องผ่านพิธีการศุลกากร และเข้า-ออกผ่านจุดผ่อนปรนโดยสามารถใช้บัตรผ่านแดนหรือบัตรผ่านแดนชั่วคราวแทนหนังสือเดินทางได้

การค้าขายแดนระดับชาวบ้านแม้ในแต่ละคราวจะมีมูลค่าและปริมาณไม่มากนัก แต่จุดผ่านแดนตามแนวแม่น้ำโขงซึ่งมีอยู่ถึง ๓๔ จุด แต่ละจุดมีชาวลาวเข้าไปมาเพื่อหาซื้อสินค้าเฉลี่ยวันละ ๑๐๐ - ๒๐๐ คน^{๑๖} เมื่อรวมกันจึงมีปริมาณมากพอที่จะส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจท้องถิ่นทั้งสองฝั่งโขง อีกทั้งการค้าขายแดนเป็นกิจกรรมที่ใช้แรงงานเป็นหลักจึงเป็นแหล่งจ้างงานที่สำคัญ นอกจากนี้การค้าขายแดนยังมีความสำคัญต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวลาวซึ่งพึ่งพาสินค้าอุปโภคและบริโภคจากฝั่งไทยเป็นหลัก ในขณะที่ชาวไทยเองก็อาศัยการค้าขายในการหาเลี้ยงชีพ จึงอาจกล่าวได้ว่า การค้าขายแดนในลักษณะนี้ส่งผลโดยตรงต่อวิถีการดำรงชีวิตของคนทั้งสองฝั่งโขง

^{๑๖} สุมาลี สุขदानนท์ “การค้าขายแดนสองฝั่งโขงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ,” **เอเชียปริทัศน์** ๓๑, ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๓): ๓๗.

บทบาทของผู้คนสองฝั่งโขงต่อการพัฒนาการค้าชายแดน

การค้าที่ผ่านพิธีการศุลกากรนอกจากรูปแบบการค้าต้องเป็นไปตามที่รัฐกำหนดแล้ว คู่ค้าส่วนใหญ่ยังไม่ใช่คนในท้องถิ่น ข้อตกลงในการค้าจึงถูกกำหนดตั้งแต่ก่อนที่สินค้าจะขนส่งมายังชายแดน ดังนั้นผู้คนสองฝั่งโขงมีส่วนในการพัฒนาการค้าชายแดนที่เป็นการค้าระดับชาวบ้านเท่านั้น ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

การนัดหมายเพื่อค้าขาย

แม้ว่าโดยหลักการแล้วการเปิดจุดผ่อนปรน ผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นผู้พิจารณาประกาศเปิดและพิจารณาความเหมาะสมในการกำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการ ระยะเวลา ประเภท และมูลค่าการค้าของการผ่อนปรนการค้า^{๓๓} แต่จากการเก็บข้อมูลภาคสนามพบว่า ข้อมูลในการเปิดจุดผ่อนปรนส่วนใหญ่ได้มาจากการเห็นพ้องต้องกันของประชาชนทั้งสองฝั่งชายแดน ซึ่งสอดคล้องกับวิถีชีวิตของประชาชนทั้งสองฝั่งโขงหรือเป็นสิ่งที่ทำกันมานานจนกลายเป็นประเพณี จุดผ่อนปรนส่วนใหญ่เป็นจุดข้ามแดนที่มีมาแต่โบราณ ข้อคิดเห็นนี้ยืนยันได้จากการที่ลาวเรียก “จุดผ่อนปรน” ว่า “ด่านประเพณี” โดยให้คำอธิบายว่าเพราะเป็นจุดที่คนสองฝั่งโขงข้ามไปมาหาสู่กัน ตั้งแต่เมื่อครั้งสองฝั่งโขงยังเป็นแผ่นดินเดียวกัน วันที่เปิดจุดผ่อนปรนจึงเสมือนวันที่ประชาชนทั้งสองฝั่งโขงนัดกันเพื่อค้าขาย ซึ่งมีทั้งนัดหมายกันโดยตรง คือ ประชาชนทั้งสองฝั่งเห็นชอบที่จะเปิดตลาดค้าขายในวันนั้นๆ และโดยอ้อม คือ ขอให้เปิดในวันที่ฝั่งไทยมีกิจกรรมการค้าขาย เช่น ตลาดนัด ที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าจุดผ่อนปรนทุกจุดไม่ได้เปิดทุกวัน การเปิดจุดผ่อนปรนมีหลายรูปแบบ อาจสรุปได้ดังนี้

- เปิดทุกวัน หรือ เปิดทุกวันยกเว้นวันเสาร์และวันอาทิตย์
- เปิดสัปดาห์ละ ๒ หรือ ๓ วัน เช่น วันจันทร์และวันพฤหัสบดี หรือวันอังคาร วันพุธ และวันศุกร์ เป็นต้น

^{๓๓} สำนักยุทธศาสตร์ความมั่นคงกิจการชายแดนและประเทศรอบบ้าน สำนักงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ, “หลักเกณฑ์และแนวทางการปฏิบัติในการพิจารณาการเปิดจุดผ่านแดนประเภทต่างๆ,” ๒๘ มีนาคม ๒๕๕๕. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่).

- เดือนละ ๒ วัน ได้แก่ ทุกวันที่ ๕ และ ๒๐ หรือทุกวันที่ ๑๕ และ ๓๐ หรือทุกขึ้น ๑ ค่ำและขึ้น ๙ ค่ำ

- เดือนละ ๔ วัน ได้แก่ ทุกวันพระ คือ ขึ้น ๘ ค่ำ ขึ้น ๑๕ ค่ำ แรม ๘ ค่ำ และแรม ๑๕ ค่ำ

- เดือนละ ๖ วัน ได้แก่ ทุกวันที่ ๕, ๑๐, ๑๕, ๒๐, ๒๕ และ ๓๐

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามตามจุดผ่อนปรนต่างๆ พบว่าสาเหตุที่วันเปิดจุดผ่อนปรนมีหลากหลายรูปแบบมี ๒ ประการ คือ

๑. เป็นการนัดหมายที่มีมาแต่โบราณ สังเกตได้จากวันเปิดจุดผ่อนปรนบางแห่งกำหนดตามปฏิทินจันทรคติ ได้แก่ วันพระ ที่จุดผ่อนปรนบ้านเหมืองแพร่ จังหวัดเลย เพราะตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน วันพระเป็นวันที่ชาวบ้านสองฝั่งโขงหยุดทำไร่ไถนาเพื่อไปทำบุญและฟังเทศน์ฟังธรรม หลังจากนั้นก็มาซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้ากัน และทุกขึ้น ๑ ค่ำ และ ๙ ค่ำ ที่จุดผ่อนปรนบ้านนากระเซิง จังหวัดเลย ซึ่งเป็น การนัดหมายกันมาตั้งแต่อดีตจนกลายเป็นประเพณี

๒. เพื่อให้พ่อค้าแม่ค้าสามารถหมุนเวียนไปขายยังจุดผ่อนปรนต่างๆ ได้อย่างทั่วถึง ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่านอกจากจะมีการนัดหมายระหว่างชุมชนสองฝั่งโขงที่อยู่ตรงข้ามกันแล้ว ยังมีการนัดหมายระหว่างชุมชนตามแนวชายแดนด้วย

เช่นเดียวกับวันเปิดจุดผ่อนปรน ช่วงเวลาที่เปิดจุดผ่อนปรนมีหลายช่วงเวลา แต่จุดผ่อนปรนส่วนใหญ่เปิดระหว่างเวลา ๐๘.๐๐ - ๑๘.๐๐ น. จากการสำรวจจุดผ่อนปรนต่างๆ พบว่าชาวลาวส่วนใหญ่จะข้ามมายังฝั่งไทยเพื่อซื้อหาสินค้าในช่วง ๐๘.๐๐ - ๑๐.๐๐ น. ช่วงหลังจากนี้มีบ้างที่ส่วนใหญ่ข้ามมาเพื่อวัตถุประสงค์อื่น เช่น เยี่ยมญาติ หาหมอ เป็นต้น โดยปกติชาวไทยข้ามไปฝั่งลาวไม่มากนัก ส่วนใหญ่เพื่อเยี่ยมญาติ ทั้งนี้เพราะฝั่งลาวไม่มีตลาดการค้า อีกทั้งยังเรียกเก็บค่าธรรมเนียมการเข้าเมือง ซึ่งเรียกว่า “ค่าเหยียบแผ่นดิน” อยู่ในอัตราที่สูงกว่าค่าธรรมเนียมออกจากเมืองที่เรียกเก็บจากชาวลาว ยกเว้นเมื่อมีงานบุญจะมีการประสานเพื่อขอยกเว้น

**ตลาดนัดรูปแบบที่นิยมในการค้าขายแดนจุดที่ผ่อนปรนบ้านแจมปอง
อำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย
(ที่มา : สุมาลี สุขदानนท์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๕๓)**

**การสั่งซื้อสินค้าทางโทรศัพท์จากผู้ค้าส่ง และขนส่งโดยรถบรรทุกมายังจุดผ่านแดน
(ชาย) จุดผ่อนปรนบ้านดอนแดง อำเภอบ้านแพ่ง จังหวัดนครพนม
(ขวา) จุดผ่อนปรนบ้านม่วง อำเภอสังขาม จังหวัดหนองคาย
(ที่มา : สุมาลี สุขदानนท์, ๓๑ มีนาคม ๒๕๕๒ และ ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๒)**

การกำหนดรูปแบบการค้าขาย

การค้าขายแดนระดับชาวบ้านมีรูปแบบการค้าขายที่เรียบง่าย เป็นไปตามสภาพท้องถิ่นและวิถีชีวิตของคนตามแนวชายแดน ซึ่งอาจสรุปได้เป็น ๓ แบบดังนี้^{๑๘}

รูปแบบที่ ๑ จัดเป็นตลาดนัด ซึ่งมีทั้งพ่อค้าแม่ค้าจัดกันเอง และจัดโดยหน่วยงานท้องถิ่น เช่น เทศบาลตำบล รูปแบบนี้เป็นแบบที่ใช้กันมากที่สุด

รูปแบบที่ ๒ ซื้อหาสินค้าจากตลาดที่ตั้งอยู่บริเวณจุดผ่อนปรน หรือบริเวณใกล้เคียง เช่น ตัวอำเภอ หรือตัวจังหวัด

รูปแบบที่ ๓ สั่งซื้อสินค้าทางโทรศัพท์จากผู้ค้าส่งในอำเภอหรือจังหวัด และขนส่งโดยรถบรรทุกมายังจุดผ่านแดนเพื่อบรรทุกลงเรือและขนส่งไปยังจุดหมายปลายทาง สินค้าที่สั่งซื้อด้วยวิธีการนี้เป็นสินค้าที่นำกลับไปขายในท้องถิ่นลาว

การจัดระเบียบการขนส่ง

เนื่องจากสินค้าที่ซื้อหาในแต่ละคราวมีปริมาณไม่มากนัก การขนส่งสินค้าจึงมักใช้วิธีง่ายๆ ประยุกต์ให้เหมาะกับสภาพจุดผ่อนปรนโดยใช้แรงงานเป็นหลัก ในช่วงที่แม่น้ำมีระดับไม่ลึกก็ใช้วิธีแบก หาม หาบ หรือหิ้ว เดินข้ามแม่น้ำ ในกรณีที่มีแม่น้ำมีความลึกเกินกว่าที่เดินข้ามได้ การขนส่งอาศัยเรือ ในการขนส่งสินค้ามีทั้งเรือไทยและเรือลาวซึ่งมีขนาดเล็ก คือ ๕ - ๑๐ ตัน^{๑๙} จากการเก็บข้อมูลภาคสนามพบว่าตลอดแนวแม่น้ำโขงได้มีการตกลงร่วมกันระหว่างผู้ประกอบการเรือในเรื่องการขนส่งสินค้าและผู้โดยสารดังนี้

- อัตราค่าโดยสารทั้งฝั่งไทยและฝั่งลาวประมาณ ๔๐ - ๕๐ บาทต่อเที่ยว ซึ่งแต่ละจุดผ่อนปรนมีอัตราที่แตกต่างกันไม่มากนัก

- กำหนดข้อตกลงในการรับ-ส่งผู้โดยสารและสินค้า โดยเรือของแต่ละฝั่งโขงจะรับ-ส่งผู้โดยสารและสินค้าไปยังฝั่งตรงข้ามและตีเรือเปล่ากลับ แม้ว่า การขนส่งขาเดียวจะทำให้ค่าขนส่งสูงกว่าที่ควรจะเป็น แต่ก็ช่วยให้ผู้ประกอบการ

^{๑๘} สุมาลี สุขदानนท์ “การค้าขายแดนสองฝั่งโขงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ,” หน้า ๗๖.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๙.

เรือไทยและลาวที่ร่วมกันขนส่งในลำน้ำโขงที่จุดผ่อนปรนบ้านเปงจาน

กิ่งอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย

(ที่มา : สุมาลี สุขตานนท์, ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๓)

สองฝั่งโขงมีรายได้เท่าเทียมกัน และช่วยป้องกันปัญหาความขัดแย้งกันในเรื่องการแย่งผู้โดยสารที่อาจจะนำมาสู่การทะเลาะวิวาทกัน จากการเก็บข้อมูลภาคสนามพบว่า แนวปฏิบัตินี้ใช้กันตลอดชายฝั่งแม่น้ำโขง

การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการแก้ปัญหาการบรรทุกขนส่งสินค้า

ปัญหาที่สำคัญในการบรรทุกขนถ่ายสินค้าลงเรือบริเวณชายฝั่งแม่น้ำโขงคือ ระดับน้ำที่แตกต่างกันระหว่างตลิ่งกับโป๊ะเทียบเรือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงหน้าแล้ง ทำให้การบรรทุกสินค้าลงเรือด้วยการแบกหามเพียงอย่างเดียวกระทำได้ยาก ใช้เวลานาน อีกทั้งตลิ่งที่สูงชันทำให้เกิดอุบัติเหตุและสินค้าเสียหาย จึงมีการประดิษฐ์อุปกรณ์บรรทุกขนถ่ายสินค้าโดยภูมิปัญญาชาวบ้าน เพื่อช่วยให้การบรรทุกสินค้ากระทำได้รวดเร็วขึ้น เช่น รางให้สินค้าไหล รถเข็นจักรอกสินค้า อุปกรณ์เหล่านี้มีราคาไม่สูง เนื่องจากวิธีการสร้างไม่ซับซ้อนและใช้วัสดุที่หาได้ในท้องถิ่นเป็นหลัก เช่น ไม้ ไม้ไผ่ นอกจากนี้ยังรวมถึงรถบรรทุกที่ใช้ในการขนส่ง ส่วนใหญ่เป็นรถขนาดเล็กซึ่งประดิษฐ์และดัดแปลงโดยวัสดุที่หาได้ในท้องถิ่นเช่นกัน

อุปกรณ์บรรทุกสินค้าลงเรือที่ประดิษฐ์โดยภูมิปัญญาชาวบ้าน
(ชาย) รถเข็นชักลากสินค้าลงเรือที่จุดผ่อนปรนบ้านยักษ์คู
อำเภอขามเฒ่า จังหวัดอำนาจเจริญ
(ขวา) รางไม้ให้สินค้าไหลลงเรือ จุดผ่อนปรนบ้านหม้อ
อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย

(ที่มา : สุมาลี สุขदानนท์, ๒๕ มีนาคม ๒๕๕๒ และ ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๓)

รถบรรทุกสินค้าแบบต่างๆ ที่ประดิษฐ์โดยภูมิปัญญาชาวบ้าน
(ซ้าย) จุดผ่อนปรนบ้านจุมพล อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย
(ขวา) จุดผ่อนปรนบ้านหาดบ้าย อำเภอเชียงทอง จังหวัดเขียงราย

(ที่มา : สุมาลี สุขदानนท์, ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๓ และ ๑๘ มีนาคม ๒๕๕๓)

สายสัมพันธ์สองฝั่งโขงกับการค้าชายแดน

การค้าระหว่างไทยและลาวมีมาแต่โบราณ โดยมีแบบแผนที่แน่ชัด กล่าวคือ การค้าขายของเมืองใหญ่ที่ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขงใช้เส้นทางผ่านจากโคราชมายังกรุงเทพฯ เมื่อฝรั่งเศสครอบครองลาวและคาดหวังที่จะผูกขาดการค้าขายภายในเขตที่ราบสูงโคราช โดยเปลี่ยนเส้นทางการขนส่งสินค้าให้ล่องตามแม่น้ำโขงไปยังไซ่ง่อน แต่ก็ไม่สามารถทำได้ ด้วยแบบแผนการค้าขายได้ลงหลักปักฐานเข้มแข็งเกินกว่าที่จะเปลี่ยนแปลงได้ หรือแม้แต่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขงเอง การค้าก็อยู่ในมือของชาวจีนซึ่งส่งออกของป่า ได้แก่ ลูกกระวาน ครั่ง กำยาน หนังก้างหมู งาและเขาสัตว์ให้กับพ่อค้าในกรุงเทพฯ^{๒๐} ตามประวัติศาสตร์เส้นทางติดต่อทางธรรมชาติของลาวคือ ผ่านที่ราบสูงโคราชเพื่อไปยังอ่าวไทย การคมนาคมด้านทิศตะวันออกทำได้ด้วยความยากลำบาก เนื่องจากต้องข้ามเทือกเขาสูงภูหลวงที่ทอดยาวจากเหนือจรดใต้ ในขณะที่เดียวกันแม่น้ำโขงในช่วงนี้ก็ไม่สามารถใช้ในการขนส่งสินค้า เนื่องจากกระแสน้ำเชี่ยวกรากและน้ำตกขนาดใหญ่ “คอนพะเพ็ง”^{๒๑}

ความพยายามของฝรั่งเศสในการทำให้ลาวหันหลังให้กรุงเทพฯ ทำให้แผ่นดินลาวที่เหลืออยู่เพียงฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงตกอยู่ในสภาพไม่มีทางออกสู่ทะเล เมื่อแม่น้ำโขงไม่สามารถเชื่อมต่อกับเวียดนามได้ ฝรั่งเศสจึงแก้ปัญหาด้วยการพัฒนาโครงข่ายถนนขนาดใหญ่เพื่อเชื่อมต่อกับลาวและเวียดนาม แต่ถนนที่ก่อสร้างขึ้นล้วนมีศักยภาพจำกัดในการขนส่งสินค้าปริมาณมากๆ ความหวังเดียวที่จะเปิดประเทศลาวได้อย่างจริงจัง คือ การสร้างทางรถไฟจากเวียดนามมายังริมแม่น้ำโขง แต่ไม่ประสบความสำเร็จ ด้วยขาดแคลนทั้งงบประมาณและแรงงาน^{๒๒} ในขณะที่การก่อสร้างทางรถไฟของฝรั่งเศสไม่คืบหน้า ใน พ.ศ. ๒๔๓๔ ประเทศไทยได้ลงมือก่อสร้างทางรถไฟสายกรุงเทพฯ-นครราชสีมาและก่อสร้างแล้วเสร็จใน พ.ศ. ๒๔๔๓^{๒๓}

^{๒๐} มาร์ติน สจ๊วต ฟอกซ์, *ประวัติศาสตร์ลาว*, หน้า ๘๑.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๓.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๔.

^{๒๓} การรถไฟแห่งประเทศไทย, *เกี่ยวกับ รฟท./ประวัติการรถไฟแห่งประเทศไทย* [สายตรง] แหล่งที่มา: <http://www.railway.co.th/home/srt/about/history.asp> [๑๑ มิถุนายน ๒๕๕๕].

ส่งผลให้การค้าของลาวยังคงพึ่งพิงสยามเช่นเดิม トラบจนปัจจุบันระบบการค้าของลาวยังผ่านกรุงเทพฯ ดังจะเห็นได้ว่าสินค้าของลาวส่วนใหญ่นำเข้า-ส่งออกผ่านท่าเรือกรุงเทพฯ

ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ การเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องเอกราชจากประเทศในกลุ่มอินโดจีนได้ทวีความเข้มข้นมากขึ้น โดยมีเวียดนามเป็นผู้นำและได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มประเทศคอมมิวนิสต์ซึ่งนำโดยสหภาพโซเวียต ประเทศในกลุ่มเสรีประชาธิปไตยซึ่งนำโดยสหรัฐอเมริกาพยายามสกัดกั้นการแผ่ขยายอำนาจของคอมมิวนิสต์ ส่งผลให้อินโดจีนกลายเป็นสนามสงครามเย็นของมหาอำนาจทั้งสอง การค้าระหว่างไทยและลาวต้องชะงักไป แต่เมื่อสงครามได้ยุติลงในปี พ.ศ. ๒๕๑๘ ด้วยสายสัมพันธ์ทางการค้าที่มีมานาน รวมถึงสายสัมพันธ์ของการเป็นแผ่นดินเดียวกันมาตั้งแต่โบราณ การค้าระหว่างสองประเทศก็ได้รับการรื้อฟื้นอย่างรวดเร็วทั้งการนำเข้า-ส่งออกและการค้าระดับชาวบ้าน ในปัจจุบันสินค้าไทยครองส่วนแบ่งการตลาดส่วนใหญ่ในประเทศลาว จนเกิดปัญหาที่ผู้ประกอบการนำเข้า-ส่งออกของไทยพบอยู่ประจำ คือ มาตรการกีดกันทางการค้าซึ่งไม่ใช่ภาษี (Non-tariff Barrier) ที่ใช้เฉพาะกับสินค้าหรือผู้ประกอบการไทย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยประเทศในกลุ่มสังคมนิยม ได้แก่ เวียดนามซึ่งเคยบ่าเคียงไหล่กับลาวในการต่อสู้ให้หลุดพ้นจากอำนาจของลัทธิจักรวรรดินิยมให้มีโอกาสในการแข่งขันสูงขึ้น เช่น การยกเว้นค่าธรรมเนียมการใช้โรงพักสินค้าให้แก่สินค้าไทยเพียง ๗ วัน ในขณะที่ไม่มีการเรียกเก็บจากสินค้าเวียดนาม ทำให้ผู้ประกอบการไทยเสียเปรียบในการแข่งขัน อย่างไรก็ตามทัศนคติข้างต้นเป็นนโยบายในระดับรัฐเท่านั้น แต่สำหรับชาวลาวโดยทั่วไปแล้วยังคงนิยมสินค้าไทย ทั้งนี้เพราะสินค้าไทยเป็นสินค้าที่มีคุณภาพสูง สำหรับการค้าชายแดนระดับชาวบ้าน ประชาชนทั้งสองฝั่งโขงมีสายสัมพันธ์ที่ติดต่อกันทั้งในฐานะเครือญาติ มิตร และชนชาติที่ใช้ภาษาเดียวกัน อีกทั้งมีนิสัยใจคอที่คล้ายคลึงกัน จึงไม่เคยมีปัญหาเรื่องทัศนคติที่ไม่ติดต่อกันหรือกีดกันทางการค้า^{๒๔}

^{๒๔} สุมาลี สุขदानนท์ “การค้าชายแดนสองฝั่งโขงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ,” หน้า ๘๖.

บทสรุป

การเกิดขึ้นและดำรงอยู่ของการค้าชายแดนสองฝั่งโขงไม่ใช่ด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังเป็นผลมาจากแบบแผนการค้าที่ยังรักษาลักษณะแบบศตวรรษ ประกอบกับสายสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ที่บ่งชี้ให้เห็นว่า แผ่นดินสองฝั่งโขงเคยเป็นดินแดนเดียวกัน ผู้คนทั้งสองฝั่งโขงแท้ที่จริง คือ คนชาติเดียวกันแม้ว่าวิกฤตการเมืองทำให้สองฝั่งโขงต้องแยกเป็นสองดินแดนและสองประเทศ แต่การค้าชายแดนก็ไม่เคยขาดหายไปจากวิถีชีวิตของผู้คนสองฝั่งโขง ตรงกันข้ามด้วยสายสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นของผู้คนสองฝั่งโขงที่ไม่เคยจืดจางไปตามกาลเวลา กลับช่วยกันพัฒนาแนวทางและรูปแบบซึ่งสอดคล้องกับการดำรงชีวิต จนการค้าชายแดนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมสองฝั่งโขง

บรรณานุกรม

- จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ. **วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. ๑๑๒**. กรุงเทพฯ: หน่วยงานศึกษานิตเทศก์ กรมการฝึกหัดครู, ๒๕๑๙.
- ประสงค์ ชิงชัย. “เส้นแบ่งเขตแดนระหว่างประเทศ” **สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน** ๓๒ (๒๕๕๐): ๑๔๓-๑๗๗.
- พีรพล สงนุ้ย. **กรณีพิพาทไทย-ฝรั่งเศส ร.ศ. ๑๑๒ ตามหลักฐานฝรั่งเศส**. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๕.
- มาร์ติน สจ๊วต ฟอกซ์, **ประวัติศาสตร์ลาว**. แปลโดย จิราภรณ์ วิญญูรัตน์ กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๕๓.
- ยุทธศาสตร์ความมั่นคงกิจการชายแดนและประเทศรอบบ้าน, สำนัก. **ประเภทจุดผ่านแดน**. สำนักงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ, ๒๕๕๕. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)
- ยุทธศาสตร์ความมั่นคงกิจการชายแดนและประเทศรอบบ้าน, สำนัก. **หลักเกณฑ์และแนวทางการปฏิบัติในการพิจารณาการเปิดจุดผ่านแดนประเภทต่างๆ**. สำนักงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ, ๒๕๕๕. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)
- ศูนย์สถานการณ์พื้นที่เขาพระวิหารและชายแดนไทย-กัมพูชา กระทรวงการต่างประเทศ. **หนังสือสัญญาระหว่างกรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศส ลงวันที่ ๒๓ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๕ (ค.ศ. ๑๙๐๗)**. [สายตรง]. แหล่งที่มา: <http://www.mfa.go.th/190/thai/php> [๔ เมษายน ๒๕๕๕].
- สิตานนท์ เจษฎาพิพัฒน์ และคณะ. **รายงานฉบับสมบูรณ์ เล่มที่ ๑ โครงการศึกษาเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวตามเส้นทางแม่น้ำโขงของกลุ่มประเทศในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง**. กรุงเทพฯ: สำนักงานพัฒนาการท่องเที่ยว, ๒๕๔๘.
- ลีลา วีระวงศ์. **ประวัติศาสตร์ลาว**. แปลโดย สมหมาย เปรมจิตต์ กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๐.
- สุมาลี สุขदानนท์. “การค้าชายแดนสองฝั่งโขงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ,” **เอเชียปริทัศน์** ๓๑, ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๓): ๖๓-๘๙.

แนะนำหนังสือ พระพุทธปฏิมาวัดโพธิ์

ศานติ ภัคดีคำ*

เนื่องในโอกาสอายุ ๙๖ ปี ของพระธรรมปัญญาบดี (ถาวร ติสฺสานุกโร) เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๕ คณะสงฆ์วัดพระเชตุพนและคณะศิษยานุศิษย์ได้จัดงานบำเพ็ญกุศล ในวันที่ ๒๖ - ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๕๕ และได้จัดพิมพ์หนังสือพระพุทธปฏิมาวัดโพธิ์เป็นที่ระลึกในงานนี้

พระราชเวที บรรณาธิการหนังสือ “พระพุทธปฏิมาวัดโพธิ์” ได้กล่าวถึงความสำคัญของพระพุทธปฏิมาวัดโพธิ์ และเหตุผลในการจัดทำหนังสือเล่มนี้ไว้อย่างน่าสนใจว่า

วัดโพธิ์เป็นศูนย์รวมพระพุทธรูปที่มีในประเทศไทยเกือบทุกยุคทุกสมัยที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระพุทธรูปมาจากหัวเมืองต่างๆ ที่ถูกทิ้งร้างบ้าง ที่ชำรุดทรุดโทรมปรักหักพังบ้าง รวม ๑,๒๔๘ องค์ ลงมาบูรณปฏิสังขรณ์หล่อพระศอกต่อพระเศียรพระหัตถ์พระบาทบ้าง แล้วประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถ พระวิหารทิศ พระระเบียง พระวิหารคด ประมาณ ๘๐๐ กว้างศ์ นอกนั้นพระราชทานให้เจ้านายขุนนางนำไปประดิษฐานตามวัดวาอารามอื่นๆ...

หนังสือ “พระพุทธปฏิมาวัดโพธิ์” เล่มนี้ จัดทำขึ้นเพื่อแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างหลากหลายดังกล่าวข้างต้น

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

วัตถุประสงค์สำคัญในการจัดทำหนังสือพระพุทธรูปภูมิมาวัดโพธิ์
นี้นอกจากชี้ให้เห็นถึงประวัติความเป็นมา คุณค่าที่สำคัญอัน
เก่าแก่แต่โบราณแล้ว ยังต้องการที่จะปลุกจิตสำนึกให้รู้จักรักษา
สมบัติของชาติและพระพุทธศาสนาอันเป็นหน้าที่ที่ประชาชน
คนไทยจะต้องช่วยกันรักษา...

ในปีพุทธศักราช ๒๕๕๕ นี้ ถือเป็นปีมงคลมีการฉลอง
พระพุทธชยันตี ครบ ๒๖๐๐ ปี แห่งการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า
ในวันวิสาขบูชา วันที่ ๔ มิถุนายน ๒๕๕๕ และในส่วนของ
วัดพระเชตุพน จะจัดงานฉลองอายุ ๙๖ ปี พระธรรมปัญญาบดี
(ถาวร ตีสานุกโร) เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน วันที่ ๒๗ พฤษภาคม
๒๕๕๕ จึงถือโอกาสจัดพิมพ์หนังสือพระพุทธรูปภูมิมาวัดโพธิ์
เพื่อเป็นที่ระลึกในโอกาสอันเป็นมงคลดังกล่าวข้างต้น...

หนังสือพระพุทธรูปภูมิมาวัดโพธิ์ แบ่งเนื้อหาออกเป็น ๔ บท คือ

บทที่ ๑ พระพุทธรูปภูมิมาวัดโพธิ์ เรียบเรียงโดยผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ศานติ
ภักดีคำ เนื้อหาในบทนี้กล่าวถึงประวัติของวัดพระเชตุพนตั้งแต่แรกสร้าง ที่มาของ
พระพุทธรูปภูมิมาวัดโพธิ์ โดยแบ่งเป็นพระพุทธรูปภูมิมาวัดโพธิ์ครั้งรัชกาลที่ ๑ ได้แก่
พระพุทธรูปที่อัญเชิญมาจากหัวเมืองหรือพระอารามอื่น เช่น พระพุทธรูปที่เชิญมา
จากเมืองพิษณุโลก เมืองสวรรคโลก (ศรีสัชนาลัย) เมืองสุโขทัย และเมืองลพบุรี
เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปของวัดโพธารามเดิม และพระพุทธรูปที่สร้าง
ขึ้นใหม่ พระพุทธรูปภูมิมาวัดโพธิ์ครั้งรัชกาลที่ ๓ และพระพุทธรูปภูมิมาวัดโพธิ์ครั้ง
รัชกาลที่ ๔

บทที่ ๒ พุทธศิลป์พระพุทธรูปภูมิมาวัดโพธิ์ เรียบเรียงโดยผู้ช่วยศาสตราจารย์
ดร.รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง ในบทนี้เป็นกรการกล่าวถึงแนวคิดเรื่องพระพุทธรูปมา
กับการเป็นรูปแทนพระพุทธองค์ พระพุทธรูปปางต่างๆ โดยเฉพาะพระพุทธรูป
ปางต่างๆ ตามพระมตีสมาเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และ
พระพุทธรูปสมัยต่างๆ ภายในวัดโพธิ์ โดยอธิบายถึงพุทธศิลป์ของพระพุทธรูป
ของไทย คือ พระพุทธรูปศิลปะทวารวดี พระพุทธรูปศิลปะศรีวิชัย พระพุทธรูปศิลปะ

ลพบุรีหรือเขมรในประเทศไทย พระพุทธรูปศิลปะหริภุญชัย พระพุทธรูปศิลปะล้านนา พระพุทธรูปศิลปะสุโขทัย พระพุทธรูปศิลปะอยุธยา พระพุทธรูปศิลปะธนบุรี และพระพุทธรูปศิลปะรัตนโกสินทร์

บทที่ ๓ พระพุทธปฏิมาสำคัญวัดโพธิ์ เรียบเรียงโดยผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ศานติ ภัคดีคำ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง เนื้อหาในบทนี้กล่าวถึงประวัติที่มาและลักษณะทางพุทธศิลป์ของพระพุทธรูปสำคัญในวัดพระเชตุพน คือ พระพุทธเทวปฏิมากร พระประธานในพระอุโบสถ พระพุทธโลกนาถ หรือ พระโลกนาถ พระพุทธมารวิชัย หรือพระเจ้าตรัสในควงไม้พระมหาโพธิ์ พระพุทธชินราช หรือพระพุทธเจ้าเทศนาพระธรรมจักร พระพุทธชินศรี หรือ พระนาคปรก พระป่าเลไลยก์ หรือพระปาลีไลยก์ พระพุทธศาสดา พระประธานศาลาการเปรียญ พระพุทธไสยาส พระนอนวัดโพธิ์ พระศรีสรรเพชญ์ และพระพุทธรูปเจดีย์ที่ประดิษฐานพระพุทธปฏิมา พระพุทธรูปประธานในพระวิหารทิศเหนือ मुखหลัง พระพุทธรูปประธานในพระวิหารทิศใต้ मुखหลัง พระพุทธรูปประธานในพระวิหารทิศตะวันตก मुखหลัง พระพุทธรูปสำคัญในพระระเบียง พระพุทธรูปสำคัญในพระวิหารคด พระพุทธรูปสำคัญในพระระเบียงพระมหาเจดีย์สี่รัชกาล พระพุทธรูปสำคัญในพระตำหนักवासกรี

บทที่ ๔ จาริกฐานพระพุทธปฏิมาวัดโพธิ์ เรียบเรียงโดยผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ศานติ ภัคดีคำ และอาจารย์พอล สุกใส เนื้อหาในบทนี้กล่าวถึงจาริกฐานพระพุทธปฏิมาเดิมสมัยสุโขทัย จาริกฐานพระพุทธปฏิมาสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รวมทั้งอักษรและอักษรวิธีในจาริกฐานพระพุทธปฏิมาวัดโพธิ์ ซึ่งสามารถจำแนกออกได้เป็น อักษรและอักษรวิธีที่ปรากฏในจาริกฐานพระพุทธปฏิมาเดิมสมัยสุโขทัย และอักษรและอักษรวิธีที่ปรากฏในจาริกฐานพระปฏิมาสมัยรัตนโกสินทร์ จากนั้นจึงเป็นคำอ่านจาริกฐานพระพุทธรูปในวัดพระเชตุพน คือ จาริกฐานพระพุทธรูปทิตโส จาริกฐานพระพุทธรูปผ้าขาวทอง จาริกฐานพระพุทธรูปพระเจ้าแสน จาริกฐานพระพุทธรูปพระนายคัมภอง จาริกฐานพระพุทธรูปแม่ศรีมหาตา จาริกฐานพระเจ้าตนนี้ และจาริกฐานพระพุทธรูปนายจอมเกรี ซึ่งค้นพบใหม่ในการศึกษาครั้งนี้ รวมทั้งจาริกพระนามพระพุทธรูปในศาลาการเปรียญและพระวิหารทิศซึ่งเป็นพระนามที่รัชกาลที่ ๔ พระราชทาน

ด้วยเหตุนี้หนังสือ “พระพุทธปฏิมาวัดโพธิ์” จึงเป็นหนังสือที่มีความน่าสนใจ เพราะเป็นการศึกษาพระพุทธปฏิมาของวัดพระเชตุพนแบบสหวิทยาการ กล่าวคือ เป็นการศึกษาทั้งในด้านประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ศิลปะ และศิลปาจารย์ เพื่อให้ ข้อมูลหลักฐานมีความครอบคลุมรอบด้าน นอกจากนี้ในท้ายเล่มยังมีแผนผังตำแหน่ง พระพุทธรูปในพระระเบียง พระวิหารคด ฯลฯ ลงไว้เพื่อผู้สนใจสามารถนำมาใช้เป็น คู่มือในการศึกษาได้ด้วยตนเอง

หนังสือ “พระพุทธปฏิมาวัดโพธิ์” จึงน่าจะเป็นหนังสือสำหรับผู้สนใจ ไทยศึกษาอีกเล่มหนึ่งที่อาจช่วยให้เรามีความเข้าใจพระพุทธรูปสำคัญในวัดพระเชตุพน วิมลมังคลารามได้อย่างชัดเจนและรอบด้านทั้งในด้านประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ศิลปะ และศิลปาจารย์

หนังสืออ้างอิง

พระพุทธปฏิมาวัดโพธิ์. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง ๒๕๕๕.

- ✧ หลักเกณฑ์การเสนอบทความวิจัยเพื่อตีพิมพ์ในวารสารไทยศึกษา
- ✧ รายชื่อหนังสือและสิ่งพิมพ์ของสถาบันไทยศึกษา
- ✧ ใบสมัครสมาชิกวารสารไทยศึกษา

หลักเกณฑ์การเสนอบทความวิจัยเพื่อตีพิมพ์ในวารสารไทยศึกษา

๑. บทความวิจัยที่รับพิจารณาตีพิมพ์เผยแพร่จะคัดเลือกจากบทความวิจัยของผู้บอกรับเป็นสมาชิกวารสารไทยศึกษาอย่างน้อย ๒ ปี เพื่อสร้างพลวัต และเครือข่ายในแวดวงของไทยศึกษา
๒. เป็นบทความวิจัยทางด้านไทยศึกษาซึ่งไม่เคยตีพิมพ์เผยแพร่มาก่อน
๓. เขียนเป็นภาษาไทย พิมพ์ด้วยโปรแกรมไมโครซอฟเวิร์ด (Microsoft word) บนกระดาษ A ๕ แบบหน้าเดียว (Single - spacing) ขนาดตัวอักษร ๑๔ โดยใช้ Font (Angsana New) ความยาวประมาณ ๓๐ - ๔๐ หน้ากระดาษ
๔. มีบทคัดย่อภาษาไทยและภาษาอังกฤษประกอบบทความวิจัย
๕. ถ้าเป็นงานแปลหรือเรียบเรียงจากภาษาต่างประเทศต้องแสดงหลักฐานการอนุญาตให้ตีพิมพ์จากเจ้าของลิขสิทธิ์
๖. การอ้างอิงใช้ระบบการอ้างอิงแบบเชิงอรรถ (the footnote system) และมีบรรณานุกรมเรียงตามลำดับตัวอักษร
๗. การส่งต้นฉบับล่วงหน้า ก่อนถึงกำหนดวารสารออกเผยแพร่ (ฉบับแรกส่งก่อนพฤศจิกายน ฉบับหลังก่อน พฤษภาคม) โดยต้องส่งต้นฉบับพิมพ์ ๒ ชุด พร้อมแผ่นซีดีมายังสถาบันไทยศึกษา อาคารประชาธิปไตย - ราไพพรรณี ชั้น ๙ ถนนพญาไท แขวงวังใหม่ เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ ๑๐๓๓๐ หรือส่งแนบไฟล์มาที่ E-mail : thstudies@chula.ac.th ทั้งนี้สถาบันไทยศึกษาสงวนสิทธิ์ที่จะไม่ส่งคืนต้นฉบับพิมพ์ หรือซีดี
๘. แนบประวัติผู้เขียน พร้อมทั้งสถานที่ติดต่อ เพื่อความสะดวกในการติดต่อกลับ
๙. บทความจะได้รับการประเมินคุณภาพโดยผู้ทรงคุณวุฒิในสาขาที่เกี่ยวข้องกับบทความวิจัย
๑๐. บทความวิจัยที่ได้รับการตีพิมพ์จะได้รับค่าตอบแทน และได้รับวารสารไทยศึกษาเป็นอภินันทนาการ ๓ เล่ม

รายชื่อหนังสือและสิ่งพิมพ์ของสถาบันไทยศึกษา

หนังสือ

๑. จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. **สาระไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓. (ราคาเล่มละ ๑๕๐ บาท)
๒. จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. **ร้อยคำร้อยความ**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓. (ราคาเล่มละ ๒๐๐ บาท)
๓. อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์ และคณะ. **ทำเนียบผลงานวิจัยด้านไทยศึกษา**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕. (ราคาเล่มละ ๑๘๐ บาท)
๔. อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์ และคณะ. **ภาษาไทยที่ดีเป็นอย่างไรใครกำหนด**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕. (ราคาเล่มละ ๔๐ บาท)
๕. อรวรรณ บรรจงศิลป์ และคณะ. **ศรียงคศิลป์ไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖. (ราคาเล่มละ ๒๕๐ บาท)
๖. ศรีศิลป์ บุญขจร. **กลอนสวดภาคกลาง**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗. (ราคาเล่มละ ๒๕๐ บาท)
๗. ประคอง นิมมานเหมินท์. **ย่าขวัญข้าว**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙. (ราคาเล่มละ ๖๐ บาท)
๘. อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์. **พินิจไทยไตรภาค ปฐมภาค : ภาษา**. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙. (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๙. ศรีศิลป์ บุญขจร, บรรณานิการ. **พินิจไทยไตรภาค ทุตติภาค : ศิลปวัฒนธรรมและวรรณคดี**. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐. (ราคาเล่มละ ๒๐๐ บาท)
๑๐. ศรีศิลป์ บุญขจร, บรรณานิการ. **พินิจไทยไตรภาค ตุตติภาค : ประวัติศาสตร์และไทยศึกษา**. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐. (ราคาเล่มละ ๒๐๐ บาท)
๑๑. กนก วงษ์ตระหง่าน. **แนวพระราชดำริด้านการเมืองการปกครองของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓. (ราคาเล่มละ ๒๕๐ บาท)

๑๒. ประคอง นิมมานเหมินท์. **เจ้าเงือกหาญวีรบุรุษไทลื้อ** ตำนาน มหาภาพย์ **พิธีกรรม**. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔. (ราคาเล่มละ ๒๕๐ บาท)

วารสารระดับชาติ

๑. วราภรณ์ จิวชัยศักดิ์, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา** ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๑ กุมภาพันธ์ - กรกฎาคม ๒๕๕๑ (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๒. รุ่งอรุณ กุลธำรง, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับสมมติศิลป์ ภูมิปัญญาไทย** ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๕๑ - มกราคม ๒๕๕๒ (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๓. วราภรณ์ จิวชัยศักดิ์, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา** ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ กุมภาพันธ์ - กรกฎาคม ๒๕๕๒ (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๔. รุ่งอรุณ กุลธำรง, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับสมมติภูมิปัญญาอาหารไทย** ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๕๒ - มกราคม ๒๕๕๓ (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๕. วราภรณ์ จิวชัยศักดิ์, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับวรรณกรรมพุทธศาสนาในสังคมไทย** ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๑ กุมภาพันธ์ - กรกฎาคม ๒๕๕๓ (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๖. รุ่งอรุณ กุลธำรง, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับพุทธศิลป์ในสังคมไทย** ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๕๓ - มกราคม ๒๕๕๔ (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๗. วราภรณ์ จิวชัยศักดิ์, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับวัฒนธรรมในเชิงวัตถุ** ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๑ กุมภาพันธ์ - กรกฎาคม ๒๕๕๔ (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๘. รุ่งอรุณ กุลธำรง, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับความหลากหลายทางวัฒนธรรมในสังคมไทย** ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๕๔ - มกราคม ๒๕๕๕ (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๙. สุจิตรา จงสถิตยวัฒนา, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับพิธีกรรมและความเชื่อในชีวิตไทย-ไท** ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๑ กุมภาพันธ์ - กรกฎาคม ๒๕๕๕ (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)

๑๐. สุจิตรา จงสถิตยวัฒนา, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับสมมติทางวัฒนธรรมในสังคมไทยปัจจุบัน ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๕๕ - มกราคม ๒๕๕๖** (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)

วารสารและหนังสือระดับนานาชาติ

วารสาร

๑. **RIAN THAI** International Journal of Thai Studies Vol.1/2008 (Price 150 baht)
๒. **RIAN THAI** International Journal of Thai Studies Vol.2/2009 (Price 200 baht)
๓. **RIAN THAI** International Journal of Thai Studies Vol.3/2010 (Price 200 baht)
๔. **RIAN THAI** International Journal of Thai Studies Vol.4/2011 (Price 200 baht)
๕. **RIAN THAI** International Journal of Thai Studies Vol.5/2012 (Price 200 baht)

หนังสือ

๖. **Essays on Thai Folklore** by Phraya Anuman Rajadhon Bangkok: Institute of Thai Studies, Chulalongkorn University, 2009 (Price 350 baht)

ใบสมัครสมาชิกวารสารไทยศึกษา

ข้าพเจ้า (นาย/นาง/นางสาว)..... นามสกุล.....
สถานที่จัดส่งวารสารไทยศึกษา เลขที่.....ต.รอก/ชอย.....
หมู่ที่.....หมู่บ้าน.....ถนน.....
แขวง/ตำบล.....เขต/อำเภอ.....
จังหวัด.....รหัสไปรษณีย์.....
โทรศัพท์.....โทรสาร.....
E-mail.....

มีความประสงค์สมัครเป็นสมาชิกวารสารไทยศึกษา

- ประเภทสมาชิก ๑ ปี / ๒ ฉบับ (๑๖๐ บาท) รวมค่าส่ง
ปีที่ฉบับที่.....เดือน.....พ.ศ.....
- ประเภทสมาชิก ๒ ปี / ๔ ฉบับ (๓๒๐ บาท) รวมค่าส่ง
ปีที่ฉบับที่.....เดือน.....พ.ศ.....
ปีที่ฉบับที่.....เดือน.....พ.ศ.....

ชำระเงินโดย

- ชำระเงินสดด้วยตนเองที่สถาบันไทยศึกษา
- ชำระเงินผ่านธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด (มหาชน) สาขาสมภากาชาตไทย
ประเภทบัญชี ออมทรัพย์ ชื่อบัญชีสถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย เลขที่บัญชี ๐๔๕ - ๒ - ๔๔๕๐๖๓
- ได้ส่งสำเนาหลักฐานการชำระเงินมาพร้อมนี้
วันที่ส่งหลักฐาน...../...../.....

ส่งใบสมัครสมาชิกและสอบถามรายละเอียดได้ที่

เจ้าหน้าที่ จำปาทิพย์งาม
สถาบันไทยศึกษา อาคารประชาธิปไตย - ราโพพรรณี ชั้น ๙
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ถนนพญาไท เขตปทุมวัน กรุงเทพมหานคร ๑๐๓๓๐
โทรศัพท์ ๐ ๒๒๑๘ ๓๔๔๕ โทรสาร ๐ ๒๒๕๕ ๕๑๖๐

